

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YENİ TOPLUMSAL HAREKET OLGUSU
VE TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER**

DOKTORA TEZİ

Enver Sinan MALKOÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL

MAYIS – 2013

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YENİ TOPLUMSAL HAREKET OLGUSU
VE TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

DOKTORA TEZİ

Enver Sinan MALKOÇ

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

Enstitü Anabilim Dalı : .....

“Bu tez 13/06/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/ Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Entan ERGİL	Başarılı	Entan Ergil
Doç. Dr. Nihal TÖRKÜ	Başarılı	Nihal Törkü
Doç. Dr. Abdullah TAŞKESEN	Başarılı	Abdullah Taşkesen
Doç. Dr. İsmail HİRA	Başarılı	İsmail Hira
Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL	Başarılı	Osman Özkul

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Enver Sinan MALKOÇ

02.05.2013

ÖNSÖZ

“Yeni Toplumsal Hareket Olgusu ve Türkiye’de 1980 Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler” isimli bu çalışma; toplumsal yaşamın önemli bir gerçekliği ve siyaset sosyolojisinin önemli bir konusu olan toplumsal hareketlerin genelde dünya ve özelde Türkiye’deki geçmişini anlamayı, bugününü yorumlamayı ve geleceğe nasıl uzandığını kestirmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan temel olarak; toplumsal hareketlerde 1960’lardan bu yana görülen değişimin sosyal dinamiklerinin siyasal şartlar ve değişimlerle ilişkisi çerçevesinde çözümlenmesi ve günümüzde geline noktanın tespiti üzerinde çalışılmıştır.

Öncelikle ve özellikle araştırma sürecinde bana yol gösteren tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL hocama, yine tez izleme jürimde bulunan Prof. Dr. Ertan EFEGİL ve Doç. Dr. Abdullah TAŞKESEN hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, yüksek lisans tezimi hazırlarken olduğu gibi doktora tezimi hazırlarken de bana vaktini ayırarak yardımcı olan Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN hocama teşekkürü bir borç biliyorum.

Araştırma sürecinde bana kaynaklara ulaşmam konusunda yardımcı olan, beni çalışmalarımı yoğunlaştırmam konusunda teşvik eden ve en büyük katkıyı sağlayan Araş. Gör. Rıdvan ŞİMŞEK’e, aynı şekilde teşvik ederek destek veren Yrd. Doç. Dr. Mehmet ANIK’a, Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK’e, arkadaşlarım Ali ÇELİK, Hüseyin ERCAN, Mehmet DOĞAN ve Hüseyin GÜLTEKİN’e, yine bu süreçte bana her türlü desteği veren Öğr. Gör. Tolga USLU’ya ve saygıdeğer İlker İNAN hocama şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca bu yoğun çalışma sürecinde bana her zaman destek olan ve anlayış gösteren bütün aileme, eşime, anneme, babam M. Kemal MALKOÇ’a, ağabeylerim M. Selman MALKOÇ’a ve vakti, bilgisi ve kütüphanesiyle çok katkıda bulunan Dr. M. Numan MALKOÇ’a da özellikle teşekkür ediyorum.

Enver Sinan Malkoç

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY.....	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: İDEOLOJİLER VE TOPLUMSAL HAREKETLER.....	11
1.1. İdeoloji.....	12
1.1.1. İdeoloji Kavramı.....	13
1.1.2. İdeolojiler.....	18
1.2. Toplumsal Hareket.....	22
1.2.1. Toplumsal Hareket Kavramı.....	23
1.2.2. Toplumsal Hareketlere Yol Açan Etkenler.....	31
1.2.3. Klasik Toplumsal Hareketler ve İdeolojik Hareketler.....	37
1.3. Yeni Toplumsal Hareketler.....	46
1.3.1. “Yeni Toplumsal Hareket” Kavramı.....	46
1.3.2. Yeni Toplumsal Hareket Örnekleri.....	50
1.4. Türkiye’de İdeolojiler, Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler.....	52
1.4.1. Osmanlı Dönemi.....	53
1.4.2. Cumhuriyet Dönemi.....	62
BÖLÜM 2: YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERE GEÇİŞ.....	75
2.1. “Yeni Toplum”a Geçiş.....	75
2.1.1. Tarihsel Süreç.....	78
2.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Medeniyet Tezleri.....	96
2.1.3. İdeolojilerin Çıkmazı.....	103
2.1.4. Ütopyalardan Distopyalara.....	109

2.2. Yeni Toplum Biçiminin Tanımları.....	113
2.3. Yeni Topluma Geçişin Toplumsal Evreleri.....	129
2.4. Yeni Toplumun Yeni Hareketleri.....	135
2.5. Yeni Toplumsal Hareketler' in Özellik ve İşlevleri.....	139
2.5.1. Sivil Topluma Dayanma.....	141
2.5.2. Lokal Arzu ve Kaygıları Yansıtmaya.....	146
2.5.3. Bireysel Özgürlüklerin ve Marjinal Kimliklerin Sesi Olma.....	148
BÖLÜM 3: TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI	
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER.....	152
3.1. Yeni Toplumsal Hareketlere Geçiş Süreci.....	152
3.2. Türkiye'de Yeni Toplumsal Dinamikler.....	169
3.2.1. İdeolojilere ve Eski Toplumsal Hareketlere Rağbetin Azalması.....	169
3.2.2. Resmi Kurumların Karşısında STK'ların Gelişimi.....	178
3.2.3. Lokal Arzu ve Kaygılar Etrafında Örgütlenmeler.....	180
3.2.4. Marjinal Kimliklerin Seslerini Duyurması.....	182
3.3. Dünyanın Etkisinde, Türkiye'nin Başlıca Yeni Toplumsal Hareketleri.....	183
3.3.1. Ekoloji Hareketi.....	184
3.3.2. Anti-Atom Enerjisi Hareketi.....	194
3.3.3. Küreselleşme Karşıtı Hareket.....	196
3.3.4. Barış Hareketi (Pasifizm).....	200
3.3.5. Kadın Hareketi.....	204
3.3.6. Marjinal Cinsel Kimliklere Dayalı Hareketler.....	211
SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA.....	224
ÖZGEÇMİŞ.....	240

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Çev.	: Çeviren
Derl.	: Derleyen
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
TV	: Televizyon
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: David Aberle'in Toplumsal Hareketler Sınıflandırması 30

Tablo 2: Luke Martell'in Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler Karşılaştırması. 140

Tezin Başlığı: Yeni Toplumsal Hareket Olgusu ve Türkiye’de 1980 Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler.	
Tezin Yazarı: Enver Sinan Malkoç Danışman : Yrd. Doç. Dr. Osman Özkul	
Kabul Tarihi: 13.06.2013	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 240 (tez)
Anabilimdalı: Sosyoloji	Bilimdalı: Sosyoloji
<p>İdeoloji, insanın hayata ve dünyaya bakışını her yönüyle belirleyen dünya görüşüdür. Yaşadıkları hayattan, içinde buldukları toplumsal, kültürel, iktisadi, siyasi ve hukuki sistemden memnun olmayan bireyler; bunları değiştirmek için çıkış yolları ararlar. Mevcut sisteme alternatif bir sistem önerisinde bulunan ideolojiler, bu insanlar için bir umut haline gelir. Bir ideolojinin doğruluğuna ve haklılığına inanan insanlar onu toplumsal ve siyasal yaşama her yönüyle hakim kılmak için harekete geçerler. Muhalif ideolojik hareketin iktidar yolundaki başarı umudu arttıkça kitlelerin ona olan katılım ve desteği de artar.</p> <p>İdeolojik çekişmelerin yüksek yoğunlukla yaşandığı on dokuz ve yirminci yüzyıllarda toplumsal hareketler genellikle bu ideolojilere bağlı olarak gelişmiştir. Sistemden rahatsız olan kitleler muhalif ideolojilere bağlı toplumsal hareketlere katılırlarken, sistemden memnun olan kitleler de onu savunma rolü üstlenen muhafazakâr toplumsal hareketlerde yer almışlardır.</p> <p>SSCB’de ve diğer Doğu Bloku ülkelerindeki yönetim ve uygulamalar, sosyalist hareketler üzerinde zamanla hayal kırıklığı meydana getirmeye başlamıştır. Sonuçta Batılı ülkelerde sisteme SSCB güdümünden ve hem sosyalist ideolojiden hem de diğer ideolojilerden bağımsız olarak itiraz eden hareketler gelişmeye başlamıştır. Yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan bu hareketlerin ortaya çıkışı için 1968 yılı önemli bir köşe taşı olmuştur.</p> <p>Yeni toplumsal hareketler; bireysel özgürlükleri öne çıkaran, sistemin bütününe alternatif başka bir sistemle değiştirmek yerine lokal talepler etrafında gelişen hareketlerdir.</p> <p>Bu hareketlerin Türkiye’de gerçek anlamda çıkışa geçişi 1980 sonrasında başlamıştır. Askeri darbenin tüm ideolojik hareketleri baskı altına almasından sonra yeni toplumsal hareketlerin gelişimi için alan açılmıştır. 1991’de dünyada sosyalist Doğu Blokunun dağılması ve 1997 sonrasında Türkiye’de sistem karşıtı İslamcı hareketlerin etkisizleştirilmesi, muhalefet alanının büyük ölçüde yeni toplumsal hareketlere kalmasını sağlamıştır.</p> <p>Günümüzde dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en fazla öne çıkan yeni toplumsal hareketler; ekoloji hareketi, anti-atom enerjisi hareketi, küreselleşme karşıtı hareket, barış hareketi, kadın hareketi ve marjinal cinsel kimliklere dayalı hareketlerdir.</p>	
Anahtar kelimeler: Yeni toplumsal hareketler, sistem karşıtı toplumsal hareketler, muhafazakâr toplumsal hareketler, ideoloji, Türkiye, sivil toplum, agoni.	

Title of the Thesis: New Social Movement Phenomenon and New Social Movements after 1980 in Turkey.

Author: Enver Sinan Malkoç **Supervisor** : Assis. Prof. Dr. Osman Özkul

Date: 13.06.2013
(appendices)

Nu. of pages: vi (pre text) + 240 (main body)

Department: Sociology

Subfield: Sociology

Ideology is the world view determining man's perspective to the life and world with every aspect of it. Individuals who aren't happy with the life they lead, social, cultural, economic, political and legal systems they are in, seek ways out to change all these. Ideologies which suggest an alternative system to the current system become a hope for these people.

People who believe the accuracy and legitimacy of an ideology take action to make it dominate on social and political life with every aspect of it. As the ideological movement's prospect of success to the power rises up, The masses participation and support rise up.

During the 19th. and 20th. centuries when the ideological fights were at the top level, social movements usually flourished depending on these ideologies. The masses disturbed by the system joined the social movements connected to the opposing ideologies. On the other hand, The masses who were happy with the system took part in conservative social movements assuming a defense role.

Governance and practice in USSR and other eastern block countries had begun causing disappointment on socialist movements in time. Finally in western countries, movements objecting the system begun flourishing. These movements were not connected to the USSR guidance. The year 1968 was the turning point of these movements that were called "new social movements".

New social movements grew up depending on the local demands. They put forward individual freedom and reject another alternative system. These movements appeared in Turkey after 1980. After the military coup had suppressed all ideological movements, new social movements flourished more easily. New social movements became stronger after the socialist block was disintegrated in 1991 and anti-Islamist movement in Turkey were passivated after 1997.

Today, Both in the world and in Turkey the most noticeable movements are the ones based on ecological, anti-atom energy, anti-globalization, peace, women's movements and marginal sexual identities.

Keywords: New social movements, anti-systemic social movements, conservative social movements, ideology, Turkey, civil society, agony.

GİRİŞ

Değişme olgusu, fizik dünya gibi toplumsal dünya için de kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bu nedenle toplumsal hayatın statik yönünü oluşturan sosyal yapı ile birlikte, sosyal değişme de sosyoloji biliminin incelediği en önemli olgulardan birisidir. Bu nedenle sosyolojinin kurucuları olarak kabul edilen İbn-i Haldun'dan Auguste Comte'a kadar toplum hayatıyla ilgilenen düşünürler, fizik dünyadaki değişme ile sosyal dünyadaki değişme arasında bir ilişki kurmuşlardır. İşte değişme olgusunun insanlık tarihi boyunca aralıksız süregelen kaçınılmaz sosyal bir gerçeklik ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olması, günümüzün toplumsal hareketlerinin de incelenmesini gerektirmektedir.

Din, felsefe, bilim ve teknik gibi birçok unsurlar, toplum yaşamındaki değişime çoğu kez yön verir ve bu değişimde önemli rol oynarlar.

Bununla birlikte toplumsal değişim her zaman ve her toplumda aynı hızda ve tempoda gerçekleşmeyebilir. Değişimin gözle görünür ve herkesçe fark edilir boyutunun bazı dönemlerde hız kazanması, bazı dönemlerde ise yavaşlaması mümkündür. Mesela, 8.-12. Yüzyıllarda Müslüman toplumların hızla değişerek birçok alanda önemli gelişmeler kaydettiği; aynı süreçte Batı toplumlarının durağan bir görüntü sergilemeleri ve aynı Batı toplumlarının Yeniçağ - Yakınçağ dönemlerinde durağan kimliklerinden sıyrılarak çok hızlı bir değişime sahne olmaları bu duruma dair iki önemli örnek olarak verilebilir.

Toplumsal değişimin bir de uzun sürelerde alttan alta gelişen ve sonra daha görünür hale gelerek nispeten kısa bir zaman içinde, süratle yeni bir toplumsal bünye ortaya çıkaran boyutu vardır. İşte toplum, bir yanda mevcut düzenin sınırları içinde gerçekleşen gözle görünür değişim sürecini yaşarken, diğer yandan kendisini büyük ölçüde farklı, yeni bir bünyeye dönüştürecek sürecin koşullarını içinde büyütebilmekte, böylesine bir sürece gebe olabilmektedir.

Bu süreçlerde genellikle siyasal iktidarların tutumları ve siyasal iktidar değişimleri önemli rol oynar. Bazen bir siyasal iktidar, bu değişimin koşullarını kendi iradesiyle ve kendi elleriyle oluşturur veya tabandan gelen değişim dalgasına uyarak onun önünü açar, onu kendi denetiminde hızlandırır. Bazen de tabandan gelen bu dalga, kendisine karşı çıkıp direnmeye çalışan iktidarı da devirerek su yüzüne çıkar ve işbaşına getirdiği yeni bir siyasal otoritenin de katkısıyla toplumu hızla dönüştürür. Böylelikle siyasal ve

toplumsal devrimler, söz konusu hızlı toplumsal değişim süreçlerinin en belirgin araçları olarak tarihsel akış içindeki yerlerini almış olurlar.

Örneğin; 1789 Fransız devrimi öncesinde var olan toplumsal ve siyasal yaşamın da kalıp gibi olduğu yerde durmadığı, kendi sınırları içinde bir takım değişiklikler gösterebildiği söylenebilir. Ancak bu toplumsal ve siyasal yaşam, bir yandan kendi içindeki olağan değişim dinamikleriyle birlikte sürüp giderken diğer yandan olağanüstü bir değişim süreci meydana getirip toplumsal bünyeye yeni bir şekil verecek gelişmenin zeminini de alttan alta oluşturmuştur. Sonunda 1789 devrimi gerçekleşmiş, siyasal iktidar değişmiş ve yeni siyasal iktidarın öncülüğünde hızlı bir toplumsal değişim ile toplumun yeniden yapılandırılması sürecine girilmiştir. Devrimle gelen toplumsal değişimin kökleri elbette ki devrim öncesi süreçte filizlenmiştir.

Benzer süreçlerin Fransız devriminden asırlar önce gerçekleşen coğrafi keşifleri ve Renasaince'ı takiben de yaşandığını, aynı şekilde reformun da benzer bir devrim niteliği taşıyarak çok farklı bir toplum biçimine geçiş sağladığı söylenebilir. Endüstri devriminin, (siyasal değil ama) iktisadi bir devrim olarak üretim tüketim ilişkilerinin her yönünden başlayıp demografiden aileye varıncaya kadar toplumsal yaşamın her sahasında köklü değişimlere yol açması gibi teknoloji devrimi ve iki büyük dünya savaşı da toplumların alışlagelmiş yapısal ve işlevsel niteliklerindeki yeni yapılanmaları beraberinde getirmiştir.

Tarihin akışına ve toplumsal yaşam biçimine yön veren bu önemli köşe taşlarının Batı toplumlarından başlamak üzere, tüm dünya toplumları üzerinde çok çeşitli etkileri olmuştur. Dinin toplumsal ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisinin azalması, genel nüfus artışı, kır ve kent nüfusları arasındaki dengenin tersine dönmesi, soyluların statülerindeki gerilemenin aksi yönünde burjuva sınıfının statü kazanması ve son olarak refahın topluma yayılması gibi gelişmeler Batı coğrafyasının sınırlarını hızla aşarak birçok dünya ülkesinde etkili olmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasal alanda NATO - Varşova Paktı kutuplaşmasını yaşarken, ülkeler de iktisadi işleyiş bakımından Kapitalist - Sosyalist olarak ikiye ayrılmıştır. Sömürgeler resmen ulusal bağımsızlıklarına kavuşurlarken Batılı devletlerin, bu ülkeler üzerindeki siyasi tahakküm ve ekonomik sömürüyü fiilen sürdürme operasyonları devam etmiştir. Batılı ülkeleri takiben birçok dünya ülkesinde

refahın topluma yayılmasına paralel olarak teknoloji de geniş halk kesimlerinin kullanımına açılmış, bilgisayar çağı ve iletişim çağı olarak adlandırılan aşamalar, bu kesimlerin yaşamlarına direk şekilde nüfuz etmiştir.

Özellikle iletişim teknolojisi ve olanaklarının dünya genelindeki yaygın kullanılabilirliği, küreselleşme denilen olgunun gelişiminde en önemli rolü oynamış ve yaygın kullanılan bir teşbihle dünyayı küresel bir köye dönüştürmüştür. İnsanlar geçmiş çağlara kıyasla birbirlerinden çok daha kolay haberdar olabilme, birbirlerini daha fazla tanıyabilme olanağı kazanmıştır. Dünyanın bir köşesinde gerçekleşen kayda değer bir olay, tıpkı bir köy içerisinde duyuluyormuşçasına dünya genelinde yankı uyandırmaktadır.

Tabii bu enformasyon rüzgârı, insanlara her zaman doğru bilgi ulaştırmamaktadır. Enformasyon akışını kontrol altında tutup bilgiyi kitlelere -onları gerektiği gibi yönlendirmek üzere- manipüle ederek sunabilmek, genellikle bilgiyi üretenlerin elindedir. Ancak iletişim araçlarının gelişimine paralel olarak sadece onların manipülasyon kudreti değil, aynı zamanda halk kitlelerinin bu teknolojiyi kullanabilme kabiliyeti de artmaktadır. Böylece çeşitli toplumsal gruplar, başkalarında olup kendilerinde olmayan bir takım imkânların farkına varıp bunların eksikliğini hissetmeye, bunları elde etmek üzere harekete geçmeye başlamışlardır. Aynı şekilde, kendi ülkelerindeki bazı uygulamalardan ya da sistemin genelinden rahatsız olan bir takım unsurların, yeterince tanımadıkları halde öykündükleri uzak toplumların gerçek durumları hakkında bilgi sahibi olmaları da muhalif hareketler üzerinde hayal kırıklığına yol açmaktadır.

Böylelikle; her toplumun birbirinden haberdar olduğu dünyada Kapitalist Batı toplumu içindeki muhalif unsurların Sovyet modeline olan güvenleri sarsılırken, Doğu Blokunun inisiyatifi dışında ve dolayısıyla çift kutuplu dünya formülasyonuna aykırı biçimde gelişen 1968 olayları patlak vermiştir.

1989'da Berlin duvarının yıkılması, 1991'de ise Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasında, demir perdeyi bile aşabilen güçlü enformasyon dalgasının önemli payı olmalıdır. Aradan yirmi yıl daha geçtikten sonra 2011 başında alevlenerek birçok ülkede diktatörlüklerin devrilmesine ve rejim değişikliklerine yol açan Arap Baharı'nda da benzer bir payın olduğu, üstelik bu kez devrime katılan halkın, gelişen teknolojiyle

uyumlu biçimde internet hattı üzerinden bir takım web sitelerini kullanarak haberleşip organize olduğu bilinmektedir. Bu noktada “özellikle sosyal paylaşım siteleri Facebook ve Twitter, kitlelerin kısa süre içinde örgütlenmesini ve devrim hareketlerinin hız kazanmasını sağladı”.¹

“Msn Messenger, Youtube, MySpace, Facebook, Twitter” gibi sosyal paylaşım sitelerinin kullanımının yaygınlaşması ile Arap toplumları daha fazla paylaşımda bulunmaya başlamıştır. Böylece Arap toplumlarında otoriter yönetimlerden duyulan rahatsızlığa ilişkin bir “ortak bilinç” oluşmuştur. Domino etkisinin meydana gelmesinde, bu ortak bilincin arka planındaki sosyal medyanın payı büyüktür.”²

Türkiye Cumhuriyeti telekomünikasyon işlerinden de sorumlu olan Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım’ın; “Arap Baharı internette örgütlendi. On binlerce genç, internet üzerinden haberleşerek, organize oldu”³ açıklaması da bu konuya ışık tutar niteliktedir.

Bu süreçte, internetin yanı sıra uydudan yayın yapan TV kanallarının, özellikle El Cezire televizyonunun önemli etkisi de göz ardı edilmemelidir. El Cezire; Arap Baharı başlamadan çok önce, bu ülkelerdeki oto-sansür çizgisi dışında yayın yapabilen bir medya organı olarak Arap toplumları arasında haberleşme ve kritik konuları tartışmaya açma sürecine öncülük etmiştir. Aynı televizyon kanalı, Tunus’ta başlayan Arap baharının tüm Arap coğrafyasına yayılmasında da önemli rol oynamıştır.⁴

Netice itibarıyla 1991 yılından bu yana tek kutuplu bir dünyada yaşıyoruz. Sosyalist Blokun çeşitli ve çok yönlü sosyal/siyasal unsurların etkisiyle çökmesinden sonra dünya birçok açıdan farklı bir renge bürünmeye başlamıştır. Söz konusu gidişatı Samuel Huntington “Medeniyetler Savaşı”, Francis Fukuyama “Tarihin Sonu” tezleriyle öngörmeye çalışmışlardır. Immanuel Wallerstein ise bu süreci “Bildığımız Dünyanın Sonu” olarak nitelendirip yeni, bambaşka ve nerelere varacağı şimdiden tam olarak kestirilemeyen bir dünyanın ortaya çıkışı saymıştır.⁵ Dünyayı ve ülkemizi geleceğe

---

¹ Ali Korkmaz, “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”, International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), s. 4148. <http://www.inlcs.org/online/Book14.pdf> (30 Nisan 2013)

² Korkmaz, s. 4148.

³ <http://www.haberler.com/ulastirma-bakani-yildirim-arap-bahari-internette-3498025-haberi/>, (05 Kasım 2012)

⁴ Korkmaz, s. 4148.

⁵ Immanuel Wallerstein, **Bildığımız Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 9-10.

taşıyacak olan bu sürecin mümkün olan her yönüyle çözümlenmesi, toplumsal geleceğimiz açısından en isabetli kararları verebilmek için de gereklidir.

Çalışmanın Konusu

19 ve 20. yüzyıllar, dünya genelinde ideolojik mücadelelere sahne olmuştur. Çoğunlukla batı kaynaklı olan, bazen de bunlara tepki şeklinde gelişen ideolojiler hemen her coğrafyada sistem yıkıp yerine yenisini kurmaya endeksli toplumsal hareketlere yol açmışlardır. Birçok ülkede iktidar hedefine ulaşmış resmileşen bu ideolojiler, hem uluslararası ittifak ve ihtilaflar üzerinde belirleyici rol oynamış hem de ülkelerin birbirleri içindeki muhalif toplumsal hareketlere destek yoluyla beşinci kol faaliyeti yürütmelerine imkân sağlamışlardır.

Bugün, uluslararası ideolojik kamplaşmaların dünyayı kutuplara böldüğü dönemleri kısmen geride bırakarak 21. yüzyıla ayak basmış bulunuyoruz. Şimdi toplumsal dinamikler ve onları belirleyen unsurlar hızlı bir değişimden geçmektedir. Bu bağlamda insanlığın bitip tükenmek bilmeyen sorunlara karşı refleksleri de artık kendisini kısmen “Sistem Karşıtı Hareketler” yerine “Yeni Toplumsal Hareketler” le göstermektedir.

Türkiye’yi de kaçınılmaz biçimde etkisi altına alan hızlı değişim ve dönüşüm sürecini, geride bıraktığımız –taşları nispeten yerli yerine oturmuş- dönem kadar net okuyabilmemiz şimdilik zor olsa da bunu sağlama yönündeki bir çabaya ihtiyaç vardır. Bilim adamından siyasetçisine, iş çevrelerinden sokaktaki insanına kadar herkesi kafa karışıklığına sürükleyen sis perdesinin üzerine ışık tutma sorumluluğu ise yine en başta bilim adamlarına düşmektedir.

Çalışmanın Önemi

Bilim, olguların objektif gözlem ve çözümlemesine dayalı bir uğraştır. Dolayısıyla bilimsel verilerden yola çıkmamız, bize ihtiyaç ya da problemlerimize gerçekçi öneri ve çözümler üretebilmenin kapılarını açmaktadır.

Günümüzü sağlıklı yorumlayabilmek için geçmişin isabetli bir tahliline ihtiyaç duyduğumuz gibi önümüzü daha iyi görüp geleceği sağlam temeller üzerine inşa edebilmek için de günümüzün sağlıklı bir tahliline ihtiyaç duyarız.

Bu noktada; devlet – millet anlayışları, iktidar - muhalefet tarzları, üretim - tüketim ilişkileri, ticaret mekanizmaları, iletişim biçimleri gibi toplum hayatını her yönüyle ilgilendiren ve halen içinde bulunduğumuz değişim sürecini bilimsel bakış açısıyla çözümlenmek durumundayız.

Hal-i hazırda dünyayı saran değişim rüzgârlarının ülkemizi de etkisi altına aldığı malumdur. Ancak bu rüzgârlar önünde kuru yaprak misali hepten edilgen bir tutum takınamayacak kadar köklü bir sosyal, kültürel ve siyasal mirasa da sahip olduğumuz da bir gerçektir.

Dolayısıyla bütün dünyanın çeşitli versiyonlarıyla yaşadığı, sosyal bilimcilerin çözümleyip anlamlandırmaya ve siyasetçilerin kontrol altına alıp yönlendirmeye çalıştığı global değişim sürecini ülkemiz sosyologları olarak bizim de tüm boyutlarıyla ve yerli bir bakış açısıyla irdelememiz büyük bir önem taşımakta, hatta zorunluluk arz etmektedir.

Tarih boyunca toplumsal yaşamı siyasal boyutundan başlayarak en ince noktalarına kadar etkilemiş olan ideolojik yönelimler ve toplumsal hareketler de söz konusu değişim sürecinden nasiplerini almaktadır. Bu durumda ideolojilerin içine girdikleri kriz ve klasik toplumsal hareketlerin yerini “Yeni Toplumsal Hareketler” in alma süreci, genel değişim dinamikleri içinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Dolayısıyla bu alandaki değişimleri dünya genelinden başlayıp Türkiye özeline indirgeyerek incelemek ve bu gelişmelerin toplumumuza etkilerini başlı başına bir konu olarak ele almak da yukarıda değindiğimiz önem ve zorunluluğun bir parçası olmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, ülke olarak olup bitenler karşısındaki farkındalığımıza akademik birikim, toplumsal bilinç, siyasal tutum vb. her yönden katkıda bulunmaktır. Zira gerek dış dünyada gerekse yurt içinde olup biten gelişmeleri iyi okuyup bilimsel süzgeçten geçirerek analiz edememek, bir ülkenin hem bugününe hem de geleceğine güvenle bakabilmesinin önündeki en büyük engeldir.

Böylece bu çalışmanın, mevcut gidişatın toplumumuz için varsa yarar ya da zararlarının tespiti ile bunlar karşısında gerekli tutumların belirlenmesi yolunda bir mum olması ümit edilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada bilimsel bir araştırmanın gerçekleştirilmesi için gerekli olan; “problemi görme, araştırma konusunu belirleme, araştırma problemini tanımlama, konuyla ilgili kaynakları tarama, hipotezleri yazma, araştırma yöntemini belirleme, verileri toplayıp analiz etme, araştırmayı sonuçlandırıp rapor yazma” aşamaları sırasıyla takip edilmiştir.

Çalışma, uygulamalı bir çalışma değildir. Mevcut bilgi tabanını genişletmek ve yorumlamak amacıyla yapılan “Kuram üretici – Temel araştırmalar” kapsamında yürütülmüş teorik bir çalışmadır. Dolayısıyla bu çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır.

Kaynak tarama faaliyeti kapsamında konuyla direkt ya da dolaylı yoldan ilgili olan ve bilgi sağlayıcı niteliğe sahip kitap, akademik tez, dergi, gazete ve internet sitelerine müracaat edilmiştir. Çalışmanın hipotezi ve varsayımları, söz konusu kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiş ve doğrulanmaya çalışılmış, sonuçta elde edilen veriler yorumlanarak çalışma tamamlanmıştır.

Çalışma; “realist” yaklaşımla yürütülen “niceliksel” bir araştırma özelliği taşımaktadır. Bu kapsamda olmak üzere “Betimsel” araştırma modeline bağlı kalınmış ve “ne, niçin, nasıl?” gibi soruların cevaplarına sebep-sonuç ilişkilerinin çözümlenmesiyle ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylelikle bilimsel bir çalışmanın vazgeçilmezi olan anlama/betitleme işlevinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Elde edilen anlamlandırılmış bilginin çalışmanın hipotezi etrafında yorumlanması ise araştırmaya “Nedensel” bir araştırma niteliği kazandırmıştır. Böylelikle bilimsel bir araştırmada aranan “Yordama” işlevi de yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Hipotezi-Varsayımı

Fransa’dan başlayarak bir dalga gibi dünyaya yayılan 1968 olayları, sistem karşıtı hareketler üzerinde dönüştürücü bir etkiye yol açmıştır. Bu kırılma noktasını takiben gelişen süreç “Berlin Duvarı”nın 1989 yılında yıkılması ile tamamlanmış ve dünya siyasal açıdan yeni bir döneme girmiştir.

Bu aşamada blokların kalkması, sistem karşıtı kitlesel hareketlerin ortadan kalkmasını beraberinde getirirken bunların yerini sistemlerin kıyısında gelişen mikro, bireysel,

yerel ve marjinal hareketler almıştır. Günümüzün küresel sistemi hem yerelleşmeyi kışkırtmış hem de yerel ve marjinal yapılara küreselleşme imkanı sunmuştur.

Siyasal gelişmelerin neticesi olarak ortaya çıkan bu dönem, sosyal bilimcilerin toplumsal yaşam biçimini ölçü olarak tanımlamaya çalıştıkları yeni bir döneme dair değerlendirmeleriyle örtüşmektedir. Henüz ne olduğu ve ne yönde değiştiği tam olarak bilinmeyen ama anlaşılmaya çalışılan bu yeni dönem “Sanayi Sonrası Dönem”, “Enformasyon Çağı”, “Tüketim Çağı”, “Postmodern Dönem” gibi farklı isimlerle tanımlanabilmektedir.

Dünyayı saran bu dönüşüm süreci Türkiye’yi de etkisi altına almış, ideolojileri ve sistem karşıtı kitlesel hareketleri yok olmanın eşiğine getirirken burada da “Yeni Toplumsal Hareketler” doğurmuştur.

Çalışmanın, dünyada ve Türkiye’deki gelişmeler bu bağlamda değerlendirilerek ortaya konan hipotezine göre:

Klasik toplumsal hareketlere yol açan etken, içinde yaşanılan (mevcut) sistemlerden duyulan memnuniyetsizliktir. Onları geriletiren yeni toplumsal hareketleri öne çıkaran etken ise; muhalif/alternatif sistem önerilerine duyulan güvenin, bu önerilerin gerçekleştirilebileceğine olan inancın çökmesi olmuştur.

Çalışmanın varsayımlarımızı, niteliksel bakımdan iki kategoriye ayrılabilir. Birinci kategoride, konuya ilişkin toplum yaşamında cari olduğu ileri sürülen objektif yasalara dair varsayımlar; ikinci kategoride ise ele alınan olgunun dünya genelinde ve Türkiye’deki tarihsel gelişim sürecine dair çıkarımlar yer almaktadır. Birinci kategoride sıralanan varsayımlar, aynı zamanda çalışmanın hipotezi açısından da teorik bir temel teşkil etmektedir.

Birinci kategoride yer alan varsayımlara göre:

- Toplumsal hareketler, yaşanan realite karşısında hissedilen toplumsal memnuniyetsizlik ve değişim isteğinden doğar.
- Söz konusu memnuniyetsizliğin adresi olarak görülen nokta, toplumsal hareketin hedefi haline gelir.

- Bir toplumsal hareket içindeki hâkim kanaate göre problemler mevcut sistemin felsefesinden ve yapısından değil de işleyişinden kaynaklanıyorsa; tepki, uygulayıcılar ve uygulamalar üzerinde yoğunlaşır. Hareketin hedefi de, bunları değiştirerek mevcut sistemi ıslah etmek olur.
- Sistemin bizzat kendisi tüm memnuniyetsizliklerin membaı olarak görülmeye başlandığında, toplumsal hareket artık bir “Sistem Karşıtı Hareket” hüviyetine bürünür.
- “Sistem Karşıtı Toplumsal Hareketler”, ancak alternatif bir sistem önerisiyle vücut bulur ve hayatiyetlerini sürdürebilirler. Bu alternatif sistem önerileri, ideolojilere (dünya görüşlerine) dayanır. İdeolojiye duyulan güven ve inanç, Sistem Karşıtı Hareketi ayakta tutar, ona umut ve enerji kaynağı olur.
- Muhalif ideolojilere ve sistem alternatiflerine duyulan güven ve inancın tükendiği noktada “Sistem Karşıtı Toplumsal Hareketler” de söner. Mevcut sistemin bizzat kendisinden (yapısından ve felsefesinden) rahatsız olan kitleler dahi sistemin bütününe hedef tahtasına koymak yerine en çok muzdarip oldukları lokal hedeflere yönelirler. Böylece “Yeni Toplumsal Hareketler” doğmuş olur.

İkinci kategoride yer alan varsayımlara göre:

- 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasına, 1991’de Varşova Paktı ve SSCB’nin dağılmasına yol açan süreç, spontane gelişen 1968 olaylarıyla başlamıştır.
- 1991 sonrası komünist bloktan boşalan rolü -karşıt kutuplara dayalı dünya düzeninin devamı adına- İslam dünyasına yükleme çabaları, 11 Eylül 2001 saldırılarını ve bunu takip eden savaş ve işgalleri getirmiştir.
- Kutuplaşmalar üzerine kurulu dünya konsepti, 11 Eylül saldırıları ve akabinde gelen savaş ve işgallere rağmen giderek zayıflamaktadır.
- Etkilerini dünya genelinde gösteren olay ve gelişmelerin yansımaları doğal olarak Türkiye üzerinde de görülmektedir. Bu bakımdan 1968, 1989-1991 ve 2001 yıllarındaki gelişmeler ülkemizi de derinden etkilemiştir.
- Bütün dünyayı etkileyen olay ve süreçler henüz gerçekleşmeden, bunların öncüsü mahiyetindeki olay ve süreçlerin Türkiye’de vuku bulduğu görülebilmektedir. Bu

bakımdan ülkemizde 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 sonrası yaşanan gelişmeler, dünyada 09 Kasım 1989 ve 11 Eylül 2001 sonrası yaşanacak gelişmelerin habercileri olmuştur.

- 1980 sonrası Türkiye’de sistem karşıtı sol hareketler etkisizleşirken iktisadi, ticari, siyasal, kültürel vb. her alanda liberal batı dünyasıyla entegrasyon hız kazanmıştır.

- 1997 sonrası bu kez Siyasal İslam’a dayalı sistem karşıtı hareketler etkisizleşirken “Yeni Toplumsal Hareketler” ön plana çıkmaya başlamış ve küreselleşmenin sonuçları her alanda daha hissedilir hale gelmiştir.

BÖLÜM I: İDEOLOJİLER VE TOPLUMSAL HAREKETLER

Çalışmamızın bu birinci bölümünde göreceğimiz gibi İdeoloji; insanın dünyaya, insanlığa, topluma ve toplumsal düzene dair algısını yansıtan bir kavramdır. Bir başka deyişle ideoloji, insanın dünya görüşüdür.

Toplumsal Hareketlerden bahsedildiğinde ise; bir toplum içinde belli bir dünya görüşünü ya da ortak ihtiyaçları, arzuları, kaygıları paylaşan insanların bir araya gelerek söz konusu değerleri muhafaza etmek ya da hâkim hale getirmek uğruna mücadele vermeleri anlaşılır.

İdeoloji kavramında fikir ve teori boyutları ön plana çıkarken Toplumsal Hareket kavramında aksiyon ve pratik ağırlık kazanmış olmaktadır. Dolayısıyla, “İdeoloji” ve “Toplumsal Hareket” in, birbirlerinden farklı kategoriler içinde yer alan kavramlar olduğu söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu kavramların birbirleriyle ilgisiz, birbirlerine yabancı olduğu da düşünülmemelidir.

Toplumsal Hareketlerin çıkış noktası çoğu kez ideolojiler olmuştur. Hatta “Klasik Toplumsal Hareketler” in bütünüyle ideolojiler üzerine bina edildikleri söylenebilir. Daha iyi (hatta ideal) bir dünyanın kendi ideolojileri doğrultusunda tesis edilebileceğine inanan insanlar, işte bu ideallerini hayata geçirmek üzere organize biçimde harekete geçtikleri zaman, bir toplumsal hareket gemisini daha suya indirmiş olmaktadırlar. “Yeni Toplumsal Hareketler” in ideolojilerden az ya da çok uzaklaşarak nasıl farklı bir boyut kazandıkları ve bunun ülkemize yansımaları ise tezimizin asıl konusunu teşkil edecektir.

Dolayısıyla; çalışmanın “ İdeolojiler ve Toplumsal Hareketler” adını taşıyan bu ilk bölümünde söz konusu kavramlar sırasıyla ele alınıp kavramsal düzeyde ve tarihsel düzlemde masaya yatırarak, bu kavramlar arasındaki pratik bağlar, sebep-sonuç ilişkileri irdelenecektir. Ardından da yine bu kavramların Türkiye özelinde yakın tarihimiz üzerindeki yansımalarına değinecek ve çalışmanın asıl konusu olan “Yeni Toplumsal Hareketler” e geçiş sürecinde oynadıkları rolü açıklığa kavuşturma yönünde çaba gösterilecektir. Zira Toplumsal Hareketlerin ve onlara güç veren İdeolojilerin toplum üzerinde etkin oldukları yakın dönem çözümlenmeden, bu hareketlerin yerlerini

Yeni Toplumsal Hareketlere bıraktığı ve ideolojilerin de yavaş yavaş eridiği – içinde bulunduğumuz- yeni dönem tam olarak anlaşılacaktır.

1.1. İdeoloji

Aristoteles, “İnsan, siyasal bir hayvandır” demektedir ve bunu da toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir gereği olarak açıklamaktadır.⁶ Çok istisnai (ve bu bakımdan normal sayılmayan) örnekler dışında her insan, yaşamını bir toplum içinde birey sıfatını kazanarak ve diğer insanlarla çok yönlü ilişkiler kurarak sürdürür. Diğer bireylerle dayanışma, yardımlaşma ve işbölümü içinde hareket ettiği gibi, rekabet ve mücadele içine girdiği de olur. Toplum hayatı; bütün bu –bireyler ve gruplar arası- birlikte hareket etme/rekabet etme kombinasyonları içinde devam ederken aile, eğitim, iktisat, siyaset gibi başlıca sosyal kurumlar oluşur; bu kurumlara bağlı olarak toplum hayatını düzene sokup ona yön veren devlet, hukuk gibi başlıca sosyal yapılar vücut bulur.

Devlet, toplumun organize olmuş biçimidir ve tüm kurumların üzerinde yer alan en üst kurumdur. Dolayısıyla her devlet, kendi hükümlerlik alanı içerisinde yaşanan toplumsal ahengi - tebaasını mümkün olduğunca memnun edecek şekilde- sağlamakla mükelleftir. Söz konusu ahengin sağlanması, birbiriyle doğrudan ya da dolaylı ilişki içinde olan birçok farklı etkenin birlikte ve uyumla yürütülebilmesine bağlıdır. Devlet, tebaasının (can ve mal güvenliği başta olmak üzere) her çeşit güvenliğini sağlamak; eğitim, sağlık gibi hizmetleri organize etmek; ekonomik ilişkileri (üretim, tüketim, dağıtım ve bölüşümü) düzenlemek gibi birçok göreve sahiptir.

Her insanın dünyaya dair bir algılayış ve yorumlayış biçimi, bir dünya görüşü vardır. Devlet denilen “tüzel kişi” de doğal olarak iktidar erkini elinde bulunduran “gerçek kişilerin” elinde şekillenmekte ve toplumsal mekanizmaları yukarıdan aşağıya tanzim edip toplumsal ahengi tüm kurumlar bazında sağlamaya çalışırken, haliyle bu erk sahiplerinin dünya görüşüne/ideolojisine göre hareket etmektedir.

Toplumsal ahengin (yukarıda zikredildiği gibi) tebaayı memnun edecek şekilde sağlanması ise muğlak bir meseledir. Zira memnuniyet durumu -kaçınılmaz biçimde- kişiden kişiye değişmektedir. Bu değişkenliğin iki farklı kaynağının olduğu söylenebilir. Birincisi: Birey-toplum ilişkisinden kaynaklanan, bireyin toplum içerisindeki

---

⁶ Aristoteles, **Politika**, Çev.: Mete Tunçay, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 9-10.

konumuyla alakalı olan ve dolayısıyla birey açısından bakıldığında “dışsal” olarak adlandırabileceğimiz bir etkidir. Burada toplumsal işleyiş herkese aynı konumu sağlayamamaktadır. Zira bireylerin yetenekleri farklı farklıdır ve bunun doğal sonucu olarak insanlık tarihi boyunca her bireye aynı konumu sağlayan somut bir toplumsal pratik örneği bilinmemektedir. Dolayısıyla bu durum, toplumsal işleyiş karşısında kişisel memnuniyetlerin farklı farklı olmasına yol açmaktadır. İkincisi ise: Bireyin kendi iç dünyasından kaynaklanan, hem beklentileriyle hem de elde ettiklerine karşılık kanaatkârlık düzeyiyle alakalı olan, dolayısıyla birey açısından “içsel” olarak adlandırabileceğimiz etkenlerdir. Beklentiler ve kanaatkârlık düzeyleri bakımından bireyler arasında ortaya çıkan farklılıklar; aynı -ya da benzer- konum ve şartlara sahip bireyler arasında dahi memnuniyet düzeylerinin farklılaşmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Hatta çoğu zaman; beklentileri yüksek ya da kanaatkârlık duygusu zayıf olan bir bireyin, birçok bakımdan kendisinden daha düşük konumda bulunduğu halde beklentileri fazla yüksek olmayıp kanaatkâr olan bir bireye göre daha memnuniyetsiz olduğu da görülebilmektedir.

Bununla birlikte insanın fitratında bulunan ve onda değişiklik arayışına yol açan genel bir “daha iyiye ulaşma” isteğinin varlığından da bahsedilebilir. Bu istek; toplumdaki konumundan memnun olmayan, beklentilerine ulaşamayan ve dolayısıyla mevcut konumuna kanaat etmeyen bireylerde daha belirgin hale gelir. Sonuçta memnuniyetsiz bireyler, beklentilerini karşılayacak daha uygun bir toplumsal ve siyasal sistem arayışına girerler. Bu da toplumsal yaşamı iktisadi, siyasi, hukuki hatta ahlaki ve ailevi her yönüyle baştan aşağı yeniden dizayn edici alternatif ve farklı dünya görüşlerinin/ideolojilerin ortaya çıkıp gelişmesini beraberinde getirir.

1.1.1. İdeoloji Kavramı

İdeoloji; Batı dillerindeki idée (fikir, düşünce, görüş)⁷ ve ologie ya da ology (bilimi)⁸ kelimelerinin birleştirilmesiyle türetilen bir terimdir. Ancak bu terimi linguistiksel kök anlamıyla ele alıp ondan “fikir bilimi” gibi bir mana çıkarmak elbette ki çok yanlış olacaktır. Diğer birçok terim gibi “İdeoloji” terimi de felsefi ve bilimsel kullanım sahasına girdiğinde, kök anlamının sınırlarını aşarak farklı anlamlara yelken açmaktadır.

⁷ <http://www.fransizcasozluk.net/id%C3%A9e.htm> (10 Nisan 2013)

⁸ <http://www.seslisozluk.net/?word=o+logy> (10 Nisan 2013)

“İdeoloji kavramı, ilk olarak Fransız düşünür Descott de Tracy tarafından 1796’lı yıllarda ‘herkese doğru düşünme imkanları sağlamak için...fikir bilimi anlamında kullanıldı’.⁹ Bununla birlikte ortaya atıldıktan sonra geniş ölçüde benimsenip kullanılan diğer birçok kavram ve terim gibi İdeoloji’nin anlamının da zamanla şekillendiği, genişlediği ve lisanlara yerleştiği söylenebilir.

Bir terim olarak İdeoloji; “felsefeler”, “dünya görüşleri”, “düşünce sistemleri”, “bilinçlilik biçimleri” gibi diğer bir dizi terimle yaklaşık olarak aynı anlamda kullanılır.¹⁰ Bu durumda İdeoloji’nin kısaca “Dünya Görüşü” olarak nitelendirilmesi isabetli olacaktır.

“Dünya Görüşü” ifadesinden; insan türünün yeryüzündeki varoluş ve yaşantısının her yönüne dair yine insanın zihninde şekillenen görüş ve idealleri anlaşılmalıdır. Burada “insan yaşantısının her yönüne dair” ifadesinin altı özellikle çizilebilir. Konu üzerinde önemle duran düşünürlerden Gramsci’ye göre de ideoloji, “ayrılmaz bir parçası olduğu toplumsal formasyon gibi karmaşık ve çelişkili bir kimliğe sahiptir”¹¹. İnsanın, yaşamını toplum içinde birey sıfatı kazanarak ve diğer insanlarla çok yönlü ilişkiler kurarak sürdüren bir varlık olduğuna ve bu çok yönlü ilişkilerin toplumda aile, eğitim, iktisat, siyaset gibi gelişmiş ve üst düzey yapıların/kurumların oluşumunu beraberinde getirdiğine yukarıda değinilmişti. İşte böylece ideoloji; toplumsal yaşantıyı ve toplumsal kurumların tamamını bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak bunların ulaşmaları gereken ideal biçimle ilgili teorik model sunan genel ve kapsayıcı dünya görüşlerinin ortak adı olmaktadır.

Buna karşın ideoloji teriminin kavramsal kapsamını daha dar sınırlar içinde tutan sosyal bilimciler de vardır. Örneğin ideolojinin siyaset olgusuyla bağlantılı olma ve Batı endüstri devriminin çalkantılarıyla ilgili ortaya çıkan bir sembolleştirme türü olma şeklinde iki belirleyici yönü bulunduğunu savunan Şerif Mardin, “din, dünya görüşü ve hatta bilim gibi unsurları içeren alanın tümüne” ideoloji denilemeyeceği görüşündedir. Mardin, bu doğrultuda ideoloji kavramının alanını “yalnız çağdaş dünyanın

---

⁹ Şerif Mardin, **İdeoloji**, 4. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 22.

¹⁰ Stuart Hall, Bob Lumley ve Gregor McLennan, **Siyaset ve İdeoloji “Gramsci”**, Çev.: Sadun Emrealp, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 5.

¹¹ Hall, Lumley ve McLennan, s. 24.

çalkantılarının ve altında yatan önemli toplumsal yapısal değişikliklerin gerekli kıldığı fikri yapıtlar” ile sınırlandırmaktadır.

Ona göre “insanların düşüncelerini şartlamaya çalışan ve onlara bir sosyal harita sağlayan fikirlere benzer yapıtlar önceleri” de vardı. Ancak toplumsal değişimin çok ağır işlediği önceki asırlarda sunulan öğretiler, belli bir tarihsel dönem için değil, her zaman için ifade edilmiş olmaları bakımından ideolojilerden ayrılıyorlardı. Zira ideoloji “ancak çok çalkantılı ve akışı hızlanmış çağdaş bir devrin özelliği” idi. Buna ilaveten, “Renaissance’da ortaya çıkan, insanların kaderlerine hâkim olabilecekleri fikri aydınlanma devrinde daha da gelişti. Endüstri devrimi bu fikri pekiştirdi. Bu gibi yeni bir düşünce vurgusunun nedeni bizzat toplum ilişkilerinin hızla değişmesiydi”. Toparlayacak olursak Mardin; “ideolojiyi, köklerinden kopmuş olan insanlara yeni bir yön vermeyi, dengelerini kurmayı amaçlayan öneriler” anlamında kullanmakta ve söz konusu insanları da endüstri devriminin hızlı sosyal değişim ve çalkantılarını yaşayanlarla sınırlandırmış olmaktadır.¹²

Elbette ki her terim her insanın zihin dünyasında aynı kavramsal karşılığı bulmamaktadır. Bu durumun, sosyal bilimlerin geniş ve karmaşık terminolojisi içinde daha bariz biçimde cereyan etmesi de son derece doğaldır. Şerif Mardin’in önemli bir Türk sosyolog ve sosyal bilimci olarak yaptığı saptamanın da bu bakımdan değerlendirilmesi ve dikkate alınması gerekmektedir.

Ancak, Renaissance ve endüstri devrimi gibi tarihsel akışa gerçekten hız katan gelişmelerden gerek önce gerekse sonra ileri sürülmüş olup insanın dünyaya bakışına yön vermeyi hedefleyen görüşler arasında bu bahsedilen nitelik bakımından net bir ayırım yapmak zor olduğu için, ideoloji terimi bu çalışmada tüm dünya görüşlerini kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılacaktır. Meseleye konusunun içeriği açısından bakıldığında bu çalışma; din referanslı vb. ayrımı yapmaksızın tüm dünya görüşlerini dâhil etmek kaydıyla) endüstri devrimi sonrasına tekabül eden ve modern dönem olarak tanımlanabilecek tarihsel süreçte yer alan ideolojiler üzerinde yoğunlaşacaktır.

---

¹² Mardin, ss. 121-131.

Nitekim Althusser'de, konuyla ilgili ünlü çalışmasında ideolojilerin alanını böylesine geniş tutmakta ve “ahlâkî, hukukî, siyasal, estetik vb. ideolojiler”den bahsetmekte, bu bağlamda “Hıristiyan “Din İdeolojisi”ni bir ideoloji örneği olarak ele alıp irdelemektedir.¹³

Her ideolojinin kendisine ait bir takım temel esas ve prensipleri vardır. İdeolojiler, toplumu teorik olarak tepeden tırnağa tasarlarlarken her adımda bunları referans alırlar. İnsanları herhangi bir ideolojik şemsiye altında buluşturan da yine bu temel esas ve prensiplere olan bağlılıktır. Bununla birlikte söz konusu esas ve prensiplerin yorumlanması, farklı durum ve şartlara uyarlanması gibi konularda farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. İnsanlar her ne kadar aynı ideolojinin kanatları altında bir araya gelip aynı temel esas ve prensipleri benimsemiş olsalar da sıra olay ve şartların çözümleme aşamasında detaylara inmeye geldiğinde farklı yorumlar söz konusu olmakta, ayrılıklar belirlemekte ve aynı ideolojinin farklı fraksiyonları oluşmaya başlamaktadır.

Örneğin; Marksizm olarak adlandırılan ideolojiyi benimseyen herkesin; tarihsel süreçleri diyalektik materyalist bir bakış açısıyla okuma, bunu yaparken sınıf mücadelesini esas alma ve söz konusu tarihsel sürecin zorunlu olarak modern komünal bir düzenle nihayetleneyeceğini hesaplama gibi hususlar üzerinde mutabık oldukları malumdur. Buna karşın, detaylara inildikçe ortaya çıkan yorum ve görüş farklılıkları; Leninizm, Stalinizm, Troçkizm, Avrokomünizm, Maoizm gibi - birbirlerinden bazı noktalarda ayrışan- çeşitli Marksist akımların gelişimini beraberinde getirmiştir.

Örnek Marksizm'den verilmişken, özellikle 19 ve 20. yüzyıl ideolojik tartışmalarında bu görüşün önemli ve ağırlıklı bir yer edindiğini de vurgulamak gerekmektedir. Marksist ideoloji, dünya genelinde - lehinde ya da aleyhinde- ciddi anlamda etkili olan Toplumsal Hareketlere yol açmıştır. Ayrıca Marksizm'in ideoloji alanındaki yankıları, bizzat bir ideoloji olarak meydana getirdiği etkiyle sınırlı da değildir. Sosyolojinin henüz yeni inşa edildiği bir dönemde Marksizm, İdeoloji kavramının hem epistemolojik hem de felsefi bakımdan teorik gelişimine ve sosyolojik bir kavram olarak kullanımına katkıda bulunmuştur.

---

¹³ Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev.: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 67.

“Gerçi Marks’a göre ideoloji, bir bilinç yanılması, gerçeğe buğulu gözler ardından bakmak demektir. Sözün kısası Marks ideolojiyi olumlu bulmamıştı. (...) Ne var ki Marks’ın ideolojiye olumlu bakmamasına rağmen kendi kurduğu ideoloji gerçeğin bir ifadesiydi. Toplumun bütününün sorunlarına uzun vadede çözümler getireceğini iddia etmesine rağmen sınıf temeli üzerine oturtulmuştu, hedef proleterya iktidarıydı”¹⁴

Marx’ın ideoloji literatürüne katkılarıyla alakalı olarak Marshall, “Özellikle sosyolojik bir kavram olarak ideoloji Karl Marx’ın çalışmalarıyla gündeme getirilmiştir. Nitekim ideolojinin bugüne kadar sosyolojik bir analizde kullanılması, ya söz konusu analizin Marksist olduğuna ya da Marksizmden güçlü biçimde etkilendiğine işaret sayılmıştır”¹⁵ demektedir. Ayrıca Marshall, “ Dahası, başka alanlardaki (özellikle Weberciler, Durkheimcılar ve yapısalcılar arasındaki) bu tartışmalar, Marksistlerin ideolojiyi kavramsallaştırma anlayışlarını önemli ölçüde etkilemiştir (tabii aynı etkinin tersi yönde gerçekleştiği de söylenebilir)”¹⁶ diyerek Marksist geleneğin bu konuda diğer sosyolojik geleneklerle olan etkileşimine de dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte ideoloji ve toplum tartışmalarını Marshall’ın iddia ettiği gibi sadece Marksist gelenekle ve onun etki alanıyla sınırlandırmak da yanlış olacaktır. İdeoloji, - yukarıda yapılan tanıma bağlı kalınarak- dünya görüşü anlamıyla kabul edildiğinde, Marksizm’le uzaktan veya yakından alakası olan ya da olmayan sayısız ideolojinin varlığı da kabul edilmek durumunda kalır.

Gerçekten de 19. Yüzyıl Batı dünyasında; henüz sanayi devriminin getirdiği (yeni üretim - tüketim biçiminden kaynaklanan) sancuların sürdüğü ve sosyoloji biliminin kuruluş aşamasında olduğu bir dönemde, Marksizm kendisini Modern Kapitalizme karşı bir antitez ve temelleri Platon’a kadar uzatılabilen sosyalist felsefenin modern bir versiyonu olarak konumlandırmış, ayrıca ideolojinin sosyolojik bir terim olarak tartışılmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte İdeoloji kavramı, toplumsal yaşamı tasarlama iddiasında bulunan her görüşü bünyesinde toplayacak – dolayısıyla Marksizmle sınırlandırılmayacak- kadar da geniş bir kavramdır. Bir başka deyişle kavram olarak “ideoloji”, somut dünyadaki karşılığını çok fazla sayıdaki “ideolojiler” ile bulmuştur.

¹⁴ Mustafa Aydın, **Bilgi Sosyolojisi**, İstanbul: açılımkıtap, 1994, s. 162.

¹⁵ Gordon Marshall, “İdeoloji”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akinhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 320.

¹⁶ Marshall, “İdeoloji”, s. 320.

1.1.2. İdeolojiler

Dünyamız bugün altı kıtadaki sayısız coğrafi bölge üzerinde yaşamını sürdüren yedi milyarı aşkın bir insan nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır. Her coğrafya; yeme içmeden giyim kuşama, tarım ve hayvancılıktan yer altı zenginliklerinin değerlendirilmesine, alet edevat kullanımından zanaat ve sanat tekniklerinin gelişimine, dolayısıyla bütün bunlarla gelen iktisadi ilişkilere varıncaya kadar bir dizi insan faaliyetini etkiliyor, özgün kültürel dinamiklerin oluşumuna yol açıyor. Kendi coğrafyaları üzerinde yine kendi tarihsel birikimleriyle/tecrübeleriyle geliştirdikleri kültürlerini diğer toplumlarıkiyle etkileşime de geçerek zenginleştiren toplumlar, böylelikle insanlık kültür mirasının içindeki özgün yerlerini de almış oluyorlar. Din, ahlak gibi toplumlar üstü öğretilerin, değer yargılarının da devreye girmesiyle dünya üzerinde insana, topluma ve hayata dair çok sayıda algı ve yorum biçimi ortaya çıkıyor. Bu da ideolojilerin sayısını ve çeşitliliğini artırıyor.

Binen aleyh, dünya üzerinde geçmişten günümüze var olmuş tüm ideolojilerin haritasını çizebilmek mümkün kabul edilse bile, bunun ancak konuya dair müstakil ve çok kapsamlı bir araştırmanın konusu olabileceğinde şüphe yoktur. Bu durumda, çalışmanın bu başlığı altında; insanlığı yakınçağ tarihi boyunca en fazla etkilediği düşünülen ve dolayısıyla “İdeolojiler” denildiğinde ilk akla gelen dünya görüşlerine kısaca değinilmekle yetinilecektir.

“Genel bir kabule göre ilk sistematik ideolojik çıkış Protestan hareketidir ve Katolik Kilisesi’nin doğurduğu sıkıntıları aşmaya yöneliktir”.¹⁷ Sosyalizm, faşizm ve milliyetçilik gibi ideolojiler de dünyada önemli etki bırakan ideolojiler arasında yer almışlardır.¹⁸

Kapitalizm; bireyin dünyaya bakışını etkileyen, toplumsal ilişkileri iktisadi boyutundan başlamak üzere neredeyse her yönüyle ve bütünüyle şekillendiren, hatta son tahlilde siyasi mekanizmalara ve uluslararası ilişkilere dahi yön veren bir dünya görüşü olarak modern dönem Batı Medeniyetinin hâkim ideolojisi konumunu üstlenmiştir. Hatta Kapitalizmin zamanla Batı dünyasının sınırlarını aşarak neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan iktisat kaynaklı bir ideoloji olduğu da söylenebilir. Nitekim Francis

¹⁷ Aydın, *Bilgi Sosyolojisi*, s. 162.

¹⁸ Aydın, *Bilgi Sosyolojisi*, ss. 162-165.

Fukuyama gibi futurist bir sosyal bilimci, ekonomik ve siyasi her türlü sorunun çözümü sıfatını taşıyan liberalizmin dünya genelinde hâkim olmasıyla (diğer) tüm ideolojilerin ve - buradan hareketle- tarihin sonunun gelmekte olduğu gibi iddialı bir tezi ortaya atabilmiştir.

Marksizm* ve Anarşizm gibi ideolojiler ise ekonomi - otorite ilişkilerinden hareket ederek kapitalizme tepki olarak gelişen muhalif ideolojiler durumundadır. Özel mülkiyeti reddetme gibi belli noktalarda birleşen Marksizm ve Anarşizm arasındaki en belirgin fark ise; Marksizm'in, devletsiz komünal topluma varacağı öngörülen süreçte sosyalist aşamayı ve proletarya diktatörlüğünü gerekli ve zorunlu saymasına karşın Anarşizmin devlet ve otoritenin tüm çeşitlerine (ve doğal olarak Proletarya diktatörlüğü fikrine de) karşı çıkmasıdır.

“Marksistler Sosyalizm ve komünizmin nihai sonucu olarak devletin sönmesi gerektiğini kabul ederek anarşist ideale saygı gösterdiler, ama geçiş döneminde devletin bir proletarya diktatörlüğü biçiminde kalması gerektiğini ileri sürdüler. Devrimci diktatörlük düşüncelerini terk etmiş olan Bakunin, hiçbir hükümet biçiminin kaçınamayacağı kötülüklerden daha tehlikesiz gördüğü geçici kaos riskine rağmen mümkün olan en kısa zamanda devletin ortadan kaldırılmasını talep ediyordu”.¹⁹

Kapitalist düzenin getirdiği eşitliklessness ve adaletsizliklere demokratik sistem içinde karşı çıkarak özgürlük, eşitlik, adalet ve dayanışma gibi olguları geliştirmeyi amaçlayan Sosyal Demokrasi, Sosyalizmden önemli ölçüde etkilenmiş bir başka ideolojidir.

Bunun yanında Ulusçuluk, 18. yüzyıl sonlarındaki Fransız İhtilali'yle ivme kazanıp 20. yüzyıl başlarında imparatorlukları çökerterek yeni sınırları belirleyecek ölçüde etkinliğe ulaşan ırksal ve kültürel referanslı bir ideoloji olarak gelişmiştir. Bunun ırksal boyutunu daha öne çıkararak Faşizm ve Nazizm gibi akımlar, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte damgalarını vurmuşlardır. Bu akımlar; Karl Marx'ın öngördüğü beynelmilel sosyalizm görüşünden farklı olarak geliştirilen ve iktisadi alanda sosyalizmi benimsemekle birlikte siyasi bakımdan ırkçılığı yücelten “National Sosyalizm” in bir temsilcisi durumundadırlar. Nazizm ve Faşizm gibi Batı menşeli akımların yanı sıra Nasırcılık, Baasçılık gibi Arap menşeli akımlar da National Sosyalist bir hüviyete sahiptirler. Bu arada ulusçu/ırkçı bakış açısını sosyal devrimci ve dinsel referanslarla birleştiren

* Marksizm, Sosyalist ideolojinin hem teorik gelişim hem de toplumsal hareketleri yönlendirerek iktidara ulaşma başarısı bakımından en etkili versiyonu olarak nitelendirilebilir.

¹⁹ George Woodcock, **Anarşizm**, Çev.: Alev Türker, 3. Basım, İstanbul: Kaos Yayınları, 1998, s. 177.

Siyonizm²⁰ de, 20 yüzyıl uluslararası siyasetindeki zıtlasma - kutuplaşma ve buna bağlı yeni dengeler oluşturma sürecinde göz ardı edilemeyecek bir pay sahibi olmuştur.

Ulusçuluk ideolojisinden bahsetmişken, bu ideolojiyi tanımlamak için Türkiye’de “milliyetçilik” teriminin de yaygın biçimde kullanılmakta olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak millet teriminin esasen (eski ve asıl anlamıyla) aynı dinden olanlar yani ümmet²¹ anlamına gelmesinden hareketle, bu ideolojiyi tanımlamak için ulusçuluk teriminin daha uygun olduğu düşünülebilir. Zaten Türkiye’deki kullanımıyla “milliyetçilik, ulus/devlet oluşumlarının bir ideolojisidir”.²² Dolayısıyla bu çalışmamız içerisinde de yeri geldikçe milliyetçilik yerine ulusçuluk teriminin kullanılması tercih edilecektir.

Tüm bu ideolojik mücadeleler sürüp giderken Müslüman ülkelerde; Marksizm/Komünizm, diğer çeşitli versiyonlarıyla Sosyalizm, Ulusçuluk, Nasyonal Sosyalizm gibi modern Batı medeniyeti ürünü ideolojilerin yaygınlaşmasına karşı olarak İslamcılık ideolojisi cereyan etmiştir. İslamcılara göre Müslüman ülkelerde Batı Emperyalizmine karşı çıkararak antiemperyalist söylemlerle siyasete etki eden bu ideolojilerin tamamı yine Modern Batı medeniyetinin ürünüdürler ve dolayısıyla Doğu/İslam coğrafyalarına hitap edebilecek yerli bir art alanları (backgroundları) yoktur. Hâlbuki İslam dini; ahlaki konularda olduğu kadar siyasi, hukuki, iktisadi vb. her konuda da toplumsal yaşama dair ideal model sunan, yaşanan tüm problemlere gerçekçi çözüm önerileri getiren bir öğretilerdir. Bu coğrafyalarda yaşanmakta olan mevcut sıkıntılar, İslam’ın öngördüğü yaşam formundan uzaklaşılması sonucu baş edilemez hale gelmiştir ve bunlara ancak söz konusu yaşam formuna tekrar dönülerek sıkı sıkıya bağlanması kaydıyla çözüm üretilebilir.

Bir önceki konu başlığı altında Şerif Mardin’den yaptığımız alıntıyla değindiğimiz gibi dinlerin ve hatta dini referanslara dayanan fikir akımlarının ideoloji kapsamında değerlendirilemeyeceğine dair yöneltilen itirazlar, İslamcılık söz konusu olduğunda da doğal olarak gündeme gelmektedir. Ancak gerek bir dünya görüşü ortaya koymaları gerekse bu dünya görüşünün hayata tatbik edilmesini ve hatta siyasete dair düzenlemelerle uygulanmasını öngörmeleri anlamında bazı dinlerin -özellikle de

²⁰ Eric Hoffer, **Kesin İnançlılar**, Çev.: Erkil Günür, 6. Basım, İstanbul: İm Yayınları, 1998, s. 48.

²¹ Meydan Larousse, “Millet”, Cilt 8, İstanbul: Meydan Yayıncılık, 1972.

²² Aydın, *Bilgi Sosyolojisi*, s. 164.

İslam'ın- ideolojik bir yanlarının bulunduğu söylenebilir. Zira “İslam vazettiği kimi ilkeler ve değerler sebebiyle olduğu kadar tarihsel tecrübesi itibariyle de siyasetle ilişkili olmuştur”.²³ Özgür-Der genel Başkanı ve Haksöz dergisi yazarı Rıdvan Kaya, İslamcılık olarak terimleştirilen kavramın, aslında Müslüman kavramının dejenere edilmemiş, gerçek halinden farklı olmadığını anlatmaktadır.

“Aslında İslamcı sıfatıyla anılanlar genelde bu kavramı kendilerine pek nisbet etmez ve daha ziyade kendilerini sadece Müslümanlar olarak tanımlarlar. Bununla birlikte Müslümanlık kavramının tarihsel süreçte içi epey boşaltıldı ve İslam'ın bütüncüllüğü es geçildi. Bu yüzden İslam'ın sadece bireysel hayata değil; hayatın tümüne hâkim olmasını isteyen hareketlerin İslami hareketler, bunun mücadelesini verenlerin de İslamcılar şeklinde adlandırılmasını doğru buluyorum. İslam bir bütündür ve sadece bireysel hayatı değil; kültürel, iktisadi, siyasi hayatı da düzenlemeye taliptir. Oryantalistler İslami hareketleri sömürgecilik ve askeri işgaller sonrası ortaya çıkan tepki hareketleri olarak tanımlıyorlar ve İslamcılarının tarihini de buradan başlatıyorlar. Bu eksik ve yanlış bir tanımlamadır. İslamcılık eğer İslam'ın hayatın bütününe hâkim kılınması çağrısıysa, bizim tarihimizin Hz. Peygamber (sav) ve sahabeden başlatılması gerekiyor”.²⁴

Bununla paralel olarak konuyla ilgili geniş açıklamalarda bulunan Hamid İnayet'e göre;

“İnsan hayatını düzenleyen kapsamlı bir sistem olarak İslam, bu sisteme uyulmasını sağlayacak bir araç olarak siyasetle bağlantılı olmuştur. Eğer siyasetin esası başkalarıyla yaşama ve çalışma sanatıysa İslam'ın beş esastan dördü (namaz, oruç, hac, zekat) mensupları arasındaki beraberlik ruhunu ve grup dayanışmasını emretmektedir. Eğer siyasetin belirgin vasfı iktidar mücadelesiyse, hem fiziki, hem manevi araçlar alanında insan doğasını kapsamıyla İslam, ideallerini salt ortaya koymakla yetinmez, onları uygulayacak araçları da ister ve iktidar bu amacın kaçınılmaz bir vasfıdır. Yönetme sanatı olarak ise siyasetle İslam'ın kaçınılmaz ilişkisi ‘iyiliğin emredilmesi ve kötülükten uzaklaştırılması’, ‘İslam topraklarının savunulması’ gibi Müslümanların topluca vazifesi olan ve kamu otoritesini gerekli kılan ilkelere”.²⁵

Tıpkı national sosyalizmin ulusçuluğa dayalı siyasi birlik ile sosyalist ekonomi modelini birleştirerek belli bir millet için ideal dünya görüşü önermeye çalışması örneğinde olduğu gibi; Türk- İslam ya da Arap-İslam sentezciliğini önererek milliyetçilik ve din anlayışlarını birleştirmeye çalışan ideolojik akımlar da ortaya çıkmıştır. Bunların esasen belli bir ulusun yüceltilmesini ve bu ulusun birliğini esas aldıkları, buna ilaveten İslam ya da Hıristiyanlık gibi dinlerin beynelmilel yönlerini törpüledikten sonra kalan kısmını kendi uluslarına yaşam modeli olarak önerdikleri söylenebilir.

²³ Yalçın Akdoğan, **Siyasal İslam**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2000, s. 22.

²⁴ http://www.haksozhaber.net/news_detail.php?id=14650, (10 Nisan 2013).

²⁵ Hamid İnayet, **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, Çev.: Yusuf Ziya, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988, s.15.

Görüldüğü gibi ideolojiler; sosyo-ekonomik işleyişler, otorite ilişkileri, ırk-kültür birlikleri ya da dini inançlar gibi çok farklı kulvarlarda yer alan değer yargılarını referans alabilmekte, hatta bunlar arasında sentezlemeler yaparak birkaçını birden sahiplenebilmekte, böylece savundukları değerler bakımından çok geniş bir yelpazeye yayılabilmektedirler.

İdeolojilerde gözlenen bu çeşitliliğin, toplumsal hareketler konusuna gelindiği zaman daha da arttığı görülür. Çünkü teorinin pratiğe aktarılma safhasında daha önce hesap edilmemiş olan bambaşka durumlarla karşılaşılabilen, bambaşka yorumlar gündeme gelebilmekte ve söz konusu hareketler dallanıp budaklanarak iyice çeşitlenebilmektedir.

1.2. Toplumsal Hareket

Toplumsal Hareketlere yol açan ve onu besleyen en önemli kaynak olarak İdeoloji konusu incelendikten sonra bizzat Toplumsal Hareketler üzerinde yoğunlaşarak konu kavramsal, niteliksel ve tarihsel boyutlarıyla ele alınabilir.

Daha önce ideolojilerin Toplumsal Hareketlere yol açtığından bahsedilmişti. Bir ideolojiye sahip olan, dolayısıyla kafasında bir insan tipi ve toplumsal sistem biçimi idealize eden çoğu birey, bu ideallerinin toplumsal realitede karşılık bulamamasının rahatsızlığını hissedecek, onları pratik hayatta gerçekleştirme isteği duyacak ve bu uğurda - uygun şartların var olduğunu düşündüğü takdirde- kendisine düşen vazifeyi yapmak üzere harekete geçecektir. “Kuramsal açıdan bakıldığında toplumsal hareketlerin belirli evrelerden, deneyimlerden geçerek bir itiraz, çatışma, reddetme davranışı olarak ortaya çıktığını öne sürebiliriz”.²⁶

“Yaşamın köklü bir şekilde yeniden kurulması gerektiği aşamasına yükselmiş olan inanç, bundan sonra tüm gücünü eylemi beslemeye ayıracaktır. Bunun için toplumsal örgütlenmeler oluşturacak ve insanları belirli bir projenin gerçekleştirilmesi için mücadeleye çağıracaktır”.²⁷

“Sosyal hareket de hâkim toplum düzeninde fertlere kötü veya haksız görünen hususlarda tepkide bulunma imkanını yaratır. Bunun için de amacını elde etmek niyetiyle kitle toplantıları düzenler, slogan ve sembolleri gündeme getirir. Çoğu kez, toplumun alışık olmadığı taktik ve yöntemleri dramatik bir biçimde ortaya

---

²⁶ Polat S. Alpmann, “Toplumsal Hareketler Tartışması İçin Kısa Bir Giriş”, <http://www.yurtvedunya.net/Sayi3/4.pdf>, s. 19 (10 Nisan 2013).

²⁷ Mustafa Alagöz, **İdeolojik Aklın Serüveni**, İstanbul: Babil Yayınları, 2005, s. 35.

koyar. Böylece temsil ettikleri sosyal hareketin oluşumuna, kitleler tarafından benimsenmesine çalışırlar”.²⁸

Bunun aksi yönünde; yaşadığı toplumda var olan insan tipinden, toplumsal yapı ve ilişkiler açısından, siyasi sistemden kısmen ya da tamamen memnun olan bir birey de bunların muhafazası için istek duyacak, özellikle bunların tehlikede olduğunu düşündüğü anda muhafazakâr bir çaba içine girme ihtiyacı hissedecektir. Toplumsal ve siyasal sistemi kısmen veya tamamen dönüştürme ya da korumayı hedefleyecek çapta böylesi arayışların bireysel çabalarla gerçekleştirilebilmesi ise düşünülemez. İşte toplumsal hareketler bir yönüyle bu arayışların, aynı ideolojiye bağlanan bireyler tarafından kolektif ve örgütlü biçimde sürdürülmesi sonucu ortaya çıkıp gelişmektedir.

1.2.1. Toplumsal Hareket Kavramı

Toplumsal Hareket terimi; “Dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim”²⁹ dir. “Toplumsal hareketler, insanlar arasında var olan olağan ilişki ve etkileşimlerin ötesinde, belirlenen ortak bir hedefe doğru, ortak bir adımı ve konumlanışı ifade etmektedir”.³⁰ Alberto Melucci ise “sosyal hareketi a) dayanışmaya dayalı, b) bir çatışma yaşayan, c) yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimi olarak” tanımlamaktadır.³¹

“Sosyal hareketler, toplumda yeni bir hayat tarzını, yeni bir modeli oluşturmak için eylemde bulunulan kolektif bir davranış biçimidir. Bu bakımdan, sosyal hareketler bir yanda hayatın akışıyla yetinmeyen toplumsal rahatsızlıkları dile getirirken, öte yanda bunların çözümlenmesi için yeni çareler önerir”.³²

“Toplumsal hareketler terimini ilk kez on sekizinci yüzyılın başlarında Fransa’da Saint Simon, kendi ülkesinde ve daha sonra başka yerlerde baş gösteren toplumsal protesto hareketlerini nitelenmek için, statükoya karşı çıkan yeni siyasal güçlerin bir özelliği olarak kullanmıştır. Şimdilerde ise en yaygın biçimde, siyasal sistemin ana gövdesinin dışında kalan gruplar ve örgütleri karşılayan bir terimdir”.³³

²⁸ Orhan Türkdoğan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997, s. 11.

²⁹ Gordon Marshall, “Toplumsal Hareketler”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 746.

³⁰ Tanay Sıdkı Uyar, “Toplumsal Hareketler ve Çevre”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003, s. 133.

³¹ Alberto Melucci, “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009, s. 87.

³² Türkdoğan, s. 10.

³³ Marshall, “Toplumsal Hareketler”, s. 746.

ABD’li sosyologlar arasında 1950’lerde kullanılmaya başlanan Toplumsal hareket terimine ilk yer veren tarihçilerden Eric Hobsbawm’ın, konuya yaklaşımında “dinsel ve siyasal hareketlerin paylaştıkları ve o vakte kadar birbirinden yalıtık halde incelenen (karizmatik önderlik gibi) niteliklere dikkat çekmesi” önem taşımaktadır.³⁴

Toplumsal hareketler bir amaca hizmet etmeleri ve örgütlü olmaları bakımından, gelişigüzel ve kaotik olan kollektif davranıştan ayrılırlar. Toplumsal hareketlerin “özüml hedefleri, formel örgütlenmeleri vardır ve bir ölçüde süreklidirler.”³⁵

“Hareket konusundaki en temel yanlış, hareketi eylemle eş tutmak. (...) Hareket, fikrin ilk ortaya çıkışından, hazırlık toplantılarına, paneller, tartışma forumlarından işyerleri, mahalle ve okullarda bildiri dağıtmaya, protesto gösterilerinden eylemlerin değerlendirilmesi toplantılarına, ağlar oluşturmaktan sonuç bildirgesi yazmaya kadar tüm adımları kapsayan sürecin adıdır”.³⁶

Bu durumda ‘eylem’ de toplumsal hareket kavramıyla karıştırılmaması gereken bir başka kavram olarak öne çıkmaktadır. Hareketin eylemi de içeren ve ona göre çok daha kapsamlı olan bir anlamı vardır.

“İsminden de anlaşılacağı üzere, toplumsal hareketler çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütlerdir. Toplumsal hareketler işçiler, kadın grupları, öğrenciler, gençlik ve entelektüel kesim gibi önemli toplumsal tabakaları içerir. Toplumun bu değişik çıkar grupları tek bir şikayet çevresinde bir araya gelirler”.³⁷

Anthony Giddens’a göre ise “bir toplumsal hareket, yerleşik kurumlar alanının dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba diye tanımlanabilir”.³⁸ Giddens’ın tanımlamasındaki “yerleşik kurumlar alanının dışındaki toplu eylemler” vurgusu dikkat çekicidir. Dolayısıyla toplumsal hareketleri, biçimsel örgütlenmelerden ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte yine Giddens, “bir toplumsal hareket ile biçimsel bir örgütlenmeyi birbirinden ayıran çizgi net değildir, çünkü iyi yapılandırılmış hareketler, genellikle bürokratik özellikler taşır” açıklamasını da yapmaktadır.

³⁴ Peter Burke, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev.: Mete Tunçay, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, ss. 86.

³⁵ Marshall, “Toplumsal Hareketler”, s. 746.

³⁶ Şenol Karakaş, “Yeni Bir Hareket, Yeni Bir Sol: Türkiye’de”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 28-29.

³⁷ Harare Daily News, 5 Aralık 2002 Aktaran: Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, Çev.: Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları, 2008, s. 13.

³⁸ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Böl. Çev.: Işıl Bayar, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000, s. 540-541.

Üstelik toplumsal hareketler çoğu kez biçimsel örgütlenmeler kurma yoluyla da faaliyet göstermektedir. Gerhard Kessler, sosyal hareketlerin oluşumunu belirleyen iki önemli noktaya dikkat çeker. Bunlardan ilki; her sosyal hareketin bir şekle bürünmesi yani kendisine dernek, parti gibi sabit, sağlam bir şekil vermeye eğilimli olmasıdır. İkincisi ise; halkın fikir özgürlüğü arttıkça sosyal hareketlerin de çoğalıp zenginleşmesidir.³⁹

“Gerçekte, bir hareketin ne olduğu; yeni tip bir hareketin hangi nitelikleri taşıdığı; ve bir sosyal hareketi siyasal partiden ve baskı grubundan ayıran özelliklerin ne olduğu hususunda bu sahada çalışan teorisyenler arasında tam bir fikir birliği de yoktur”.⁴⁰

Görüldüğü gibi Toplumsal Hareketler üzerine farklı tanımlamalar ve bu hareketlerin temel özellikleriyle ilgili olarak farklı saptamalar yapılmıştır. Ancak bütün bu görüşlerin büyük ölçüde birleştikleri noktalar vardır.

“Toplumsal hareketlerle ilgili tanımlamaların çeşitliliğine rağmen, genel özelliklerine bakıldığında toplumun önemli bir kısmını doğrudan ilgilendiren, gündelik hayatın olağan akışını etkileyen toplumsal sorunların giderilmesi için bireylerin inisiyatif almasını gerektiren ve ortak bir eylemi içeren özellikler ön plandadır”.⁴¹

Toplumsal hareketler denildiği zaman birçok insanın zihninde öncelikle (ya da sadece) mevcut sisteme karşı olan, onu tümenden devirip yeni bir sistemle değiştirmeyi hedefleyen hareketler belirir. Hâlbuki rahatsızlık duygusu her zaman mevcut hal ve duruma yönelmez. Bazen durumlarından memnun olan ya da kısmen şikâyetçi oldukları durumlarının sistem değişikliği halinde daha kötüye gitmesinden korkan insanlar, mevcut sistemi korumak üzere de harekete geçebilirler. Bu da, sistem yanlısı toplumsal hareketlerin çoğu kez sistem karşıtı toplumsal hareketlere tepki olarak ve sistemi onların yıkımından korumak üzere yapılandıkları anlamına gelmektedir. Sistem yanlısı bu hareketler, “muhafazakâr toplumsal hareketler” olarak da adlandırılabilir. Peter Burke, “tepkisel” toplum hareketleri olarak adlandırdığı bu hareketleri “halkın geleneksel bir yaşam biçimini tehdit eden ekonomik ya da toplumsal değişikliklere karşı çıkma (protesto) hareketleri”⁴² şeklinde tanımlamaktadır.

³⁹ Gerhard Kessler, **Sosyolojiye Başlangıç**, Çev.: Ziyaettin F. Fındıkoğlu, 2. Baskı, 1985, ss. 129-131
Aktaran: Orhan Türkoğlu, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997, s. 38.

⁴⁰ Jean Cohen, “Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”, Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009, s. 109.

⁴¹ Alpman, s. 21.

⁴² Burke, s. 88.

Muhafazakârların zaman zaman dillendirdikleri iyileştirme talepleri ise asla sistemin bütününe hedeflemeyen kısmi değişiklikleri öngörmektedir. “Muhafazakârlar tipik bir durum olarak ‘iyi toplum’u tarif eden kapsamlı görüşlerden sakınmakta ve onun yerine, parça parça gerçekleştirilecek toplumsal reformun (kendilerine uygun gelen) pragmatizmini tercih etmektedirler”.⁴³

Sovyet Rusya’da 1980’li yılların sonlarında komünist rejimi muhafaza etmek üzere harekete geçen oluşumlar ve Türkiye’de mevcut siyasal sistemden rahatsızlık duymayıp sadece ellerindeki korumayı amaçlayan ve genellikle bunlar için bir tehdit olarak gördükleri sol hareketlere karşı reaksiyon gösteren dindar kesimler ‘muhafazakârlar’ olarak tanımlanmışlardır. Aslında fazla dillendirilmese de Türkiye’de 1980’lerden sonra laik rejimi ve laik toplumsal hayat tarzını İslamcılara karşı korumak üzere harekete geçen sivil oluşumları da - tıpkı Sovyet Rusya’dakiler gibi- muhafazakâr hareketler kapsamında değerlendirmek gerekir. Laik ve Kemalist kimliğiyle öne çıkan bir parti olarak CHP’den örnek vermek gerekirse “denebilir ki, CHP var olanı dönüştürmekten ziyade geçmişe referansla idealize edileni sistemleştirme arayışı itibarıyla sol değil, muhafazakâr bir konumda yer almaktadır”.⁴⁴

Toplumsal hareketler teriminin çoğunlukla sistem karşıtı hareketlerle özdeşleştirilip sadece onlara özgüymüş gibi algılanmasının sebebi; muhafazakâr toplumsal hareketlerin, büyük ölçüde paralel olarak konumlandıkları resmi reaksiyonların gölgesinde kalmalarıdır.

Toplumsal hareketler, sistem karşıtı muhalif hareketler ve sistem yanlısı muhafazakar/tepkisel hareketler olarak ikiye ayrıldıkları gibi, örgütlenme ve faaliyetlerini legal ya da illegal biçimde sürdürmeleri bakımından da çeşitlilik gösterirler. Özellikle sistem karşıtı hareketler, iktidarların legal örgütlenmelerine izin vermediği takdirde ya da iktidarların denetimleri dışında gizli faaliyet göstermek istedikleri noktalarda illegaliteye başvurabilmektedirler.

---

⁴³ Gordon Marshall, “Muhafazakârlık”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 512.

⁴⁴ Aylin Özman ve Simten Coşar, “1990’larda Türkiye’de Sağ ve Sol Siyasetin Öncülleri”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000, s. 119.

Toplumsal hareketler; yukarıda da belirtildiği gibi parti, sendika, vakıf, dernek, medya, yayınevi vb. çok çeşitli kurumlar/kuruluşlar yoluyla örgütlenebilmekte ve faaliyet gösterebilmektedirler.

Toplumsal hareketlerle amaçlanan değişim veya muhafazanın kapsamı da değişkenlik gösterebilmektedir. Bir toplumsal hareketin hedefi;

“Marihuanayı yasallaştırmak gibi dar kapsamlı olabilmesinin yanı sıra, kapitalist dünya sisteminin hegemonyasını yıkmak kadar geniş de olabilir. (...) Tek tek pek çok toplumsal hareket, genel bir toplumsal hareket bayrağı (örneğin ‘barış hareketi’ gibi) altında görece bağımsız bir yol izleyebilir, bazen de hareketin içinde karışıklığa ve çatışmalara neden olabilirler.”⁴⁵

Toplumsal hareketler konusu doğal olarak ve her zaman sosyologların ilgi alanları arasında yer almıştır. Bu bağlamda yürütülen tartışmaların bir kısmı da kaçınılmaz biçimde toplumsal hareketlerin tanım ve kapsamı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çeşitli sosyal bilimciler, toplumsal hareketleri tanımlamak üzere bu hareketlere özgü nitelikleri kendilerince belirlemeye ve herhangi bir toplumsal olayın toplumsal hareket kapsamına girip girmediğini bu kriterlere göre değerlendirmeye çalışmışlardır.

Tıpkı ideoloji kavramı hakkında ileri sürüldüğü gibi toplumsal hareket olgusunun da sanayi devrimi sonrası modern döneme ait olduğunu savunan düşünürler vardır. Örneğin toplumsal hareketler üzerine çalışma yapan Charles Tilly, bu hareketlerin geçmişini 18. yüzyıl sonlarına kadar götürmektedir.

“Her ne kadar binlerce yıldan beri dünyanın değişik yerlerinde bu veya şu türde halk ayaklanmaları olduysa da, Harare Daily News’in ‘çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütlerdir’ diye tanımladığı olgu, üç asır önce dünyanın hiçbir yerinde yoktu. Sonra 18. yüzyılın sonlarında, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da insanlar yeni politik bir olguyu kaçınılmaz şekilde oluşturmaya başladılar.”⁴⁶

Zira Tilly, toplumsal hareketleri ancak 18. yüzyıldan sonra bir araya gelerek oluşturan, olmazsa olmaz üç unsurun sentezinden bahseder ve bu unsurları şöyle sıralar;

“ 1- Hedef alınan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan, sürgit, organize halk girişimi (buna kampanya diyebiliriz)

2- Çeşitli politik eylem türlerinin gerçekleştirilmesi. Bu eylem türleri şunlardır: Özel amaçlı dernekler ve birlikler kurmak, halk mitingleri düzenlemek, resmi kortejler, nöbetler, birlikler, gösteriler, dilekçe göndermek, medyaya demeç

⁴⁵ Marshall, “Toplumsal Hareketler”, s. 747.

⁴⁶ Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, Çev.: Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları, 2008, s. 16.

vermek ve afişleme (çeşitli girişimler topluluğunu toplumsal hareket repertuarı diye adlandıran)

3- MBSB (Makul olma, birlik, sayı ve kendilerine ve/veya seçmenlerine bağlılık) ilkelerini katılımcıların halk önünde uyumlu şekilde sergilemeleri (bunlara MBSB gösterileri diyebiliriz)".⁴⁷

Tilly'ye göre hak taleplerine dayalı kampanyalar düzenlemek, dernek vb. kurumlar aracılığıyla propaganda eylemleri tertipleme ve makul, birlik içinde, kalabalık ve sadık bir görüntü sergilemek şeklinde özetleyebileceğimiz "bu üç unsurun ve bunların alt unsurlarının tarihsel örnekleri vardır" ancak tek bir unsurun değil, bu unsurlardan tamamının birleşmesi, toplumsal hareketlerin farklılığını yaratmıştır.⁴⁸

İdeoloji kavramının kapsamını son birkaç yüzyılla sınırlandırıcı görüşlere olduğu gibi, toplumsal hareket olgusunun kapsamını son birkaç yüzyılla sınırlandırıcı görüşlere de soru işaretleriyle yaklaşılabilir. Zira yapılacak bir tanımlamanın, ele alınan kavramın sınırlarını mümkün olduğunca açık ve net olarak ortaya koyması gerekir. Bu bakımdan; toplumsal hareketleri konunun başında belirtildiği gibi "dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim" şeklinde tanımlamak daha uygun olacaktır. Dolayısıyla toplumsal hareketleri 18. yüzyıl öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırıp Tilly'nin öne sürdüğü ayırt edici özellikler, 1768'lerden sonra gelişen toplumsal hareketlere mahsus tespitler olarak kayıtlanabilir.

Nitekim, "Mass Movements" (Kitle Hareketleri) olarak adlandırmayı tercih ettiği hareketler üzerine -alanında çok önemli sayılan- kapsamlı teorik bir çalışması bulunan* Eric Hoffer'ın da bu hareketleri belli bir dönem içinde hapsedmediğini, dahası öne sürdüğü savlarını örneklerle desteklerken modern dönemden çok öncesi ve sonrası örnekleri birlikte kullandığını da belirtmekte yarar vardır. Hoffer; İslam, Hıristiyanlık, Musevilik gibi dinler ve bu dinlerin içinden çıkan mezhepler doğrultusunda daha ilk dönemlerinden bu yana geliştirilen tüm kolektif hareketleri de aynı kapsamda değerlendirmektedir. Burada Hoffer'ın 'kitle hareketleri' ile çalışmada ele alınan toplumsal hareketler arasında kapsam yönünden bir farklılık olduğu şeklinde itirazlar yöneltilebilir. Ancak burada söz konusu olan kitle hareketleri de, başta toplumsal

⁴⁷ Tilly, s. 17.

⁴⁸ Tilly s. 18-19.

* Burada Eric Hoffer'ın, "Kesin inançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi" adıyla Türkçeye çevrilen "The True Believer: Thoughts On The Nature Of Mass Movements" isimli kitabına işaret edilmektedir.

hareketler için yapılan “dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim” tanımına uymaktadır.

Orhan Türkdoğan da toplumsal hareketlerin alanını Hıristiyanlıktan Komünizme, yeni Nazi ve Faşist akımlardan ulusal kurtuluş örgütlerine varıncaya kadar yayılacak şekilde geniş tutanlar arasındadır.⁴⁹ Konuyla ilgilenen Gerhard Kessler’in yaklaşımı da aynıdır.

“Sosyal hareketler, sosyologlara göre aynı düşünceye sahip olanların şekilsiz fakat devamlı birleşmesidir. Kural olarak bu akli bir değere dayanıp, ortak bir inanca sahip olanlar tarafından beslenmekte ve içeriğini ortak bir ideal oluşturmaktadır. İnanç (Hıristiyanlık, Müslümanlık, Protestanlık) hareketlerinde görüldüğü gibi dinî ya da sosyalizm, nasyonalizm, faşizm, nasyonal sosyalizmde olduğu tarzda siyasi veya her rönesansda, hümanizm aydınlık ve romantik felsefelerinde ortaya çıktığı gibi kültürel olabilir”.⁵⁰

Konu ile alakalı sosyolojik çalışmalar kapsamında, toplumsal hareket tipolojileri üzerine sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bu konuda David F. Aberle’in çıkardığı tipoloji, özellikle dikkate değer olanlardan sayılabilir.

Buna göre toplumsal hareketler temelde, hedeflenen değişimin nesnelere ve hedeflenen değişimin büyüklüğü olmak üzere iki farklı boyutta sınıflandırılabilir. Hedeflenen değişimin nesnelere, toplum ya da bireylerdir. Hedeflenen değişimin büyüklüğü ise kısmi ya da toptan olmak üzere ikiye ayrılır. Bu kombinasyon içinde dörde bölünen toplumsal türleri Aberle tarafından dönüştürücü, reform yapıcı, kurtarıcı ve alternatif şeklinde adlandırılıp sıralanırlar. Toplumun üzerinde hesabı olan hareketlerden “dönüştürücü hareketler” toplumu baştan aşağı yeniden yapılandırmayı ve “reform yapıcı” hareketler mevcut düzenin sınırlı yönlerinde değişikliğe gitmeyi hedeflerken; tek tek kişilerin davranışlarını değiştirme idealine sahip hareketlerden “kurtarıcı hareketler” üyelerini kokuşmuş bir yaşam tarzından bütünüyle koparmaya, “alternatif hareketler” ise kişilerin sadece belirli özelliklerini değiştirmeye çalışırlar.⁵¹ Giddens, dönüştürücü hareketlere; devrimci hareketler ile kimi kökten dinci hareketleri, kurtarıcı hareketlere; kişisel kurtarma üzerine yoğunlaşmış pek çok dini hareketi (özelde

---

⁴⁹ Türkdoğan, s. 11.

⁵⁰ Gerhard Kessler, ss. 129-131 Aktaran: Orhan Türkdoğan, s. 38.

⁵¹ Marshall, “Muhafazakârlık”, s. 512.

Protestan köktendinci tarikatları), reformcu hareketlere; kürtaj karşıtı grupları, alternatif hareketlere* ise İsimli Alkolikler hareketini örnek vermektedir.⁵²

Aberle'in sınıflandırması, daha net görülebilmesi bakımından şema haline getirilebilir:

TOPLUMSAL HAREKETLER	Değişim Nesnesi: Toplum	Değişim Nesnesi: Birey
Değişimin Büyüklüğü: Toptan	Dönüştürücü hareketler	Kurtarıcı hareketler
Değişimin Büyüklüğü: Kısmi	Reform yapıcı hareketler	Alternatif hareketler

Tablo 1: David Aberle'in Toplumsal Hareketler Sınıflandırması

Başka bir açıdan sınıflandırma yapan Eric Hoffer'a göre ise bu hareketler, “iyi ve kötü kitle hareketleri” şeklinde ikiye ayrılabilir. Hoffer bu ayrımı, toplumsal hareketlerin savundukları değerlerin kendince iyi ya da kötü olmasına göre değil, aktif dönemdeki sürelerinin uzunluk ya da kısalığından yola çıkarak yapmaktadır.

Ona göre; “herhangi bir kitle hareketi, ne kadar yüce amaçlarla başlasa ve sonucu ne kadar yararlı olsa da, aktif döneminin bizim üzerimizdeki etkisi hoş değildir”. Çünkü Hoffer, aktif dönem olarak adlandırdığı aşamanın başrol oyuncularının genellikle insafsız, kibirli, saf, münakaşacı, aşağı, kaba, amaçları için yakınlarını bile kurban etmeye hazır kimseler olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla “inancı ne kadar yüce ve amacı ne kadar kutsal olursa olsun, hiç bir kitle hareketi, aktif dönemi uzadığı takdirde ve özellikle hareketin kesin olarak iktidarı ele geçirmesinden sonra da aktif dönemin devam etmesi halinde, iyi bir hareket olamaz”⁵³. Bu durumda ;

“Bir hareketin süresini ve karakterini belirleyen önemli etkenlerden biri de liderin kişiliğidir. Lincoln ve Gandhi gibi nadir liderler, sadece bir kitle hareketindeki

* David Aberle'in “Alternative Social Movements” dediği bu hareketler, Anthony Giddens'in Sosyoloji kitabının Işıl Bayar çevirili ilgili bölümünde “değiştirici hareketler” olarak geçmektedir. Ancak bunun, Osman Akınhay-Derya Kömürcü çevirili Marshall sosyoloji sözlüğünde geçtiği gibi “alternatif toplumsal hareketler” olarak çevrilmesinin daha doğru olduğunu düşünüyoruz.

⁵² Giddens, s. 541.

⁵³ Hoffer, s. 198.

kötülüğü önlemesini bilen liderler değil, aynı zamanda hareketin amacı aşağı yukarı gerçekleştiği zaman, ona bir son vermesini de bilen liderlerdi”⁵⁴.

Hoffer bu görüşleri ileri sürerken, aslında kitle hareketlerini idealleri bakımından da ikiye bölmekte, bir hareketin aktif döneminin kısa ya da uzun olmasının idealleriyle de alakalı olduğunu savunmaktadır.

“Bir ulusu iç veya dış zalimlerin elinden kurtarmak veya bir saldırıya karşı koymak ya da geri kalmış bir toplumu modernleştirmek amacıyla bir kitlr hareketi faaliyete geçtiği zaman, düşmanla savaşmanın bitmesi veya modernleştirme işleminin tamamlanma durumuna gelmesiyle, hareketin de doğal olarak sonu gelecektir. Diğer yandan, tam bir beraberlik ve bensizlik içinde ideal bir toplum yaratmak gibi belirgin olmayan bir amaca (örneğin, Komünist cenneti) varılmak istendiğinde, aktif dönemin otomatik bir sonucu yoktur”⁵⁵.

Toparlayacak olursak Eric Hoffer; bir kitle hareketini amacına taşıyan sancılı ve sıkıntılı dönemi “aktif dönem” olarak adlandırmakta, bu dönemi kısa zamanda sonuçlandırabilen, özellikle de amaca ulaştıktan sonra bitirebilen hareketleri “iyi kitle hareketleri” olarak tanımlamakta ve spesifik amaçlı hareketlerin sınırları belirgin olmayan çok geniş amaçlara sahip hareketlere kıyasla bu tanıma daha yakın olduklarını savunmaktadır.

Toplumsal hareketler üzerine yapılan/yapılabilecek çeşitlemelerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak biz bu çalışmanın sınırları içerisinde ve bu başlık altında toplumsal hareketlerin niteliği hakkında bir fikir verebilecek ve bu kavramı zihinlerde belirgin bir yere oturtabilecek belli başlı tanımlama ve sınıflandırmalarla yetinmek durumundayız.

Toplumsal hareketlerin ne oldukları kadar niçin ve nasıl meydana geldikleri de cevap bulması gereken bir sorudur. Zira toplumsal bir olgunun gerçek anlamda tanımlanıp çözümlenebilmesi için ortaya çıkış koşulları/sebepleri ve sonuçları da sosyoloji bilimince mercek altına alınmaktadır.

1.2.2. Toplumsal Hareketlere Yol Açan Etkenler

Henry David Thoreau “Bir insanın işlerini görmesine engel olacak bir derdi varsa, hatta karnı bile ağrıyorsa, bunun için dünyaya yeni bir düzen verilmesi gerektiğine inanır”⁵⁶ demektedir.

---

⁵⁴ Hoffer, s. 204.

⁵⁵ Hoffer, s. 202.

⁵⁶ Hoffer, s. 33.

Çalışmanın “Giriş” kısmında bir varsayım olarak öne sürüldüğü gibi ‘toplumsal hareketler, yaşanan realite karşısında hissedilen toplumsal memnuniyetsizlik ve değişim isteğinden doğmaktadır’. Memnuniyetsizlik, değişim isteği doğurmakta ve insanlar bu isteği gerçekleştirerek her şeyi bir kez daha, yeni baştan oluşturmak üzere harekete geçmektedir. Toplumsal memnuniyetsizliklerin çıkış noktası ise doğal olarak kişisel memnuniyetsizliklerden başlayacaktır. “Herhangi bir toplumsal sorunla karşılaşanların verdiği bireysel tepkilerin kolektifleşmesi süreci aynı zamanda toplumsal çatışmanın da dinamiklerinden biridir”.⁵⁷ “Sorunsallaştırma aşaması aynı sorundan dolayı mağduriyet hissi yaşayan kişilerin, grupların, örgütlerin, birliklerin ittifak oluşturması ve ortak hareket etmesini beraberinde getirir”.⁵⁸

Ancak bir toplumsal hareketin oluşabilmesi için memnuniyetsizlik tek başına yeterli değildir. Üstelik 1.1.İdeoloji konu başlığı altında daha geniş açıklandığı gibi, bireylerin yaşadıkları toplumdaki işleyişe dair memnuniyet duyguları gerek içsel gerekse dışsal sebeplerden ötürü kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Bu durumda toplumsal hareketlere yol açan etkenleri gerçekten anlayabilmek için, onları salt bir cümleye indirgeyerek özetlemek yerine sebepleri ve yardımcı etkenleriyle birlikte derinlemesine ele alarak incelemek gerekiyor.

Toplumsal hareketleri ortaya çıkaran temel koşulu demokrasi eksikliğine ve taleplerin doğal ve rahat bir biçimde dile getirilip çözümlenememesine bağlayan⁵⁹ “Tilly’ye göre insanların seslerini duyurma şansları olmadığında veya isteklerini duyurmaktan yoksun bırakıldıklarında, toplumsal hareketler ortaya çıkar”.⁶⁰

Kitle hareketlerini geniş çaplı olarak analiz eden Eric Hoffer’ın ünlü eseri, bilhassa bu konuda da bu çalışmaya yardımcı olabilecek niteliktedir. Hoffer’ın çıkarımlarına göre: Toplumsal hareketler, genellikle yaşamlarından memnun olmayan bireylerin katılım sağladığı hareketlerdir. Bu insanlar, kendi bireysel yaşantılarındaki olumsuzlukların sebebini genellikle dışarıda arar ve bu sebepleri ortadan kaldırıp daha istenilir bir dış dünya oluşturmak üzere harekete geçerler.

---

⁵⁷ Alpman, s. 19.

⁵⁸ Alpman, s. 19.

⁵⁹ Tilly, s. 13.

⁶⁰ Giddens, s. 545.

“İnsanlarda, kendi varlığını şekillendiren güçleri, genellikle kendi dışında arama eğilimi vardır. Başarımızın ve başarısızlığımızın nedenlerini çevremize bağlamaktan kaçınmayız. Bundan dolayı, iyi bir dünyada yaşadığını düşünenler bu dünyayı aynen korumak, hayal kırıklığına uğramış kişilerse bu dünyayı temelden değiştirmek isterler”.⁶¹

“Bir toplumsal hareket hiçbir zaman yönetilenlerin çıkarlarının savunulmasına indirgenemez; her zaman bir egemenlik bağı koparmak, bir eşitlik ilkesini getirmek, eski üretim, yönetim ve aşamalanma biçimlerinden farklı, yeni bir toplum yaratmak istemiştir”.⁶²

Bununla birlikte insanda dış dünyayı değiştirme isteği oluşturarak onu bu amaç için harekete geçiren farklı etkenler vardır. “Hoşnutsuzluğun bizzat kendisi her zaman bir değişiklik isteği yaratmaz. Hoşnutsuzluğun muhalefet haline gelmesi için, başka etkenlerin de mevcut olması gerekir. Bu etkenlerden birisi, kendini güçlü hissetmektir.”⁶³

Değişikliği hedefleyen kitle hareketleri içinde yer alan insanlar genellikle beğenmedikleri, değer vermedikleri ve bir bakıma geleceğe dair umut taşımadıkları benliklerinden kurtulmak isteyen kimselerdir. Bu insanlar, şahsi geleceklerine dair umut konusunda içlerinde oluşan boşluğu, toplumlarının geleceğine dair geliştirdikleri umutlarla doldurmaya yatkındırlar. Böylelikle toplumu bir ideal uğrunda dönüştürmeyi hedefleyen hareketlerin içerisinde kendilerini kolaylıkla eritmeye, varlıklarını böyle bir hareketin idealleri uğruna kolaylıkla feda etmeye hazır hale gelebilirler. Bireysel gelişme ve ilerlemelerinin önünü açabilecek olan mesleki kuruluşlar yerine toplumsal değişim ve iyileşmeyi sağlayacağına inandıkları hareketlere daha çok rağbet ederler. Başkalarına karşı kutsal bir görev düşüncesiyle dolup -kendi menfaatleri hesabına olmasa da toplum menfaatleri hesabına- hareket ederek değersiz saydıkları benliklerine değer kattıklarını hissederler.

Dolayısıyla bu insanların kitle hareketlerine katılabilmeleri için, kendi benliklerine inanç ve şahsi geleceklerine olan umutlarını kaybetmeleriyle ters orantılı olarak toplumlarının geleceğine dair inanç ve umut kazanabilmeleri şarttır. Bunun için toplumsal hareket mensuplarının, bağlanacakları hareketin gücüne ve amaçlarını gerçekleştirme yolunda muktedir olduğuna inanmaları gerekmektedir. Toplumda iyice ezilmiş, sindirilmiş ve gücünü yitirmiş alt kesimler, bu hareketlere katılma konusunda

---

⁶¹ Hoffer, s. 33.

⁶² Alain Touraine, **Birlikte Yaşayabilecek miyiz?**, Çev.: Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 128.

⁶³ Hoffer, s. 34.

genellikle çekingen davranırlar. Orta kesimler ve hatta durumlarını daha da güçlendirmek isteyen imtiyazlı kesimler devrimci hareketlere girişme konusunda daha gözü pek davranırlar. İngiltere’de 16-17. yüzyıllarda halka açık ekin arazilerini halka kapatma adımı ve 18. yüzyıl sonunda toplumsal yapıyı alt üst edip yeniden şekillendiren Sanayi Devrimi, zenginlerce girişilen hareketlerin sonucudur.

Kitle hareketlerine katılacak olanların kendilerinde bu gücü bulabilmelerinin gerekliliği kadar, katılacakları harekette de başarıya ulaşabilme güç ve potansiyelini görebilmeleri şarttır. Bunun yolu da güçlü bir öğretideolojide, etkili bir lider ya da teknik üstünlüğe sahip olmaktan geçer.

“Kişilerin büyük düzen değişikliği hareketlerine koşup dalmaları için iyice hoşnutsuz olmaları, fakat aşırı yoksulluk içinde bulunmamaları gerekir. Ve ayrıca güçlü bir öğretide, yanılmaz bir öndere veya yeni bir teknik üstünlüğe sahip olmak yoluyla yenilmez bir güç kaynağı kapılarının kendilerine açılacağına inanmış olmaları gerekir. Aynı zamanda geleceğe ait vaatler ve imkânlar hakkında abartılmış bir inanca sahip olmaları gerekir. Ve sonuç olarak, giriştikleri büyük hamlenin başarılmasında karşılaşılabilecek güçlüklerden habersiz olmaları gerekir. Deneyimli kişiler, bu işler için engeldir”⁶⁴.

İnsanların kitle hareketlerine katılmalarını sağlayan bu etkenler, bütün kitle hareketleri arasında ortak bir cazibe yönü oluşturmaktadır. Bu tür hareketlerin mensup tipolojisine uyan ve onlara katılım potansiyeli taşıyan kitle aslında aynıdır. Bu kitle içinde yer alan bir insanın var olan kitle hareketlerinden hangisini seçeceği ise adeta pamuk ipliğine bağlıdır. Aynı sebepten ötürü, herhangi bir kitle hareketine mensup olan kişilerin, tam aksi yönde hareket eden başka kitle hareketlerine transfer olması da çok rastlanan bir durumdur. Bunun için hakim sistem açısından bakıldığında, “bir kitle hareketinin durdurulması, o hareketin yerini almak üzere başka bir hareketin konulması sorunudur”⁶⁵.

Kitle hareketlerinin insanlara vaat ettikleri yeni bir dünya, yeni bir hayat ve yeni bir başlangıç şansının meydana getirdiği umut duygusu, göç olayının göçmenler üzerindeki sosyo-psikolojik etkileriyle kısmen benzerlik göstermektedir.

“Göç, hayal kırıklığına uğramış kişinin bir kitle hareketine katılmakla elde edeceğini umut ettiği şeyleri, yani değişikliği ve yeni bir başlangıç imkanını vaadederek. Doğmakta olan bir kitle hareketinin saflarını dolduran tipteki insan,

---

⁶⁴ Hoffer, s. 38-39.

⁶⁵ Hoffer, s. 48.

önüne çıkan göç imkanını da aynı ilgiyle karşılayacaktır”⁶⁶.”Kitle halindeki göç, bir hareketin birliğini ve maneviyatını güçlendirir”⁶⁷.

Toparlayacak olursak Hoffer, muhalif bir kitle hareketinin meydana gelebilmesi için; hallerinden memnun olmayan ya da ellerindekiyle yetinmeyen, geleceğe dair kişisel umutlarını yitirmiş ama bu durumunun sorumlusu olarak gördüğü toplumsal sistemin düzeltilmesi umutlarını kaybetmemiş, bu umutlarını perçinleyen ve kendisi için dava haline getiren bir ideolojiye ve lidere sahip, davası uğrunda mücadele etme gücünü kendisinde bulabilen ve böyle bir mücadele için fedakârlıklarda bulunarak benliğine değer katmayı arzulayan kimselere ihtiyaç duyulduğunu anlatmaktadır.

Bu da muhalif toplumsal hareketlerin özetle; mevcut halden duyulan memnuniyetsizlik karşısında, bu hali düzeltmeye aday görülen ve umut bağlanan alternatif bir öğretideolojinin de bulunması ile birlikte, harekete geçmeye yatkın insanların örgütlenmeleriyle ortaya çıktıkları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla klasik toplumsal hareketlerin siyasi mücadelelerden ve ideolojik yönelimlerden ayrı düşünülebilmesi neredeyse mümkün görünmemektedir.

“En önemli toplumsal hareketler, siyasal ve toplumsal tarihin, yani fikirlerin tarihinin her düzeyden oyuncunun yaşam öyküsünden ayrılamayacağı fikrine dayanıyordu ve bu da toplumsal düşünceyi; emek, kapitalist kâr veya sınıf mücadelesi gibi iktisadi temalar çevresinde örgütlenmeye itti”⁶⁸.

“Öyleyse toplumsal hareket her zaman toplumsal dizgeni dışından gelen bir eyleme, bir bilince bağımlı olacaktır. İşçi hareketi bile büyük çoğunlukla bir siyasal partinin yönetimine bağımlı gelişmiştir”⁶⁹.

Muhafazakar toplumsal hareketler ise; ellerindekilerden memnun olan ya da onları da kaybetmekten korkan kitlelerin mevcut durumu korumak adına muhalif toplumsal hareketlere ya da (dejenerasyon gibi) farklı etkenlere karşı mücadele amacıyla ve doğal olarak hakim ideoloji çevresinde örgütlenmeleri sonucu ortaya çıkmış olmaktadır.

Burada bireylerin mevcut durumdan, bu durumu sağlayan sistemden ve o sistemin arkasındaki dünya görüşünden memnun olup olmamaları temel etken olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sayılanlardan memnun olanlar, onları kaybetme korkusu duydukları

---

⁶⁶ Hoffer, s. 49.

⁶⁷ Hoffer, s. 50.

⁶⁸ Alain Touraine, **Başka Türü Düşünmek**, Çev.: Mehmet Morali, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008, s. 10.

⁶⁹ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 127-128.

takdirde, memnun olmayanlar ise en başta alternatif bir ideoloji olmak üzere lider vb. güven verici diğer unsurlara da sahip oldukları takdirde toplumsal bir harekete kalkışmaktadırlar. Sonuçta toplumsal hareketler, mevcut ideoloji ve ona dayalı düzenin ya müdafaası ya da devrilip bir başkasıyla değiştirilme mücadelesine gelip dayanmaktadır.

Hoffer'ın tespitleri genel olarak derin analizler sonucu elde edilmiş aydınlatıcı tespitler olmakla birlikte, kendisinin kitle hareketi mensuplarının tipolojisiyle ilgili çıkarımlarını genellerken biraz fazla iddialı davrandığı söylenebilir. Örneğin; şahsi durumundan memnun ve şahsi geleceğinden umutlu olduğu halde toplumdaki genel durumu beğenmeyerek ve başkalarının da durumlarını düzeltmek adına (belki de vicdan duygusunun ağır basmasıyla) fedakârlığa soyunan insanlara da (ideolojisi ne olursa olsun) birçok toplumsal hareket içinde rastlanabiliyor olmalıdır.

Toplumsal hareketlere katılan bireylerin özellikleriyle ilgili klasik yargılara önemli bir itiraz, Kaynak Mobilizasyonu Yaklaşımı'ndan gelmiştir. Bu yaklaşım, sağlıklı bir sosyal kimliğe sahip bireylerin söz konusu hareketlerle daha iyi uyum sağlayabildiği görüşünü öne çıkarmıştır.

“İlk dönemki kitle toplumu yaklaşımı, toplumsal bağları koparak yabancılaşmış veya akrabalık, sendika ve komşuluk bağları zayıfladığı için topluma/sisteme karşı bir kızgınlık ve tepki duyan kişilerin kollektif davranışa katılacağı fikrini savunmuştur. Ancak, Kaynak Mobilizasyonu Yaklaşımı bu kopuk birey fikrini reddederek; arkadaş çevresi, dinsel/mezhepsel ve diğer ağ bağlantılarına sahip kişilerin protesto gibi eylemlere daha kolay katıldığını savunmaktadır”.⁷⁰

Toplumsal hareketlerin gelişimi konusuna derli toplu açıklama getiren araştırmacılardan birisi de Neil Smelser'dır. Smelser'in “Değer Eklenme Kuramı”na göre bu olgunun altı ardışık belirleyicisi vardır.

“Yapısal uygunluk, (hareketin ortaya çıkması için gerekli olan en genel toplumsal koşullar); yapısal gerginlik (adaletsizlik ya da kırgınlık duygusu); genelleşmiş bir inancın büyüüp yayılması (halkın problemlerine çözüm öneren bir ideoloji gibi); hızlandırıcı faktörler (eyleme geçiren olaylar); katılımcıların eyleme seferber edilmesi (örneğin saflara katılmalarının sağlanması) ve son olarak, toplumsal denetim işleminin kendisidir”.⁷¹

⁷⁰ Ahmet Uysal, “Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 220.

⁷¹ Gordon Marshall, “Toplumsal Hareketler”, s. 742-743.

Tabii bunlar, ‘muhalif’ toplumsal hareketlerin gelişimi bakımından önemli olan belirleyicilerdir. Muhafazakâr toplumsal hareketlerin ise çoğunlukla, bu sayılan şartlar gerçekleşip muhalif toplumsal hareketler ortaya çıktığında, savunmacı bir güdüyle reaksiyona geçtikleri eklenebilir.

Toplumsal hareketlerin kendi içlerinde farklı sınıflara ayrılmalarına paralel biçimde muharrik sebepleri de farklı farklı olmaktadır.

1.2.3. Klasik Toplumsal Hareketler ve İdeolojik Hareketler

“1.1.2. İdeolojiler” konumuzun sonunda da belirtildiği gibi; dünya üzerinde var olan çok sayıda ideolojik akım ve bunların sayısız alt versiyonlarında görülen çeşitlilik, teorinin pratiğe aktarılma aşamasında daha da artmaktadır. Bir başka deyişle, ideolojilerin toplumsal hareketlere dönüşme aşamasında gündeme gelen bambaşka yorumlarla birlikte ayrışmalar had safhaya çıkmakta ve sayısız toplumsal hareket örneğiyle karşılaşılabilmektedir. Dolayısıyla biz burada, “İdeolojiler” başlığı altında değindiğimiz belli başlı ideolojileri benimseyerek ortaya çıkan, belli başlı toplumsal problemlere kendi meşreplerince çözüm öneren toplumsal hareketlerden bazılarını örnek vermekle yetineceğiz.

Yine “1.2.1. Toplumsal Hareket” konu başlığı altında Giddens’tan alıntı yapılarak vurgulandığı gibi; toplumsal hareketler ile yerleşik kurumlar ve biçimsel örgütlenmeleri ayıran net bir çizgi yoktur.

“Her hareket bir zaman içinde kendisine sabit, sağlam bir şekil vermeye eğilimlidir. Hareket, şekli ne olursa olsun bir dernek, bir parti, bir organizasyon-örgüt haline dönüşür. Fakat, örgütün çekirdeği içinde daima geniş bir çevre, örgüte dahil olmaksızın sadece fikrî (ideal) bir ilgi ile harekete bağlıdır”.⁷²

Çok yerde toplumsal hareketler ile bu biçimsel örgütler iç içe geçmiş durumdadır ve aralarında sebep-sonuç ilişkileri görülebilmektedir. Bazen biçimsel örgütler toplumsal hareketleri başlatmakta ya da yönlendirmekteyken bazen de -yukarıda bahsedildiği gibi- toplumsal hareketler zamanla biçimsel örgütlere dönüşmekte ya da kendi içlerinden toplumsal hareketler çıkarmaktadır. (Giddens, yoksullar için para toplayan “Salvation Army” isimli toplumsal hareketin zamanla kalıcı bir örgütlenmeye dönüşmesini bu

---

⁷² Gerhard Kessler, ss. 129-131 Aktaran: Orhan Türkdoğan, s. 38.

duruma örnek olarak göstermektedir).⁷³ Dolayısıyla toplumsal hareketler için vereceğimiz örneklerde de bu iç içe geçme durumunun yoğun olarak görüleceğini öncelikle belirtmemiz gerekiyor.

“Sanayi toplumunun temel toplum hareketi olmuş işçi hareketi bile, ilerleme ve usa duyulan inançla beslenen sosyalist düşünceyle çok karıştırılmıştır, oysa sosyalist düşünce ister reformcu olsun ister devrimci, toplumsal bir eyleyenden çok siyasal bir güç olmuştur”.⁷⁴

İdeolojik akımlar ve toplumsal hareketler öylesine iç içe geçmiş ve aralarında öyle bir sebep sonuç ilişkisi ortaya çıkmıştır ki, ideolojilerin toplumsal hareketlere yol açması gibi bazen toplumsal hareketler de ideolojilere ilham kaynağı olabilmektedir. Örneğin, “işçi hareketi bir yandan sanayi ve demokrasisini ve sosyal-demokrasiyi, öte yandan da Bolşevikliği ve Maoculuğu getirmiştir”.⁷⁵

“Modernliğin ilk dönemlerindeki hakim hareketler ekonomik çıkarlar üzerinde yoğunlaşmış, genelde tek bir sosyal sınıftan oluşan üyeleriyle siyasal gücü ele geçirmek için merkezi bir şekilde örgütlenmişlerdir. Devrim fikriyle özdeşleşmiş ve neredeyse bir partinin ya da siyasal hareketin gölgesinde şekillenen işçi hareketi bu tip hareketlerin en iyi örneklerinden biridir”.⁷⁶

Konuyla ilgili çalışmalarını birlikte kitaplaştıran dört önemli sosyal bilimci de, toplumsal hareketler konusunun alanını (tarihsel bakımdan olmasa da) kapsam bakımından oldukça geniş tutmaktadır.

“Biz, bu hareketleri çok geniş bir biçimde, sosyalist ya da işçi hareketleri olarak adlandırılmış olanları da, milliyetçi ya da ulusal kurtuluşçu hareketler olarak adlandırılmış olanları da, köylü, kadın, barış ya da çevre hareketleri olarak adlandırılmış olanları da ve hatta kimi dinsel hareketleri de dahil ederek tanımladık”.⁷⁷

Bu durumda toplumsal hareketlerin sosyoloji bilimi kapsamında ele alınıp değerlendirilmesi de konunun çok geniş bir perspektif içinde ele alınmasını gerekli hale getirmektedir.

“Batı sosyolojisinde yoğunluk kazanan iki farklı dünyanın Hıristiyanlık ve komünizm inanç sistemleri kadar, gençlik olayları, karşıt-kültür çatışmaları, yeni sol, yeni sağ akımlar, ultra liberal ideolojiler, Amerikan Nazi Partisi, Milli Gençlik İttifakları (NYA) Özgürlük İçin Gençlik Eylemleri (YAF), Barış Eylemleri,

⁷³ Giddens, s. 541.

⁷⁴ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 136.

⁷⁵ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 163.

⁷⁶ Kenan Çayır, “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”, Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009, s. 16.

⁷⁷ Samir Amin, Giovanni Arrighi, Andre Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein, **Büyük Kargaşa- Toplumsal Hareketlerin Krizi**, Çev.: Erden Akbulut, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1993, s. 6.

Medeni Haklar, John Birch toplulukları, Yeni Faşist Hıristiyan Birlikleri, Yeşilciler, İRA, BASK, El Fetih, Örgütleri, Zen, Yoga, Mooni, Krishna vb. eylem kalıpları sosyal hareketler sosyolojisinin ham malzemesini teşkil ederler”.⁷⁸

Dolayısıyla biz de çalışmamızda örneklerimizi bu geniş alan içerisinde vereceğiz. Bu alan içerisinde ideolojik akımlar ve biçimsel örgütler, kalıcı örgütlenmeler toplumsal hareketlerle çoğu kez iç içe geçmiş olacaktır.

Toplumsal hareketlerin yöneldikleri belli başlı alanlardan bahsedilecek olduğunda, Touraine’in de söylediği gibi “her biçimiyle işçi hareketi, ulusal kurtuluş hareketleri ve feminizm, tarihin hem dramatik, hem kahramanca, hem de şiddetli bir manzarasını dayattılar”⁷⁹ denilebilir.

1789 Fransız Devrimi sonrasında tarih sahnesinde etkili olmaya başlayan “Ulusçuluk” rüzgarı, kısa sürede Avrupa’nın birçok ülkesine yayılmıştı. Fransa’da Restorasyon dönemini bitirerek Bourbon hanedanının kesin olarak yıkılmasını ve liberal bir monarşinin kurulmasını beraberinde getiren Temmuz 1830 devrimi ise Avrupa’da liberalizmin güç kazanmasına olduğu kadar, birçok ülkede ulusçu hareketlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştı.

“Bu gelişmeyi en iyi simgeleyen hareketler, 1830 devriminden kısa bir süre sonra Guiseppe Mazzini’nin kurduğu ya da esinlediği ‘Genç’ hareketlerdir: Genç İtalya, Genç Polonya, Genç İsviçre, Genç Almanya ve Genç Fransa (1831-6) ile 1840’ların benzeri Genç İrlanda hareketidir. (...) Kendi başlarına ele alındıklarında bu hareketlerin fazla bir önemi yoktu; yalnızca Mazzini’nin varlığı bile, tümüyle etkisiz olmalarını garanti etmeye yeterliydi. Ancak sonraki milliyetçi hareketlerin ‘Genç Çekler’ ya da ‘Genç Türkler’ gibi adlar almalarının da gösterdiği gibi, simgesel olarak çok büyük önemleri olmuştur. Avrupa Devrimci hareketinin ulusal birimler halinde parçalanmasına damgasını vurmuşlardır”.⁸⁰

Neticede Avrupa’da İmparatorlukların (bu arada Osmanlı İmparatorluğunun) dağılmasına yol açan da aynı rüzgarın tetiklediği ulusal bağımsızlık hareketleri olmuştur.

Ulusal Bağımsızlık Hareketlerinin bir diğer dalgası da II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa sömürgelerinde başlayarak birçok ülkenin (siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan fiilen olmasa da) resmen bağımsızlığını kazanmasına yol açmıştır. Bunlar arasında;

⁷⁸ Türkoğan, s. 11.

⁷⁹ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 10.

⁸⁰ Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı*, Çev.: Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000, s. 147.

Mohandas Karamçand Gandhi'nin efsanevi önderliğinde yürütülerek 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığıyla sonuçlanan hareket⁸¹ ve 1962'de Cezayir'in bağımsızlık kazanmasıyla sonuçlanan "Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi" özellikle zikredilmeye değer önemdedir.

Ulusal hareketlerin yabancı ulusların işgallerine karşı bağımsızlık amacı taşıyan bu örneklerinin yanı sıra, rejim değişikliğini amaçlayan örnekleri de vardır. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist yönetimlere karşı girişilen devrimlerde ulusal/etnik hareketlerin önemli katkısı olmuştur. Hatta bu süreçte "Etnik dayanışma ve husumetlerin, post-komünist devrimleri harekete geçiren tüm kuvvetlerin en güçlüleri oldukları kanıtlanmıştır".⁸² Bu noktada; Polonya'daki "Dayanışma Hareketi" ve Çekoslovakya'daki "Yurttaşlık Forumu" örnek olarak gösterilebilir.⁸³

"Romanya'da şiddete dayalı bir ayaklanma Çavuşesku diktatörlüğünü ortadan kaldırırken, zincirleme bir halk protestosu sonucunda Sovyet belirlenimli komünist yönetimler, Polonya, Macaristan, Doğu Almanya ve Çekoslovakya'da demokratik ulusal hareketlere boyun eğdiler".⁸⁴

Rusya'da RSDRP (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi) içinden çıkan Bolşevik ve Menşevik hareketleri, ilk akla gelen sosyalist hareketler arasındadır. Menşevikler, Çarlık rejimini deviren 1917 Şubat Devrimi sonrası işbaşına gelen kısa süreli koalisyon içinde yer almış, Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) önderliğindeki Bolşevikler ise aynı yıl Ekim devrimini gerçekleştirerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni kurma başarısını göstermişlerdir.⁸⁵

Çin'de 1949 yılında Çan Kay Şek iktidarını devirerek Mao Tse-tung önderliğinde komünist Çin Halk Cumhuriyeti'ni kuran hareket⁸⁶; Küba'da Fidel Castro önderliğinde örgütlenerek 1959 yılında Fulgencio Batista'yı devirip iktidarı ele geçiren 26 Temmuz Hareketi⁸⁷ ve Meksika'da 1980'lerde temelleri atılıp 1994'ten bu yana yönetime karşı

---

⁸¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 14. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 659-660.

⁸² Robert V. Daniels, "Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Anti-Komünist Devrimler", Derleyen: David Parker, **Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek**, Çev.: Kemal İnal, Ankara: Dost Kitabevi, 2003, s. 267.

⁸³ Daniels, ss. 261-263.

⁸⁴ Daniels, s. 260.

⁸⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 131-132.

⁸⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 439.

⁸⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 604-605.

mücadele veren Zapatistalar,⁸⁸ Sosyalist ideolojiyi benimsemiş çok sayıda toplumsal harekete örnek gösterilebilirler.

Sosyalist Zapatista'lara ilham kaynağı olan ve köylülerin menfaatine bir toprak reformu için 1909-1919 yılları arasında Meksika'da mücadele veren Emiliano Zapata'nın başlattığı köylü hareketinin çıkış noktası sosyalist bir ideoloji değildi. Ancak Zapata, verdiği devrimci mücadeleyle, sosyalistlerin ilham kaynaklarından birisi haline gelmiştir.⁸⁹

Anarşist hareketlerin en etkili olduğu yer ise 1930'larda işçi sınıfı arasında en büyük eğilime sahip olmayı başardıkları İspanya'ydı.⁹⁰ 1936 yılında yapılan seçimleri solcuların kazanması ve bu sol koalisyonun aşırı icraatları sonrasında Francisco Franco liderliğindeki ırkçı falanjist hareketin ayaklanmasıyla üç yıl sürecek olan iç savaşa giren İspanya, savaşın sonunda sol grupların ve özellikle anarşistlerin yıkıma uğramasına sahne oldu.⁹¹

İki Dünya Savaşı arasında Almanya, İtalya ve İspanya gibi bazı büyük devletlerde iktidarı ele geçirecek ölçüde gelişme gösteren ve II. Dünya Savaşı sonrasında dağılan ırkçı hareketler arasında Alman Nazi ve İtalyan Faşist hareketlerinin önemli bir yeri vardır. (İtalya'daki bu hareketin ismi olan faşizm, daha geniş anlamda "demokratik bir rejimin yerine milliyetçi bir baskı rejimi koymak amacını güden doktrin" anlamında da kullanılmaktadır)⁹². Faşistler, 1922 yılında İtalya'da Benito Mussolini önderliğinde⁹³, Naziler ise 1933 yılında Almanya'da Adolf Hitler önderliğinde iktidarı ele geçirmiş⁹⁴ ve dünyayı, 1939 yılında başlayan ikinci büyük savaşa sürüklemişlerdi. Alman ve İtalyan ırkçıları II. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrıлып ekarte edilirlerken, temkinli davranarak savaşa girmekten kaçınan faşist İspanyol diktatörü Franco, iktidarını 1975 yılında ölene kadar sürdürmüştür.⁹⁵

---

⁸⁸ http://tr.wikipedia.org/wiki/Zapatista_Ulusal_Kurtulu%C5%9F_Ordusu, (29 Kasım 2012)

⁸⁹ Ana Britannica, "Zapata, Emiliano", Cilt 22, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1990.

⁹⁰ Woodcock, s. 373.

⁹¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 265.

⁹² Meydan Larousse, "Faşizm", Cilt 4, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1971.

⁹³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 172.

⁹⁴ Woodcock, ss. 402-413.

⁹⁵ Woodcock, s. 413.

Nazi ve faşist diktatörlüklerin yıkılmasıyla neredeyse eş zamanlı olarak organize olan Neo-Nazi (yeni Nazi) ve Neo-Faşist (yeni Faşist) hareketler günümüzde birçok Avrupa ülkesinde yabancı düşmanı ırkçı eylemleriyle dikkat çekmeye devam etmektedirler.

National Sosyalizmi benimsemiş ırkçı toplumsal hareketler, elbette Avrupa'ya özgü olup bu kıtanın sınırları içinde kalan hareketler değildir. Suriye'de 1963, Irak'ta ise 1968 yılında darbe yoluyla yönetime el koyan Baas hareketleri; Arap-İslam ülkelerindeki National Sosyalist, ırkçı ve laik hareketlere örnektir.

Fundamentalizm (kökten dincilik) terimi aslında Amerika'daki bazı aşırı Protestan hareketlerin ideolojisini tanımlamak üzere ortaya atılmışken, zamanla tüm katı dinci hareketler için kullanılmaya başlanmıştır. Bu hareketler arasında siyasetten uzak bir şekilde kendi cemaatleri içine kapanarak yaşamayı öngören hareketler olduğu gibi, siyasi faaliyetlere ağırlık verenler de olmuştur.

Mooniler, Kilise Birliği (UC), Allah'ın çocukları (COG), İsa Hareketi, Hıristiyan Dünyaları Özgürlük Cephesi, Tongue Speaker'ler, İsa için Yahudiler ve Kmpus Haçlıları isimleriyle anılan gruplar, bu tür dinci hareketlere örnektir. “Yeni dini şuura karşıt-kültürel hareketler olan Satanizm, TM, Yoga, Zen ve Hare Krishna gibi gruplar ise diğerlerinden ayrılmaktadır.”⁹⁶

İrkçı/milliyetçi, sosyal devrimci ve dini siyasal bir hareket olarak Siyonizm,⁹⁷ 1948 yılında Filistin toprakları üzerinde fundamentalist İsrail devletinin kurulmasını sağlamıştır. Siyonizm'in çıkış noktası, dünyanın dört biryanına dağılmış olan Yahudi topluluklarına, kendilerine ait bir vatan ve devlet kazandırma idealiydi. Bu ideallerini gerçekleştirmek için ise, kutsal kitapları tevratta tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğine inandıkları Filistin topraklarını seçeceklerdi.

İslamcı hareketler de toplumsal ve siyasal alanlarda gösterdikleri etkinlikle oldukça fazla ses getirmişlerdir. Bu hareketlerin soğuk savaş dönemi boyunca İslam ülkelerinde, çift kutuplu dünya konseptinin dışında üçüncü bir yol, bir muhalefet unsuru ve iktidar alternatifi olarak ciddi anlamda varlık gösterdikleri söylenebilir.

---

⁹⁶ Türkdoğan, ss. 387.

⁹⁷ Hoffer s. 48.

İslam dünyası uzmanı Fransız siyaset bilimci Gilles Kepel, birbirleriyle hem karşıt hem de tamamlayıcı iki tür İslamcılıktan bahsederek bunlardan birisinin yukarıdan (siyasal iktidar yoluyla), diğersinin ise aşağıdan yürütüldüğünü savunmaktadır.⁹⁸ Aslında aynı durumun farklı ideolojileri benimsemiş sistem karşıtı birçok toplumsal hareket için de geçerli olduğu söylenebilir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Sultan 2. Abdülhamid'in izlediği; hilafet makamını etkinleştirmeye ve İslam birliğini tesise yönelik politikalar, İslamcılık adına önemli bir adım olmuştur.*

Teorik bakımdan yine 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza çizgisiyle gündeme gelip daha çok İslam dünyasının aydın çevrelerinde ilgi uyandıran ve bu bağlamda Mehmed Akif, Muhammed İkbal gibi sembol isimlerce de savunulan İslamcı anlayış, 20. yüzyılda toplumsal tabana daha geniş çapta nüfuz etme ve oldukça etkin toplumsal hareketlere ilham olma imkânı buldu. Özellikle Mısır'ın İsmailiye şehrinde 1928 yılında Hasan el Benna tarafından başlatılan İhvan el Muslimûn (Müslüman Kardeşler)⁹⁹ ve Pakistan'da 1941 yılında Ebu'l âlâ el Mevdûdî tarafından başlatılan Cemaat-i İslami (İslami Cemaat)¹⁰⁰ hareketleri birçok İslam ülkesine yayıldı, diğer birçok İslamcı harekete de ilham kaynağı ve örnek oldu.

Efgani, Abduh, Rıza çizgisi "İslam dünyasının ve Osmanlı devletinin Avrupa karşısında uğradığı askeri yenilgi ve geriliğin sebeplerini geleneksel din anlayışında gördüğü için, bir yönüyle ABD'de gözlenen ilk dönem fundamentalist hareketlerde olduğu gibi, dini geleneğe karşıtlığı ve dini temellere dönüşü hedeflemişti."¹⁰¹ Efgani çizgisinin entelektüel formasyonunda yer yer görülen Batı etkileri ve dinin yorumlanışındaki reformist bakış açısının bu hareketlerde yerini - teorik açıdan- daha geleneksel bir din

---

⁹⁸ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Hülya Turan, 7. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, ss. 383-384.

* Yusuf Akçura'nın da meşhur "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesinde vurguladığı bu konuya "1.3.1. Osmanlı Dönemi" konu başlığı altında tekrar değinilecektir.

⁹⁹ Brynjar Lia, **Müslüman Kardeşlerin Doğuşu**, Çev.: İhsan Toker, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000, s. 15.

¹⁰⁰ WAMY, "İslami Cemaat", **Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi**, Çev.: Kemal Hoca, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s. 123-124.

¹⁰¹ Ali Bulaç, "İslam ve Fundamentalizm", II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı, İstanbul: İst. Büyükşehir Bel. Kül. İşl. Dai. Baş. Yayınları no: 54, 1997, s. 325 Aktaran: Akdoğan, s. 96.

algısına bıraktığı söylenebilir. Buna karşın söz konusu hareketlerin pratik alanda; modernleşmekte olan ülke gerçeklerini göz ardı etmeden ve kısmen bunlara ayak uydurarak (örneğin teknolojik imkânları da kullanarak) modern dönem “Sistem Karşıtı Toplumsal Hareketler” tipolojisine bağlanabilecek şekilde mücadele yürüttükleri görülmektedir.

Bu arada Batılı devletler tarafından İslam topraklarına karşı girişilen işgallere karşı toplumsal direnişleri örgütleyenler de İslamcılar oluyordu.

“İslam dünyası XIX. yüzyıla mutlak bir mağlubiyet havasında girmişti. Batı’daki teknolojik ve bilimsel ilerlemeler ve buna bağlı olarak hızla gelişen kapitalizm ve emperyalizm dünya çapında kesin bir hakimiyet kurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu ve dolayısıyla halifelik, her geçen gün daha fazla zayıf düşüyordu. Müslüman topraklar hızla sömürgeleşiyor ve Cezayir’de Abdülkadir, Sudan’da Mehdi, Kafkasya’da Şamil, Libya ve Çad’da Sunusiler, Afganistan’da Molla-i Lang, Hindistan’da Svat’ın Ahund’u ve Fas’ta Abdülkerim örneklerinde olduğu gibi, karizmatik dini şeflerin liderliğindeki cihad hareketleri başta göz kamaştırıcı zaferler elde etmesine rağmen sonuçta başarısızlığa uğruyordu”.¹⁰²

İslamcı liderler tarafından organize edilen bu cihad hareketleri, Batılı devletlerin askeri ve teknolojik üstünlükleriyle giriştikleri işgallere karşı bir yere kadar direnç gösterebilseler de, bunların Müslüman toplumlar üzerindeki saygınlık ve etkinlikleri artarak devam ediyordu. Birçok İslam ülkesinde resmen bağımsızlıkların kazanılmasını müteakiben anti-demokratik yollarla yönetimi ele geçiren; kültürel yönden batıcı, ulusalcı (hatta ırkçı) ve laik olmakla birlikte anti-emperyalist söylemlere sahip Nasırcı, Baasçı vb. diktatörlüklere karşı muhalefet de yine bu İslamcı toplumsal hareketler etrafında şekillenecekti.

1979 yılında İran şahı Rıza Pehlevi’nin temsil ettiği rejimin devrilerek yerine Musavi Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasına yol açan hareket, Şii İslamcı bir toplumsal hareketti.¹⁰³ Buna ilaveten, birçok ülkede kolları bulunan Müslüman Kardeşler ve Cemaat-i İslami’nin yanı sıra Tunus’taki Nahda, Cezayir’deki FIS gibi hareketlerin, kendi ülkelerindeki bu tür yönetimlere karşı muhalefette sivrilen İslamcı toplumsal hareketler oldukları söylenebilir. Bu hareketlerin; 2010 sonu ve 2011 başından itibaren alevlenerek birçok Arap ülkesini saran, eski diktatör rejimlerin devrilmesine yol açan ve şu sıralarda da devam eden “Arap Baharı”nda aktif rol

¹⁰² Ruşen Çakır, “İslamcılar ve Sistem”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1210.

¹⁰³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss. 752-754.

oynamış (hatta Tunus ve Mısır'da yapılan seçimlerle iktidara gelmiş) olmaları, dünyanın birçok bölgesinin aksine bu ülkelerde ideolojik temelli toplumsal hareketlerin halen çok etkili olabildiklerini göstermektedir.

Bu bakımdan, Tunus'taki Yasemin Devrimi ile başlayan ve diktatör yönetimlere tepki/demokrasi talebi üzerinde gelişen isyan dalgalarının (Arap Baharının) da önemli toplumsal hareketler arasında yer aldığını belirtmek gerekiyor.

Güney Afrika'daki ırkçılık karşıtı hareket ve 2002 yılında Zimbabve'de şiddet yanlısı Mugabe yönetimine karşı başlatılan hareket¹⁰⁴ de baskıcı diktatör yönetimlere karşı demokrasi ve insan hakları talebiyle girişilmiş olan toplumsal hareket örnekleri arasındadır.

Bütün bu sistem muhalifi ideolojik toplumsal hareketlere karşı sistemlerin yanında direnç gösteren muhafazakar toplumsal hareketlere örnek olması bakımından Türkiye'deki ulusalcı ve laik Kemalist hareketlerden bahsedilebilir. İslamcıların iktidara gelerek Türkiye'ye şeriat rejimi getirmesi endişesiyle özellikle 1990'lı yıllardan itibaren organize olan bu hareketler; çeşitli STK'lar yoluyla asker ve sivil bürokrasiyi harekete geçirme, siyaseti yönlendirme, kamuoyu desteğine yönelik propaganda yapma gibi faaliyetler yürütmüştür.

1789 Fransız Devrimi'ne karşı 1793'te Batı Fransa'da çıkan Vandeé ayaklanması ve 1889'da Brezilya'da bir askeri darbeye Brezilya Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı 1896-97 yıllarında Kuzeydoğu Brezilya'nın içlerinde patlak veren ayaklanma da tepkisel toplumsal hareketlerin dünyadaki örnekleri arasında yer almaktadır.¹⁰⁵

Burada örneklendirilen türden sistem karşıtı ya da sistem yanlısı ideolojik toplumsal hareketlerin yanı sıra lokal arzu ve istekler etrafında oluşan toplumsal hareketler de vardır. Her ne kadar işçi ya da öğrenci gibi kesimler etrafında oluşan hareketler, genellikle makro ölçekli sistem karşıtı hareketlerin birer aksiyonu olsalar da; bunların ideolojik hareketlerden bağımsız gelişenlerine de rastlanabilmektedir.

Fransa'da 1968 yılında öğrenciler içinde başlayıp işçilere de sıçrayan ve birçok ülkeye yayılan hareketler buna en güzel örnektir. 1968'de ve devamında gelişen hareketler;

---

¹⁰⁴ Tilly, ss. 13-14.

¹⁰⁵ Burke, s. 88.

sosyalizm, anarşizm vb. ideolojilere yakın kesimlerce başlatılmış olsalar da çift kutuplu dünya konseptinin otoritelerince güdümlenmeksizin, spontane gelişmiş hareketlerdir. Üstelik bu hareketler, çalışmanın ikinci bölümünde detaylı biçimde işleneceği üzere bireysel menfaat ve özgürlükleri öncelikle vb. bakımlardan da klasik toplumsal hareketlerden ayrılmaktadırlar.

Böylelikle çift kutuplu dünya konseptine ve ideolojik güdümlenmelere indirilen bir darbe niteliği taşıyan 1968 olayları, “Yeni Toplumsal Hareketlere” ortam hazırlayan süreçte de bir köşe taşı olmuştur.*

1.3. Yeni Toplumsal Hareketler

Yeni toplumsal hareketlere yol açan süreç ile bu hareketlerin işlev ve özellikleri çalışmanın II. bölümünde ele alınacağı, ayrıca yeni toplumsal hareketlerin hem dünya hem de Türkiye’deki örnekleri III. bölümde daha detaylı inceleneceği için; birinci bölümün sınırları içinde sadece konunun kavramsal boyutu çözümlenip bu tür hareketler yüzeysel biçimde örneklendirilmekle yetinilecektir.

1.3.1. “Yeni Toplumsal Hareket” Kavramı

Yeni toplumsal hareketler, toplumsal hareket kavramının kapsamı içinde ele alınmakla birlikte odaklandıkları konular bakımından klasik toplumsal hareketlerden ayrılmaktadırlar.

“Yeni toplumsal hareketler kimi kuramcılara göre “eski” hareketlerden tümüyle bir kopuşken kimilerine göre “eski” hareketleri eleştiren ancak aynı zamanda doğal olarak bu gelenekten de beslenen, kimi noktalarda onlarla ortak talep ve dönüşüm istekleri bulunan hareketlerdir”.¹⁰⁶

Bu durumda toplumsal hareketlerin geneli için geçerli olan “dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim”¹⁰⁷ tanımı yeni toplumsal hareketler için de geçerli olmaktadır. Ancak toplumsal

---

* 1968 olaylarını, çalışmamızın II. Bölüm’ünde “2.1. “Yeni Toplum”a Geçiş Süreci” başlığı altında daha detaylı inceleyeceğiz.

¹⁰⁶ Gamze Göker, “İnternetin Yeni Toplumsal Hareketlere Etkisi”, XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı, 12-13 Aralık 2009, Bilgi Üniversitesi, Dolapdere, İstanbul (<http://inet-tr.org.tr/inetconf14/bildiri/91.pdf>) (30 Nisan 2013).

¹⁰⁷ Gordon Marshall, “Toplumsal Hareketler”, s. 746.

hareketlerin ilgi alanları 1960'lı yıllarda gelişen siyasal şartlar doğrultusunda değişerek son iki yüzyıldaki genel yönelimlerinin dışına taşmaya başlamıştır.

“Yeni toplumsal hareketler kuramcılarının birçoğuna göre eskinin işçi sınıfı hareketi ve bu hareketinin talepleri 1960'lardan sonra giderek geçersiz hale geldi. Toplumun tüm kesimini kapsamadığı gibi bu taleplere sahip olduğu öne sürülen işçi sınıfının bile ciddiyetle mücadele edeceği bir sınıf çatışması kalmadığı için, yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlerin taleplerinin eksenini olan iktisadi çıkarlar temasını aşar ve daha demokratik, daha katılımcı, daha eşitlikçi talepleri içerir”.¹⁰⁸

Nitekim “bu hareketler açık bir şekilde sosyal ve ekonomik bir çöküşün yansıması değildir (...) Mücadeleleri ekonomik olmaktan çok, kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar çerçevesinde kültürel alanda gerçekleşmektedir”.¹⁰⁹

“Yeni sosyal hareketlerin ilgi sahasına giren temalar (fiziksel) toprak, hareket alanı yahut beden, sağlık ve cinsel kimlik gibi ‘hayat alanı’ ilgilili konuları; komşuluk, şehir ve fiziksel çevre; kültürel, etnik ve ulusal miras ve fiziki hayat koşulları ve genelde insanlığın devamı gibi konuları içermektedir”.¹¹⁰

Yeni toplumsal hareketler, siyasal düzen ve toplumsal yapının bütünüyle ilgilenmek yerine önce insanların kafasındaki özgürlük ve demokrasi mantalitesini değiştirip şekillendirmeyi, sonra da bu toplumsal duyarlılık içinde spesifik problemlere dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

“Yeni başkaldırıların yeni toplum türü yaratmayı değil, yaşamı değiştirmeyi, yaşama hakkını, ifade özgürlüğünü, kişisel bir yaşam tarzını özgürce seçme hakkını savundukları söylenmektedir. Bu yeni toplumsal hareketlerin merkezindeki ahlaksal bilinç, kimlik ve saygınlıkla bağlantılı görülmektedir”.¹¹¹

Böylelikle yavaş yavaş geçmişte kalmaya başlayan “klasik toplumsal hareket anlayışı barış hareketleri, çevrecilik hareketleri, anti-nükleer hareketler, kadın, lezbiyen ve gay

---

¹⁰⁸ Alpman, s. 23.

¹⁰⁹ Çayır, s. 14-15.

¹¹⁰ Claus Offe, “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009, s. 63.

¹¹¹ Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, ss. 271-280 Aktaran: Gökhan Köktürk, “İletişimsel Kamunun Gösterişçi Tüketimi: Yeni Toplumsal Hareketler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mert Gökırmak, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005) s. 192.

hareketlerinin altmışlı ve yetmişli yıllarda Amerika ve Avrupa’da ortaya çıkışıyla sorgulanmaya başlanmıştır”.¹¹²

“20. yüzyılın ikinci yarısında, geleneksel işçi hareketlerinin kapsayamadığı konulara ve taleplere sahip çıkan toplumsal hareketler şekillenmeye ve gelişmeye başladı. Kadın haklarına, eşcinsel haklarına, barış ve silahsızlanma hareketine, ekoloji ve çevre hareketlerine, etnik ve dilsel taleplere dair mücadeleler öne çıkıyor; bu yeni alanlar yeni siyasal aktörlerce temsil ediliyordu. Artık eylemci kadınların, barış yanlılarının, çevrecilerin ve diğer alanlarla ilgili yurttaşların oluşturduğu daha gevşek yapılı gruplara ve hareket siyasetine doğru bir yöneliş söz konusuydu”.¹¹³

Yeni toplumsal hareketler; çalışmamızın ikinci bölümünde daha detaylı olarak işleyeceğimiz gibi sivil topluma dayanan, bireysel özgürlüklerin ve marjinal kimliklerin sesi olan, dolayısıyla lokal arzu ve kaygıları yansıtan, özetle ifade edecek olursak mikro düzeydeki talepleri de kapsayıcı bir demokrasi ve özgürlük vurgusunun öne çıktığı hareketler olmuştur.

“Bu hareketler, çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil toplum ile nitelenen toplumlarda ortaya çıkmıştır”.¹¹⁴ Zira ortaya çıkıp gelişmeleri için sosyolojik bakımdan uygun zemin bu toplumlarda şekillenebilmiştir. Ancak yeni toplumsal hareketlerin, uygun sosyolojik koşullar tarafından ortaya çıkarılıp toplumsal değişim sürecinde sadece edilgen bir rol üstlenen hareketler olduğu da zannedilmemelidir. Bu hareketler, gerek ortaya çıktıkları toplumlarda gerekse daha sonra yayıldıkları dünya toplumlarında etkin bir konum edinmiş, hedefleri doğrultusunda küresel düzeyde kazanımlar elde etmişlerdir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin belli bir demokrasi kültürü içinde yeşerdikleri ve ardından aynı kültürün daha da zenginleşmesine hizmet ettikleri, bir başka ifadeyle toplumdaki yapısal değişim olgusuyla karşılıklı bir etkileşim içinde oldukları söylenebilir.

“Yeni toplumsal hareketlerin, yeni kolektif kimliklerin ve yeni öznelerin, zıtlasma ve direniş odaklarının çoğalmasına yol açtığı ve politikanın iş göreceği geniş bir alan ve değişim için yeni unsurların ortaya çıkmasına imkan sağladığı da açıktır.

---

¹¹² Gökhan Köktürk, “İletişimsel Kamunun Gösterişçi Tüketimi: Yeni Toplumsal Hareketler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mert Gökırmak, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005) s. 192.

¹¹³ Leyla Sanlı, “Türkiye’de Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003, s. 9.

¹¹⁴ Köktürk, s. 192.

Dahası, demokratik yaşam ve kültürün derinleşmesi toplumsal hareketler için de iyimser bir sonuç yaratacaktır”.¹¹⁵

1960’lardan itibaren Batı toplumlarından başlayarak dünya genelinde belirginleşme sürecine giren, bu arada yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkıp gelişmesine yol açan, kendi doğurduğu bu hareketlerin de etkisiyle oluşum sürecini daha da hızlandıran yeni toplumsal koşulların taşıdığı ciddi handikaplar da vardır. Yeni toplumsal hareketler ise varlıklarını sağlayan bu toplumsal koşulların handikaplarından da doğal olarak hisselerine düşen payı almakta, bu handikaplarla çevrelenmektedirler. Bir tanımlamaya göre; gelişmekte olduğundan bahsedilen yeni toplum modeli, gösterişçi tüketim toplumdur.

“Pek çok kez şahit olunduğu gibi, birçok protesto hareketi bir dönem medyanın da etkisiyle kamuoyunun gündemine oturmakta, fakat bu etkinlik fazla uzun sürmemektedir. Bu anlamda yeni toplumsal hareketler, buraya kadar çizilmiş olunan gösterişçi tüketim toplumunda siyaset yapmanın ve kamusal iletişimde bulunmanın zorluğunu göstermek adına son derece önemli örneklerdir”.¹¹⁶

Bu model içinde durmaksızın hızlı bir değişim sergileyen ve hatta aynı anda üst üste gelerek birbirlerine ket vuran gündem maddeleri, herhangi bir konuya tam manasıyla, uzun süreli ve etkili biçimde odaklanabilmeyi neredeyse imkansız hale getirmektedir. Bu durum yeni toplumsal hareketlerin başarısını da olumsuz yönde etkilemektedir. Zira toplumsal bilincin sinir uçları, birçok konuda olduğu gibi toplumsal hareketlerin dikkat çektiği konularda da duyarsızlaşmış olmaktadır.

Toparlayacak olursak; yeni toplumsal hareketlerin genel toplumsal hareket kavramı içinde değerlendirildiğini, klasik toplumsal hareketler gibi yeni toplumsal hareketlerin de bünyesinde geliştikleri toplumsal koşullarla karşılıklı bir etkileşim içinde olduklarını, klasik toplumsal hareketlerin aksine ideolojik akımlardan uzaklaşıp spesifik taleplere odaklanmış olmalarının bu toplumsal ve siyasal koşullardaki değişimden kaynaklandığını, söz konusu etkileşimle hayat bulup destek gördükleri toplumsal koşulların olumsuz tesirleriyle de kuşatıldıklarını ve bu durumun klasik toplumsal hareketlere kıyasla daha sönük görünmelerine yol açtığını söylenebilir.

---

¹¹⁵ Sanlı, s. 30.

¹¹⁶ Köktürk, s. 177-178.

1.3.2. Yeni Toplumsal Hareket Örnekleri

Ekoloji Hareketi (Çevreci Hareket), Anti-Atom Enerjisi Hareketi, Barış Hareketi (Pasifizm), Enternasyonalist Hareketi (Üçüncü Dünya Hareketi), Kadın Hareketi (Feminist Hareket) ve Marjinal Cinsel Kimliklere Dayalı Hareketler (Lezbiyen, Homoseksüel ve Biseksüel hareketleri), bugün önde gelen yeni toplumsal hareketler olarak öne çıkmaktadır. Ancak yeni toplumsal hareketleri bunlarla sınırlı tutabilmek de mümkün değildir. Bu hareketler, bireysel boyuttan başlayarak bölgesel ve hatta küresel ölçüğe uzanan geniş bir yelpaze içinde çok çeşitli rahatsızlıkların ifadesi ve taleplerin sesi olabilmektedir.

Malumumuz; doğallığında geleneksel hareketlerin gündem maddelerinden olmayan, modernizmin ve kapitalizmin zıvanadan çıkma hallerinin ortaya çıkardığı Enerji, Nükleer Silahlanma, Küresel Isınma, Çevre, Kimlik ve Cinsiyet, Etnik Sorunlar, İnsan Hakları, Adil Ticaret, Su meselesi, Kentleşme, Beslenme, doğa ve tarımla oynama vb. konular şu anda gezegenin eylemcilerinin gündeminde”¹¹⁷

Bu durumda, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma amacıyla faaliyet gösteren hareketler ya da yerel düzeyde ortaya çıkan bir takım problemlerle mücadele amacıyla organize olan hareketler de yeni toplumsal hareketler arasında sayılabilmektedir. Örneğin Giddens’ın fakirlere yardım toplayan Salvation Army isimli grubun bir toplumsal hareket niteliğinde olduğunu söylediği (1.2.3. Toplumsal Hareketler konu başlığı altında) görülmüştü. Aynı şekilde 2002 yılında Bangladeş’te çok sayıda insanın ölmesine rağmen yönetimin gerekli önlemleri almaması üzerine sivil toplum tarafından başlatılan “ishal karşıtı” hareket¹¹⁸ de bu türden bir yeni toplumsal hareket örneği durumundadır. Yine Brezilya’da bir buçuk milyon üyesi bulunan “Topraksız Köylü Hareketi”, 1992’de Çiftçiler ve Hayvan Yetiştiricileri Ulusal Birliği toplantısının ardından kurulup Asya, Afrika, Amerika ve Avrupa’da yaşayan yerli örgütleri birleştiren “Via Campesina”, Arjantin’deki “İşsiz İşçiler Hareketi”, Le Monde Diplomatique’in bir girişimi olan ATTAC Hareketi (Vatandaşların Desteklenmesi İçin Finansal İşlemlerin Vergilendirilmesi Örgütü)¹¹⁹ gibi hareketler de aynı kapsamda değerlendirilebilecek önemli yeni toplumsal hareketler arasındadır. Hindistan’daki

¹¹⁷ Tan Morgül, “Türkiye’de Dramatik Bir Orta Sınıf Hikayesi: Solculuk”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 22.

¹¹⁸ Tiily, s. 15.

¹¹⁹ Bayram Şen, “Yeni Toplumsal Hareketler”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, ss. 44-47.

“Baraj Karşısı Hareket”¹²⁰ ile “Kore Yasal Savunma Hareketi”, “Çinliler Yasal Savunma Hareketi”, “Porto Rikolular Yasal Savunma Hareketi”¹²¹ de aynı durumdadır.

Yeni toplumsal hareketler kapsamında ve bu hareketlerin amaçları doğrultusunda çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren örgütler, dayanışma ve yardımlaşma amacıyla aralarında koordine olmaktadır. Karadeniz Sivil Toplum Kuruluşları Ağı, Akdeniz Sosyal Ekolojik Gençlik Ağı, Balkan Ekolojik Kuruluşlar Ağı, Güney Erişim Ağı gibi birlikler, çevreci hareketler arasındaki bu tür üst işbirliği organizasyonlarına örnektir.¹²²

1960’lardan sonra ortaya çıkarak hızla yayılan ve çeşitli dünya ülkelerinde etkili olmaya başlayan yeni toplumsal hareketler, 1999’dan itibaren küreselleşme karşıtı eylemlerle yeni bir açılım da üretmiştir. “Küreselleşme karşıtı hareketler veya alternatif küreselleşme hareketleri, bu hareketliliği nitelemek için sıkça kullanılan isimler” dir.¹²³

Karşı küreselleşme hareketlerini oluşturan unsurlar arasında; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan sınıf hareketleri ve ulusalcı hareketler ile 1960’ların sonlarından itibaren ortaya çıkan cinsiyet, ırk, etnik kimlik, çevre gibi konular etrafında örgütlenen ikinci dalga (yeni) toplumsal hareketlerin günümüzdeki temsilcilerini görmek mümkündür.¹²⁴

“Birbirinden oldukça farklı hareketleri ‘başka bir dünya mümkün sloganı altında bir araya getiren temel özellik, yukarıda da söylediğimiz gibi, 1980’ler ve sonrasında hegemonik hale gelen küreselleşme kavramı altında retorikleşen neo-liberal iktisadi ve siyasi yeniden yapılanmaya ve bunun yerel tezahürlerine karşı olmaları”¹²⁵.

Dolayısıyla karşı küreselleşme hareketlerinin, küresel dünya sistemine muhalefet etmeleri bakımından klasik sistem karşıtı toplumsal hareketleri andırdıkları ifade edilebilir. Bununla birlikte söz konusu hareketlerin; sıkı bir ideolojik söylem altında birleşerek alternatif bir sistem vurgusunu öne çıkarmamaları yönünden ve hem kadro, hem politika hem de söylem bakımından yeni toplumsal hareketlerin bir parçası oldukları da bir gerçektir.

---

¹²⁰ Biju Mathew, “Batıdaki ve Üçüncü Dünyadaki Hareketler Farklı”, Söyleşiyi Yapan: Tan Morgül, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 69.

¹²¹ Mathew, s. 71.

¹²² Uyar, ss. 144-146.

¹²³ Zafer Yenal, Biray Kolluoğlu Kırılı, “Distopyalar ve Ütopiyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 10.

¹²⁴ Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, s. 11.

¹²⁵ Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, s. 12.

1.4. Türkiye’de İdeolojiler, Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sistem karşıtı ideolojik hareketler, klasik toplumsal hareketlere yön vermiştir.

İllegal TKP’nin lideri İsmail Bilen’in 1977 yılındaki bir TKP konferansında sarf ettiği sözler, bu ideolojik örgüt ve hareketlerin gençlik, işçi, köylü, aydın vb. değişik kesimlere yönelik toplumsal hareket çalışmaları yürüttüklerinin bir ifadesi olması bakımından önemlidir.

“Yoldaşlar, partimiz geniş gençlik, öğrenci yığınlarını, işçi, köylü, aydın gençliğini örgütleme işine ayrı bir önem veriyor... Partinin yeni atılım dönemiyle bu alanda atılan adımlar, gelişimiyle, meyvelerini vermeye başladı (gençlik örgütü). Gençlik hareketi partimizin aktif yedek gücüdür. Partimiz bu gücü bütün olanaklarıyla geliştirecektir. Örgütlenmesine, gelişmesine, Leninci kadrolar yetiştirmesine, devrimci, atılğan genç kuşaklar yetiştirmesine ayrı bir önem verecektir.¹²⁶

Burada ilgi çekici olan nokta; toplumun farklı kesimlerini hedefleyen bu toplumsal hareketlerin, aslında bu kesimlerin kendi özel sorunlarına odaklanmış olmamaları, onları sistem karşıtı çalışmalar içinde değerlendirme, onlardan yararlanma amaçlı olmalarıdır.

Ülkemizde bu tarz sistem karşıtı ideolojik hareketlerin geçmişini Osmanlı Devleti’ne kadar götürebilmek mümkündür. Yeni toplumsal hareketler ise dünyadaki gelişmelere paralel olarak 1968 ve Türkiye’nin özelkoşulları sebebiyle 1980 sonrasında gelişim göstermiştir.

Ülkemizde gerek ideolojik hareketlerin gerekse bunlarla ilişkili olarak gelişen toplumsal hareketlerin varlığı ve etkinliği açısından Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi kendilerine has özellikler göstermektedir. Örneğin, Cumhuriyet döneminde gerek ideolojiler gerekse toplumsal hareketlerde çeşitliliğin artması ve bu hareketlerin aydın ve bürokrat kesimlerin sınırlarını aşarak toplumsal tabana daha fazla yayılması söz konusudur.

Ülkemizin tarihi için çok önemli ve hatta temel kırılma noktası olması bakımından içinde bulunduğumuz Cumhuriyet dönemi ayrı, bu dönemin tarihsel köklerini içeren Osmanlı dönemi ayrı başlıklar altında incelenecektir.

---

¹²⁶ Aclan Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, 5. Basım, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi, 2009, s. 620.

1.4.1. Osmanlı Dönemi

Fatih Sultan Mehmed, Venedik’le yaptığı barış anlaşmasının şartlarından biri olarak İtalyan ressam Gentile Bellini’yi İstanbul’a getirtmiş ve ona 1480 yılında kendi ünlü tablosunu çizdirmiştir.* Sanat vb. alanlardaki bu gibi yönelimleri istisna sayarsak Osmanlı Devleti’nin, batıdan olumlu bir şeyler de alınabileceği fikrine yüzyıllarca uzak durduğunu söylenebilir. Bu süre içinde Osmanlı, “Avrupa ile hiçbir fikri temasa girmeden kendi içinde kapanmış bulunuyordu”.¹²⁷

Gerçi Avrupa’da olup biten siyasi ve kültürel gelişmeler takip edilmiş, bu dünyayla aramızdaki ticari ilişkiler sürdürülmüştür. Örneğin Katip Çelebi, 17. yüzyılın ilk yarısına ait Cihannüma isimli eserini “klasik şark kaynaklarının yanı sıra, Batı kaynaklarından da yararlanarak”¹²⁸ kaleme almıştır.

Ancak, Avrupa devletleri karşısında ilim, teknik, ekonomi ve savaş gücü bakımından gerçekten üstün olduğumuz ya da en azından bu yöndeki hissiyatı sürdürdüğümüz müddetçe oradaki gelişmeleri “örnek almak için takip etme” ihtiyacı duymadığımız anlaşılmaktadır. Ünlü şarkiyatçı Bernard Lewis’e göre askeri konulara ait bilgiler bu tutumun bir istisnasıdır ve Osmanlılar aynı kapsamda olmak üzere; sahra topları, ateşli hafif silahlar, gemi yapımı, gemicilik, deniz savaş teknikleri, haritacılık gibi konularda batılıların bilgilerinden istifade etmişlerdir.¹²⁹

On sekizinci yüzyıla değin Osmanlı’nın –savaş tekniği konusundaki gelişmeler hariç- Avrupa’da olup bitenlere ilgisi, oradan gelebilecek zararlardan emin olma ve politik mücadele amacıyla sınırlıydı denilebilir. Kanuni’nin Avrupa’da muhtemel bir birliğin kurulmasını önlemek için Kutsal Roma-Cermen imparatorluğuna karşı Fransa krallığını ve Katolik otoriteye karşı muhalif Protestan akımları desteklemesi aynı anlayışın bir

---

* Yine Fatih Sultan Mehmed, daha önce İstanbul’un fetih hazırlıklarını yaparken birçok Türk ustanın yanı sıra Macar top ustası Urban’dan da yararlanmıştı. Ancak bu tür bireysel tecrübe ve yeteneklerin değerlendirilmesi örnekleri, medeniyetler düzeyinde etkileşim örneği olarak değerlendirilemez.

¹²⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979, s. 61.

¹²⁸ İsmail Doğan, "Batılılaşma ve Eğitim", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 1993, C. 25, S. 2, s. 714.

¹²⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Prof. Metin Kıratlı, 3. Basım, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, ss. 44-45.

tezahürü sayılabilir. Nitekim “Osmanlılar yalnız Fransa’daki gibi ulusal krallıkların değil, Avrupa’da Protestanlığın da yerleşmesinde önemli bir etmen olmuştur.”¹³⁰

Halbuki 14-18. yüzyıllar arası dönem, Avrupa’nın sırasıyla Rönesans, coğrafi keşifler, reform, aydınlanma gibi önemli adımlarına ve felsefe, sanat, ekonomi, bilim, teknik gibi birçok alanda inkişafına tanık olmuştur. Ama “Rönesans ve Reformasyon gibi ilk Avrupalı hareketler Müslüman uluslar arasında hiçbir yankı uyandırmamış ve hiçbir karşılık bulmamıştı”.¹³¹ Bu durum, Osmanlı’yı ilk kez toprak kaybına uğratan 1699 Karlofça ve ardından gelen 1718 Pasarofça anlaşmalarının yol açtığı travmaya kadar sürmüştür. Gelişmeler imparatorluk idaresini bir iç muhasebeye sürüklemiş ve imparatorluğun Avrupa’ya bakışında dönüm noktası olmuştur.

Böylelikle, Osmanlı Devletinin gerçek anlamda Batıya yönelme ve mütemadiyen batıcılığa serüveni de başlamıştır. Batı etkisiyle meydana gelen Osmanlı kültür değişimleri üç ana döneme ayrılabilir. Bu noktada 18. yüzyıl başlarında III. Ahmet’in tahtta bulunduğu Lale Devri, birinci merhale durumundadır. 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarını kapsayan, III. Selim’in tahtta bulunduğu Nizam-ı Cedid Dönemi ikinci, bunun ardından gelen II. Mahmut Dönemi ise üçüncü merhale olarak tanımlanabilir. İlk dönemde münferit unsurlarla başlayan Batıcılığa eğilimi müteakip dönemlerde sırasıyla artarak daha radikal bir biçim almıştır.¹³²

1718-1730 yıllarını kapsayan Lale Devri, sadece yöneticilerin meşhur zevk-u sefa meraklarıyla değil, Avrupa örneğine göre yeniliklere girişilen ilk dönem olmasıyla da hatırlanmalıdır. 1718-1730 yılları arasında sadrazamlık yapan Damat İbrahim Paşa, Osmanlı Devletinde reform yapma cesareti gösteren ilk devlet adamı olarak gösterilmektedir.¹³³ Yine bu dönemde “Yirmi sekiz” lakaplı Defterdar Çelebizade Mehmet Efendi, mevcut bilgi ve becerileri öğrenmek amacıyla fevkalade elçi olarak Paris’e gönderilmiştir.¹³⁴ Avrupa’ya ilk daimi elçilerin gönderilmesi, ilk matbaanın 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulması, ilk kâğıt fabrikasının üretime

---

¹³⁰ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, Çev.: Ruşen Sezer, 15. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 43.

¹³¹ Lewis, s. 42.

¹³² Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, İstanbul: 1987, ss.133-208 Aktaran: Osman Özkul, **Gelenek ve Modernite Arasında Ulema**, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2004, s. 125.

¹³³ Lewis, s. 46.

¹³⁴ İsmail Doğan, s. 715.

geçmesi ve ilk itfaiye teşkilatının tesis edilmesi gibi yenilikler hep bu dönemin ürünüdür.

Lale Devri 1830 Patrona Halil isyanıyla son bulsa da Avrupa'yı örnek alma iştiağımızın kesintiye uğramaksızın günümüze kadar sürdüğü söylenebilir. Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın tam da 1830 yılında söylediği "Rusya'dan dönüşümde, eğer Avrupa'yı taklide teşebbüs etmezsek bizim için Asya'ya dönmekten başka çare kalmadığına daha fazla inandım"¹³⁵ sözü bu süreçte takınılan haleti ruhiye hakkında bize ışık tutacaktır. Fransız asıllı bir Batılı subay olan Comte de Bonneval 1929 yılında iltica edip resmen din değiştirdikten sonra I. Mahmut devrinde Osmanlı devlet idaresinde görev almış ve böylelikle Lale Devri sonrasında bir ilke daha imza atılmıştır.¹³⁶

Avrupa'yı en iyi ihtimalle bir adım geriden takip etme anlamına gelen bu çabalarla beklenen yere varılamayınca imparatorluk çöküşün eşiğine gelmiştir. Bu durumda çabalar, eskinin düzeltilmesinden ziyade tam anlamıyla değiştirilip yenilenmesi üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl itibarıyla başlayıp hızla artan Batı etkisi, 19. yüzyıl sonlarında artık hayatı her alanda yoğun bir biçimde yönlendirir hale gelmiştir. Bu dönemde Bilim, felsefe, sanat, eğitim gibi siyaset de yoğun Batı etkisi altındadır. Dolayısıyla Osmanlı Devlet sisteminin çalkalanma halindeki yapı ve kurumları da yoğun bir biçimde tartışılmış ve reforma tabi tutulmuştur. Böylelikle Osmanlı batıcılığının daha radikal olan 2 ve 3. dönemlerine girilmiştir. "19. yüzyılın aydın-bürokratu artık bir restorator değildi, değişikliğin gereğine inanmıştı".¹³⁷ Böylece "Tanzimat reformları Osmanlı aydınlarını ayrı bir dünya ve yönetim anlayışına götürmüştü".¹³⁸ Bugünkü laik devlet yapısının temellerini dahi söz konusu dönemde görebilmek mümkündür.

"Hiç kuşkusuz Osmanlı batılılaşması olarak ifade edebileceğimiz bir dizi yenileşme çabaları Osmanlı'da da laikleşmenin başlamış olduğuna dair çok sayıda

---

¹³⁵ Edouard-Philippe Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev.: Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999, s.12.

¹³⁶ Osman Özkul, **Gelenek ve Modernite Arasında Ulema**, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2004, s. 125.

¹³⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 9. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 111.

¹³⁸ Ortaylı, s. 264.

bilgiyi bize ulaştırmaktadır. Özellikle 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı, bu süreçte önemli bir köşe taşı görevi görecektir".¹³⁹

Zamanla ordu batılı tarzda yeniden yapılandırılmış, ilk gazete basılmış, ilk nüfus sayımı yapılmış, polis ve posta teşkilatları kurulmuş, mülkiyet ve vergi sistemleri değiştirilmiş, kâğıt para tedavüle çıkarılmış, kılık-kıyafet düzenlemelerine gidilmiş, divan kurulu batılı tarzda bakanlar kuruluna dönüştürülmüş, batılı tarzda eğitim veren okullar faaliyete geçirilmiştir.

"Batı bilim ve teknolojisinin gelişimi karşısında, daha 18. yüzyılın ortalarından itibaren Batı eğitim kurumlarını örnek alan okullar açılmaya başlanmıştı. Tanzimattan itibaren geleneksel eğitim kurumları, Batı örneğine dayanan okullar (mekteb) karşısında gerilemeye, böylece toplumsal alanda da fonksiyonları azalmaya yüz tutmuştu".¹⁴⁰

Batıya yönelme eğilimi hemen her toplumsal kesim içerisinde kabul görmeye başlamışken, artık benimsenip kabullenilmiş olan modernleşmenin hangi alanlarda ve hangi sınırlar içerisinde gerçekleştirileceğine dair tartışmalar da giderek artmıştır.

"Gerek muhafazakâr İslamcılar, gerekse Batılılaşma yanlıları, modernleşmenin gereği üzerinde anlaşmakta, fakat bunun nasıl gerçekleşeceği konusuna özellikle toplumsal cinsiyet rolleri açısından farklı yaklaşıyorlardı. Muhafazakâr İslamcılar, modernleşmeyi, yalnızca teknik, idari ve mali konularla sınırlamak gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre, toplumun varlığının devamı için, kültürel ve ahlaki mirasın korunması gerekliydi..."¹⁴¹

Bir yanda bu tartışmalar sürüp giderken diğer yanda Batılılaşma farklı alanlardaki tezahürleriyle ve tüm hızıyla devam etmiştir. Her şeye rağmen kan kaybı yine durdurulamayınca, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı artık Devlet-i Âlî'yi rötuşlayıp eski gücüne kavuşturacağı umulan reformların ötesinde, onu yıkılmaktan kurtarma iddiasındaki –batılı anlamda- ideolojilerin tartışıldığı bir dönem olarak belirdi. Böylece "Osmanlı toplumu siyasal gruplaşmalar dönemine girmişti. Bu gruplaşmalar, 19. yüzyıl dünyasındaki siyasal ideolojilerin tutarlı veya tutarsız bileşimi olan programlar etrafında oluşmaktaydılar."¹⁴²

¹³⁹ Mustafa Kemal Şan, "Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012, s. 3.

¹⁴⁰ Osman Özkul, "Eğitimde Dini ve Dünyevi Dengesi", <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=345>, (11 Aralık 2012).

¹⁴¹ Pınar İlkkaracan, "Kadın Hareketleri", **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003, s. 159-160.

¹⁴² Ortaylı, s. 264.

Çeşitli etnik unsurların yürüttüğü bağımsızlık hareketleri haricinde gelişen siyasi ve toplumsal hareketler ise genellikle sistem karşıtı olmayan, bilakis sistemi yeniden yapılandırarak ileri götürmeyi hedefleyen hareketlerdir. Bu aşamada, Osmanlı Devletinin sistemine dair yürütülen resmi ya da sivil tartışmaların bütünüyle devleti kurtarma ve tekrar eski gücüne kavuşturma amacına odaklandığı söylenebilir.

Devlete belli bir siyasal dünya görüşü öneren bu ideolojiler arasında üçünün ön plana çıktığı görülüyor. Yusuf Akçura, 1903 yılında kaleme alıp ertesi yıl yayınladığı ve konuyla ilgili başlıca kaynak niteliğini hiç kaybetmeyen “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli makalesinde bu üç ideolojiyi masaya yatırır. Kendisi Türkçülüğü benimseyen Akçura; Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının mahiyet ve tarihçelerini, hangi topluluklarla nasıl bir menfaat ilişkilerinin olduğunu ve Osmanlı'nın geleceği bakımından oynayabilecekleri rolü objektif bakış açısıyla irdelemeye çalışır. Buna göre:

Osmanlılık; Müslim – Gayr-ı Müslim ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasını aynı potada eritmeyi, aynı idealler etrafında birleştirmeyi hedeflemektedir. 2. Mahmud döneminde uygulamaya konan; Sultan Abdülaziz'in padişah, Ali ve Fuad paşaların vezir oldukları dönemde Napolyon'un da desteğiyle tam bir devlet politikası haline gelen Osmanlılık, Almanların Fransa'yı mağlup etmeleri ile inişe geçmiştir. Bu görüş, Gayr-ı Müslim toplulukların menfaatlerini korumasının yanı sıra Türklerin ve Müslümanların menfaatlerine de zarar vermeyen olumlu niteliğine rağmen başarısız olmuştur. Bu başarısızlığa; kendilerini aslî ve ayrıcalıklı unsur olarak gören Türk'lerin, Gayr-ı Müslimlerle aynı konumda bulunmak istemeyen Müslümanların, bağımsızlık isteyen Gayr-ı Müslimlerin, Rusya'nın, balkanlardaki müttefiklerinin ve batılı devletlerin karşı çıkışları yol açmıştır. Akçura'ya göre Osmanlılık, artık ileriye yönelik hiçbir ümit taşımamaktadır.¹⁴³

İslamcılık; padişahın halife sıfatını etkin hale getirerek bütün İslam âleminin gücünü Osmanlı devletinin uhdesinde birleştirmeyi hedefliyordu. Bu görüş, bazı Osmanlıcılarının batıya giderek dinci ve milliyetçi akımların gücünü görmeleriyle ortaya çıkmış, Sultan Abdülaziz'in son dönemlerinde devlet siyasetine etki etmeye başlamış ve Sultan 2. Abdülhamid'in saltanatıyla etkinliğinin zirvesine ulaşmıştı. Makalenin yazıldığı dönem

---

¹⁴³ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, ss 19-21, 27-31.

(1904 yılı) itibarıyla Sultan 2. Abdülhamid'in ve uyguladığı İslamcı politikaların iktidarı devam etmekteydi. Akçura, İslamcılığın; Müslümanlar üzerindeki birleştirici etkisinin aksi yönünde hem Osmanlı tebaasını hem de dışarıdaki Türk dünyasını Müslim ve Gayr-ı Müslim şeklinde böleceğini ileri sürer. Ayrıca, dünya Müslümanlarının büyük ölçüde batılıların esareti altında bulunmasını İslam birliği önündeki en büyük engel olarak görür. Ancak geniş coğrafyalara yayılan bu nüfusun her şeye rağmen güçlü bir potansiyele sahip olduğunun altını çizmeyi de ihmal etmez.¹⁴⁴

Alman birliğinin kurulup başarılı olmasının etkisi ile gelişen Türkçülük akımı, dünya Türklerinin birliğini hedeflemekteydi. Leon Kahon, Cengiz Han'ın Türk birliği için mücadele ettiğini yazsa da aslında tarihte hiçbir zaman Türk birliği için çalışılmamış ve böyle bir birlik hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Tanzimat ve Genç Osmanlılık hareketlerinden sonra ortaya çıkan Türkçülük, makalenin yazıldığı dönem için son derece yenidir ve henüz pek zayıf bir ilmî temele sahiptir. Akçura, diğer görüşlere kıyasla en kapsamlı bölücü etkiye Türkçülüğün yol açacağını savunur. Buna göre Osmanlı sınırları içinde ya da dışında, Türk olmayan herkes bu ayrışımından nasibini alacaktır. Bu görüşün önündeki engeller, iç siyaset açısından bakıldığında İslamcılıktan daha fazladır. Zira İslam'la çelişki halindeki bu görüşün yegane tabanını oluşturacak olan Türk'lerin çoğu Müslüman'dır. Ancak dış siyaset açısından bu engeller daha azdır. Çünkü Türkçülüğe açık ve net bir şekilde karşı çıkacak olan tek devlet, bünyesinde birçok Türk'ü barındıran Rusya olacaktır.¹⁴⁵

Yusuf Akçura'nın o dönemi henüz yaşarken, içeriden yaptığı tahliller özetle böyle. Bunları günümüzden bakarak toparlayacak olursak: Aslında Osmanlılık, Müslümanlık ve Türklük kavramlarından üçünün de köklü bir tarihsel geçmişten geldiği ve Osmanlı devletindeki asli unsurun yüzyıllardır bu sıfatlarla kaim olduğu söylenebilir. Ancak bütün tebaayı sistematize edilmiş bir Osmanlılık bilinci etrafında birleştirme, İslam âlemini halifenin siyasal iradesi altında toplama ya da Türk dünyasını bir devlet çatısı altında buluşturma gibi ideolojik yönelimler 19. yüzyılda vücut bulmuştur.

Tanzimat'tan itibaren devlet yönetimi üzerinde etkili olmaya başlayan Osmanlılık, Sultan Abdülaziz ve özellikle Sultan II. Abdülhamid'in saltanatları döneminde yerini

---

¹⁴⁴ Akçura, ss. 21-23, 31-33.

¹⁴⁵ Akçura, ss. 23-24, 33-35.

İslamcılığa bırakmıştır. “Üç Tarz-ı Siyaset” kaleme alındığında henüz II. Abdülhamid ve onun İslamcı siyaseti hüküm sürmeye devam etmektedir.* Akçura’nın, devletin geleceği açısından İslamcılığın dış, Türkçülüğün ise daha çok iç engellerle karşılaşacağı tezi esas alınacak olursa, ilerleyen yıllarda “dış engellerin” ağır bastığı sonucuna varılabilir. Nitekim Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilip İttihat ve Terakki kadrolarının işbaşına gelmesiyle birlikte imparatorluğun son yıllarına damgasını vuran ideoloji Türkçülük olmuştur.

Avrupa’da modernizmin gelişmesiyle birlikte ulus devlet anlayışı öne çıkmıştır. “Bu ulusallığa bağlı olarak Modern Devlet’in gösterdiği özellikler, ulusa atfedilen özelliklerle izah edilmektedir. Vatan birliğinin yanında dil birliği ve kültür birliğinden söz edilmektedir”.¹⁴⁶

Fransız devrimi, vatandaşlık temelinde gelişecek ulusal değerler etrafında birlik olmayı vazetmiştir. “Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, o zamana dek yalnızca kişinin doğduğu ya da yaşadığı yeri anlatan Türkçe ‘vatan’ sözcüğü, Fransız Devrimi’nin etkisiyle ‘patrie’ gibi bir anlama bürünmüştü”.¹⁴⁷ Alman milliyetçiliği ise sayıları 38’e varan küçük Alman devletinin Prusya önderliğinde birleşerek güçlü bir devlet oluşturmasını sağlamıştı. Bunlar, 19. yüzyılda belli ölçüde başarıya ulaşan siyasi projelerdir. Akçura’nın da açıkladığı gibi dönemin konjonktürü içinde Osmanlılık akımının Fransız devriminden, Türkçülük akımının ise Alman birliğinden esinlendiği açıktır. Ulusçuluk, sadece Türk unsur arasında değil, birçok farklı etnik unsur arasında yayılmış ve devletin dağılmasında önemli rol oynamıştır. 1789 Fransız İhtilali sonrasında Balkanlar ve Doğu Avrupa’daki Hıristiyan toplumlar arasında gelişen ulusçuluk rüzgarları, bu coğrafyaları parça parça Osmanlı Devletinden koparmıştır. Aynı rüzgar, imparatorluğun son yıllarında Arap ülkelerinde de bazı taraftarlar bulmuş ve bu durum etkisini daha çok 1. Dünya Savaşı sırasında göstermiştir.

İslamcılığın da muhtelif ideolojilerin tartışıldığı bu ortamda özgün bir siyasi çözüm önerisi olarak doğduğu söylenebilir. Ancak 19. yüzyıl batı dünyasında bizim tespit edebildiğimiz etkin bir dinci siyasî hareketin var olmaması sebebiyle Akçura’nın

---

* Sultan II. Abdülhamid’in Saltanatı 1876-1909 yılları arasında sürmüştür. Üç Tarz-ı Siyaset ise 1904’te kaleme alınmıştır.

¹⁴⁶ İsmail Coşkun, **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul: Der Yayınları, 1997, s. 156.

¹⁴⁷ Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s. 65.

İslamcılık akımını batıdaki hangi dinci akımlara nispet ettiğini anlayabilmek güçtür. İslamcılığın kökenlerini; İslam dininin özünde varolan siyasi duruş ile ümmetin birlik ve dayanışmasına yaptığı vurguda aramak daha isabetli olacaktır. İslamcılık, bu dînî referansları çağın şartları doğrultusunda okuyarak kuvveden fiile çıkarma girişimi olmuş ve dönemin baskın ideolojileri arasındaki yerini almıştır denilebilir.

Siyasete halk katılımının minimum düzeyde kaldığı dönem itibarıyla asker ya da sivil bürokrasi ile dar bir aydın çevresi içinde tartışılan bu ideolojilerin gerçek anlamda toplumsal hareketlere yol açtıkları söylenemez. Bununla birlikte muhalif bir hareket olarak son dönem Osmanlı Devlet yönetimine etki eden Genç Osmanlılar ve Genç Türkler (İttihat ve Terakki) hareketlerine de değinilmesi gerekmektedir.

1860'lı yıllarda bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan ve kendilerini Genç Osmanlılar olarak adlandıran kesimler, “henüz laik ulusalcı ideolojiye veya billurlaşmış radikal görüşlere sahip değildiler”.¹⁴⁸ Aynı şekilde, kendilerini takip ederek birkaç on yıl sonra II. Abdülhamid döneminin muhalifleri haline gelecek olan Genç Türkler gibi “örgütlenme ve gizli siyasi faaliyet alanında ustalığa, hatta belirli prensiplere ulaşabilmiş bir grup” haline gelememiş olmalarının yanı sıra etrafında bir araya geldikleri belirgin bir ideolojileri de yoktu.¹⁴⁹ Buna karşılık Genç Türkler olarak adlandırılan grubun siyasi örgütü haline gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti “gelişip genişledikçe ve zamanla, İmparatorluk sınırları dışındaki Müslümanlarla temas kurmuş ve bu temaslar, İttihat ve Terakki’yi İslamcılık (Pan-İslamizm) yerine Türkçülüğe (Pan-Türkizm) götürmüştür”.¹⁵⁰

Yusuf Akçura'nın bahsettiği ve son dönem Osmanlı Devlet yönetimi üzerinde etki gösteren bu başlıca üç ideolojiye bir dördüncüsü olarak sosyalizmi eklemek yerinde olacaktır.

Sosyalizm, Osmanlı ülkesinde diğer ideolojilere kıyasla hem kronolojik bakımdan daha geç ortaya çıkmış, hem de daha az etkili olmuştu. Bunda sosyalizmin henüz Batıda dahî yeni sayılabilecek bir ideoloji olması ve daha önemlisi Osmanlı toplumlarında olgunlaşmış bir altyapısının bulunmaması etkili olmuştur denilebilir.

---

¹⁴⁸ Ortaylı, s. 264.

¹⁴⁹ Ortaylı, s. 270.

¹⁵⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 597.

Türkiye’de o dönemin konjonktürü içinde sistem karşıtı olarak nitelendiremeyeceğimiz diğer üç ideolojinin aksine sosyalizm, Osmanlı devlet ve toplum sistemi açısından tam anlamıyla yabancı ve karşıt bir sistem alternatifi öngörüyordu.

600 yıllık Osmanlı geleneği, dindar kitle ve Türk unsur; mevcut devletin kurtuluşunu hedefleyen akımlar (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) için bir potansiyel oluşturuyordu. Buna karşılık sınıf mücadelesini esas alan sosyalizmin hedefi, sanayi proletaryasının gerçekleştireceği devrim yoluyla mevcut düzeni değiştirmektir. Hâliyle devlet yönetiminin sosyalizme ve onunla direkt ya da endirekt ilişkili sayılabilecek işçi hareketlerine karşı refleksleri de farklı oluyordu. 1845 gibi henüz çok erken bir tarihe ait polis nizamnamesinde geçen ve grev yapan işçilere karşı ihtilal tehlikesinin önünü kesme amacıyla sert tedbirler alınmasını öngören ibareler,¹⁵¹ devletin bu konudaki tutumuna ışık tutması bakımından manidardır.

“Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, sosyalist-marxist fikirleri ilk yayanlar, Ermeni, Bulgar, Musevi ve Balkan komitacıları olmuştur. Bilhassa (...) İngiltere, Rusya, Fransa tarafından desteklenen Ermeni komitacıları genellikle sosyalist idiler.”¹⁵² Bunları, II. Meşrutiyet Devri Türk Sosyalistleri takip etti. Başlangıçta ekonomik sömürü, sosyal adalet gibi konularda bile net bir fikirleri bulunmayan Türk Sosyalistlerinin imdadına Rusya’dan kaçan Alexandre Israel Helphand (Parvüs Efendi) yetişmiş; onları bu konularda bilgilendirmişti. Parvüs Efendi, ideolojik farklılığa rağmen dönemin Türkçüleri ile de iyi ilişkiler kurmuş, Yusuf Akçura tarafından “Türk Yurdu” dergisine alınmış ve Milli Kurtuluş Savaşı’nı teşvik eden bir tavır sergilemişti.¹⁵³

İttihat ve Terakki’nin hürriyet propagandasından yararlanmak isteyen sosyalist hareketler, II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılından itibaren tırmanışa geçmiştir. Ancak bu şartlar altında başlayıp zamanla yaygın bir hal alan işçi grevleri, memlekette hayatın felce uğraması üzerine yönetim tarafından devreye sokulan kanuni düzenlemeler ve polisiye tedbirlerle bastırılmıştır.¹⁵⁴ Sosyalizmi grev organizasyonları yoluyla halk kitlelerine yayma girişimleri de böylece kesintiye uğramıştır. Osmanlı’nın

---

¹⁵¹ Sayılğan, s. 2.

¹⁵² Sayılğan, s. 6.

¹⁵³ Sayılğan, s. 18.

¹⁵⁴ Sayılğan, ss. 24-26.

son yıllarında filizlenmeye başlayan bu ideoloji, Türkiye topraklarındaki asıl etkinliğini ise Cumhuriyet kurulduktan uzun yıllar sonra gösterecektir.

1.4.2. Cumhuriyet Dönemi

Yusuf Akçura'nın ele alarak incelediği ve Osmanlı Devletinin son döneminde etkili olduğunu belirttiği üç ideolojiden "Osmanlıcılık" akımı, Osmanlı Devletinin yıkılarak Cumhuriyet rejimine geçilmesi üzerine tarihe karışmıştır.

Bununla birlikte diğer iki ideoloji olan "İslamcılık" ile "Türkçülük" akımlarının ve Osmanlı'nın ancak son yıllarında bunlara dördüncüleri olarak katıldığı ifade edilen "Sosyalizm" in Cumhuriyet döneminde de hatırı sayılır ölçüde etkin oldukları söylenebilir. Son olarak, bunlara bir de etnik kimliğe dayalı bölücü/Kürtçü hareket eklenebilir ki, o da Osmanlı Devletinin parçalanmasında önemli rol oynayan ulusçu akımların cumhuriyet dönemindeki muadili olmaktadır. Kürtçülük, ideolojik bakımdan ulusçu bir harekettir. Bununla birlikte, Kürtçülüğü ülkedeki diğer tüm hareketlerden taban tabana ayıran bir özellik de vardır. Türkçü, İslamcı ve sosyalist hareketlerin tamamı, sistemi ister koruyarak ister değiştirerek olsun ülkenin bütününe hitap eder ve onu yüceltme vaadinde bulunurlarken Kürtçü hareket, ülkeyi bölerek içinden ayrı bir devlet çıkarmayı hedeflemektedir.

Türkçülük, Cumhuriyet döneminde diğer ideolojik akımlardan ayrıcalıklı bir konuma oturtulmuş, devletin resmi ideolojisi haline getirilmiştir.* Büyük ölçüde Türkçü unsurlar taşıyan İttihat ve Terakki Cemiyetinin içinden gelen Kemalist kadrolar, yeni devleti bu ideolojiye göre yapılandırmışlardır.

"Misak-ı Milli içinde yepyeni bir ulus-devlet yaratma iddiasındaki Cumhuriyet yöneticileri, rejimin temel ideolojik harcı olarak Türk milliyetçiliğini seçmişti. Bunu ortaya çıkarmak ve halk tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla her türden 'bölücü' (Kürtçülük) ve 'evrenselci' (İslamcılık ve Komünizm) ideolojiye karşı baskıcı politikaları geliştirdi.¹⁵⁵

Böylelikle Türkçü Ziya Gökalp'in ideoloğluğunda geliştirilip teorik altyapısı güçlendirilmeye çalışılan Milliyetçilik anlayışı, hem Atatürk ilkeleri hem de bu ilkeleri esas alan tek parti CHP'nin altı oku arasındaki yerini almış olmaktadır. Partinin

---

* Bu, yirminci yüzyılda dünya genelinde ulusçu hareketlerin yükselişi ve dünya siyasal haritasında sınırların ağırlıklı olarak ulusal devletler esasına göre çizilmesiyle uyumlu bir durumdur.

¹⁵⁵ Çakır, "İslamcılar ve Sistem", s. 1211.

amblemi olan 6 ok, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik ilkelerini simgelemektedir.¹⁵⁶ Dolayısıyla, Türkçülük (Türk milliyetçiliği) anlayışını benimseyen hareketler, cumhuriyet tarihi boyunca sistem yanlısı muhafazakar hareketler olarak var olmuş ve mücadele yürütmüşlerdir.

Buna karşılık İslamcılığı ya da sosyalizmi bir dünya görüşü olarak benimseyen hareketlerin, genel itibarıyla sistem karşıtı/muhafif toplumsal hareketler olarak tanımlanabilecekleri söylenebilir.

Bu ideolojik hareketler arasındaki rekabet ve mücadele sürüp giderken, hem kendi aralarında hem de sistemle aralarında karmaşık ilişkiler ve değişken tutumların gündeme geldiğini de belirtmek gerekiyor. Özellikle sistem karşıtı toplumsal hareketler, birbirleriyle girdikleri rekabette zaman zaman sisteme yakınlaşarak onu da arkalarına alma, hatta bu yolla sisteme nüfuz ederek onu ele geçirip dönüştürme denemelerine girebilmektedirler. Ancak sistemin; ana gövde itibarıyla temel niteliklerini muhafaza etmeyi başarabildiği, zaman zaman muhalif ideolojilerle uzlaşsa da etkin rolü onlara kaptırmamayı başardığı hatta bu uzlaşmalar yoluyla muhalif ideolojileri birbirlerine karşı kullanarak bu tür girişimlerden asıl karlı çıkan taraf olmayı bildiği söylenebilir.

Cumhuriyet döneminde varlık gösteren ideolojik yönelimlerin ve toplumsal hareketlerin Osmanlı dönemindekilerle en önemli farklarından birisi, (1.3. Türkiye’de İdeolojiler ve Toplumsal Hareketler konusuna girerken de değinildiği gibi) bunların aydın çevrelerin sınırlarını aşarak toplumsal tabana gerçek anlamda yayılabilmiş olmalarıdır.

Cumhuriyet döneminin en etkili ideolojilerini ve bunlara bağlı olarak gelişen toplumsal hareketleri incelenirken; öncelikle kökleri Osmanlı dönemine uzanan İslamcılık ve yeni rejime karşı tutumuyla siyasal alanda oldukça ses getiren Sosyalizm ele alınacak, sonra sistem karşıtı bu hareketlere (özellikle de sosyalizme) tepkisiyle ön plana çıkan Türkçülüğe geçilecektir.

İslamcılık akımına öncülük edenler; Batı’nın bilim teknik vb. -kendilerince- olumlu yönlerini alma ve din, ahlak gibi olumsuz yönlerini almama düşüncesindeydiler.

“Bu nedenle yeni kurulan Cumhuriyetin temel değerlerini Batı’dan ithal etmiş olmasının Meşrutiyet dönemi İslamcılarının beklentilerine uygun olduğu açıktır.

---

¹⁵⁶ http://www.chp.org.tr/?page_id=67 (29.04.2013)

Ancak bu yeni dönemde İslamcıların sistem dışına itildiği de aynı ölçüde gerçektir. Çünkü Kemalist rejim, İslamcıların büyük kısmının da savunduğu ‘muasır medeniyetler seviyesine yükselmek’ için ‘bazı’ temel değerleri değil, bunların ‘tümünü’ değiştirme yoluna gitti.”¹⁵⁷

Yeni rejim; kurtuluş savaşına katılan, cumhuriyetin kurulmasına iştirak eden ve Batıdan bazı -kendilerince- faydalı şeyler alınmasını da destekleyen İslamcıları geniş çaplı bir batıcılığa adına sert bir biçimde sistem dışına iterken bir dizi yeni düzenlemeler, yasaklar ve sert yaptırımlar yoluyla dini hayata da direk olarak müdahale ediyordu. İslamcıların buna karşı tutumu ise genel itibarıyla kendi kabuğuna çekilme ve pasif direniş şeklinde gelişti. Ancak, yine aynı kesimler içinden bir takım tepkisel ve fevri eylemler gerçekleştiği de olmuştur. Bu bağlamda, tek parti döneminde cereyan eden Menemen olayı (1930) İslamcı bir eylem olarak tarihe geçerken, “Kuzey Afrika kökenli olup Türkiye’de cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan Ticaniler, yeni rejimin sembollerine, özellikle de heykellere saldırılarıyla” dikkat çekecektir. Ancak gerek Menemen olayının gerekse Ticaniler eylemlerinin aslında kime ve neye hizmet ettiği de ayrı bir tartışma konusudur. Zira, gerek Menemen olayı gerekse “polis operasyonlarıyla kısa sürede ortadan kaldırılan Ticanilik, yeni rejime, ‘gericiliğe karşı mücadele kararlılığı’ni göstermesi bulunmaz fırsatlar”¹⁵⁸ sağlamıştır.

Bu tür fevri ve provokatif eylemlerin aksine İslamcı hareketlerin genel itibarıyla cumhuriyet tarihi boyunca daha mutedil ve ayakları yere basan bir tavır sergilediği söylenebilir. İnanç meselelerine ağırlık vererek yeni nesillerin imanını korumayı hedefleyen Nurculuk ve Kur-an eğitimine ağırlık veren Süleymancılık başta olmak üzere çeşitli tarikat ve cemaatler, Türkiye’de dini hassasiyet ve duyarlılığın mütedeyyin savunucuları durumundadırlar.

İslamcı hareketler içinde yer alsın ya da almasın, toplumun önemli bir kısmının dini konularda duyarlılık sahibi olduğu ve tek parti dönemi CHP iktidarının bu konudaki uygulamalarından rahatsızlık duyduğu, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte somut biçimde ortaya çıkmıştır. CHP’nin, 1950 yılında gerçek anlamda ilk demokratik seçimlerin yapılmasıyla birlikte iktidardan düşmesi, o günden bu yana genellikle muhalefette kalması ve yapılan hiç bir seçimden tek başına iktidar olarak

---

¹⁵⁷ Çakır, s. 1211.

¹⁵⁸ Çakır, s. 1212.

çıkamamasında, dine karşı sistem adına takındığı tutum hakkında geniş halk kesimlerinde uyanan tepkinin önemli rol oynadığı açıktır.

İslamcı hareketler; 1950 seçimlerinde, “ezanın aslına döndürülmesine izin vermeyi” en önde gelen vaatlerinden birisi olarak öne çıkaran DP’yi desteklemişler ve ilerleyen yıllarda da bu partiye -ve 1961’den sonra aynı geleneği sürdüren AP’ye- desteklerini devam ettirmişlerdir.

O yıllarda küresel düzeyde var olan çift kutuplu dünya algısına uygun düşen bir şekilde, Türkiye’de de 1960’lı yılların sonlarına kadar çift kutuplu bir siyaset algısının hüküm sürdüğü görülmektedir. Bu durumda 1950 öncesi CHP uygulamalarından memnun olmayan liberal, kapitalist, batı yanlısı sağcı, İslamcı, milliyetçi vb. -aslında birbirinden çok farklı kulvarlara ait- dünya görüşlerinden gelebilen kitleler DP/AP’de birleşirken, 1950’lerdeki DP/AP iktidarlarından memnun kalmayan resmi ideoloji yanlısı ya da sol kitleler de büyük ölçüde CHP’de birleşmişlerdir. Bu arada 1960’ların sonlarına doğru CHP içinde baskın çıkan sol söylem ile birlikte söz konusu kutuplaşmanın adı da sağ/sol şeklinde belirginleşmiştir.

Ancak 1968 olaylarıyla çift kutuplu dünya konseptinde başlayan çatırdamayla neredeyse eş zamanlı olarak Türkiye’de de farklı ideolojik hareketler, siyaset alanında bağımsızlıklarını kazanmaya, kendilerini direk olarak temsil etmek üzere partiler kurmaya başlamışlardır.

DP ve AP, bir dünya görüşü olarak İslamcılığı benimseyen partiler değillerdi. Dolayısıyla “dindarlar, sağ kitle partilerine kayıtsız şartsız destek stratejisinden ilk ciddi kopuşu Milli Nizam Partisi’nin 26 Ocak 1970’de kuruluşuyla yaşadı”.¹⁵⁹ MNP-MSP-RP-FP-SP parti geleneği ve birçok STK ile temsil edilen Milli Görüş hareketi, İslamcı bir ideolojiye bağlı olmasına karşın tüm İslamcı hareket ve grupların desteğini alamamıştır. Sisteme yakın durmayı ve merkez sağ partilere destek verip onlardan destek almayı tercih eden bazı etkin cemaat ve tarikatlar, sistem karşıtı politikalarıyla öne çıkan Milli Görüş hareketinin arkasında yer almamışlardır.

Bununla birlikte Milli Görüş Hareketi özellikle 1980 sonrası, İslamcı olmayan geniş kitlelere de hitap eden söylemler geliştirerek 1995 yılında yapılan genel seçimlerden %

---

¹⁵⁹ Çakır, s. 1213.

21 oyla birinci parti olarak çıkmayı başarmış ve hareketin lideri Necmettin Erbakan, 1996-1997 içinde bir yıl sürecek olan Refahiyol hükümetine başbakanlık etmiştir. Ancak sistem için tehdit olarak algılanan bu hükümet, meşhur 28 Şubat postmodern darbesine maruz kalmaktan kurtulamamış ve ardından kendisine geçmişte destek veren gerek İslamcı kesimlerin gerekse geniş halk kitlelerinin desteğini hızla yitirmiştir. Sonuçta, hareketin beşinci partisi olan SP'nin oyları 2011 seçimlerinde % 1.2'ye kadar gerilemiştir.

Milli Görüş hareketinin; 1980 öncesi tırmanan şiddet olaylarından uzak durma ve yaşanan darbe, postmodern darbe ve parti kapatma uygulamalarına karşı tabanın terörize olmaması için hassasiyet gösterme örneklerinde öne çıkan tutumları, Türkiye'de İslamcı hareketlerin genel itibarıyla bağlı kaldıkları mutedil tutumla paralellik arz etmiştir.

Günümüzde siyasal İslamcı hareketin uğradığı güç kaybına karşılık; Said Nursi tarafından başlatılan hareketin (Nurculuğun) çeşitli kolları (özellikle de Fethullah Gülen cemaati), Süleyman Hilmi Tunahan tarafından başlatılan hareket (Süleymancılık) ve Nakşibendi tarikatının çeşitli kolları başta olmak üzere birçok cemaatin aktif çalışmaları devam etmektedir. Bu hareketler, toplumsal alanda faaliyet göstermekle birlikte siyasal alana direk olarak girmeyen, ancak merkez sağ partilerle ilişki içinde olan, dolayısıyla açık bir sistem karşıtı tavır içinde olmayan hareketlerdir.

2000'li yıllara gelindiğinde, Milli Görüş hareketinin şahsında siyasal İslamcı hareketlerin içine girdiği kriz ve toplumsal taban kaybının, sistem karşıtı sosyalist hareketlerin 1980 sonrasında yaşadıkları tecrübeyle benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Sistemi değiştirme konusunda yaşanan umutlara karşın 1980 darbesinin Sosyalist hareketler üzerinde meydana getirdiği hayal kırıklığı ve yılgınlığın bir benzerinin siyasal İslamcılar açısından 28 Şubat 2007 süreci sonrasında ortaya çıktığı düşünülebilir. Arada yaklaşık yirmi yıllık bir fark olmakla birlikte, her iki hareketten de büyük çaplı kopuşlar, değişimler ve liberalleşme eğilimleri baş göstermiştir. Neticede, sistemle mücadele fikrini aynen devam ettiren ana gövde her iki tarafta da marjinalliğe sürüklenirken, eski duruşlarından esintiler taşıyan ama sistemle daha barışık bir görüntü içine giren daha geniş kitleler kendilerine daha rahat hareket alanları bulmuşlar ve bu arada “Yeni Toplumsal Hareketler” e de yönelmişlerdir.

Türkiye’de “1917 Ekim Devrimi”nin etkisiyle aydınlar arasında daha fazla taraftar bulmaya başlayan sol düşünce, bu yıllarda “memleketi kurtarma çarelerinden sadece biri” durumundadır.¹⁶⁰

Bu düşüncenin yeni dönemde de muhalif siyasi bir akım haline gelmesi ise fazla uzun zaman almamıştır. Solun muhalif siyasi bir akım haline gelme süreci, milli mücadele süreciyle örtüşecektir. O yıllarda “Yeşil Ordu”, “Halk Zümresi”, “Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası”, “TKP (Anadolu)” yapılanmaları silsilesini izleyen Anadolu Sosyalistleri hem İstanbul hem Kuvayı Milliye hükümetlerinden bağımsız bir tutum sergilemiş ve milli kurtuluş hareketine önderlik hayalleri taşımışlardır. Diğer hareketlerin tepkisine yol açan bu tutum sonucunda 28 Ocak 1921’de TKP lideri Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı Karadeniz’de boğdurulurken THIF kapatılmış ve yöneticileri tutuklanmıştır. Sol muhalefete karşı ilerleyen yıllarda da sert bir tutum sergileyen Mustafa Kemal, 6 Ağustos 1929’da “bu memleketteki komünistler yalnız bizim tevkif ve hapsedtiklerimizden ibaret değildir. Bu işlerle bizzat yakından alakadar olacağım” demiştir. Böylece TKP de Atatürk’ü “işçi köylü düşmanı” ilan ederek uzun yıllar sürecek olan yer altına inme dönemine tam anlamıyla girmiştir.¹⁶¹

Tep parti dönemi boyunca muhalefet (ve tabii ki bunu bir boyutuyla temsil eden sol muhalefet) üzerinde sürüp giden baskının, demokrasiye geçiş süreciyle birlikte azalacağı umutları doğmuştur. Bunun sonucunda 1946 yılında TKP kontrolünde legal bir parti olarak kurulan “Türkiye Sosyalist Partisi”ni aynı yıl yine TKP’li kadroların diğerine karşı kurdukları “Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi” izlemiştir.¹⁶² Ancak kuruldukları yıl her iki parti de 1946’da kapatılmış ve kadroları geniş tutuklamalara maruz bırakılmıştır¹⁶³.

1950 yılında yapılan ilk demokratik seçimlerle tek parti iktidarına son verilirken, solda da legal platformlarda daha özgürce mücadele edebilme umutları doğmuştur. Ancak sol siyaset için çok kısa süren özgürlük rüzgarları, yerini hızlı bir şekilde tekrar CHP dönemindeki gibi tevkifatlara bırakmıştır. Dolayısıyla tek parti döneminde CHP’yle

---

¹⁶⁰ Kemal Can ve Cengiz Erdiñ, “Sistem Dışı Sol Muhalefet”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1199.

¹⁶¹ Can ve Erdiñ, s. 1199.

¹⁶² Sayılğan, s. 231.

¹⁶³ Muhsin Salihoğlu, “TKP Tarihine Bakış”, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=91> (29 Nisan 2013)

karşı karşıya olan sol muhalefet, iktidarının daha ilk yılında “biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız” açıklamasını yapan başbakan Adnan Menderes’in DP iktidarına yönelmiştir.¹⁶⁴

DP iktidarına karşı düzenlenen 27 Mayıs 1960 darbesine önemli ölçüde destek veren sol hareket, ilerleyen yıllar içinde ciddi bir ivme kazanmıştır.

“27 Mayıs’tan sonra sol düşüncenin aktif politika sahnesine dalışı hayli süratli gerçekleşti. On yıllarca yeraltında ve tek resmi örgüt (TKP) ile sınırlı bir rehavetten uyanış aynı zamanda da tepkisel bir içerik taşıyordu. 13 Şubat 1961’de 13 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu. 1962’de kendisini sosyalist aydınlara açarak (bu bazı sendikacıların ‘partiye komünistler sızdı’ diyerek ayrılmasına yol açacaktı) sosyalist bir söyleme yönelmesi uzun sürmedi.¹⁶⁵

TİP, 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili sokarken, “parlamentarist bir stratejiyi tek yol olarak öneren ve sınıfsal bir perspektife yakın duran TİP ile ‘milli sosyalizm’ tezini savunarak ‘anti- emperyalist ittifak öneren’ Yön dergisi çevresindeki sol aydınlar arasında ayrışma yaşanmıştır. “Daha sonra Yön’cüler de ‘ilerici ordu darbesi yandaşları’ ve ‘Milli Demokratik Devrim’ yandaşları olarak ayrıştı”.¹⁶⁶

60’lı yıllarda ortaya çıkan önemli bir sol hareket de; 1965 yılında sosyalist üniversite öğrencileri tarafından kurularak 1968 yılında Milli Demokratik Devrim yandaşlarının baskın çıkmasıyla daha da radikalleşen ve ismi Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu DEV-GENÇ olarak değiştirilen Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) dur.¹⁶⁷

Milli Demokratik Devrim çizgisi üzerinde yaşanan tartışmalar sonucunda yeni bölünmeler yaşanırken Doğu Perinçek kanadı 1970’lerin başlarından itibaren Mao’cu bir yörüngeye girmiştir. Bu çizgi içinden çıkan İbrahim Kaypakkaya TKP-ML/TİKKO örgütünü kurmuştur.¹⁶⁸ Ayrıca Mahir Çayan THKC ve THKP, Deniz Gezmiş ve arkadaşları ise THKO örgütlerinin kuruluşlarına öncülük etmişlerdir.¹⁶⁹ Bu örgütler, silahlı eylem yöntemini benimsemeleri noktasında birleşmişlerdir. 12 Mart 1971

---

¹⁶⁴ Can ve Erdinç, s. 1201.

¹⁶⁵ Can ve Erdinç, s. 1201-1202.

¹⁶⁶ Can ve Erdinç, s. 1202.

¹⁶⁷ Sayılğan, ss. 353-355.

¹⁶⁸ Sayılğan, s. 374.

¹⁶⁹ Sayılğan, ss. 357-360.

muhtırasıyla birlikte başlayan süreçte her üç grubun liderleri de idam, çatışma, intihar gibi yollarla bir şekilde ölmüş ya da öldürülmüşlerdir.¹⁷⁰

60'lı yılların ortalarından itibaren CHP içinde güç kazanan “ortanın solu” söylemi, bu söylemin temsilciliğini yapan Bülent Ecevit'in 1972 yılında genel başkan seçilmesiyle partiye hakim olmuştur. CHP yeni “halkçı” kimliğiyle girdiği 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmış ve CHP-MSP koalisyon hükümetinin 1974 yılında çıkardığı genel aftan sol kesimler de yararlanmışlardır.¹⁷¹ TKP'nin 1977 seçimlerinde CHP'yi destekleme kararı alması,¹⁷² bu dönemde CHP ve sosyalist hareketler arasındaki yakınlaşmanın bir örneği sayılabilir.

1975 yılında sağ ve sol kesimler arasında tekrar başlayarak 1977 yılında ivme kazanan şiddet olayları devam ederken, solun kendi içindeki tartışma ve bölünmeler de hızla artmıştır. Bu bağlamda SSCB'ye yönelik eleştiriler ve Çin, gibi başka ülkelerdeki sosyalist sistemleri referans alan tartışmalar sürüp gitmektedir.¹⁷³ THKP-C hareketi içinde doğarak 1977 yılında yayına başlayan Devrimci Yol dergisi çevresinde gelişen ve solda ittifakı hedefleyen oluşum kısmen başarılı olsa da fraksiyonların sayısındaki artış engellenememiştir. 1979 seçimlerinde Fikri Sönmez'in bağımsız aday olarak Ordu / Fatsa belediye başkanlığını kazanması Devrimci Yol'un belki de en önemli başarısıdır. Ankara merkezli DEV-YOL'un içinden, ona tepki olarak 1978 yılında İstanbul merkezli Devrimci Sol (DEV-SOL) çıkmış ve şiddet olaylarına önemli katkıda bulunmuştur. Bu arada solcu Aydınlik Gazetesi, şiddet olaylarına karışan sol grupları da sağcılarla birlikte iç savaş kışkırtıcılığına destek olmakla suçlamış, 1979'da ilan edilen sıkı yönetimi desteklemiş ve sol grupların yasal olmayan faaliyetlerini belgelerle ifşa etmiştir.¹⁷⁴

Böylelikle sol hareketler, 1970'lerin sonlarına doğru (özellikle 1978'den itibaren) sağ hareketlerle karşılıklı olarak artan şiddet olayları içine girmişlerdir.¹⁷⁵ Bu bireysel tedhiş eylemleri ve şiddet olaylarının, söz konusu hareketlerin kitlesel boyutlarına zarar

---

¹⁷⁰ Sayılğan, s. 358, 365, 374.

¹⁷¹ Alagöz, s. 125.

¹⁷² Alagöz, s. 214.

¹⁷³ Sayılğan, ss. 495-505.

¹⁷⁴ Can ve Erdiç, ss. 1207-1208.

¹⁷⁵ Alagöz, ss.215-217.

verecek şekilde etki yaptığı ve bu hareketlerin marjinalize olmalarıyla sonuçlandığı söylenebilir.

Söz konusu şiddet olayları sürüp giderken gerçekleşen “12 Eylül 1980, sistem dışı yönelişin Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaştığı en sert darbe oldu” ve “1980 sonrasında sistem dışı sol muhalefet yaygın bir biçimde cezaevlerine taşınmıştır”.¹⁷⁶

Doğu Perinçek’in İşçi Partisi, 1996 yılında kurulan ÖDP, aynı yıl kurulan EMEP ve 1992’de kurulan STP (daha sonra SİP, TKP) günümüzde faaliyetlerini legal platformda devam ettiren, ancak demokratik seçim sistemi içinde etkili olamayan sosyalist partilerden bazılarıdır.

Her ne kadar 1980 öncesi sol örgütlerden bir kısmı 1980 sonrasında da varlığını -legal ya da illegal olarak- devam ettirmiş olsa da bunların öğrencilerden işçilere, kamu çalışanlarından geniş halk kitlelerine varıncaya kadar her kesimden insan üzerindeki etkinliğinin giderek ve hızla azaldığı söylenebilir. Ne bazı sol grupların 80’li ve 90’lı yıllarda sürdürdükleri terör eylemleri, ne de sol kesimce daha geniş anlamda gerçekleştirilen protestolar, boykotlar ve grevler artık mevcut siyasal rejimi, iktisadi sistemi ve toplumsal yapıyı değiştirebilecek boyutta etkili görünmemektedir.

Bu durumun gelişmesinde rol oynayan çok farklı etkenlerin olduğunda şüphe yoktur. Bu noktada 12 Eylül darbesinin sert ve yıkıcı etkisi elbette ki önemlidir. 80’li yıllardan itibaren hızla gelişen PKK hareketinin (kendisinin de içinden çıkmış olduğu) sol muhalefete ait potansiyelden bir kısmını koparıp farklı bir amaca kanalize etmesi de ciddi bir etken olmalıdır.* Ancak, bölük pörçük de olsa toplumsal tabanda kendisine belli ölçüde yer edinmiş ve rejimi tehdit ettiği düşünülebilecek bir güce erişmiş böylesine bir muhalif ideolojik hareketlenmenin sadece bu dış etkenlerle bu kadar kolay dağılabilmesi de akla yatkın gelmemektedir. Dolayısıyla bu dağılmada bazı iç faktörlerin de rol oynamış olması kaçınılmazdır. Çift kutuplu dünyanın sol kanadında yer alan (ve önceleri örnek alınan) ülkelere dair inanç ve güvenin sarsılması, ardından bu ülkelerden birçoğunun halk ayaklanmalarıyla devrilmeleri ve böylece çift kutuplu

---

¹⁷⁶ Can ve Erdinç, s. 1208.

* Türkiye genelinde rejim değişikliğini ve dolayısıyla siyasal / toplumsal dönüşümü hedefleyen sosyalist hareketlerin aksine PKK, Nasyonal Sosyalist bir ideolojiyle hareket etmekte ve etnisiteye dayalı bir siyaseti öncelemektedir.

dünyanın yerini tek kutuplu dünyanın alması gibi gelişmeler, sosyalist muhalefeti kendi cephesinden yıkıma uğratan çok önemli etkenler olmuştur denilebilir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ulusçuluk, Türkiye’de devletin resmi ideolojisi haline getirilmiştir. Ulusçu toplumsal hareketler ise genellikle devleti, sistem karşıtı toplumsal hareketlere karşı koruma reflekslerinin bir sonucu olarak varlık göstermişlerdir.

Dolayısıyla Türkiye’de var olan ulusçu/milliyetçi duruşu “Devletin kendi meşruiyetini güvenceleme aracı olarak işlediği resmi milliyetçilik ile MHP’nin temsil ettiği radikal milliyetçilik”¹⁷⁷ olmak üzere ikiye ayırabilmek mümkündür.

Bu ikisi, resmi ya da sivil nitelikleri noktasında ayrıştıkları gibi ideolojik içerikleri noktasında da farklılık taşımaktadırlar.

“Türkiye’nin resmi milliyetçiliği olan ‘Atatürk milliyetçiliği’, kuruluşundan itibaren, vatandaşlık ve toprak/vatan bağı esasına dayalı (Fransız tarzı) bir millet kavramıyla etnik kimliğe dayalı bir millet kavramı (Alman veya Doğu Avrupa tarzı milliyetçilik) arasındaki iç gerilimini bir dengeye kavuşturamamıştır”.¹⁷⁸

Resmi ideoloji, ulus temelli ve ırk temelli milliyetçilik anlayışları arasında bir denge tutturma yönünde çaba gösterirken, ne devlette ne de toplumda çok etkin hale gelememiş olan “Turancı” yaklaşım, 30’lu ve 40’lı yıllarda “ırkçı” yönüyle öne çıkmıştır.

Bu arada süreç içerisinde değişen konjonktür, hem resmi/Kemalist ulusçuluk anlayışını benimseyen kitleleri hem de ırkçı/Turancı kitleleri yeni açılımlara sevk etmiştir. 60’lı yıllara gelindiğinde belirgin bir yükselişe geçen sol trend, iki kitle üzerinde farklı yankılara yol açmış; Kemalistler zaten sahip oldukları laiklik vurgusuyla da uyumlu bir şekilde CHP’nin şahsında sola yaklaşır ve Batı karşıtı antiemperyalist söylemi ön plana çıkarırlarken, Turancılar yaklaşan komünizm tehlikesine karşı siyasal sistem ve toplumsal değerleri korumak adına dine yaklaşarak İslami söylemlere yönelmişlerdir.

---

¹⁷⁷ Tanıl Bora, “Milliyetçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1232.

¹⁷⁸ Bora, s. 1235.

Bir uçta sol fraksiyonların gelişme kaydettiği 1960'lar Türkiye'sinde "öteki uçta aşırı milliyetçi sağ, örgütlenmeye başladı. 1965'te Alparslan Türkeş küçük bir partinin liderliğini devralarak 1969'da bunu Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüştürdü."¹⁷⁹

"Türkçü-Turancı akımla resmi milliyetçilik arasındaki gerilimli ilişki, Nazi Almanya'sıyla işbirliği ihtimalinin sönmesinin ardından 2. Dünya Savaşı sonlarında kopmuş ve Türkçü akım marjinalleşmişti. 1960'larda, Türkçü akımın mirasını milliyetçi-muhafazakar anti-komünizmle eklemleyen Türkeş'in biçimlendirdiği MHP ve ülkücü hareket, yeni bir mecra açtı. İdeolojik düzeyde ırkçı etmenler geriledi, kültürel-tarihsel özcülüğe ve kimliğe dayalı yeni bir milliyetçilik söylemi gelişti. 1970'lerde hızlanan bu gelişme, 80'lerde milli kimliğin birincil hatta asli unsuru olarak İslam'ın öne çıkartılmasına vardı"¹⁸⁰.

Bu arada radikal sol örgütler ile MHP öncülüğündeki ülkücü hareket arasındaki gerilim zamanla had safhaya vararak karşılıklı gerçekleştirilen geniş çaplı şiddet olaylarına dönüşmüştür. Sonuçta gelen 1980 darbesinde "MHP lideri Türkeş iki yüz parti üyesiyle birlikte tutuklandı ve altı yüz kişinin ölümüne sebep olmakla ve iç savaş başlatmakla suçlandı."¹⁸¹

Darbe sonrası normalleşme sürecinde yeniden yapılanarak harekete geçen ülkücü hareket, 1980'li ve 90'lı yıllarda hızla tırmanan PKK terörü karşısında uyanan tepkiye paralel olarak ulusçu söylemleriyle tekrar ön plana çıkmış ve 1999 seçimlerinde % 18'e yakın oy almayı başarmıştır.¹⁸²

"Ülkücü hareket, gerek pan-Türkizmin eski savunucusu sıfatıyla, gerekse Kürt 'bölücülüğüne' karşı devlete manevi ve maddi destek vermesiyle, resmi milliyetçilikle ilişkisini rehabilite etti ve hem devlete hem de siyasal yelpazenin merkezine yaklaştı; kitlesel ve popüler bağlantılarını da güçlendirdi"¹⁸³.

Bir toplumsal hareket olarak radikal ulusçuluğu temsil eden ülkücü gelenek 1960'lardan 2000'li yıllara uzanan süreçte bu tecrübeleri yaşarken, Kemalist ulusçuluk da 1960-70'li yıllarda birinci sıraya yükselttiği Batı karşıtı antiemperyalist söyleminin yerine özellikle 1990 ve 2000'li yıllarda şeriat karşıtı söylemi taşımıştır.

"60'larda ve 70'lerde Kemalist ulusçuluğun ana ilkesi ve 'sol' iddiasının da temel dayanağı, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılıktı. 90'larda ana ilkesel dayanak olarak laisizm öne çıktı. Milliyetçilik hem laisist tepkiyi popülerleştirmek, hem de

¹⁷⁹ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Çev.: Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 313.

¹⁸⁰ Bora, s. 1236.

¹⁸¹ Findley, s. 321.

¹⁸² <http://www.bbc.co.uk/turkish/180499.shtml>.

¹⁸³ Bora, s. 1236.

‘şeriat tehlikesi’ karşısında devlette ve orduda tutamak bulmak açısından işlevseldi”¹⁸⁴.

Resmi ideolojiyi temsil iddiasındaki Kemalist ulusçuluğun militarist kanadı, 28 Şubat 1997 postmodern darbe sürecinde irticanın, PKK’nın da üstüne çıkararak ülke için birinci tehdit haline geldiği hakkında rapor dahi hazırlamışlardı.¹⁸⁵ Ancak MHP’nin PKK karşıtı söylemleriyle toplumdan bulduğu desteği, Kemalist ulusçuların İslamcı karşıtı söylemlerle bulabildiklerini söylemek zordur. Aksine kamu oyununun önemli bir kısmının tepkisiyle karşılaştıkları ve bu tepkinin, aynı çevrelerce irticanın yeni adresi olarak gösterilen Adalet ve Kalkınma Partisi’ni iktidara taşıdığı görülmüştür.

Türkiye’de toplumsal hareketler 1960’lardan bu yana “solcu” - “ulusalcı sağ”, “İslamcı” - ulusalcı sol Kemalist” şeklinde kutuplaşırken, ülke 1980’lerden sonra PKK terörü ile yüzleşmek zorunda kaldı. Konunun başında da belirtildiği gibi PKK, diğer tüm sistem karşıtı toplumsal hareketlerden farklı olarak; devleti düzeltme, ülkeyi yüceltme, toplumu kalkındırma vb. iddialarda bulunmamış, ülkenin ve toplumun bir kısmını dışlayıp diğer bir kısmını sahiplenen bölücü anlayıştan hareket etmiştir.

3 yıllık bir altyapı çalışmasından sonra 27 Kasım 1978’de Diyarbakır’ın Lice ilçesi Fis köyünde birinci kongresini gerçekleştirerek örgütlenen ve 1979 yılı Temmuz ayında kuruluşunu ilan eden PKK,¹⁸⁶ Türkiye’ye karşı yürütülen sistematik terör faaliyetini 1984 yılında yaptığı saldırılarla ASALA’dan devralmıştır. 10 yıl süren ASALA terörü neticesinde Türkiye, 34’ü diplomat olmak üzere toplam 70 şehit verirken 524 kişi de yaralanmıştır.¹⁸⁷ ASALA’nın aksine Türkiye’de belli bir toplumsal taban bulabilen ve gerek legal gerekse illegal birçok kuruluş, yapılanma ve kurum yoluyla faaliyet yürüten PKK’nın meydana getirdiği tahribat ise çok daha büyük olmuştur.

PKK terörü ve bölücü faaliyetler her ne kadar tüm şiddetiyle devam ediyor ve ülke gündemini halen işgal ediyor olsa da İslamcı ve sosyalist ideolojiye bağlı sistem dışı hareketlerin büyük ölçüde tasfiye edildikleri söylenebilir. Hal-i hazırda sistem açısından bir şeriat ya da komünizm tehlikesi görünmemektedir. Geçmişte, bu alternatif sistem önerileri için çalışan kitleler, büyük ölçüde sistem içinde erimiş ve onun açısından

---

¹⁸⁴ Bora, s. 1235.

¹⁸⁵ <http://gundem.bugun.com.tr/irtica-terorden-tehlikeli-201263-haberi.aspx>, (30 Kasım 2012)

¹⁸⁶ Şamil Tayyar, **Kürt Ergenekonu**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 10.

¹⁸⁷ Tayyar, s.50.

zararsız hale gelmiş durumdadırlar. Bu kitlelerin bir kısmı için, geçmişte aktif mensubu oldukları toplumsal hareketler nostaljiden öte bir anlam ifade etmemektedir. Bu durumda, söz konusu toplumsal hareketlerin içinden gelen insanların bir kısmı bugün yeni toplumsal hareketler içinde yer almaktadırlar.

“Zaten bu hareketler reelpolitik kaygılarla değil, daha mikro düzeyde siyasal-toplumsal hedef ve ilkelerle ortaya çıkmışlardı. Kurumsal politik aygıtların devreye girmesiyle de giderek siyaset-dışı alanlara, en yakın anlamıyla iktidarın müdahalesinden uzaklaşabilecekleri alanlara yönelmek ve ‘siyasal olan’ dan, ‘toplumsal olan’ a geri çekilmek zorunda kaldılar. İster istemez siyasal olanın ayartıcılığından vazgeçildi, kültürel ve ahlaksal olarak neredeyse kemikleşmiş bir toplumsal dokuya nüfuz etme teşebbüsleri başladı”¹⁸⁸.

Konuyla ilgili bir çalışması bulunan Mustafa Kemal Coşkun, Türkiye’de ön plana çıkan belli başlı yeni toplumsal hareketleri, vurgu yaptıkları konu ve amaçlarına göre; kadın hareketleri, çevre hareketleri ve alternatif yaşam tarzı hareketleri olmak üzere üç sınıfa ayırmaktadır.¹⁸⁹ Bunlara insan hakları hareketlerini de eklemenin yerinde olacağı düşünülebilir. Tabii bu sınıflandırma yapılırken, anti-atom enerjisi hareketlerinin çevre hareketleri; lezbiyen, homoseksüel ve biseksüel hareketlerinin ise alternatif yaşam tarzı hareketleri kapsamında değerlendirildiği; barış hareketleri ve enternasyonalist hareketlerin ise Türkiye’de henüz kayda değer bir potansiyele sahip olarak görülmediği için zikredilmediği düşünülebilir.

Türkiye’deki yeni toplumsal hareketler kapsamında örgütlenen kurumlar, aralarında dayanışma ve yardımlaşma amaçlı birlikler oluşturabilmektedirler. Bunların en aktif ve etkililerinden olan çevreci hareket içindeki dayanışma bu durum için bir örnektir.

“Gönüllü çevre kuruluşlarının etkileşimine olumlu bir örnek Akdeniz Çevre Platformu (AKÇEP) altında yer alan Doğu Akdeniz Çevrecileri (DAÇE) ve Batı Akdeniz Çevre Platformu (BAÇEP) isimli yaklaşık 40 çevre derneği ve yerel çevre inisiyatifinin oluşturduğu birlikteliktir”¹⁹⁰.

“Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketler” konusu, araştırmanın üçüncü bölümünde daha detaylı olarak incelenecektir.

¹⁸⁸ Ahmet Çiğdem, “İslamcılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1225.

¹⁸⁹ Mustafa Kemal Coşkun, “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006, s. 76.

¹⁹⁰ Uyar, s. 137-138.

BÖLÜM II: YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERE GEÇİŞ

Araştırmamızın konusu olan yeni toplumsal hareketler, dünya genelinde -ve bunun yansıması olarak Türkiye’de- yeni toplumsal dinamiklerin sonucu olarak gelişme göstermiştir. Bu toplumsal dinamiklerin ortaya çıkmasında siyasal gelişmelerin önemli rolü ise inkar edilemez. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketleri, siyasal gelişmeler ve toplumsal değişimlerden bağımsız ele alabilmek mümkün değildir.

Biz de çalışmamızın bu ikinci bölümünde öncelikle, yeni toplumsal hareketleri geliştiren “yeni toplum” biçiminin ortaya çıkış sürecini siyasal etkenlerle ilişkili olarak irdeleyecek, bu bağlamda ideolojilerin topluma etki bakımından içine girdiği çıkmazı anlamaya çalışacak ve söz konusu yeni toplum biçimini tanımlama ve dinamiklerini çözümleme üzerine yapılan tartışmaları ele alacağız. Sonrasında ise, bu koşullarda gelişme ortamı bulmuş olan yeni toplumsal hareketlerin işlev ve özellikleri üzerinde yoğunlaşacağız.

2.1. “Yeni Toplum”a Geçiş

Tarih, elbette keskin çizgilerle bölümlenebilen bir süreç değildir. Tarihsel süreç, birbirini takip eden çok sebepli ve çok sonuçlu olaylar zincirinden müteşekkildir.

Tarihsel akış içinde durağanlığa yer yoktur. Her anın kendine özgü bir tablosu vardır ama hiçbir an, öncesinden ve sonrasında bağımsız olarak da düşünülemez. Dolayısıyla tarihsel süreç içinden alınacak herhangi bir karede geçmişin izleri ve geleceğin işaretlerini, o kareyi bir önceki ve bir sonraki kareden ayırtıran çizgilerle birlikte görebilmek kaçınılmazdır.

Gelişmelerin bazen sahneyi büyük ölçüde değiştirebildiğine de tanık olunmaktadır. Süreç içinde olgunlaşan şartlar bazı sıra dışı gelişmelerin patlak vermesine yol açabilmekte ve sahne süratle bambaşka bir şekle sürüklenebilmektedir. Patlak veren bu sıra dışı gelişmeleri tarihin “dönüm noktaları” ya da “köşe taşları” olarak tanımlayabilmemiz ve bunlarla başlayıp biçimlenen süreci “tarihsel dönem” şeklinde değerlendirebilmemiz mümkün olmaktadır.

“Tarih, belirlenmiş isteklerin peşinde koşan güçlerle bunu engelleyen kurum, gelenek, yaşam biçimi ve iktidar güçleri arasındaki karşıtlığın oluşturduğu bir süreç olarak akıyor. Dipten gelen dalga onlarca hatta yüzlerce yılın birikimi olarak

patlayabilir. Toplumsal koşulların oluşumu ve bireylerin tutkulu çabalarıyla büyük tarihsel dönüşümler gerçekleşir. Örneğin Rönesans, Fransız Devrimi, sömürgeciliğin ortadan kaldırılması gibi”.¹⁹¹

Bu bakımdan 1968, 1989-1991 ve 2001 yıllarında gerçekleşen bir takım sıra dışı olaylar da bir dizi tarihsel döneme start veren köşe taşları olarak okunabilir.

“Bu tarihsel kerterizler -1945-1989-2001- o kadar yaygın bir şekilde benimsenmiştir ki, bunları tartışmanın bir anlamı olmaz. Fikirlerden ziyade, büyük siyasal tarihe göndermede buldukları doğrudur, ama bu tarihler o kadar dramatik anlardır ki, öncesinde ve sonrasında yer alan tarihsel manzaraya bakmak ve anlamak için, zorunlu olarak iyi gözlem noktaları oluştururlar”.¹⁹²

1945’te İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve üç galip devlet arasında Yalta konferansının düzenlenmesinden sonra başlayan soğuk savaş, 1989-1991 arasında gerçekleşen olaylarla sona ermişti. Söz konusu süreç içinde 1989 ve 2001’in, 1968’i takip eden adımlar olduğu kanaatindeyiz. Bu üç unutulmaz yılda ve üç farklı coğrafyada gerçekleşen ama her biri küresel çapta yankı bulan olaylar, dünyamızı sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal vs. her alanda bambaşka bir çehreye büründürmüştür.

Batılı tarihçiler insanlık tarihini ilkçağ, ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ şeklinde ana bölümlere ayırmışlardı. 1968’le başlayan gelişmelerin de insanlığı -diğerlerine eşdeğer boyutta- bir başka çağa sokup sokmayacağı şimdiden bilinmemektedir. Zira süreç – tamamlanmak bir yana- henüz olgunlaşmış bile değildir. Çehrenin ne yönde değiştiği gözlenebilse de bu değişimin nerelere varabileceğini, gelecekte çehreyi ne hâle getirebileceğini kestirmek güçtür. Bu konuda Toffler, Fukuyama, Huntington, Drucker, Bono gibi çok sayıda sosyal bilimci düşünür, futuristik bir çaba içine girmiş ve geleceğe dair ön kestirimlerde bulunmaya çalışmıştır. Bizim çabamız ise halen içinde bulunduğumuz ve dünyamızı geleceğe taşıyacak olan sürecin dününü ve bugünü doğru etüt edebilmektir.

Söz konusu sürecin doğru etüt edilebilmesi ile de araştırmanın konusu olan “Yeni Toplumsal Hareketler” in toplumsal sebep ve sonuçlarıyla birlikte daha nesnel biçimde okunup analiz edilebileceği düşünülmektedir.

Bu süreci etüt edilirken, olaylara elbette bir tarihçi ya da siyaset bilimci açısıyla yaklaşılabileceği de doğrudur. Neticede bu önemli sosyal bilimlerin bağlı olduğu, ‘olayları

---

¹⁹¹ Alagöz, s. 115.

¹⁹² Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 27.

kronolojik sıralarıyla ve sebep sonuç ilişkileri içinde irdeleme' ilkesi bu çalışma için de bağlayıcıdır. Sosyolojik bir çalışmanın sınırları içinde, bu tarihsel olayların toplum yapısı ve toplumsal kurumlarla etkileşimi anlamlandırmaya çalışılmak durumundadır.

Bu bakımdan sosyoloji biliminin -diğer birçok bilim dalıyla olduğu gibi- tarih ve siyaset bilimleriyle de yakın ilişki ve irtibatı vardır. Nitekim "etkinliklerin zaman ve uzam içinde nasıl bir dağılım gösterdiğini anlamak, hem karşılaşmaların çözümlenmesinde hem de genel olarak toplum yaşamının anlaşılmasında esastır".¹⁹³ Bu esas, sosyolojinin toplumsal yaşama dair çözümlenmeler yaparken olayları tarihsel ve yerel özellikleri bağlamında ele alması anlamına gelmektedir. Öte yandan "bugünün sosyolojisi yarının siyasetidir"¹⁹⁴ ve siyaset bilimi ile sosyoloji arasındaki bu yakın ilişki, 'Siyaset Sosyolojisi' gibi bir alt disiplini ortaya çıkarmıştır. Siyaset sosyolojisi de olayları toplumbilimi açısından ele alıp irdelerken, tarihsel sebep sonuç ilişkilerinin tespitine özel bir önem vermektedir.

"Siyaset sosyolojisi toplu görüşler tespitine ve bir bireşimle incelenen gerçeklerin kaçınılmaz alt-ayırımlarının önüne geçmeye çalışır. Bu işin üstesinden gelmede tuttuğu yol, sonsuz sayıdaki olguların derlendiği tarihte, olay ve kurumları bu açıdan incelemektir. Bir yandan olayların, kurumların, yapıların tipolojilerini benzerlikler araştırarak canlandırmaya çalışırken, öte yandan gidişlerin, sebeplendirmelerin ve itişlerin tipolojisini inşa eder".¹⁹⁵

Dolayısıyla çoğunlukla sistem karşıtı ya da yanlısı durumundaki klasik toplumsal hareketlerin güç kaybetmesine ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkıp gelişmesine yol açan sosyal etkenlerin de tarihsel ve siyasal gelişmelerle yakın ilişkisi vardır. Bu bakımdan, çift kutuplu dünya konseptine bağlı olarak gelişen toplumsal hareketlerin, bu iki kutuptan birisine muhalefet etme ve diğerine sahip çıkma prensibiyle yapılandıkları görülmektedir. Buna karşın söz konusu konseptin dışına çıkabilen hareketler, bizleri yepyeni bir toplumsal hareket tarzıyla da tanıştırmış olmaktadır. Konsept çatırdadıkça klasik toplumsal hareketler de sönmeye yüz tutmuş ve bununla ters orantılı olarak yeni toplumsal hareket tipi yaygınlaşmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse; dünyanın siyasal tablosu ve bu tabloda meydana gelen değişiklikler, sosyal taleplerin sesi olan toplumsal hareketleri de direk biçimde etkilemiştir. Bu etkiye karşılık toplumsal hareketler de

---

¹⁹³ Giddens, s. 87.

¹⁹⁴ Gaston Bouthoul, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Ali Türkay Yazıcı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968, s. 6.

¹⁹⁵ Bouthoul, s. 9-10.

siyasal tablo ve toplumsal yaşam üzerinde çeşitli etkilere ve değişikliklere yol açmışlardır.

2.1.1. Tarihsel Süreç

Amerikalı sosyolog Immanuel Wallerstein, 1999 yılında kaleme aldığı eserinde Doğu Bloku'nun 1991'de çökmesiyle ortaya çıkan tabloyu "Bildığımız Dünyanın Sonu" şeklinde tanımlıyordu. Wallerstein'a göre 1917'de başlayan "Komünist Ara Fası"nın 1991'de sona ermesi, genel kanının aksine liberalizmin zaferine değil, nihai çöküşüne işaret etmektedir.

"Liberalizm esasen, tedrici reformların dünya sisteminin içerdiği eşitsizlikleri ıslah edip keskin kutuplaşmaları azaltacağını vaat ediyordu. Modern dünya sistemi içinde bunun mümkün olduğu yanılması, devletleri halklarının gözünde meşrulaştırması ve onlara öngörülebilir bir gelecekte bir yeryüzü cenneti vaat etmesi bakımından aslında büyük bir istikrar unsuru olmuştu. Komünizmlerin çöküşü, Üçüncü Dünya'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin çöküşü* ve Batı dünyasında Keynes modeline duyulan inancın çöküşü; bunların hepsi de halkın, her birinin savunduğu reformist programların geçerliliği ve gerçekliğinden hayal kırıklığına uğramasının eşzamanlı yansımalarıydı."¹⁹⁶

Bu tespitten hareket eden Wallerstein, modern dünya sisteminin varlığını elli yıl daha sürdürmesini pek muhtemel görmemektedir. Ona göre, sonuçta ortaya çıkacak sistemin şu an mevcut olana kıyasla daha mı iyi yoksa daha mı kötü mü olacağı henüz kestirilememekle birlikte "geçiş döneminin ağır sorunlarla dolu korkunç bir dönem olacağı" bilinmektedir. Bu bağlamda 1990'larda görülen Bosna, Raunda misali karışıklıkların "dünyanın (ABD gibi) daha zengin (ve daha istikrarlı olduğu ileri sürülen) bölgelerine yayılması" beklenmektedir.¹⁹⁷ Bu "sistemik kriz ya da baş aşağı gidişin" çatallanması sırasında yani orta vadesinde "hatırı sayılır bir ölçüde düzensizlik" beklemeli ama bu arada da boş durmamalı ve "önümüzdeki tarihsel alternatiflerin bazılarını ileri sürmeye çalışmalıyız".¹⁹⁸

---

* Wallerstein'ın "üçüncü dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri"nin çöküşüne dair tespitinin ne kadar isabetli olduğu, 2010 sonunda Tunus'tan başlayarak birçok Arap diktatörlüğünü etkisi altına alan halk ayaklanmalarıyla net biçimde görülmüştür. Bu konuyu bir sonraki bölümde daha etraflıca irdedeceğiz.

¹⁹⁶ Wallerstein, *Bildığımız Dünyanın Sonu*, s. 9-10.

¹⁹⁷ Wallerstein, *Bildığımız Dünyanın Sonu*, ss. 9-10.

¹⁹⁸ Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, "Dünya Sistemi: Bir Kriz Var mı?", **Geçiş Çağı**, Derl.: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, s. 21.

Wallerstein'in tabiri kullanılacak olursa "bildiğimiz dünya"yı sona götüren süreçte 1968, 1989-1991 ve 2001 yıllarında gelişen bazı önemli olayların köşe taşları mahiyetinde olabileceğine yukarıda değinilmişti. Bu bağlamda; 1968 "kilidin açılması", 1989-1991 "kapının açılması" ve 11 Eylül 2001 sonrası gelişmeler "bildiğimiz dünyanın agonisi" olarak tanımlanabilir.

Bu tarihsel yorumlama yapılırken, dünya üzerinde var olan tüm toplumsal hareketler kapitalizm/sosyalizm düalizmine indirgenmemektedir. Elbette çok farklı ideolojilerden beslenen ve çok çeşitli platformlarda etkinlik gösteren sayısız toplumsal hareket vardır. Ancak çift kutuplu dünya konseptine dayanan küresel ölçekli "bildiğimiz dünya" realitesinin, yerel ölçekli iktidar - muhalefet ilişkilerini kuşatan ve onları doğrudan ya da dolaylı biçimde etkileyen rolü de görmezden gelinemez.

Söz konusu çift kutuplu dünya konseptinin varlığı kadar yokluğu da güçlü bir çekim alanı oluşturmuş ve bu kez yerini, sönen bir yıldızdan arta kalan kara delik misali tüm toplumsal hareketleri yutup yok edici yeni bir konsepte bırakmıştır.

1968 Öncesi Dönem ve 1968 Olayları

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya; siyasi, iktisadi ve hatta -kısmi yönleriyle- toplumsal yaşam bakımından kabaca Doğu ve Batı Bloku olarak ikiye bölünmüştür.

"ABD ve SSCB blokları veya etki alanları savaş bitmeden önce mevcut olsa da, Truman'ın iki kutuplu Soğuk Savaş düzeninin ve devletlerarası ilişkilerin askerileşmesinin, Roosevelt'in tek dünyalı evrenselciliğinin yerini alması belli bir zaman aldı. Yalta konferansı Şubat 1945'te bu iki bloğun oluşum sürecini esas olarak onayladı. SSCB gibi ABD'de kendini esas olarak kendi bloğunda sınırlamayı kabul etti".¹⁹⁹

Taraflar Soğuk Savaş şartlarını; kendi hâkimiyet alanlarındaki denetim, kontrol ve baskı ağlarını güçlendirme aracı olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda "Soğuk Savaş yapısı, Soğuk Savaş anti-komünizminin ABD'de, Batı Avrupa'da ve Japonya'da emek hareketlerine karşı kullanılmasına olanak sağladı".²⁰⁰

Üstelik mevcut hâkimiyet alanlarındaki kontrolün güçlendirilmesiyle de yetinilmemiş ve hâkimiyet bölgeleri iyice genişletilerek tüm dünya, iki kutuptan birisine dâhil olmak

¹⁹⁹ Thomas Reifer ve Jamie Sudler, "Devletlerarası Sistem", **Geçiş Çağı**, Derl.: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, s. 25.

²⁰⁰ Reifer ve Sudler, s. 35.

zorunda bırakılmıştır. “Soğuk savaşın kendisi, Üçüncü Dünya’da sömürge karşıtı hareketlerin baskısı karşısında sömürgelerin tasfiye olmaya başladığı ve milliyetçi güçlerin hareketlendiği bir ortamda gelişti”.²⁰¹ Afrika ve Asya’dan 29 bağımsız ülkenin 1955 Bandung konferansıyla bir araya gelerek Bağlantısızlar Hareketini kurması ve “Soğuk Savaş süper güçleriyle, egemenliklerini sınırlayan ittifaklardan uzak durmaya çalışmaları” ABD tarafından meydana okuma olarak görülmüştür. ABD ve SSCB, bu süreç içinde Avrupalı sömürgeci devletlerden bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin sadakatini sağlamaya çalışmış ve bunun için gizli harekâtlara girişmişlerdir. ABD’nin Endonezya ve Kongo gibi ülkelerin önce bağımsızlıklarını destekleyip sonra bu ülkeleri gizli harekâtlarla kontrol altına alması buna örnektir.²⁰²

Karşılıklı kontrollü ilişkilerin geliştirildiği ve mücadelenin bir üçüncü dünya savaşına dönüşmemesi için azami hassasiyetin sergilendiği bu soğuk savaş döneminde Batı Blokunun doğal lideri durumundaki Amerika ve Doğu Blokunun doğal lideri durumundaki SSCB’nin her ikisi de kendi nüfuz alanları saydıkları bölgeler üzerinde tam kontrol sağlama gayreti içinde olmuşlardır. Üstelik kendileriyle aynı ideolojiyi paylaşan ve ortak düşmana karşı mücadele veren, ancak kendilerinden bağımsız hareket eden çeşitli ülkelere ait toplumsal hareketleri siyasal güdümleri altına almak da bu gayrete dâhildir. Soğuk savaş şartları içinde rakip bloğun içinde gelişen tüm muhalif toplumsal hareketleri kendi kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır. Böylece mücadele de, uzlaşma da, pazarlık da, anlaşma da, işbirliği de bu iki süper gücün iradeleri arasında halledilecek, ülkeler bu iki süper güç arasında paylaşılacak ve çatlak seslere hayat hakkı tanınmayacaktır.

“1945 sonrası yıllarda ABD-SSCB ilişkileri iki slogan arasına sıkıştırılmış sınırlar dâhilinde gerçekleşecekti: Soğuk Savaş ve Yalta. Soğuk Savaş görelî olarak ‘soğuk’ bir biçimde de olsa tam bir husumeti, Yalta ise tam tersine karşılıklı uzlaşmayı (ya da bazıları için ABD’nin kendilerini SSCB’ye satmasını) simgelemektedir”.²⁰³

Aslında SSCB’nin, dünya üzerindeki tüm sosyalist hareketler üzerinde denetim kurma çabaları, 1945 yılından çok daha öncelerine kadar gitmektedir. Rusya’daki 1917 Ekim

---

²⁰¹ Reifer ve Sudler, s. 37.

²⁰² Reifer ve Sudler, ss. 37-40.

²⁰³ Immanuel Wallerstein, “Küresel Resim: 1945-90”, **Geçiş Çağı**, Derl.: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbül: Avesta Yayınları, 1999, s. 272.

Devrimi, dünya sosyalistlerinin ortak platformu olarak tesis edilen Birinci Enternasyonal (1864-1876) ve İkinci Enternasyonal'den (1899-1914) sonra gerçekleşmişti. 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Lenin, Mart 1919'da dünya sosyalistlerini kendi otoritesi ve denetimi altında birleştirmek üzere Üçüncü Enternasyonal'i (Komüntern) kurmuştur. Böylece "III. Enternasyonal, Rus Komünist (Bolşevik) Partisi'nin öncülüğünde geleceğin Rusyası'nın çıkarları doğrultusunda, resmen kurulmuş oldu".²⁰⁴ Komüntern'in 1920'de topladığı İkinci Kongre ise aynı amacın gerçekleştirilmesi yönünde atılmış önemli bir adım olacaktır.

"İkinci Kongre, bütün dünya komünist partilerini, Rus Komünist (Bolşevik) Partisi'nin buyruğu altında toplayan ve onları Rusya'nın dünya politikasındaki araçları olarak bağlayan ünlü '21 Şart'ın kabulü ile geleneksel Rus emperyalizmine yeni ufuklar açtı".²⁰⁵

Sol fraksiyonlarla ulusçular arasında cereyan eden -ve her iki tarafın da dışarıdan aldıkları destekle uluslar arası boyut kazanan- İspanya iç savaşı sırasında yaşananlar, SSCB yönetiminin dünya sosyalist hareketleri üzerindeki tahakküm siyaseti hakkında bize fikir verebilecek niteliktedir. Olayı sol cephenin içinde yer alarak bizzat tecrübe eden ve sonuçta hayal kırıklığına uğrayan gönüllülerden birisi de ünlü İngiliz edebiyatçısı ve distopya (anti-ütopya) yazarı George Orwell'dır. Orwell, yaşadığı hayal kırıklığını "İspanya'da birkaç hafta geçirip de hayal kırıklığına uğramayan kimse yoktur sanırım"²⁰⁶ sözleriyle ifade etmektedir.

Yönetimi ele geçiren Sovyet güdümlü komünist hükümet, Faşistler Bilbao'ya yaklaşırken durumu kurtarmak için hiç bir şey yapmamış,²⁰⁷ ancak kendisinden bağımsız diğer sol fraksiyonları bastırıp yok etmek için en sert tedbirlere başvurmuştur. Sovyetler, kendi dışlarındaki komünist fraksiyonları Troçkist ilan etmekte, Troçkistleri ise kapitalist, faşist, cinayetle uğraşan terörcü bir çete olmakla suçlamaktaydılar.²⁰⁸

" 'Troçkizm' Rusların sabotaj mahkemeleri sırasında kamuoyunun gündemine gelmişti. Bir kişiye Troçkist demekle, o kişiye katil, ajan, provokatör demek

---

²⁰⁴ Sayılğan, s. 602-603.

²⁰⁵ Sayılğan, s. 603.

²⁰⁶ George Orwell, **Katalonya'ya Selam**, Türkçesi: Jülide Ergüder, 3. Basım, İstanbul: bgst Yayınları, 2012, s. 204.

²⁰⁷ Orwell, *Katalonya'ya Selam*, s. 220.

²⁰⁸ Orwell, *Katalonya'ya Selam*, s. 194.

eşanlamlı olmuştu. Fakat aynı zamanda, her kim komünist politikasını sol kanat açısından eleştirmeye kalkarsa ‘Troçkist’ diye nitelenebilirdi”.²⁰⁹

Diğer yerlerde olduğu gibi İspanya’da da farklı sol fraksiyonları Troçkist ilan eden Sovyet yanlısı Komünist yönetim, fikirleri Troçki’ninkilere benzemekle birlikte fiilen Troçki’ye bağlı olmayan P.O.U.M’u²¹⁰ lağvetmiş ve kendisine bağlı gizli polis, bu örgütle ilişkisi olan herkesi eşlerine ve bazı durumlarda çocuklarına varıncaya kadar tutuklamıştır.²¹¹ Stalinciler baştayken bütün Troçkistler tehlike altında kalmıştır.²¹² P.O.U.M saflarında faşistlere karşı savaşmış ağır yaralanan Orwell’e göre “bunun sorumluları siyasi nefreti, faşizme karşı bileşik cepheye yeğlemiş olmaktan suçludurlar”.²¹³ Böylelikle SSCB güdümlü komünistler, faşistler yerine diğer komünistlerle uğraşmayı tercih ederek, bir bakıma sosyalist kutbun tekeline sürdürmeyi her şeyin üstünde tutmuş olmaktadır.

Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan bu çift kutuplu dünyanın çatırdamaya başlaması ve her iki odağın kontrolü dışında çatlak muhalif seslerin yükselmesi uzun sürmemiştir. Sovyet devriminin en önde gelen önderlerinden olup daha sonra Stalin tarafından ekarte edilen Leon Troçki’nin SSCB’ye muhalif Marksist görüşleri ve yine SSCB ile arası açılan Çin’in alternatif sosyalist modeli zamanla muhalif toplumsal hareketler içinde taraftar bulmaya başlamıştır.

Batıda SSCB kontrolü dışında gelişen bağımsız muhalif seslerin kendilerini gerçek anlamda göstermeleri ise 1968 olaylarıyla gerçekleşmiştir. “1960’ların sonu ile başlayıp ‘70’lere kadar uzanan bir süreçte gelişen ve evrensel olarak hissedilen toplumsal hareketlilik, 1968 yılındaki yoğun eylemliliklerle özdeşleştiği için genelde bu yıla atıfla anılmaktadır”.²¹⁴ Siyasal iktidar ilişkilerine ve toplumsal hareketlere yön veren teorik tartışmalar, o döneme kadar Marksist ideolojiye bağlı olarak varlık gösteriyordu. “Tüm bir 1968 öncesi sosyal bilim teorileri Marksizmin egemenliğinde sürdü”²¹⁵. “Böyle bir

---

²⁰⁹ Orwell, *Katalonya’ya Selam*, s. 201.

²¹⁰ Orwell, *Katalonya’ya Selam*, ss. 200-201.

²¹¹ Orwell, *Katalonya’ya Selam*, s. 197.

²¹² Orwell, *Katalonya’ya Selam*, s. 224.

²¹³ Orwell, *Katalonya’ya Selam*, s. 195.

²¹⁴ Yavuz Yıldırım, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu ve Hareketlerin Avrupa’sını Kurmak”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Aykut Çelebi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 38.

²¹⁵ Ali Akay, **Postmodernizm**, İstanbul: L&M Yayınları, 2005, s. 89.

ortamda, yani hem sınıfsal hem ülkelerarası bir hâkimiyet ilişkisi içinde, 1968 pratiği ortaya çıktı Fransa’da”²¹⁶.

“1968’de Berlin Özgür Üniversitesi’nde ABD’nin Vietnam’a müdahalesine karşı gösteriler yapılırken İtalya’da 1970’lere dek sürecek olan işçilerin, öğrencilerin, Katoliklerin ve orta sınıf vatandaşların hak arama mücadelesi görüldü. Fransız öğrenciler ve işçiler ise De Gaulle ve Pompidou yönetimine karşı koordineli eylemlerde bulundular. Kanada’da neredeyse her üniversitede bir başkaldırı söz konusuydu,

Meksika’daki öğrenci gösterilerine yüz binden fazla katılım oldu. Benzer hareketler Polonya ve Çekoslovakya’da da görüldü, ABD de 1968 hareketlerinde yer aldı: Kızılderili hareketi öne çıktı, Vietnam Savafı karşıtı hareketler yoğunlaştı, Martin Luther King’in öldürülmesi yüzden fazla şehirde zencilerle polis arasında çatışmalara yol açtı, Yoksul Halkın Yürüyüşü binlerce göstericiyi Washington’a topladı, üniversitelerde gösteriler arttı”²¹⁷ (Tilly, 2004:113-115).

1968 yılında Fransa’da başlayarak dalga dalga yayılan ve dünyanın birçok ülkesinde etkili olan toplumsal hareketler, çift kutuplu dünya konseptinin delinmesi ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir. “Söz konusu hareketleri doğuran iki temel eksen, liberal demokrasilerin ve serbest piyasa ekonomisinin meşruiyet krizi ve katı bir bürokrasiye dönüşen reel sosyalizme yönelik eleştiriler olarak gösterilebilir”²¹⁸.

1968 olayları sonucunda kısa vadede iktidar değişiklikleri vb. etkili sonuçlar alınmamış olsa da; bu olayların toplumsal muhalefet, sivil itaatsizlik ve bireysel özgürlükler bağlamında dünya çapında önemli mantalite değişikliklerine yol açarak uzun vadede etkili oldukları görülmektedir.

“Yalnızca iki dünya devrimi olmuştur. Biri 1848’de oldu. İkincisi ise 1968’de. İkisi de birer tarihsel yenilgiydi. Ama ikisi de dünyayı dönüştürdü. Her ikisinin de planlanmamış ve bu yüzden de derin bir anlamda kendiliğinden olması her iki olguyu da –başarısızlığa uğramaları olgusunu ve dünyayı dönüştürmeleri olgusunu– açıklamaktadır. Bugün 1789 Fransız Devrimi’ni kutluyoruz, ya da en azından kimi insanlar kutluyor. 1917 Sovyet Devrimi’ni de kutluyoruz, ya da en azından kimi insanlar kutluyor. 1848’i, ya da 1968’i kutlamıyoruz. Ancak bu tarihlerin, bu kadar çok dikkat çeken o iki tarih kadar, belki daha da önemli oldukları iddia edilebilir.”²¹⁹

²¹⁶ Akay, *Postmodernizm*, s. 90.

²¹⁷ Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, Çev.: Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları, 2008 Aktaran Göktuna Yaylacı, s. 63.

²¹⁸ Yıldırım, s. 38-39.

²¹⁹ Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çev.: C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, 2. Basım, İstanbul: 2004, s. 95.

Fransa’da “örgütlü bir siyasi mücadelenin dışında kendiliğinden hareketlerle” gelişen ve “kendi kendine, birdenbire ortaya çıkan” 1968 Mayıs olayları, toplumsal hareketlerin yapısı ve işlevleri üzerinde bir dönüm noktası olmuştur. Fransız Komünist Partisi, “kendi kontrolünde olmayan bir hareket karşısında son derece kuşkulu” bir duruş sergilerken, Fransa “bu gelişmeler sonucunda küçük küçük marjinal grupların birdenbire ortaya çıkardığı bir ‘moleküler devrim’le karşı karşıya” kalacaktır.²²⁰

“Yıllarca olgunlaşan birikimler ufacık bir kıvılcımla alevlenip , beklenmedik bir olayla büyük eylemlere yol açacak şekilde aniden patlayabilirler. 68 fırtınası bir kalabalığın kanat çırpmasıyla patlamasa da dünya ölçeğinde bu süreci ateşleyecek güçlü etkenler mevcuttu. Vietnam savaşı, Çekoslovakya’nın işgali, Çin’de uygulanan ‘Kültür Devrimi’, dünya kamuoyunun en çok dikkatini çeken olaylardı. Bunlar, 68 sürecinin patlak vermesinin tek başına nedenleri değil elbette; ancak başkaldırı ateşinin tutuşmasını hızlandıran kıvılcımlardı”.²²¹

“Her şeyin disiplin altında olduğu, hazır davranış kalıplarına girmek istemeyen, sistemle entegre olmakta zorlanan gençlik ilk başkaldıran güç oldu”.²²² Jean Paul Sartre’ın yirmi üç yaşındaki Alman bir öğrenci lideri olan Daniel Cohn-Bendit ile Mayıs 1968’de yaptığı ve sol eğilimli dergi *Nouvel Observateur*’da yayımlanan röportaj ilgi çekicidir. Röportajda Sartre, genel bir grev çağrısı yapılmadığı halde Fransa’nın grev ve fabrika işgalleriyle sarsıldığına dikkat çektikten sonra, bu hareketin nereye kadar gidebileceği sorusunu yöneltiyor. Bendit ise amaçlarının rejimi yıkmak olduğunu; Komünist Parti, Genel İşçi Konfederasyonu ve diğer ulusal sendikaların da bu amacı paylaşmaları halinde rejimi bir gecede yıkabileceklerini söylüyor.²²³ Neticede Bendit’nin beklediği destek gelmediği gibi rejim de yıkılmamıştır. Ancak belki de onun kadar önemli başka sonuçlara ulaşılmış, devrim ideolojik duruşuyla çelişen farklı dinamikleriyle öne çıkmıştır.

Öğrencilerden başlayarak işçiler başta olmak üzere toplumun değişik kesimlerine yayılan bu ayaklanma, bir yandan “hazcı ve bireyci tutum”u, diğer yandan “Leninci ilkelerden esinlenmiş söylevlerle ve Enternasyonal Marşı eşliğinde yapılan geçit törenleriyle çelişki yaratıyordu”.²²⁴

²²⁰ Akay, “1968 Mayıs Olayları”,

http://www.felsefeekibi.com/sanat/zamanintini/zamanin_tini_mayis_1968_olaylari.html, (09 Nisan 2013)

²²¹ Alagöz, s. 114.

²²² Alagöz, s. 117.

²²³ Hervé Bourges, *La Révolte étudiante: Les animateurs parlent*. Paris: Seuil, 1969, s. 86 Aktaran: Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, Çev.: Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları, 2008, s. 114.

²²⁴ Akay, “1968 Mayıs Olayları”.

“68 süreci Marksist ideolojiyle buluşmuş olmakla beraber bu durum komünist partilerin inisiyatifi dışında gerçekleşmiştir. Çünkü o dönem sosyalist ülkelerdeki otoriter yapı, bürokratik mekanizma, özellikle 1968’in Ağustos ayında ‘Sovyetler Birliği’nin öncülük ettiği Varşova Paktı ülkelerinin Çekoslovakya’yı işgali 68’in ruhuyla taban tabana zitti”.²²⁵

Bu noktada Çekoslovakya’nın Ağustos 1968’de SSCB ve diğer Doğu Bloku ülkeleri tarafından (Romanya hariç) işgal edilmesinin uluslararası kamuoyunda meydana getirdiği tepki özellikle vurgulanmaya değerdir. Çekoslovakya’nın işgalinden 12 yıl önce “1956 Macar ayaklanmasında yalnız Budapeşte’de Kızıl Ordu ve Tankları 35.000 Macar’ı öldürmüştü”.²²⁶ Aradan 12 sene geçtikten sonra gerçekleşen Çekoslovakya işgali, Türkiye dâhil birçok ülkedeki sol hareketler tarafından memnuniyetsizlik ve hatta tepkiyle karşılanmış, böylelikle SSSCB öncülüğündeki baskıcı sosyalizm modeli karşısında 1968 devriminin bireyci ve özgürlükçü vurgusu yavaş yavaş öne çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla “Sovyetler Birliği’nin sosyalist ülkeleri koruma adına Macaristan ve Çekoslovakya’yı işgali dünya sol hareketlerinde tepkinin ötesinde bağımsızlıkçı bir yol izlemelerine yol açacaktır”.²²⁷

Bu durumda, her ne kadar Marksist ve Leninist sosyalizmden belli noktalarda ilham almış görünse de spontane bir biçimde ortaya çıkan 1968 hareketinin bağımsız ve anti-otoriter yapısı, sosyalist Doğu Blokunca temsil edilen modele de açıkça aykırı düşüyordu. 1968 hareketinde ön plana çıkan vurgu; sadece siyasal, dinsel vb. kolektif yaşanabilen ve paylaşılabilen özgürlükleri değil, bireysel özgürlükleri de kapsayan gerçek anlamda bir özgürlük vurgusuydu.

“Dipten gelen bu dalga özgürlük olarak hem ulusal, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde kendini gösteriyordu. Sömürge ülkelerden alevlenen bağımsızlık savaşları, sosyalist ülkelerden yükselen demokrasi çılgınlıkları, gelişmiş kapitalist ülkelerden fişkırان özerklik arayışları ortak bir istekte buluşuyordu: Yaşamımız hakkında kararı biz vereceğiz, nasıl yaşayacağımızı biz belirleyeceğiz! Bu insani haykırış bütün dünyayı çabucak sardı. Biraz romantik, biraz anarşist, biraz barışçıl, biraz şiddet içeren istek ve eylemleriyle işlevini yerine getirerek tarih sahnesinde yerini aldı”.²²⁸

Bireysel özgürlükleri ön plana çıkararak bu hareket; sistem karşıtı olup alternatif sistem önerisinde bulunan ve neticede kendisi de herhangi bir ideolojik disipline bağlanan klasik toplumsal hareketlerin kalıplarına sığmamıştır.

²²⁵ Alagöz, s. 117.

²²⁶ Sayılğan, s. 584.

²²⁷ Sayılğan, s. 438.

²²⁸ Alagöz, s. 114.

“Geçmişten miras kalan disiplinlerin ve hiyerarşilerin katılığına karşı bireyin gelişmesi ve mutluluk hakkını yüceltti. Böylece ailede, okulda, işyerlerinde, devlette, kiliselerde, bütün örgütlerde ve sosyal yapılarda hakim olan otoriter model, bürokratik emir-komuta üslubu yeniden tartışma konusu oldu. Bireyselliğe, her insanın öznelliğine verilen öncelikte Mayıs 1968’in bütün bakış açılarına bağlı ortak bir öge bulunuyordu. Bu nedenle eski talepleri ileri süren yapılar, bu yeni hareketle uyum içinde değildiler”.²²⁹

“Mayıs ayaklanması kısa vadede başarısızlığa uğrasa da azımsanmayacak derin bir etki bıraktı”. Arka planda uluslararası sityasyonistlerin ve cinsel devrimin etkisiyle gelişen devrim; öğrenciler arasında başladıktan sonra “işçi hareketleri, feminist hareketler, eşcinsel hareketleri vs.” ile daha geniş bir alana yayılmıştı. 1957 yılında kurulan Sityasyonist hareketin, ortada bir lider ya da ideolojiye ihtiyaç duyulmaksızın yoğunlaşmış ve yaygınlaşmış “bütünleşmiş gösteri” modelinin başarıyla uygulanması sonucu “gündelik yaşam pratiğindeki bu değişiklik her alanda, felsefede, sanatta, müzikte, modada ve cinsellikte kendini etkin olarak ortaya koydu”.²³⁰

Bugün yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan “feminist ve ekolojik hareketler Mayıs Hareketi’nin sonuçları ve devamıdır”. Neticede “Mayıs olaylarından geriye, ‘Hiçbir şeye aldırmadan keyfinize bakın’, ‘Yasak yasaktır’ şeklindeki cüretkâr sloganlar, hareketin oyunu andıran atmosferi; konuşmanın ve seksin özgür kılınması; ütopyanın ve düşün filizlenmesi kaldı”.²³¹ “Otoriteyle kuşatılmış bireyin tek tip yaşama biçimine, anlamsız kurallara karşı çıkışı alternatif yaşama biçimlerini doğurmuştur. Örneğin ‘hippilik’, komünal yaşam, doğaya dönüş, mistik yaşama ilgi gibi”²³².

Sonuç olarak; dünya çapında yankı uyandıran 1968 olaylarının, -Wallerstein ve arkadaşlarının da belirttiği gibi- hemen olmasa bile ardından gelen on yıllar içinde meyve verdikleri, dünyayı yavaş yavaş dönüştürdükleri söylenebilir.

1968-1991 Arası Dönem

Batılı kapitalist ülkelerde ortaya çıkarak yaygınlaşan ve bu ülkelerde sistemleri sarsıntıya uğratan 1968 olaylarının etkileri bu ülkelerle sınırlı kalmamış ve SSCB liderliğindeki Doğu Bloku ülkelerine de uzanmıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi Marksist ideolojiyle bir noktada buluşan, ancak otoriter ve bürokratik mekanizmaya

²²⁹ Akay, “1968 Mayıs Olayları”.

²³⁰ Akay, “1968 Mayıs Olayları”.

²³¹ Akay, “1968 Mayıs Olayları”.

²³² Alagöz, s. 117.

karşı olması bakımından Sosyalist ülkelerdeki sistemlerle de ters düşen 68 hareketleri, çift kutuplu dünyanın taraflarından bağımsız bir çizgi izlemiştir. Bu bağımsız çizgi, her iki tarafın danışıklı dövüşle suçlanmasını da beraberinde getirmiştir. Sonuçta, danışıklı dövüşün adeta bir aracı haline gelen sistem karşıtı toplumsal hareketlerin 1968 sonrası süreçte reddedilerek bunların yerine yeni toplumsal hareketlerin ikame edilmesi de kaçınılmaz hale gelmiştir.

“Aynı zamanda 1968 dünya devrimi de dünya-sistemindeki ABD hegemonyasına karşı bir protesto ve aynı zamanda ABD ile de facto danışıklı dövüş içine girmekle suçlanan SSCB’ye karşı bir protesto niteliğindedir. Devrimciler tahlillerini daha da ileri götürerek istisnasız bütün belli başlı tarihsel sistem karşıtı hareketleri, sosyal demokratları (Britanya’da İşçi Partisi, ABD’de Yeni Anlaşma Demokratları), komünist partileri ve ulusal kurtuluş hareketlerini temelden eleştirmişlerdir. Tamamen yeni bir strateji, ABD’nin hegemonik liberalizmi tarafından kafalanamayacak bir strateji ihtiyacını gündeme getirmişlerdir. Bu çağrı eski sistem karşıtı hareketlerin altını oymuştur; ama aynı zamanda da ABD’nin kafalama stratejisi açısından sonun başlangıcına işaret etmektedir”.²³³

1968 sonrası süreçte her türlü kalıpları dağıtıp zincirleri kırarak özgür düşünce ve hareket imkânını ön plana çıkarmayı hedefleyen anlayışın güçlenmesiyle birlikte Batı modernizminin adeta kutsallaştırdığı bir takım peşin kabuller de sorgulanmaya başlanmıştır.

“Yakın geçmişteki 1968 sonrası döneme dönecek olursak, egemen zihniyetin meşru bilgi olarak kabul ettiği şeylere karşı açık karşı çıkışlar üç inanca karşı saldırılarda yoğunlaşmıştı: (1) kamusal bilgi olarak araçsal bilimin teknoloji yoluyla uygulamaya konduğu ve gerçek dünyaya uygulandığında ilerlemeyi sağladığı inancı (2) ebedi doğruları yansıtan evrensel önermeler olduğu inancı (3) akademik disiplinlerin bizzat kendi arasında bir bilgi hiyerarşisi oluşturan önemli farklılıklar bulunduğu inancı”.²³⁴

1968 sonrası artan özgürlük talepleri en az Batı Blokunda olduğu kadar Doğu Blokunda da etkili olmuş ve buradaki rejimleri temelinden sarsacak boyutlara ulaşmıştır. Bu gelişmeler ortaya çıkmadan önce “toplumsal ve siyasal olarak SSCB’nin büyük kısmı istikrarlı bir toplumdur. Bunun nedeni kısmen, hiç kuşkusuz, otorite ve sansürün öteki ülkeler hakkında tam bir bilgisizliğe yol açmasıydı”.²³⁵ Aynı süreç içinde gelişme gösteren kitle iletişim imkânları, katı duvarlarla birbirinden ayrılan karşılıklı iki güç odağının toplumlar nezdinde birbirlerinden daha fazla haberdar olmalarını da

²³³ Immanuel Wallerstein, “Küresel Resim: 1945-90”, s. 276.

²³⁴ Richard Lee, “Bilgi Yapıları”, **Geçiş Çağı**, Derl.: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, s. 244.

²³⁵ Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl - 1914-1991 - Aşırılikler Çağı**, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996, s. 547.

sağlamıştır. Böylelikle kendilerini teze karşı antitez söylemiyle öne çıkaran ve halklara daha iyi bir yönetim vaat eden sosyalist rejimler, fiiliyattaki katı ve baskıcı uygulamaları sebebiyle süreçten en fazla zararlı çıkan taraf olmuşlardır.

Eric Hoffer, ilk kez 1951 yılında yayımlanan kitabı “Kesin İnançlılar” da çok isabetli bir öngöründe bulunarak SSCB’nin 1980’lerde yaşayacağı süreci adeta önceden resmetmeyi başarmıştır. Buna göre insanlar, yaşamlarında ekonomi, özgürlük gibi alanlarda özlemini çektikleri bir iyileşme gördükleri ve bunun daha ilerisini talep edecek gücü kendilerinde buldukları zaman harekete geçer ve mevcut sistemle çatışmaya girerler. Aynı kural SSCB için de geçerli olacaktır.

“İnsanları isyana teşvik eden şey fiilen çekilen sıkıntı değil, daha iyi şeylerin tadını almış olmaktır. Bugün Sovyet Rusya’da halk iyi hayatın gerçek tadını tatmadan önce genel bir ayaklanma olması ihtimali çok zayıftır. Politbüro rejimi için en tehlikeli an, Rus halk kitlelerinin ekonomik durumunda önemli bir gelişme olduğu ve totaliter idarede, bir miktar gevşeme görüldüğü an olacaktır”.²³⁶

Aslında Hoffer’ın SSCB ile ilgili öngörüsünü temellendirdiği tespit, daha önce Tocqueville tarafından da benzer şekilde dile getirilmiştir. “Alexis de Tocqueville’in Fransız Devrimi üzerine klasik çalışmasında belirttiği gibi, her devrimci değişim, çoğu zaman, eski rejim kendisini reformdan geçirmeye yeltendiği zaman başlar.”²³⁷

Bununla birlikte, SSCB’de çöküşün 1980’lerde geliştirilip uygulanan Glasnost ve Perestroika gibi politikalar sebebiyle mi gerçekleştiği, yoksa rejimin belirtilerini hissettiği çöküşün önüne geçebilmek için mi bu politikalara başvurmak zorunda kaldığı ayrı bir tartışma konusudur. Aslında her iki açıklamanın da doğruluk payı olduğunu kabul edecek olursak; öncelikle rejimin çöküş tehlikesinin önüne geçmek için bu politikalara başvurduğunu, ancak Hoffer’ın da öngördüğü şekilde bu politikaların çöküşü engellemek yerine daha da hızlandırdığı söylenebilir. Gorbaçov, SSCB’yi çöküşe götüren 1985-1991 sürecinde yaşananların aslında kaçınılmaz sona gidişten başka bir şey olmadığını 1991’deki istifası sırasında şu cümleleriyle ifade etmiştir:

“Kendimi bu ülkenin dümeninde bulduğumda, bu ülkede bir şeylerin yanlış gittiği pekâlâ açıldı (...) Sanayileşmiş ülkelerdeki insanların yaşadıklarından çok daha kötü yaşıyorduk ve giderek onların gerisinde kalıyorduk. O zaman bile neden aşikârdı: Bu ülke bürokratik kumanda sisteminin prangaları altında nefes

²³⁶ Hoffer, s. 59.

²³⁷ Daniels, s. 257.

alamıyordu. İdeolojiyi tatmin etmeye ve (...) silahlanma yarışının külfetli yükünü karşılamaya mahkûm edilmiş olan ülke, kendisini bir kırılma noktasında buldu”.²³⁸

Gorbaçov, 1985’te başlayan iktidarının ilk yılında yolsuzluk ve alkolizme karşı kampanyalarla disiplin ve verimliliği artırmaya çalışmıştır. 1986’daki Çernobil nükleer faciasından sonra reformun hızını artırmış, açıklık/şeffaflık anlamına gelen Glasnost ilkesini ilan etmiş, sansürü gevşetmiş, tarih ve ideolojiyi tartışmaya açmış, medyayı canlandırmıştır. Halk Temsilcileri Kongresi’ni seçmek üzere Mart 1989’da ilk kez usule uygun ve özgür seçimler yapılmıştır.²³⁹ “Ekonomik alanda sol eğilimli gazeteler Sovyetler Birliğinde yeni bir dönemden bahsediyorlardı. Bunlara göre Gorbaçov üç yenilik getirmişti: Glasnost (açıklık), Demokratizatsiya (demokratikleşme), Perestroika (değişim)”.²⁴⁰ Ancak reformlar bunlarla da sınırlı kalmayacaktır.

“1990’ın başında Gorbaçov, Komünist Partisi’nin bir anayasal ilke olarak siyasal tekelinden feragat ederek, on beş cumhuriyetin yönetimleri için özgür seçimler düzenleyerek demokratik istikamette ilerledi. Demokratlar ve azınlık ulusları, hemen her yerde zafer elde ettiler”.²⁴¹

Böylelikle reformların SSCB’yi getirdiği noktada görüldüğü üzere “Amerikalı gazeteci Robert Kaiser’in sözleriyle, ‘Gorbaçov (...) denetleyemediği bir devrimi başlatmıştı’”.²⁴²

Sovyetler Birliğinde bu reformlar yürürlüğe girer ve rejim çözülmeye sürüklenirken, bu ülkenin öncülüğündeki Varşova Paktı ülkeleri de esneme ve çözüme işaretlerinden nasiplerini alarak 1989 yılı içinde süratle gelişen demokratik devrimlere sahne olmuşlardır.

“Sovyetler Birliği’nde reform, çoğunlukla tek tek Doğu Avrupa ülkelerinde huzursuzlukların işareti olmuştur. Ancak bu kez Sovyetlerdeki reform çok daha derindi ve huzursuzluk, eş zamanlı olarak hemen hemen Doğu Avrupa’nın tümünü sardı. Gorbaçov, diktatörlüğün Sovyet toplumu üzerindeki ağır denetimini çözerken, kendi ülkesinde sadece muhalefet hareketlerine yol açmakla kalmadı, uyduları baskı altında tutmaya yönelik isteksizliğinin işaretini de verdi”.²⁴³

1989 yılında Doğu Bloku ülkelerinde gerçekleşen devrim ve iktidar değişikliklerinin ardından 1 Temmuz 1991’de Varşova Paktı, 25 Aralık 1991’de ise SSCB dağılmıştır. SSCB’nin zinde komünist güçlerinin, rejimin hızla çöküşe sürüklendiğini görerek buna

---

²³⁸ Daniels, s. 258.

²³⁹ Daniels, ss. 258-259.

²⁴⁰ Sayılğan, s. 581.

²⁴¹ Daniels, s. 265

²⁴² Daniels, s. 259.

²⁴³ Daniels, s. 260.

karşı önlemler almak için yürüttükleri çalışmalar başarılı olamayınca tarih, sosyalist sistemin bu devlette de, diğer Doğu Bloku ülkelerinde de çöküşüne sahne olmuştur. Söz konusu muhafazakar çabalar, 19 Ağustos tarihli komünist darbe girişimiyle en radikal ve keskin boyutuna ulaşmıştır.

“19 Ağustos 1991 sabahının erken saatlerinde, ‘Devlet Acil Durum Komitesi’, Gorbaçov’un üst düzeye getirmiş olduğu insanlar da dahil olmak üzere, Moskova’da herkesi kapsayan bir sıkıyönetim emri verdi ve o sırada tatilini geçirmekte olan başkanı ev hapsine aldı. Ancak darbe büyük ölçüde kötü hazırlanmıştı ve Yeltsin’in Rus yönetimini bastırmakta bile başarısız oldu; Rus Yüksek Sovyeti’nin karargâhı olan Beyaz Saray, komploculara meydan okumak için bir tankın üzerine çıkan Yeltsin’in görünmesiyle harekete geçen dramatik halk direnişinin merkezi oldu”.²⁴⁴

Bu son çırpınış, dünya genelinde kısa süreli bir heyecana sebebiyet verse de sosyalist rejimin agonisi (ölüm iyileşmesi) olmaktan öte bir anlam kazanamadı. Bu başarısız darbe girişiminden sadece 6 gün sonra Gorbaçov istifasını verecek ve SSCB dağılıp 15 bağımsız devlete bölünmüş olacaktı.

“Yeni bir dünya yaratma keşmekeşine korkusuzca atılan Lenin ve Bolşevikler, Marksist öğretinin her şeye muktedir olduğuna körü körüne inanmışlardı”.²⁴⁵ 1917’deki bu kesin inançla girişilen devrim nasıl Bolşeviklere iktidarın kapılarını açmışsa, aynı ideolojiye olan inanç ve güvenin tamamen kaybolmuş olması da aradan 74 yıl geçtikten sonra girişilen karşı devrimin başarıya ulaşmasına ve iktidarın bu kez aynı kadroların elinden kayıp gitmesine yol açmıştır. Gorbaçov’un, halkın inanç ve güvenini tekrar tesis etme yönünde sarf ettiği çalışmalar sonuçsuz kalmış, hatta bunun da ötesinde yıkılma sürecine hız kazandırmıştır.

Global dünya tablosunda 1970’lerden itibaren meydana gelen değişiklik doğal olarak sadece siyasal alanla sınırlı kalmamış, ekonomik ilişkiler başta olmak üzere birçok farklı alanda da köklü değişimler gözlenmiştir. Günümüz dünyasının şekillenmesinde öne çıkan ve bu çalışma içinde sık sık temas edilen küreselleşme olgusunun en etkili olduğu alanlardan birisi iletişim teknolojisi ise diğer birisinin de makro ekonomik ilişkiler olduğu söylenebilir. Farklı biçimlerde tanımlanıp adlandırılan yeni toplum modeline geçişte, ekonomik dengelerdeki değişimlerin gerçekten önemli bir rolü olmuştur. Ancak, geçmiş asırlarda görülenin aksine ülkeler ve bölgeler arasındaki bir

---

²⁴⁴ Daniels, s. 267.

²⁴⁵ Hoffer, s. 35.

değişimin ötesine geçerek farklı bir boyutta gerçekleşmesi, bu denge değişimini orijinal hale getirmiştir. Küreselleşme olgusu içinde ekonomi alanında ortaya çıkan çok uluslu şirket ve küresel sermaye kavramları, bu yeni dönemde gerilemekte olan ulus devlet gerçekliğinin ötesine geçmeye başlamıştır.

“Ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal etkileriyle günümüzün en belirleyici olgularından biri olan küreselleşme, 1950-70 arası uygulanan ulusal ekonomi politikalarının ve refah devletinin ekonomiyi düzenleyici rolünün 1970 sonrası süreçte dönüşüme uğramasıyla ilişkilidir. Piyasanın ulus-devletin kontrolünden çıkması ve sınır tanımaz bir hal alması, devletin küçülmesi ve özelleştirme gibi neo-liberal (yeni sağ) politikalar ise bu döneme damgasını vurmuştur. Ayrıca, gelişmiş ülkelere ait ulusal şirketlerden bir bölümü, çokuluslu ve çok merkezli şirketlere dönüşmüş, ulusal ekonomi politikaları ise önemli ölçüde uluslararası bir boyut kazanan sermayenin etkisi altında kalmaya başlamıştır. Böylece dünya, bütünleşmiş bir pazar haline gelmiştir”.²⁴⁶

Böylelikle dünya, Doğu Bloğunun dağılıp çökmesiyle başlayan 1991 sonrası döneme, daha 1960-70’lerde belirmeye başlayan sosyal, kültürel ve iktisadi altyapısal değişiklikler üzerinde girmiştir.

1991 Sonrası Dönem

ABD ve SSCB ya da daha geniş anlamda NATO ve Varşova Paktı arasındaki rekabet, ilk bakışta bu iki süper gücün birbirlerini ortadan kaldırma amaçlı topyekûn ve sınırsız bir mücadele içinde oldukları görüntüsüne sebep olabilir. Ancak bu mücadelenin, karşı tarafı tamamen çökertmeyi hedeflemeyen kontrollü bir mücadele olduğu kanaatini taşıyanlar da vardır.

“1980’lerin sonunda önce Sovyet Bloğunun daha sonra da bizzat SSCB’nin çözülmesini, bu bloğun yok edilmesinin 1945’ten beri ABD’nin birincil öncelikteki amacı olduğu iddiasını ciddiye alırsak ABD’nin bir zaferi olarak addedebiliriz. Dünya-sisteminde ABD hegemonyası açısından değerlendirildiğinde, devletlerarası ilişkilerdeki Soğuk Savaş iskelesinin çökmesinin, ABD’nin politik iradesine rağmen gerçekleşen bir şey olduğunu söylemek daha yerindedir”.²⁴⁷

Dolayısıyla bu düşünceye göre, yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünyada çift kutuplu soğuk savaş şartları üzerine bina edilen denge ve hâkimiyet ilişkilerinin, kutuplardan birisinin çökmesi sonucunda bozulduğu ve ortaya ABD’yi de derinden etkileyen bir sistem krizinin çıktığı söylenebilir.

²⁴⁶ Devrim Deniz Erol, “Bir Sivil İtaatsizlik Örneği: ‘Bergama Olayları’ ve Türkiye Basınındaki Sunumu”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 198-199.

²⁴⁷ Immanuel Wallerstein, “Küresel Resim: 1945-90”, s. 276.

Söz konusu gelişmeler politik sınırlar içinde kalmamış, toplum yapısını ve toplumsal düzeni birçok bakımdan etkileyen yeni ilişki biçimlerinin gelişmesine de sebep olmuştur. Bu ilişki biçimleri doğrultusunda toplumsal yaşam içerisinde meydana gelen çatışmaların mecrası da değişmiştir. Meydana gelen zincirleme değişimler ve yeni koşullar, neticede ortaya yeni bir kavramsal dünyanın çıkmasına kadar varmıştır.

“Bütün bir yirminci yüzyıla baktığımızda, tüm dünyanın, liberalizm ve Marksizm’e dayanan iki ayrı ve birbirine karşıt ideolojiden hareketle anlamlandırıldığı ve iki ayrı kampa ayrıldığını görüyoruz. Yirmi birinci yüzyıla girdiğimizde, bir yandan modern ideolojik savaşlar son bulurken, diğer yandan postmodern ideolojik çatışmalar farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, modern döneme ait makro düzeydeki ikili çatışmalar, postmodern dönemde yerini mikro düzeylerdeki çoklu çatışma biçimlerine bırakmaktadırlar. Yaşadığımız dönemde ortaya çıkan yeni olay ve olguları, modern kavramlarla algılamaya çalışmak, çoğu zamanda yetersiz kalmakta ve daha açıklayıcı kavramlara ihtiyaç doğmaktadır”²⁴⁸

Böylelikle 1989’da Berlin duvarının yıkılması, aynı yıl Doğu Bloku ülkelerinin tek tek demokrasi ve bağımsızlık talepli devrimlere sahne olması, ardından 1991’de Varşova Paktı ile SSCB’nin peş peşe dağılması sonucu global düzeyli siyasi sistemde ve insanların olan biteni anlamlandırmada ihtiyaç duyduğu kavram haritalarında bir boşluk meydana getirmiş olmaktadır.

“Soğuk Savaşın bitmesi, kökeni soğuk savaşa dayanan bütün kurumları arkaik hale getirmiştir. Bu NATO’nun temel problemidir. Bu kuruluş, 1989 sonrasında arkasında ağdalı bir retorik destek bulurken kendisine uluslararası politik arenada oynaması için görece küçük bir rol verilmiştir”²⁴⁹

Bu boşluğu doldurmak üzere aynı düalist yaklaşımla yeni kutuplaşmalar tesis etmeye yönelik girişimlerin ortaya atılması ise gecikmemiştir. Margaret Thatcher’ın, 1990 yılında İskoçya’da yapılan bakanlar kurulu toplantısında söylediği “NATO’nun askerî gücü, ileride Avrupa sahasının dışına müdahale etmesi kaçınılmaz olacaktır. Çünkü bazı İslam ülkeleri çok geçmeden nükleer silahlara ve onları istedikleri hedeflere atma imkânına sahip olacaklardır”²⁵⁰ sözü, çöken rakip siyasi kutbun yerine yeni bir düşman üreterek soğuk savaş oyununu (ya da stratejisini) devam ettirme arayışı olarak yorumlanabilir. Böylelikle belki de NATO’nun itibarı korunacak ve eski dünya sistemi bir şekilde devam ettirilebilecektir. Thatcher’ın 2002 Şubat’ında (11 Eylül 2001

²⁴⁸ Bülent Evre, **Postmodern Paradoks ve Siyaset**, Ankara: Adımlar Yayınevi, 2009, s. 11.

²⁴⁹ Immanuel Wallerstein, “Küresel Olasılıklar: 1990-2025”, **Geçiş Çağı**, Derl.: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999, s. 287.

²⁵⁰ http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=1269957, (30 Kasım 2012)

saldırılarından beş ay sonra) yazdığı “Islamism is the New Bolshevism” (İslamcılık Yeni Bolşeviklik) isimli yazı da,²⁵¹ 12 yıl önce yaptığı açıklamayı destekler ve çift kutuplu dünya konseptini diriltme anlayışını gözler önüne serer niteliktedir.

Amerikalı Siyaset Bilimci ve ABD savunma bakanlık danışmanı Samuel Huntington tarafından 1993 yılında ortaya atılacak olan “Medeniyetler Çatışması” tezinin de Thatcher’ın açıklamasıyla paralellik taşıdığı ve hatta bu açıklamayı teorik olarak temellendirip destekleyici mahiyette olduğu söylenebilir. (Huntington’ın tezini bir sonraki başlık altında daha detaylı irdeleneceğiz). Huntington’ın saptamalarına bir yönüyle katılan Touraine de “nihayet 21. yüzyıl, Birleşik Devletlerle; Nasır’ın, Musaddık’ın ve Irak’lı, Suriyeli Baasçıların milliyetçiliklerinin yerini alan, İslam’ın yeni dinsel ve siyasal ifade biçimleri arasındaki, askeri ve dinsel karşılaşmayla açılıyor” demektedir.²⁵² Ancak aşağıda göreceğimiz gibi Touraine, eski ulusalcı değerlerin yerini alarak hızla yükselen bu dini değerlerin yeni, uzun süreli ve global ölçekli çatışmalara kaçınılmaz biçimde yol açacağı görüşünde değildir.

Bu durumda; yeni tehdit algılarını destekleme yoluyla kutuplaşmalara dayalı eski kavram dünyasını ve global sistem ilişkilerini sürdürme çabalarının, söz konusu dünya sistemi açısından bir agoni haline gelme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

11 Eylül 2001 Sonrası Dönem

Bu dönemin, “Bildiğimiz Dünya”nın “Agoni” si, yani sonu olma ihtimali bulunduğu söylenebilir. Agoni, aslında tıp literatürüne ait bir terimdir ve “canlılığın son döneminde ölüme karşı direniş” anlamına gelmektedir.

“Agoni sözcüğü, mücadele etme ve savaşma anlamındadır. Ölüme karşı direniş ifade eder. Yaşam ile ölüm arasında canlılığın son dönemidir. (...) Agoniye girmiş kişilerde patolojik, travmatik, toksik veya fonksiyonel nedenlerle artık geriye dönüşü olmayan işlev bozuklukları, düzensizlik ve yetersizlik söz konusudur. (...) Agoninin son safhasında bazen bu haller birden kaybolur. Kişinin adeta iyileştiği ve hayata döndüğü zannedilir. Bu hal tükenmek üzere olan canlılığın son dönemidir. Halk arasında bu hale “ölüm iyiliği” denir ve bu dönemden hemen sonra kişi ölür.”²⁵³

²⁵¹ Margaret Thatcher, “Islamism is the New Bolshevism”, <http://www.guardian.co.uk/world/2002/feb/12/afghanistan.politics> (18Aralık 2012).

²⁵² Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 10.

²⁵³ Mehmet Tokdemir, “Agoni (Can Çekişme)”, <http://www.nuveforum.net/1582-adli-tip/129166-agoni-can-cekisme/>, (06 Kasım 2012)

“Bütün sistemler gibi tarihsel sistemler de ölümlüdür. Bir başlangıçları, uzun bir gelişmeleri ve dengeden uzaklaşp çatallanma noktalarına ulaştıkça yaklaştıkları bir sonları vardır.”²⁵⁴ Hal böyle olunca, biyolojik sistemlerde yaşanan Agoni'nin tarihsel/siyasal sistemler için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu terim sosyal bilimlere uyarlanacak olursa, bir siyasal sistemin yıkılma sürecini tanımlamak için de kullanılabilir.

Siyasal sistemler doğal olarak kendi kadrolarını, menfaat gruplarını ve savunma mekanizmalarını üretirler. Dolayısıyla şartlar bir sistemi kaçınılmaz biçimde eliminasyona sürüklediğinde, bu sistemin içinden zayıf ya da güçlü birtakım direnç hareketlerinin zuhur etmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Bu hareketler bazen sistemin ayağa kalkıp canlanmaya başladığı zannına yol açsa da aslında kalan son enerjinin hızla tüketilip bitirilmesinden öte bir anlam taşımayacaktır.

İdeolojilerin tükeniş süreci içine girdikleri ve bunun yerine dinlere ya da medeniyetlere aidiyet bilincinin ağırlık kazanmakta olduğu bir dünyada karşımıza iki seçenek çıkmaktadır. Bu seçenekler, çatışma seçeneği ve farklılıklarla bir arada, uyum içinde yaşama seçeneği şeklinde ifade edilebilir.

“Tarih artık herkesin basamaklarını -hızlı ya da yavaş- tırmandığı bir merdiven olarak görülmediğine göre, yeni din savaşlarıyla bireylerin kendi aralarında eşit, ama birbirlerinden farklı özneler olarak tanımlanması arasında seçme yapmak da bize kalıyor”.²⁵⁵

Varlıklarını çatışma üzerine kurarak sürdürme anlayışına sahip olan çevreler doğal olarak bu seçeneklerden ilki üzerinde durmaktadırlar. Farklılıklarla bir arada yaşama kültürünün gelişimi üzerinde duran çevrelerin tercihi ise ikinci seçenek üzerinde yoğunlaşmaktadır. İşte Huntington ile Touraine örneğindeki sosyal bilimcilerin ayrıştıkları nokta da burasıdır. Touraine gibi sosyal bilimciler, çatışmayı kaçınılmaz gören Huntington gibilerinin aksine farklılıkların (özellikle bireysel boyuttaki farklılıklar da dâhil olmak üzere) çatışmaya yol açmayacak şekilde kabullenilebilmesini mümkün görmekte ve bu eğilimin desteklenmesinden yana tavır koymaktadırlar.

Dünya, son 25 yıl içinde Batı ve İslam dünyaları arasında bir takım sıcak gelişmelere şahit olmuştur. ABD ve diğer bazı Batılı devletler öncülüğünde gerçekleştirilen 1990-

²⁵⁴ Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, s. 9.

²⁵⁵ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 20.

1991 Körfez Savaşı, 1993 Somali askeri müdahalesi, El Kaide örgütünün ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 tarihli saldırıları ile bunu takiben 2001 Afganistan ve 2003 Irak işgali; yine aynı devletlerin desteğiyle İsrail'in gerçekleştirdiği 2006 Lübnan, 2008 ve 2012 Gazze saldırıları; son olarak da Fransa'nın 2013 Mali operasyonu gibi olaylar, bu sıcak gelişmelerden bazılarıdır. Bunlar, Batılı devletlerin İslam dünyasını -şimdilik bir bütün halinde olmasa da, en azından onun içindeki bazı unsurları- tehdit algısıyla değerlendirip hedef haline getirişinin somut örnekleridir.

Bu noktada 11 Eylül 2001 saldırılarının, Batı toplumlarında İslam dünyasına karşı bir tehdit algısı oluşturmak açısından özellikle öne çıktığı söylenebilir. "11 Eylül sonrası ortamda Amerikan yönetimi kendilerine yönelik asıl tehlikenin bu bölgeden geldiği algılamasını tüm dünyaya duyurmuştur".²⁵⁶

Gerek Batı gerekse İslam dünyası içinde beliren şiddete dayalı bir takım eğilimler ve örgütsel faaliyetler ile Batılı devletlerin savaştan politikaları her ne kadar bu iki medeniyeti bütünüyle bağlayıcı nitelik taşıyor olmasa da bu toplum ve medeniyetler arasında büyüme potansiyeli taşıyan bir zıtlığa yol açmaktadır.

Batı toplumlarında İslam dünyasına ve Müslümanlara yönelik ön yargılı düşmanlığın artışı, bu konuda yapılan çalışmalarla belgelenmektedir. Örneğin; insan haklarının durumunu inceleyen özel bir Amerikan raporu (Human Rights Watch, We Are Not the Enemy, New York, 2002) "9/11 saldırılarından hemen sonra Amerika'da yaşanan cinayet, saldırı, kundakçılık ve yağma dâhil olmak üzere, Müslümanları ve Arapları hedef alan nefret ivmeli suçları belgelemektedir".²⁵⁷

Bununla birlikte; dünyada kutuplaşmaları, sürekli tehdit algısını, tedirginliği, gerginliği ve savaşları diri tutarak politika yürütme anlayışı artık geniş halk kitleleri nazarında eskisi kadar kabul görmemekte ve tepkiyle karşılanmaktadır. Örneğin "ABD'nin Irak'a saldırı planının arkasında pek çok neden olabilir; ama hem ABD yönetimi hem de bütün dünya şunu çok açık ve net olarak Irak'ın zikredilen silahlara sahip olmadığını biliyordu. Zaten Irak'ta öyle bir teknoloji de yoktu".²⁵⁸ İşte dünya genelinde oluşan bu bilinç, küresel sistemce özellikle diri tutulmaya çalışılan soğuk savaş ortamına ve bu

²⁵⁶ Abdullah Taşkesen, **Ortadoğu'daki ABD**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2008, s. 246-247.

²⁵⁷ Türkkaya Ataöv, **11 Eylül: Terörle Savaşın Bahane mi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2003, s. 102.

²⁵⁸ Taşkesen, s. 129

ortamda istenildiği zaman alevlendirilen haksız sıcak savaş ve işgallere karşı dünya çapında ses getiren “Barış Hareketi”ne yol açmıştır. Kutuplaşmalara ve hem ekonomik hem de kültürel sömürüye dayalı küresel sistemle hesaplaşan “Küreselleşme Karşıtı Hareket” ile bu hareketin bir uzantısı durumundaki “Barış Hareketi”, bugün en etkin yeni toplumsal hareketler arasında yer almaktadır.

Sonuçta; insanlık olarak önümüzde Touraine’in dediği gibi yeni din savaşları ya da farklılıklarla bir arada yaşama kültürünü geliştirme gibi iki ayrı seçenek durmaktadır. Dolayısıyla 1990’lardan başlayarak 2010’lu yıllara kadar devam eden çatışmaların bundan sonra da sürüp gitmesi ve hatta artması gibi bir ihtimal mevcuttur. Buna karşılık söz konusu çatışmaları alevlendirici adımların -özellikle de 11 Eylül 2001 saldırıları ve bunu takip eden işgallerin- karşılıklı kutuplaşmalara dayalı dünya konseptini sürdürmeye yetmeme, aksine bu konseptin bir agonisi haline dönüşme ihtimali de mevcuttur.

19.08.1991 tarihli komünist darbe girişimi nasıl eski Sovyetler Birliği rejiminin agonisi içinde gerçekleşip onun son nefesine dönüştüyse; 11.09.2001 saldırılarının ve ardından ABD tarafından gerçekleştirilen Afganistan ve Irak işgallerinin de karşıt kutupların çatışması üzerine kurulu yirminci yüzyıl dünya konseptinin agonisi içinde gerçekleşme, onun için sona giden yolda bir başlangıca dönüşme ihtimalinin var olduğu söylenebilir.

Bizi geleceğe taşıyacak mevcut değişkenlerin çeşitlilik ve karmaşıklığından kaynaklanan belirsizlik, ileriye yönelik farklı tezlerin ileri sürülüp konuyla ilgili ihtimallerin tartışılmasına yol açmıştır.

2.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Medeniyet Tezleri

1980’lerin sonları ve 1990’ların başlarında sosyalist Doğu Blokunun hızlı bir biçimde çöküşü ve ABD’nin başını çektiği liberal demokrat Batı Blokunun dünyada tek kutup durumuna gelişi sosyal bilimcileri harekete geçirmiş ve ortaya çıkan bu yeni durumu anlamlandırarak belirsizliği giderme yönünde çabalara yol açmıştır.

“1991 yılında Sovyetler Birliği’nin resmen dağılması ve neticede iki kutuplu dünya sisteminin ABD’nin zaferi ile son bulması, Amerikan dış politika anlayışında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminin açık ve belirgin dış politika anlayışı, yerini belirsiz ve istikrarsız bir dış politika eğilimine bırakmıştır. Dış politikadaki bu belirsizlik, Fukuyama, Huntington ve Brezinski gibi düşünürlerin görüşleri referans alınarak anlamlandırılmaya çalışılmış ve

dolayısıyla dış politika uygulamalarında bu düşünürlerin görüşlerinin etkisi görülmüştür”.²⁵⁹

Söz konusu çabalar kapsamında ileri sürülerek dünyanın geleceğini tasvir etmeye çalışan futuristik tezler arasında özellikle ikisinin öne çıktığı ve dünya çapında geniş tartışmalara yol açtığı söylenebilir. Her ikisi de Amerika’da üretilen ve büyük ölçüde birbirine zıt olan bu iki tez; Samuel Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” ve Francis Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezleridir.

“Medeniyetler Çatışması” Tezi

Aslında Medeniyetler Çatışması tezini ilk olarak ortaya atan kişi, ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee’dir ve bu tez, Huntington’dan birkaç yıl önce Bernard Lewis tarafından tekrar dillendirilmiştir.²⁶⁰ Ancak gerçek anlamda tanınır ve tartışılır hale gelmesi, Huntington’a ait 1993 tarihli “Medeniyetler Çatışması mı?” isimli makaleden sonra gerçekleşmiştir. Huntington 1996 yılında bu çalışmasını genişleterek “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden İnşası”^{*} adıyla kitap haline getirmiştir.

Huntington dünya çapında çok ses getiren ve çok da tepki alan bu tezini ileri sürerken; modern Amerika ve Batı Avrupa’nın öncülük ettiği kültürel, toplumsal ve siyasal sistem modelinin müstakbel çatışmaları üzerine öngörülerde bulunuyordu. Buna göre dağılıp çökmüş olan sosyalist Doğu Blokunun Batıya yönelik ideolojik rekabet ve muhalefeti, artık yerini çeşitli toplumların yine Batı Medeniyetine yöneltecekleri kültür temelli bir muhalefete bırakmaktadır. Huntington “benim faraziyem şudur ki, bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hakim mücadele kaynağı kültürel olacak”²⁶¹ diyordu. Böylelikle ideolojik mücadelelerin baskın olduğu eski dönemde ‘sen hangi taraftasın’ biçiminde sorulan anahtar soru, medeniyetler arasındaki çatışmada yerini ‘sen nesen’ şeklindeki farklı bir soruya bırakmaktadır.²⁶²

²⁵⁹ Muhittin Ataman ve Özkan Gökcan, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012, s. 207-208.

²⁶⁰ Murat Yılmaz, “Medeniyetler Çatışmasına Giriş”, **Medeniyetler Çatışması**, Derl.: Murat Yılmaz, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2000, s. 17.

* İngilizce orijinali: “The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order”.

²⁶¹ Samuel Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, **Medeniyetler Çatışması**, Derl.: Murat Yılmaz, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2000, s. 22.

²⁶² Huntington, s. 27.

Batı Medeniyetini merkeze alarak düalist ve çatışmacı bir bakış açısı üzerinde yükselen bu yaklaşıma göre; tarihsel süreç içinde daima süregelen çatışmalar, dönemsel şartlar doğrultusunda farklı boyutlar kazansa da hiç eksik olmamıştır. Fransız ihtilalinden sonra krallar arasındaki savaşlar bitip milletler arasındaki savaşlar başlamış; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletler arasındaki savaşların yerini ideolojiler arasındaki savaşlar almış; bu doğrultuda önce komünizm, faşizm-nazizm ve liberal demokrasi arasında üçlü bir kombinasyon içinde cereyan eden mücadele daha sonra sadece komünizm ve liberal demokrasi arasındaki bir mücadeleye dönüşmüştür.²⁶³ Şimdi ise mücadelenin zemininde önemli bir değişim yaşanmaktadır.

“Prensler, milli devletler ve ideolojiler arasında cereyan eden bütün bu kavgalar, esasen Batı medeniyeti bünyesindeki mücadelelerdi; William Lind'in deyimiyle, 'Batıya ait iç savaşlar' dı. Daha önce 17, 18 ve 19. asrın savaşları ve dünya savaşları kadar Soğuk Savaş'ın gerçeği de bu idi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, milletlerarası siyaset Batılı görünüşünün dışına çıkıyor ve Batı ile Batılı olmayan medeniyetler arasında ve Batı dışı medeniyetlerin kendi aralarındaki etkileşim, milletlerarası siyasetin odak noktası haline geliyor”.²⁶⁴

Huntington, yeni süreçte ön plana çıkarak birbirleri arasında mücadeleye girişeceğini öngördüğü bu medeniyetleri, “Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyetleri” şeklinde sıralamaktadır.²⁶⁵ Farklı medeniyetlerin insanları arasındaki etkileşimlerin giderek artması,* Huntington'a göre “medeniyetlerin kendi bünyelerindeki müşterekliklerin yanı sıra medeniyetler arasındaki ayrılıkların farkedilmesini güçlendiriyor”²⁶⁶ ve bu da çatışma için gerekli şartların oluşmasına hizmet ediyordu.

Huntington'ın bu sekiz medeniyet içerisinde Batı ve İslam medeniyetleri arasındaki muhtemel çatışmaya ayrı ve özel bir yer verdiği görülmektedir. “Batı tarafından vücuda getirilen İsrail”, Fransızların Cezayir'de yürüttüğü “kanlı ve insafsız” savaş, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin 1956'da Mısır'a saldırısı, Amerikan güçlerinin 1958'de Lübnan'a girmesi, bilahare Libya'ya saldırımları ve neticede 1990 körfez savaşında Irak'a saldırımları gibi gerçekliklerin İslam dünyasında doğurduğu tepki, gelecekte İslam ve Batı medeniyetleri arasında ortaya çıkabilecek bir çatışmanın zeminini

---

²⁶³ Huntington, s. 23.

²⁶⁴ Huntington, s. 23.

²⁶⁵ Huntington, s. 25.

* Bu durum, daha sonra işlenecek olan küreselleşme olgusu ve enformasyon toplumu kuramıyla ilişkilidir.

²⁶⁶ Huntington, s. 25.

hazırlamaktadır.²⁶⁷ Huntington'ın M. J. Akbar ve Bernard Lewis gibi düşünürlerin görüşleriyle de desteklediği savına söre “Batı'nın bundan sonra karşılaşacağı meydan okuma kesinlikle Müslüman âleminden gelecektir”.²⁶⁸ Bu meydan okumada ise, söz konusu Müslüman ülkelerde güçlenmekte olan İslamcı toplumsal hareketler önemli rol oynayacaktır.

“Arap siyasi sistemlerindeki bazı açılmalar şimdiden meydana çıkmaktadır. Bu açılmalardan esas faydalananlar İslamcı hareketler olmuştur. Kısacası, Arap dünyasında, Batılı demokrasi Batı aleyhtarı siyasi güçleri kuvvetlendiriyor. Bu geçici bir vakıa olabilir; fakat İslam ülkeleriyle Batı arasındaki ilişkileri kesinlikle müşkülata sokacaktır”.²⁶⁹

Gerçi Huntington “farklılıklar illâ da mücadele demek değildir ve mücadele de muhakkak surette şiddet manasına gelmez”²⁷⁰ demektedir. Ancak geçmiş mücadelelere ve müstakbel gördüğü mücadelelerin zeminini hazırlayan olaylara dair verdiği örnekler hep savaş, işgal türünden şiddet içerikli mücadele örnekleridir. Tezini “Medeniyetler Çatışması” adı altında ileri sürmesinin sebebi de bu olmalıdır.

Nitekim yukarıda da değindiğimiz gibi; İngiltere başbakanı Thatcher'ın, bu makalenin yayınlanmasından üç yıl önceki ifadesine uygun biçimde Müslüman dünyaya yönelik savaş ve işgal operasyonları düzenlenmiş ve bu operasyonlar, 11 Eylül 2001 sonrasında “yeni bir çift kutuplu dünya tesis edilmek istenircesine” daha da artmıştır.

Huntington'ın tezi, Batı medeniyetini daima bir çatışma ve düalizm mantığıyla ayakta tutma anlayışına hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirilirken, öte yandan bu medeniyetin tüm karşıt kutuplara galip gelip onları ortadan kaldırmakta olduğunu savunan zıt tezler de geliştirilmiştir. Bu konuda, Huntington'ın teziyle aynı ölçekte ses getirmiş ve eleştirilere maruz kalmış olan ve Japon asıllı Amerikalı Francis Fukuyama tarafından ortaya atılan “Tarihin Sonu” tezi dikkate değerdir.

“Tarihin Sonu” Tezi

---

²⁶⁷ Huntington, ss. 31-32.

²⁶⁸ Huntington, s. 32.

²⁶⁹ Huntington, s. 32.

²⁷⁰ Huntington, s. 25.

Fukuyama, 1989 yılında yazdığı “Tarihin Sonu mu?” isimli makalesinde dile getirdiği tezini 1992 yılında “Tarihin Sonu ve Son İnsan”^{*} adıyla genişleterek kitaplaştırmıştır.

Tarihin Sonu tezi, ondan birkaç yıl sonra Huntington tarafından öne çıkartılan Medeniyetler Çatışması teziyle karşılaştırılarak incelenecek olursa, her iki tezin Batı merkezli olmaları noktasında birleştikleri söylenebilir. Bununla birlikte Huntington’ın çatışan ve varlığını çatışarak sürdüren medeniyet anlayışına karşı Fukuyama, diğerlerini tamamen bastırarak tarihte tek kalma yolunda ilerleyen bir ‘Liberal Demokratik Batı Medeniyeti’ anlayışına sahiptir.

“Bu kitabın temel fikirlerini 1989 yazında *The National Interest* dergisinde “Tarihin Sonu mu?” başlıklı bir makalede yayınlamıştım. (...) Bu tezde durup kalmamış, liberal demokrasinin muhtemelen “insanlığın ideolojik evriminin son noktasını” ve “nihai insani hükümet biçimini” temsil ettiğini öne sürmüştüm. Buna göre liberal demokrasi “tarihin sonu”ydü.”²⁷¹

“Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezinin ana teması: İnsanoğlunun felsefi ve siyasi müesseseseleşme bazında arayışının bitmiş olduğu ve liberalizmin insanlığın mutluluğu için yeterli olacağı, dolayısıyla da insanlığın arayışı anlamında tarihin sonunun geldiği fikrinden ibaret.”²⁷²

İki tez ayrıca ideolojilerin tükenmekte olduğu noktasında birleşmektedir. Ancak Huntington, (özellikle Doğu-Batı arasındaki) kaçınılmaz mücadelenin eriyen ideolojiler yerine medeniyetler üzerinden devam edeceğini savunurken Fukuyama’ya göre Batı medeniyeti diğerlerini her açıdan silip süpüreceği için artık böyle bir mücadeleye mahal kalmayacaktır.

Fukuyama’ya göre, “Batı’nın ya da Batı düşüncesinin zaferi, her şeyden önce Batı liberalizmine alternatif olduğu varsayılan sistemlerin büsbütün tükenmesi olayında kendisini göstermektedir.”²⁷³ Bu durum Moskova’dan Çin’e, Japonya’dan Tahran’a ve Prag’a varıncaya kadar çok çeşitli coğrafya ve milletler üzerinde sergilenmektedir. Batı medeniyet ve yaşam tarzının baskınlık olgusu; yüksek politikalarda olduğu gibi renkli

---

* İngilizce orijinali: *The End of History and the Last Man*.

²⁷¹ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev.: Zülfü Dicleli, 2. Basım, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999, s. 7.

²⁷² Ahmet Davutoğlu, “Kriz İçindeki Batı”, **Tarihin Sonu mu?**, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, s.105.

²⁷³ Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, **Tarihin Sonu mu?**, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, s. 14.

televizyonun, lokanta ve giyim mağazalarının, Beethoven müziğinin, rock parçalarının ve tüketim kültürünün engellenemez yaygınlaşmasında da görülebilir.²⁷⁴

Ancak Fukuyama; sürecin henüz tamamlanmadığını ve devam ettiğini de not düşmektedir. Buna göre;

“Liberalizmin zaferi, temelde düşünceler ya da bilinç alanında gerçekleşmiştir ve gerçek ya da maddi dünyada henüz bu zafer tamamlanmış değildir. Ancak bunun, uzun vadede maddi dünyayı yönetecek olan idea olduğuna inanmak için, oldukça güçlü nedenler bulunmaktadır”.²⁷⁵

Fukuyama “tarihin sonu” ifadesiyle, insanlığın artık ideal ve değişmez bir toplumsal yaşam modeline ulaşmakta olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Ünlü makalesini 1989’da yayınlamasından sonra gerçekleşen bir takım çok önemli olayların kendi savına karşı delil olarak öne sürülmesine 1992 yılında yazdığı “Tarihin sonu ve son insan” isimli kitabında cevap vermiştir.

“Oysa bundan böyle büyük ve önemli olaylar olmayacağını öne sürmüş değildim, ben yalnızca tarihin sonundan söz etmişim. Benim tarihten anladığım, bütün zamanların bütün insanların deneyimlerini kapsayan eşsiz ve bağlantılı bir evrim sürecidir”.²⁷⁶

Fukuyama, tarihin ideal bir modele ulaşarak nihayet bulabileceği savını Hegel’e dayandırmaktadır. “Bu tarih anlayışı büyük Alman filozofu Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in anlayışıyla yakından ilişkilidir”.²⁷⁷ Ona göre “Hegel, tarihin mutlak bir anda ulaşabileceği son noktaya ulaştığını düşünüyordu. Bu mutlak anda/noktada, rasyonel toplum ve devlet biçimi nihai zafere ulaşmıştır”.²⁷⁸

“Bu anlayış, onu Hegel’den devralan Karl Marx’la günümüz düşünce yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve ‘ilkel’ ya da ‘ilerici’, ‘geleneksel’ ya da modern gibi kavramları farklı toplum biçimlerine ilişkin olarak kullanmamızda ifadesini bulmaktadır”.²⁷⁹

Fukuyama’nın da dikkat çektiği gibi daha sonra Karl Marx, Hegel’in bu tarih okuyuş mantalitesinden etkilenmiştir. Ancak mantalite noktasında etkilenmekle birlikte Hegel’i eleştirerek kendisi aynı tarihi farklı biçimde okumuş ve farklı bir ideal tarih sonu öngörmüştür.

²⁷⁴ Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, s.14.

²⁷⁵ Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, s. 14.

²⁷⁶ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, s. 8.

²⁷⁷ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, s. 8.

²⁷⁸ Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, s. 15.

²⁷⁹ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, s. 8.

“Marx, tarihsel gelişimin yönünün, bilinçli bir şekilde maddi güçler tarafından belirleneceğine ve tüm çelişkileri yok edecek komünist bir ütopyanın başarıyla gerçekleştirilmesiyle birlikte tüm bu çelişkilerin ortadan kalkacağına inanıyordu”.²⁸⁰

Bu noktada ‘Fukuyama, Hegel’in tarihi ideal bir sistemle noktalama düşüncesinden esinlenip onu örnek alacağına onun yanılığısından ders alsa belki daha isabetli hareket etmiş olurdu’ denilebilir. Zira bundan iki asır kadar önce Hegel’de o günün mevcut toplum ve devlet biçimini tarihin ideal ve son biçimi zannetmiş ama yanılmıştır. Elbette Fukuyama, ileri sürdüğü tezi belli mantıksal çıkarımlarla ve gözlemlerle desteklemeye çalışmaktadır. Büyük bir filozof olan Hegel’de şüphesiz böyle yapıyor, tarihin sonuna ulaşıldığı tezini kendince sağlam mantıksal çıkarım ve isabetli gözlemlere dayandırıyor. Ancak sosyal hayatın çok sebepli ve çok sonuçlu akışı son derece hızlı bir biçimde sürüp gitmekte ve aradan on yıllar geçtikten sonra dönülüp arkaya bakıldığında her şeyin çok değişmiş, tarihi/toplumsal akışı bir noktada durağanlaştırmaya çalışan o okumaların ise tamamen demode olmuş olduğu görülmektedir.

Üstelik Fukuyama’nın sadece Batılılar için değil, aynı zamanda bütün dünya toplumları için ideal bir son nokta olarak lanse ettiği sistemin hal-i hazırda bütün dünya toplumları bir yana sadece Batılılara dahi ne derece saadet getirebildiği ayrı bir tartışma konusudur. Dünyada hakim (ya da en azından baskın) olması hasebiyle; farklı ülkeler ve farklı toplumsal sınıflar arasındaki gelir adaletsizliğinden, sömürden, her alandaki adaletsizliklerden, hukuksuzluklardan ve doğal tahribattan bir şekilde sorumlu olan bir medeniyet modelinin insanlığa ideal ve bundan sonra değişmeyecek hakim model olarak sunulabilmesi ilgi çekicidir.

“Bu tek taraflılık, özellikle soğuk savaşın sona ermesinden sonra, Batı kapitalizminin çıkarlarını maksimize ettiği % 17’lik dünya nüfusunun dışındaki % 83’lük çoğunluğa çok daha büyük zararlar vermeye başlamıştır. Afrika terk edilmiş bir kıta görünümüne girmiştir. Brezilya, Arjantin ve Türkiye, Batı kapitalizmine tek taraflı bağlanmaları dolayısıyla kronik krizler içine sokulmuşlardır”.²⁸¹

Aslında; -yeni olayların gelişimi noktasında değil ama toplumsal yaşam modellerinin değişimi ve çeşitlenmesi noktasında- ideal bir modele ulaşarak tarihi sonlandırma heves ve arayışlarının Marx’tan da Hegel’den de çok daha öncesine, ütopyacı filozoflara kadar

²⁸⁰ Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, s. 15.

²⁸¹ Erol Manisalı, **Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Sermaye**, Üçüncü Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2002, s. v-vi.

götürülebilmesi mümkündür. Elbette onlar Hegel ve Fukuyama gibi ideal modele ulaşılmış olduğunu iddia etmiyor ya da Marx gibi böyle bir modele ulaşmanın, tarihsel akışın zorunlu/nesnel/bilimsel bir sonucu olacağını savunmuyorlardı. Ancak böyle bir şeyin teorik bakımdan mümkün olduğu düşüncesinden hareketle kendilerince ideal bir sistem geliştiriyor ve bunu insanlığın bilgisine sunuyorlardı.

“ Ütopya, akıldışını ve onarılmazlığı ortadan kaldırarak, tarihin son kertesi ve özü olan trajediye karşı çıkar. Mükemmel bir toplumda her tür karşıtlık biterdi; orada iradeler engellenir, teskin edilir ya da mucizevi bir biçimde aynı yöne dönük kılınırdı. Orada, tesadüf ya da çelişki işe karıştırılmadan, sadece birlik hüküm sürerdi. Ütopya, çocuksu bir akılcılıkla dinden bağımsızlaşmış bir meleklik karışımıdır.”²⁸²

Ancak ileride “2.1.4. Ütopyalardan Distopyalara” başlığı altında da inceleneceği gibi yirminci yüzyıl, ütopyaların ve ütopyalardaki ideal düzen arayışlarının tükenişine sahne olmuştur. Bu tükenişte ise ‘modern dönemde hâkim olan’ tüm ideolojilerin ve siyasal/toplumsal sistemlerin istisnasız güven kaybederek çöküşün eşğine gelmelerinin etkisi vardır.

2.1.3. İdeolojilerin Çıkmazı

“2.1.1. Tarihsel Süreç” konu başlığı altında incelendiği gibi, uluslararası politik gelişmeler ve denge değişimleri, çeşitli dünya toplumları içindeki ideolojik yönelimler üzerinde önemli etkilere yol açmıştır ve bu etkiden, ideolojik yönelimlerle ilişki içinde olan toplumsal hareketler de nasibini almıştır.

Yine aynı konu başlığı altında; Wallerstein’in komünist sistemler, üçüncü dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri ve Keynes modelinin çöktüğü hakkındaki görüşüne değinilmişti. Bu görüşün bir bakıma açılımı olarak ve bir yönüyle Fukuyama’nın teziyle paralel biçimde; diğer ideolojilerin liberalizmi tek bırakacak şekilde tükendiklerini ve varılan aşamada sadece liberalizme eklemlenmiş birer kanada dönüştüklerini savunan başka düşünürler de vardır.

“Evet, modern dünya sistemi üç büyük politik ideoloji üretmiştir: Muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm. Ve hiç kuşkusuz, hem muhafazakârlık hem de sosyalizm egemen gruplara karşı mücadeleyi meşrulaştıran önemli işlevlere sahiptiler. Ancak, zaman içerisinde, bu üçü arasındaki farklar belirsizleşti ve liberalizm modern

---

²⁸² Emile Michel Cioran, **Tarih ve Ütopya**, Çev.: Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 1999, s. 87.

dünya sisteminin hakim ideolojisi haline geldi. Sosyalizm ve muhafazakarlık, sol ve sağ liberalizme yakınlaştı”.²⁸³

“Toplumsal hareketlere ilişkin değerlendirmelerdeki farklılıklara dikkat çeken Martin (2008:7), Kuzey Amerika ve Avrupa kaynaklı çalışmalarda devrimlerin ve şiddet içerikli sol gösterilerin, rasyonelleşmeleri, normalleşmeleri ve kurumsallaşmaları üzerinde durmuştur. Siyasi süreç ekolü olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, kuzeydeki emek, insan hakları ve yeşiller hareketi ile Güney’deki milliyetçi hareketler devletler tarafından giderek kurumsallaştırılmış ve siyasi partilere dönüştürülmüş, bunun sonucunda 1960’lara dek görülen radikal, ütopyacı hareketler artık tarihsel yapay olgular olarak görülmeye başlanmıştır”.²⁸⁴

Tarihsel sürecin içinde bulunduğumuz noktasında liberalizmin rakipsiz bir ideolojiye dönüştüğü saptamasından hareket edilirse; artık toplumsal taleplerin, tepkilerin ve bunlar doğrultusunda girişilen yeni toplumsal hareketlerin, ideolojik rekabetler doğrultusunda gelişmedikleri söylenebilir. “Yeni toplumsal hareketlerin eylemlerinde sorun temelli davrandıkları ve dolayısıyla ideolojik toplumsal yaklaşımları benimsemedikleri ileri sürülmektedir”.²⁸⁵ Touraine’e göre bu durum, toplum sahnesinin kendisini bulması ve ideolojilerin gölgesinden kurtardığı kendi gerçek taleplerinin peşine düşmesi anlamına gelmektedir.

“Yüzyılın sonunda, Avrupa’nın ortasında ve doğusundaki büyük totaliter sistemlerin sonu, yeni milliyetçiliklerin çoğunun yaşadığı başarısızlık, yeni iletişim tekniklerinin hızla yayılması, toplumsal düşüncüyü kendi kendinin reddine kıstıran engelleri kaldırdı. (...) Bugün, artık toplum sahnesinin boş olmadığı, bu sahneyi anlaşılabilir ve kulakları sağır eden gürültülerin yükseldiği bir karanlığa gömenlerin, geçmişe kısılmış ideologlar olduğu daha iyi fark ediliyor”.²⁸⁶

“Öyleyse, geçmişte dinsel, siyasal ya da ekonomik birtakım hareketler olan toplum hareketlerinin bugün bir bakıma ahlak hareketlerine dönüştüğünü söyleyebiliriz”.²⁸⁷

Böylelikle ideolojilerin toplum ve dolayısıyla toplumsal hareketler üzerindeki etkileri eskiye kıyasla büyük ölçüde ortadan kalkmış olmaktadır. Ancak “2.1.1. Tarihsel Süreç” başlığı altında 2001 sonrası dönemden bahsedilirken de vurgulandığı gibi önümüzde farklı bir boyut kazanacak ideolojik yönelim ve çatışmaların olabilmesi de muhtemeldir.

²⁸³ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 258.

²⁸⁴ G.W. Martin, (Ed.) (2008). Toplumsal Hareketler: 1750-2005; Dipten Gelen Dalgalar, Çev.: Deniz Keskin, İstanbul: Versus Kitap, 2009, s. 7 Aktaran: Filiz Göktuna Yaylacı, “Yeni Toplumsal Hareketler”, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Edit: Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 64-65.

²⁸⁵ Mustafa Kemal Coşkun, “Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Demokratik Açılımlar”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hayriye Erbaş, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004) s. 131.

²⁸⁶ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 13.

²⁸⁷ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 130.

İhtimal dâhilindeki bu durumu Huntington Medeniyetler çatışması olarak adlandırıyor. Touraine'e göre de din savaşları, bireysel özgürlük prensibi etrafında şekillenecek barışçı yeni toplum yapısının karşısında bekleyen diğer bir ihtimaldi. Wallerstein ise geçiş döneminin çok sıkıntılı olacağını tahmin etmekle birlikte geleceğe dair tahmin yürütmekten kaçınıyor ve bunun tam bir muamma olduğunu ileri sürüyordu.

Dünya üzerinde -kendilerine dini referans alanlar başta olmak üzere- bir takım ideolojik hareketlenmelerin gözleniyor olması, ideolojilerin zayıflamış olsalar da tam olarak etkisizleşmedikleri düşüncesini desteklemektedir.

Örneğin 2010 sonunda Tunus'tan başlayarak birçok ülkeyi etkisi altına alan "Arap Baharı"nda İslamcı hareketlerin aktif rol oynamaları, bu sistem karşıtı ve ideolojik klasik toplumsal hareketlerin halen aktif ve etkili olabilecekleri fikrine yol açabilir.

Böyle bir yorum şekli elbette ki yabana atılmaması gereken, makul ve ciddi bir yorum olacaktır. Ancak bu ülkelerin hiçbirisinde henüz İslamcı bir rejim değişikliği yaşanmış değildir. Dolayısıyla henüz yolun başlarında sayılan, nerelere varacağı belli olmayan Arap Baharı sürecine bakarak toplumsal hareketlerin ve ideolojilerin durumuyla ilgili şimdiden sonuç çıkarabilmek zor olacaktır. Üstelik söz konusu isyan dalgaları, sadece İslamcılarının değil, geniş halk kesimlerinin katılımıyla ve demokrasi talepleriyle gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle bu isyanlar, İslamcı isyanlar olmaktan ziyade demokratik hak talebiyle ortaya çıkmış isyanlardır.

Tunus Yasemin Devrimi'nin başat aktörlerinden olup devrim sonrası yapılan seçimlerde iktidara gelen İslamcı Nahda Hareketi'nin lideri Raşid el Gannuşi tarafından; İslam'ın siyasal rolünden ziyade toplumsal rolüne dikkat çekilerek devlet idaresinde demokratikleşmenin önemine vurgu yapılması bu bakımdan önemlidir.

“ İslam hiçbir zaman devlete verilmiş bir emanet değildir. İslam, ümmete verilmiş bir emanettir. Demokratik bir toplum içinde bireyler kendi özgürlüklerine kavuştukları zaman İslam'ın mesajını alacaklar ve topluma karşı yerine getirmek durumunda oldukları sorumlulukları fark edeceklerdir. Bu nedenlerle anayasanın ilgilendiği asıl konu 'İslam'a yer veriyor mu vermiyor mu?' meselesi değil, yeterince demokratik olup olmadığı, özgürlükçü olup olmadığı meselesidir.”²⁸⁸

Mısır devriminin başat aktörlerinden Müslüman Kardeşler hareketinin bir mensubu olarak devrim sonrası yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanlığı görevine getirilen

²⁸⁸ <http://www.haberturk.com/dunya/haber/787348-turklere-minnet-duyuyorum>, (29 Aralık 2013).

Muhammed Mursi de yaklaşık olarak Gannuşi ile paralel bir biçimde sivil, demokratik ve anayasal bir Mısır kurma amacıyla olduklarını ilan etmiştir.²⁸⁹

Türkiye'nin İslam dünyasını iyi tanıyan dış politika yazarlarından Mustafa Özcan, 10 Şubat 2011 tarihli yazısında (Mısır'daki isyanın devam ettiği günlerde ve diktatör Hüsnü Mübarek devrilmeden bir gün önce) Müslüman Kardeşler hareketi içindeki ideolojik çözülme ve bireysel özgürlük taleplerinin yükselişi hakkındaki görüşlerini paylaşmıştır.

“Genç kuşaklar idealler peşinden ziyade özgürlük peşinde koşuyor. Bu itibarla, Türkiye’de genç AKP’lilerin veya Nurcuların yaşamış olduğu süreç ile benzeri süreçleri paylaşıyorlar. Hilafet ve ümmet gibi anlayışlar, yerini özgürlük hedefine bırakmış görünmektedir. Dolayısıyla kitlesel hedeflerin peşinde değil de ferdi hedeflerin peşine düşülmüş durumda. Bu da bu İslami hareketlerin üzerine son yıllarda liberal akım ve düşüncelerin tesirlerini gösteriyor.”²⁹⁰

“Şunu söylemek mümkün: Umumen İslami hareketler yapısal bir krizle karşı karşıyalar. Bunun önünün nasıl alınacağı ve nasıl aşılacağı da bilinmiyor” ve “Post modernizm gibi şimdi de post İslami hareketler döneminden bahsediliyor”²⁹¹ diyen Özcan’a göre günümüz dünya toplumlarında yaşanan yapısal değişimler İslam ülkeleri için de geçerlidir ve yine günümüz dünyasında ideolojilerin yaşadığı kriz, İslami hareketleri de kapsamaktadır.

Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, birlikte imza attıkları 1989 yılına ait çalışmada 1848 ve 1968 devrimleri arasında bir benzerlik kurmuşlardı. (Bu konudaki görüşleri ‘2.1.1. Tarihsel Süreç’ konu başlığı altında ‘1968 Öncesi Dönem ve 1968 Olayları’ndan bahsedilirken aktarılmıştı). Buna göre 1848 ve 1968 devrimleri, planlanmamış ve dolayısıyla kendiliğinden gerçekleşmiş olmaları bakımından birleşiyorlardı. Aynı durum, bu iki devrimin de başarısız olmaları ama neticede dünyayı değiştirmeleri gibi iki sonuç doğurmuştu.

Sicilya/İtalya’daki huzursuzluklarla kıvılcımlanan ama daha da önemlisi Fransa’daki isyanla başlayıp Almanya Konfederasyonu’na ve Avusturya Macaristan

²⁸⁹ http://zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1349121&title=mursi-sivil-demokratik-ve-anayasal-bir-misir-kuracagiz, (29 Aralık 2013).

²⁹⁰ Mustafa Özcan, “Yol Ayrımındaki Müslüman Kardeşler-1”, <http://www.risalehaber.com/yol-ayrimindaki-musulman-kardesler-1-9524yy.htm>, (29 Aralık 2012).

²⁹¹ Mustafa Özcan, “Yol Ayrımındaki Müslüman Kardeşler-1”, <http://www.risalehaber.com/yol-ayrimindaki-musulman-kardesler-1-9524yy.htm>, (29 Aralık 2012).

İmparatorluğu'na yayılan 1848 devrimi, herhangi bir ülke ya da örgüt tarafından organize edilmemiş spontane gelişen bir devrimdi.²⁹² Fransa'dan başlayarak dünyaya yayılan 1968 devriminin de bu açıdan aynı nitelikte olduğu yukarıda "2.1.1. Tarihsel Süreç" konu başlığı altında görülmüştü.

1989'da Doğu Avrupa'da başlayarak aynı yıl Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de hem Varşova Paktı'nın hem de SSCB'nin dağılması sonuçlarını getiren halk hareketlerinin de benzer şekilde kendiliğinden gerçekleştiğini* ama 1848 ve 1968 devrimlerinin aksine başarılı olduğu söylenebilir. Sonuçta bu ülkelerde gerçekleşen (ve bir artı olarak kısa vadede de başarıya ulaşan) devrimler dünyanın değişmesini, çift kutuplu dünya tablosunun dağılmasını beraberinde getirmiştir.

2010 sonunda başlayıp 2013'e girilen şu günlerde halen devam eden Arap baharının da 1848, 1968 ve 1989/1991 devrimleri gibi; bir ülkede başlayan, orasıyla birçok bakımdan benzeşen çok sayıda ülke toplumu için esin kaynağı olup hızla onlara da sıçrayan, belli toplumsal ve siyasal şartların olgunlaşması neticesinde iç dinamikler eliyle ve kendiliğinden gerçekleşmiş, belli bir ideolojiyi iktidara taşımaktan ziyade demokrasi ve özgürlüğü amaçlayan devrimler zinciri olduğu söylenebilir.**

Sıklıkla ifade edildiği gibi, günümüzde ideolojilerin bir kriz içine girmiş olmaları ve kan kaybetmeleri, bu tür yönelimlerin bütünüyle tükenip bittikleri şeklinde yorumlanmamalıdır.

Günümüz dünyasında siyasal haritaların büyük ölçüde ulus devlet esasına göre çizildiği gerçeği var olduğu ve varlığını devam ettirdiği sürece ulusçuluğun da her zaman belli potansiyel taşıyan bir ideoloji olarak kaldığı sonucuna varılabilir. Devletlerarası savaş, gerginlik, rekabet vb. karşıtlık ilişkileri, yurttaşların ulusalcı bilinçlerini alevlendirebilmektedir. Ayrıca azınlıkların ayrılıkçı bağımsızlık talepleri de hem mikro

---

²⁹² John Breuilly, "1848 Devrimleri", Derleyen: David Parker, **Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek**, Çev.: Kemal İnal, Ankara: Dost Kitabevi, 2003, ss. 143-146.

* Bu ülkelerde gerçekleşen devrimlerin dış dünya tarafından memnuniyet ya da kaygıyla karşılanmış olması ayrı bir tartışma konusudur. Ancak bu devrimleri dışarıdan organize eden bir devlet ya da örgütün olduğuna dair somut kanıt yoktur. Dolayısıyla bu devrimlerin, belli toplumsal ve siyasal şartların olgunlaşması neticesinde, iç dinamikler eliyle ve kendiliğinden gerçekleştiği söylenebilir.

** Söz konusu Arap devrimlerinde katılımcı halkın, diktatörlükten kurtulma, demokratikleşme ve özgürleşme başat amacı etrafında birleştiğini vurguluyoruz. Bununla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi süreç devam etmektedir ve bazı kesin yargılarda bulunmak için henüz çok erkendir. Devrimler içinde etkin bir unsur olan İslamcıların devrim sonrası yapılan demokratik seçimleri Tunus ve Mısır'da kazanmış olmaları, süreç içinde ideolojilerin rolünün bütünüyle göz ardı edilemeyeceğini göstermiştir.

ulusalcılıkları hem de bu taleplere karşı çıkan çoğunlukların muhafazakâr ulusalcı damarlarını kabartmaktadır. Ancak küreselleşme rüzgârları ve her türlü değer yargısını aşındıran postmodern algının yükselişi karşısında ulusalcı ideolojinin dahi fazla kriz içine girmiş olduğu söylenebilir.

Aynı şekilde sosyalizmin de halen var olan ve taraftarlar bulabilen bir ideoloji olmasına karşın eskiye kıyasla son derece etkisizleştiği ve Touraine'in daha önce aktarılan saptamasına göre sol liberalizme yaklaşarak ayakta durabildiği yorumu yapılabilir. 1980'li yıllara gelindiğinde Sovyet rejiminin totaliter doğası da, baskı programının cesameti de yol arkadaşlarınca saklanamayacak durumdaydı. Sosyalist ya da komünist fikrin, her şeyden önce Sovyet rejimiyle özdeşleştirilmesi olgusu yüzünden tüm sektörlerde eylem yeteneği azalmıştır.²⁹³ “Sosyalist siyaset ve fikirler ağır sorunlarla karşı karşıyadırlar- kuşkuyla sarsılmış, başarısızlıklarla parçalanmış ve bizzat kendilerinin sebep olduğu felaketlerle yıpranmışlardır”.²⁹⁴ Bu durumda “çağdaş sosyalizm, yüzyıl önce olduğu gibi radikal değişimi hedefleyen, dinamik bir toplumsal hareket olarak tanımlanamaz artık. Sosyalizm, özgüvenini de devrimci dinamizmini de kaybetmiştir”.²⁹⁵

Özet olarak, özellikle son iki yüzyıldan bu yana toplumsal hareketlere yön veren ve karşılığında onlardan beslenen başlıca ideolojilerin günümüzde yok olmasalar da kan kaybetmekte oldukları ifade edilebilir. Sosyalizm; SSCB ve Doğu Bloku deneyiminin çöküşüne paralel olarak büyük ölçüde silikleşirken, ondan açılan boşluğu doldurma görünümünde 1990'lı yıllarda canlanan ulusçuluk da, küreselleşme rüzgârları karşısında aşınmaktan kurtulamamaktadır. Halen aktif durumlarını korur ve hatta bu durumlarını su yüzüne çıkarır görünen dinci (özellikle de İslamcı) hareketler ise eski tavırlarının aksine günümüzde büyük ölçüde demokratik söylemlere ağırlık vermektedirler.

Çalışmanın hipotezi, bu verilerden yola çıkılarak ortaya konulabilir. Buna göre: Klasik toplumsal hareketlere yol açan etken, hakim sistemlerden duyulan memnuniyetsizlik ve bu hareketler, alternatif sistem öneren ideolojilerden güç alıyordular. Onları gerileterek yeni toplumsal hareketleri öne çıkaran etken ise; muhalif/alternatif sistem

---

²⁹³ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, ss. 36.

²⁹⁴ Türkoğlan, s. 10.

²⁹⁵ John Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 15 Aktaran: Orhan Türkoğlan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997, s. 10.

önerilerine duyulan güvenin, bu önerilerin gerçekleştirilebileceğine olan inancın çökmesi olmuştur.

Daha özet bir ifadeyle; “klasik toplumsal hareketler ideolojilerin varlığından, yeni toplumsal hareketler ise ideolojilerin çöküşünden beslenmişlerdir” denilebilir.

2.1.4. Ütopyalardan Distopyalara

İçinde bulunduğumuz dönemde ideolojilere bağlanan umutların sarsılışı, ütopya ve distopya edebiyatları arasında mukayeseli bir inceleme yapıldığı takdirde de net biçimde görülebilir. Hatta ideolojilere olan güvendedeki erozyonunun belki de en erken tezahürlerinden birisi, bir edebi gelenek sayılabilecek ütopya yazımının neredeyse bitmesi ve bunun karşısında distopya (anti ütopya/ters ütopya) yazımının gelişmesi olmuştur denilebilir.

Ütopyalar, her şeyin iyi olduğu ideal ülke ve toplum tasarımlarıdır. Distopyalar ise ütopyaların aksine her şeyin kötü olduğu ülke ve toplumlar kurgularlar.

Ütopya eserleri de tıpkı toplumsal hareketler gibi -bir ideolojiye bağlı olsunlar ya da olmasınlar- mevcut siyasal ya da toplumsal yapıdan duyulan rahatsızlığın bir ifadesi vasfıyla vücut bulmuşlardır. Yine bu eserler, tıpkı toplumsal hareketler gibi çoğu kez ideolojilerle alışveriş içinde olmuş, onlardan beslenmiş ve onları beslemişlerdir. İdeoloji ve Ütopya tasarımlarının her ikisi de “düşüncenin karşılığının gerçeklikte bulunması gerektiği talebini içermektedir”.²⁹⁶ İşte bu ortak nokta, ideolojiler ve ütopyalar arasındaki bağı sağlamaktadır.

Ütopya eserlerinin ideolojilerle ilişkisinde özellikle sosyalizm vurgusunun çoğu kez öne çıktığı söylenebilir.

“Campanella, kendi ütopyasında ileri sürdüğü görüşlerin çoğunu More'dan alır. More'da olduğu gibi Campanella'da da, Güneş Beldesi'nin tüm yurttaşları, ülkenin varını yoğunu tam bir eşitlikle paylaşarak, birlik içinde yaşarlar. Yemekler ortak sofrada yenir. Güneş Kentlilerin evleri, odaları ve tüm eşyaları ortaktır. Moskova'da bir parka dikilen sütunda, Ekim Devrimi'nden önce Marxizm'e katkıda bulunan on düşünürün adı vardır. Bu anıtta, Thomas More ile birlikte Campanella'nın da adının bulunmasının nedeni budur herhalde.”²⁹⁷

²⁹⁶ Karl Mannheim, **İdeoloji ve Ütopya**, Çev.: Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları, 2002, s. 122.

²⁹⁷ Mina Urgan, **Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More**, İstanbul: Adam Yayınları, 1984, s. 89-90.

Ütopyalar ve ideolojiler arasındaki ilişkinin More ve Campanella'nınkilere ilaveten birçok başka eserde de görülebilmesi mümkündür. Örneğin, William Morris'in 'Hiçbir Yerden Haberler' isimli eserini ütopyaların en güzeli ve sosyalizmin büyük klasiklerinden biri sayan yazarlar vardır.²⁹⁸ "Louis Sébastian Mercier'in L'An 2440 (1770; 2440 yılı) adlı yapıtıysa devrimci görüşlerin habercisiydi."²⁹⁹

Böylelikle ütopyalar, Platon'un 'Devlet'i gibi ilk örneklerinden başlayarak tarih boyunca ideolojilerden etkilenmiş, buna karşılık onlara ilham kaynağı olmuş ve bu yolla gerçek politik yaşama etki etmişlerdir.

"Ütopyacılara, ideologlara ve politikacılara arasındaki ilişkiyi özetlemek gerekirse; ütopycacıların kendilerince daha iyi bir dünya düşlediklerini, ideologların bu daha iyi dünyaya ulaşmanın teorilerini-yollarını aradıklarını ve politikacıların bu yollar üzerinde yürüyerek teoriyi pratiğe aktardıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte ütopya teorilerinin pratik gerçekliğe yansımalarının, kendilerine umut bağlayanlarca beklenen sonucu veremediği görülmektedir".³⁰⁰

Ütopyalar, ideolojiler ve toplumsal/siyasal pratikler arasında böyle bir ilişki vardır. Aynı ilişki içinde ideolojiler, yürürlükteki toplumsal düzenden memnun olmayan kitlelerin değişim umudu iken ütopyalar da aynı muhalif unsurların hayallerini temsil ediyordu denilebilir. Dolayısıyla ideolojileri eritip zayıflatan yirminci yüzyıl şartlarından ütopyalar da etkilenmiştir. Umutları ve hayalleri süsleyen muhalif ideolojilerin teoriden pratiğe geçmesi, ancak bunu yaparken hiç de umulduğu ve hayal edildiği gibi bir tablo oluşturamaması, toplumsal hareketlerle birlikte ütopya yazımını da olumsuz yönde etkilemiştir.

"'Yeni ve ileri teknoloji' gibi, hatta belki de ondan daha fazla hayal kırıklığına yol açan şey 'yeni ve ileri ideolojiler' di. Tarih, muhtelif modern dünya görüşlerinin insanlığa sundukları vaatlerden çok birbirlerine yönelttikleri eleştirileri doğru çıkarmış, sonuçta kaybeden insanlık olmuştur".³⁰¹

19. yüzyıl dünyasının şartlarında muhalif ideolojilerin bir temsilcisi olan sosyalizm ve onun bir sesi olan sosyalist ütopyalar, söz konusu ideolojinin 20. yüzyıl şartlarında birçok ülkede muhalefet sıfatından kurtularak hâkim ideoloji haline gelmesiyle birlikte farklı bir boyut kazanmıştır.

²⁹⁸ Urgan, ss. 93.

²⁹⁹ Ana Britannica, "Ütopya", Ana Yayıncılık - Encyclopedia Britannica, C: 31, İstanbul, 1994, s. 84.

³⁰⁰ Enver Sinan Malkoç, "Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Recep Yıldız, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004) s. 40.

³⁰¹ Malkoç, "Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin", s. 68.

“Varolana tepkiyle yeni bir şeyler var etme çabasının ürünü olan ütopyalar, Batı toplumlarında yaşanan sorunların faturasını en başta özel mülkiyete ve kapitalist ekonomi sistemine çıkaragelmişlerdi. Ortak mülkiyet ve sosyalist bir düzen öneren ütopyaların gelip tıkanıklıkları yer, 20. yüzyıl oldu. Artık sosyalist ütopyalara gerek kalmamıştı, çünkü şimdi gerçek sosyalist düzenler vardı. Sosyalizmde de umduğunu bulamayan, böylece tezin karşısında antitezi de tüketen batı mantalitesi yeni bir senteze gidemeyince ütopyalar da yeni hayali alternatifler üretmez hale geldi. Böylece 20. yüzyıl, Batıda kötü gidişi alternatif sunmadan bombalayan distopyaların yüzyılı oldu”.³⁰²

Ütopyaların öne çıkan özelliklerinden ve ortak yönlerinden birisi, bireysel farklılıkları ortadan kaldıran ve tüm toplumu tek tiplendiren projelerle ortaya çıkmalarıydı. Eşitsizlikleri ortadan kaldırarak insanları mutlu etme gibi olumlu bir amaçla üretildikleri anlaşılan ve sosyalizme de ilham veren bu tür projelerin teoriden pratiğe aktarımları, onlara umut bağlayanlarda dahi hayal kırıklığına yol açmıştır.

“Ütopyanın düşlediklerinin çoğu gerçekleşmiştir, ama onun tasarladığından bütünüyle farklı bir anlayışta olmuştur bu; ütopya için mükemmeliyet olan şey bizim için kusurdur; onun kuruntuları bizim belalarımızdır. Lirik bir tonda hayallediği toplum tipi, kullanıcısı olan bizlere hoşgörülmez görünür.”³⁰³

Ütopyalardan sonra distopyalar da adeta birey niteliğini kaybederek tek tiplendirilmiş yurttaşlardan oluşan toplum tabloları çizmiş, ancak bu tabloyu ütopyaların aksine olumsuzlayarak sunmuşlardır. Bu arada Ray Bradbury’nin 1953 yılında yazdığı Fahrenheit 451 gibi kapitalist düzene, bu düzenin insanı kendi çarkları arasında eriterek etki altına alması ve yönlendirmesine tepki mahiyetinde distopyalar da üretilmiştir. Ancak distopyaların çoğunluğu, ütopyalarda özendirilmeye çalışılan tektiplendirici, açıktan baskıcı ve katı totaliter düzen tipine, dolayısıyla bunun 20. yüzyıldaki sosyalist pratiklerine tepki mahiyetinde kaleme alınmıştır.

“Eskiden sosyalizm ütopyası kapitalist düzenin olumsuzluklarından kaçanların hayallerini süsleyen bir sığınak iken, şimdi sosyalizm pratiğinin ortaya çıkmasıyla birlikte ütopyaçıların kaçabileceği bir sığınak da kalmamış oldu. Böylece Sosyalist toplum ütopyalarının yerini sosyalist toplum distopyaları almaya başladı.

Zamyatin, Huxley, Orwell gibi distopyacılar; tıpkı modern dönem ütopyaçıları gibi gelecekte var olabilecek, bilim ve teknik yönünden ilerlemiş, katı disiplinci, sosyalist toplumlar kurguladılar. Ancak özellikle SSCB örneğinden olumsuz etkilenen bu distopyacıların toplumları, ütopyalarda betimlendiği gibi katı disiplin altında mutlu olamamakta, aksine makineleştirilerek toplum içinde eritilen ve adeta cehennem hayatı yaşayan bireylerden oluşmaktadır”.³⁰⁴

³⁰² Malkoç, “Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkmazı”, *Sosyologca Dergisi*, Sayı: 1, 2011, s. 118-119.

³⁰³ Cioran, s. 85.

³⁰⁴ Malkoç, “Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkmazı”, s. 113-114.

Bir önceki konu başlığımız altında da vurgulanan ve araştırmanın hipotezini doğrulayan gerçek, distopyaların yerini ütopyaların almasıyla da açığa çıkmaktadır. Hâkim ideolojilerin karşısında muhalif ideolojilerin güvenilirliklerini yitirmeleri nasıl ki bu muhalif ideolojilerden güç alan klasik toplumsal hareketleri zayıflatmış, onların yerini yeni toplumsal hareketlerin almasına yol açmışsa, bu bakımdan aynı konumdaki ütopyaların yerini de distopyaların almasına yol açmıştır.

Üstelik siyasal gelişmelerin ütopya/distopya zeminindeki yankıları, toplumsal hareket/yeni toplumsal hareket zemindekilerden çok daha önce açığa çıkmıştır denilebilir. Bu durum, fikir ve edebiyat dünyasındaki tepkilerin çoğu zaman toplumsal ve politik tepkilere nazaran daha hızlı şekillenmesiyle açıklanabilir. Nitekim ütopyalar daha yirminci yüzyılın ilk yarısı bitmeden yerlerini distopyalara bırakırlarken; kapitalist ülkelerdeki sosyalist muhalefet ve toplumsal hareketler, çift kutuplu dünyanın bir kanadını temsil eden Doğu Bloğunun gücü/moral desteğiyle etkinliklerini bir süre daha korumayı başarmışlardır.

Ümit Aktaş'ın "ideolojiler iflas etmiştir, sıra ütopyalarda"³⁰⁵ saptaması, bu bakımdan bir tersten okuma olarak değerlendirilebilir. İdeolojilerin ve ütopyaların iflası arasında elbette ki doğrudan bir bağlantı vardır. Ancak bize göre ütopyalar daha on dokuzuncu yüzyılın başlarında, henüz ideolojilerin güçlerinin zirvesinde göründükleri bir dönemde iflas etmişlerdir. Evet ütopyalar, ideolojiler yüzünden ama onlardan önce sahneden çekilmişlerdir. Ütopyaları iflas ettiren etken ideolojilerin iflası değil, en şaşalı dönemlerindeki uygulamalarıdır. Ütopyalar, bu uygulamaların hayal kırıklığı uyandırıcı etkisini çok erken algılamış ve ideolojilerin müstakbel iflasının adeta bir habercisi olarak sahneden çekilmişlerdir.

"Rusya'dan kaçan dindar bir aydın olan Nicholas Berdyaev, "ütopya her zaman totaliterdir, totaliterlik her zaman ütopyacıdır" diyordu. Anti-ütopyaya bir akın başladı; aynı bayrak altında beş benzemez bir araya geldi. Zamyatin gibi bir devrimci, Berdyaev gibi bir dindar, Orwell gibi bir radikal demokrat, Huxley gibi bir liberal, hepsi anti-ütopyacı oldular. 1930'lar, 40'lar, 50'ler hep bu ruh haliyle geçti; piyasada görülen tek ütopyacılar Sovyet övgücüleriydi".³⁰⁶

Ancak Sovyet övgücülerinin övgüleri de zamanla zayıflamış ve belli bir noktada artık sürdürülemez hale gelmiştir. Böylelikle muhalif ideolojilerden beslenen ütopyaların

³⁰⁵ Ümit Aktaş, "Ütopya'nın Çöküşü", **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000, s. 121.

³⁰⁶ Bülent Somay, "Sunuş: Zamyatin'in 'Biz'i biz miyiz?", **Yevyeni Zamyatin**, **Biz**, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 11.

ardından, toplumsal hareketler de sönmeye başlamış ve ütopyaların yerlerini distopyalara terk etmeleri gibi onlar da yerlerini yeni toplumsal hareketlere terk etme sürecine girmişlerdir.

2.2. Yeni Toplum Biçiminin Tanımları

Wallerstein; yukarıda (2.1. “Yeni Toplum” a Geçiş Süreci başlığı altında) değinildiği gibi; Doğu Blokunun önderlik ettiği sistemin dağılmasını müteakip Batı Blokunun önderlik ettiği sistemin de çökeceğini, böylece bildiğimiz dünyadan henüz nasıl şekilleneceğini kestiremediğimiz yeni/bilmediğimiz bir dünyaya (toplumsal, siyasal ve iktisadi düzenlere) geçeceğimizi ve şu an bu sancılı geçiş sürecinin içinde bulunduğumuzu savunuyordu.

Wallerstein’ın bahsettiği yeni ve bilmediğimiz dünyayı öngörebilmek için yapılan çalışmalar, bugün çok sayıda sosyal bilimci, filozof ve siyasetçi için önemli bir uğraş durumundadır.

“Sonuç önceden belirlenemez, dolayısıyla öngörülemez olsa da, bu durum oturup da çaresizce fırtınanın bizi sarmasını beklememiz anlamına gelmemelidir. Her tarihsel krizde olduğu gibi önümüzde gerçek tarihsel seçenekler vardır. Bu seçeneklerin gerçek bir şekilde ayırına varanlar ve ortak çaba ile davrananlar, tercih ettikleri sonuca ulaşmaya tarihin görünmez eline inananlardan daha yakındırlar”.³⁰⁷

Dolayısıyla şu an içinde bulunduğumuz ve taşları henüz yerli yerine oturmamış geçiş dönemine ve geleceğe dair çeşitli çalışmalar yapıp tanımlar ortaya atılmaktadır.

Tanımlamalar genellikle, ölçü alınan olguya göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin; “Sanayi sonrası toplum kuramları, toplumsalın yapısal dönüşümünü ve bu değişimin sosyal sonuçlarını ele alırken, postmodern toplum kuramı zihinsel ve düşünsel dönüşümleri irdelemektedir”.³⁰⁸

Belli bir olgu ölçü alınarak yapılan bu tanımlamalarda geçmiş dönem nasıl tanımlanmışsa, gelecek dönemin de onunla uyumlu bir şekilde tanımlandığı görülmektedir. Yukarıda verilen örneklerden yola çıkacak olursak; geçmiş dönemin

³⁰⁷ Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, Dünya Sistemi: Bir Kriz Var mı?, s. 21.

³⁰⁸ Mustafa Kemal Şan ve İsmail Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”, http://www.elelebizbize.com/ekutuphane/mustafakemalsan/Sanayi_Sonrasi_Toplum%20Kuramlari.pdf, (27 Kasım 2012)

toplum yapısını “sanayi toplumu” olarak tanımlayanlar, gelişmekte olan yeni dönemin toplum yapısına “sanayi sonrası toplum” demekte; buna karşın geçmiş dönem toplumlarını algılar bakımından “modern toplum” olarak tanımlayanlar, yeni dönem toplumları için “postmodern toplum” yakıştırmalarını uygun bulmaktadırlar.

Sonuçta insanlığın ve hatta dünyanın geleceği söz konusu olduğu için, bu sürece başta sosyal bilimciler olmak üzere çeşitli alanlardan insanların kayıtsız kalamamaları son derece doğaldır. Bu arada farklı bakış açılarından yola çıkılarak farklı fikirler de üretilmiş olmaktadır. “Süreç devam ettiği için söz konusu kuramların içeriğine ilişkin tartışmalar da devam etmektedir.”³⁰⁹ Zira henüz içerisinde bulunulan ve nereye varacağı hakkında nesnel yargılara varılamayan bu hızlı değişim ve dönüşüm sürecinin muğlaklığı, bitip tükenmez tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Bununla birlikte, süreci değerlendirme ve tanımlamaya yönelik bütün bu kuramların, dönemin özelliklerini tespit ederken üzerinde birleştikleri noktalar da vardır. Tüm kuramların tespitleri içinde; “küreselleşme, çeşitlilik, yerellik ve ademimerkezleşme ortak noktalar arasındadır”.³¹⁰

Sanayi Sonrası Toplum

Sanayi sonrası toplum ve post endüstriyalizm (post-industrial society, post-industrialism), Daniel Bell’in “Sanayi sonrası toplumun gelişi”^{*} adlı eserini 1973’te yayınlamasıyla popülerlik kazanan iki terimdir.³¹¹

Daniel Bell’e göre insanlığın toplumsal yaşam tarihinde geleneksel toplum ve sanayi toplumundan sonra üçüncü aşamayı temsil eden sanayi sonrası toplum, bir önceki aşamanın temel yapısında meydana gelen değişiklikler sonucu ortaya çıkmıştır. Burada üretim biçimi ve üretimde kullanılan teknoloji belirleyici rol oynamaktadır.³¹² Sosyal (dolayısıyla ekonomik), politik ve kültürel olmak üzere üç temel alan üzerine kurulu toplumsal yapıda meydana gelen bu değişiklikler; sanayi toplumuna kıyasla “radikal bir yeniden yapılanmayı sergilemekten ziyade eski yapının karakterinde yaşanan bir

³⁰⁹ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³¹⁰ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

* İngilizce orijinali: “The Coming of post-industrial society”.

³¹¹ Marshall, “Sanayi Sonrası Toplum”, **Sosyoloji Sözlüğü**, s. 638.

³¹² Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

değişim”³¹³ anlamı taşımaktadır. Böylelikle sanayi sonrası toplumda özetle; mal ve eşya yerine hizmet üretimi ağırlık kazanmakta, sanayide bilginin önemi artmakta, el işçiliği karşısında teknik işçilik gelişmekte, mülkiyetin sahip olduğu önemin yerini teorik bilgi almakta ve teknolojik gelişmeleri öngörerek onlara ayak uydurabilme kabiliyeti öne çıkmaktadır.³¹⁴

Aynı kuramın diğer önemli savunucularından olan Alvin Toffler’a göre insan toplumları daha önce iki önemli uygarlık aşamasından geçmişlerdi. (Bell’in geleneksel toplum dediği) Tarım toplumları ve sanayi toplumlarından ibaret olan bu iki uygarlık döneminden sonra, şimdi içinde bulunduğumuz sanayi sonrası toplum biçimine girilmiştir ki, bu da yeni bir uygarlık dönemine adım atıldığı anlamına gelmektedir. Toffler, toplumsal yaşam ve uygarlık aşamaları hakkındaki bu tespitinden yola çıkarak; tarım aşamasını Birinci Dalga, sanayi aşamasını İkinci Dalga ve kendi ifadesiyle “şimdi başlayan aşama”yı Üçüncü Dalga olarak adlandırır.³¹⁵

Ünlü Fransız sosyolog Alain Touraine ise “programlanmış toplum” adını verdiği endüstri ötesi topluma geçişin evreleri üzerinde durmaktadır.³¹⁶ Buna göre söz konusu toplumsal değişim süreci içinde sırasıyla; eski toplumsal hareketlere ilgi azalmakta, yaygın bir kültür krizi ortaya çıkmakta, sosyal düzen reddedilerek yeni dengeler aranmakta, liberalist devlet suçlu görülmekte, iktidarın merkeziliği reddedilerek geçmiş toplulukların tecrübelerine yönelinmekte, tehdit altındaki sosyal kategoriler kendi kimliklerini bulmaya çalışmakta ve yeni sosyal hareketler ortaya çıkmaktadır.³¹⁷ “Touraine, bu evrelerin ilk üçü gerçekleştiğinde endüstri toplumundan iyice uzaklaşmış olduğunu, son üç evre ortaya çıktığında ise, yeni bir toplum modelinin görüldüğünü ileri sürer”.³¹⁸ Sanayi sonrası topluma geçiş sürecinde yeni toplumsal hareketlerin önemini özellikle vurgulayan Touraine’in görüşleri ileride tekrar ele alınacaktır.

---

³¹³ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”

³¹⁴ Marshall, “Sanayi Sonrası Toplum”, s. 638.

³¹⁵ Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga**, Çev.: Ali Seden, 3. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1996, s. 20.

³¹⁶ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, **Sosyoloji**, 6. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009, s. 456.

³¹⁷ Arslantürk ve Amman, ss. 456-457.

³¹⁸ Arslantürk ve Amman, s. 457.

Bir önceki dönem toplumlarının “sanayi toplumu” gibi açık ve net bir olgu üzerinden tanımlanmasına karşın, içinde bulunduğumuz dönemde henüz yapılanma aşamasında olan toplum biçiminin “sanayi sonrası toplum” şeklinde ve dolayısıyla yine bir önceki dönemin hâkim olgusu esas alınarak tanımlanması dikkat çekicidir. Bu durum, içinde bulunduğumuz döneme asıl rengini verecek, bu döneme özgü bir olgunun henüz belirginleşmediği anlamına gelmektedir.

İçinde bulunduğumuz toplum biçiminin “enformasyon toplumu” ya da “tüketim toplumu” gibi isimlerle tanımlanması ise bu olguyu bulup ortaya koyma noktasında daha iddialı bir yaklaşımdır. Nitekim sanayi sonrası toplum tanımlamasının en önemli isimlerinden Daniel Bell, “daha sonra bu nitelendirmeyi bilgi/enformasyon toplumu, profesyoneller toplumu gibi açıklamalarla” zenginleştiren³¹⁹ kuramcılardan birisi olmuştur. Benzer şekilde Alain Touraine’de aslında programlanmış toplum olarak nitelendirdiği sanayi sonrası toplumun, iletişim ya da bilgi toplumu olarak nitelendirilmesini desteklemektedir. “1960’lı ve 1970’li yıllardan beri, toplumsal yaşamımızda her şey değişti. (...) Artık sanayi toplumu geride kalıyor ve aydınlık zihinlerin, iletişim ya da bilgi toplumu olarak adlandırdıkları yeni bir döneme giriliyordu”.³²⁰

Enformasyon/Bilgi Toplumu

Aslında enformasyon toplumu kuramı, sanayi sonrası toplum kuramlarından birisi durumundadır. Bu kuramda da, bir önceki safha olan sanayi toplumunun aşılmasıyla yeni bir safhaya girildiği kabulü söz konusudur. Ancak burada, “sanayi sonrası toplum” söyleminde olduğu gibi aşıldığı varsayılan toplum biçiminin vurgulanmasıyla yetinilmemekte ve geçmiş dönemde belirgin olup artık bugün aşılan sanayi olgusunun yerine enformasyon olgusunun geçtiği belirtilmektedir.

Bu kuramda da teknolojinin önemi özellikle vurgulanmaktadır. Teknolojik gelişme, elektronik teknolojisini ortaya çıkarmış ve bu da enformasyon teknolojisini gelişimini beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle; enformasyon toplumuna geçişi sağlayan, elektronik devrimidir.³²¹

³¹⁹ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³²⁰ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 9.

³²¹ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

“Bilimsel gelişmelerin hızı ile birlikte farklı toplumsal yapılar ve ilişki biçimleri de oluşmaktadır. Özellikle bilişim teknolojisinin yoğun olarak kullanıldığı bir toplumsal yapıya doğru gidişten söz edilmektedir. Bu yeni yapıya bilgi toplumu adı verilmektedir”.³²²

Bilgi ve iletişim teknolojisi alanındaki bu teknolojik/elektronik gelişmeler, günümüzde en çok tartışılan konulardan birisi olan küreselleşme olgusu üzerinde de en temel belirleyici etken haline gelmiştir.

“Bilgi teknolojisindeki yenilikler hem bireysel hem toplumsal ve hatta toplumlardan da öte uluslar ötesi bir bilgi, kültür ve sermaye akışını boşandırdığı için, diğer alanlardaki küreselleşmenin bir öncülü sayılabilir. Dolayısıyla bu anlamda siyasal ve ekonomik küreselleşme, teknoloji alanındaki değişimlerden sonra ortaya çıkmaktadır”.³²³

Enformasyon toplumu kuramına göre bu dönemde hizmet sektörü tarım ve sanayi sektörleri karşısında öne çıkmakta, beyaz yakalı iş görenlerin sayısı mavi yakalı iş görenleri aşmakta, teorik bilgi alanında özellikle teknolojik bilgi hayati önem kazanmaktadır.³²⁴

Enformasyon toplumunda, yüksek teknoloji gerektiren mikro elektronik sektörü öne çıkarken demir, çelik gibi yüksek enerji tüketimine yol açan sanayiler geri plana düşmektedir. Bu durum, daha az enerjiyle daha fazla değer üretebilmek anlamına da gelmektedir.³²⁵

Enformasyon toplumu ile çoğu kez birlikte kullanılan bir niteleme de siber toplum nitelemesidir. Siber toplum; “bilgisayar kullanıcılarından oluşan dünya çapındaki ağın yarattığı, elektroniğe dayalı iletişimler ağı”³²⁶ anlamında kullanılmaktadır. Bu kavramın gelişiminde “hemen hemen tüm iletişim teknolojilerinin bilgisayarlar aracılığıyla multimedya ortamında birleştirilmesi”³²⁷ önemli rol oynamıştır.

Gerçekten de bilgisayar teknolojisinin gelişimi ve ardından dünya çapında bir internet ağının kurulması, insanlığın küresel boyutta iletişimine ayrı bir boyut getirmiştir. Web siteleri, e-mail, sohbet odaları gibi uygulamalar sayesinde herhangi sıradan bir birey istediği bilgiyi tüm dünyanın erişimine sunabilmekte, dünyanın en uzak köşesindeki bir

³²² Osman Özkul, **Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-**, İstanbul: Açılım Kitap, 2008, s. 127.

³²³ Özkul, *Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-*, s. 127.

³²⁴ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³²⁵ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³²⁶ Marshall, “Siber Toplum”, **Sosyoloji Sözlüğü**, s. 657.

³²⁷ Marshall, “Siber Toplum”, s. 657.

başka bireyle sanal ortamda mektuplaşabilmekte, ona belge geçebilmekte, sesli ve hatta görüntülü iletişim kurabilmektedir. Bu durum; mektup, faks, telefon gibi iletişim teknik ve teknolojilerinin çok daha fazlasıyla bilgisayar çatısı altında birleştirilmesi anlamına gelmektedir.

1990'ların ortalarından itibaren gelişmeye başlayan cep telefonu teknolojisinde önce elektronik teknolojinin kullanılması ve ilerleyen süreçte bu aletlerin, bilgisayar teknolojisini de kapsayacak şekilde geliştirilmesi de enformasyon toplumu/siber toplum yaşam biçimine yeni bir boyut getirmiştir.

Ancak gelişen teknolojik imkânların yol açtığı bu yeni iletişim tarzıyla birlikte; gerçek ve belki dar alanda gerçekleşen bir sosyalleşmenin yerini sanal ve nispeten daha geniş alanda gerçekleşen bu sosyalleşme biçiminin alıyor olması, sosyolojik açıdan büyük önem arz etmektedir.

Bu tarz bir sosyalleşme; İsaac Asimov'un söz konusu teknolojilerin gelişimi açısından henüz çok erken bir tarih olan 1956 yılında yazdığı "The Naked Sun" isimli romandaki betimlemelerini anımsatmaktadır. "Romanın öyküsü, insanların birbirlerini uzaktan, 'üç boyutlu görüntülerle' izlediği ve ancak istisnai hallerde doğrudan, yüz yüze temasa geçtikleri uzak bir dünyayı anlatır".³²⁸

Dolayısıyla; Asimov'un kurguladığı toplum yaşamını ve iletişim biçimini anımsatan ve hatta belki de ona doğru hızla ilerleyen bir enformasyon toplumunun - faydalı ve avantajlı yönlerine karşın- ne tür olumsuzlukları da barındırdığı uzun uzun tartışılmak durumundadır.

Tüketim Toplumu

Tüketim toplumu kuramı da, sanayi sonrası toplum kuramları arasında yer almaktadır. Burada tüketim olgusu, sanayi toplumunun aşılmasıyla belirginlik kazanan en önemli olgu olarak kabul edilmektedir. "Tüketim toplumu olgusunun gündeme gelmesinde bir önemli faktör de emeğin ikincilleşerek tüketici fonksiyonunun öne çıkmasıdır".³²⁹

---

³²⁸ Marshall, "Siber Toplum", s. 657.

³²⁹ Şan ve Hira, "Sanayi Sonrası Toplum Kuramları".

Dolayısıyla tüketim toplumu, “bazen modern toplumlar için kullanılan, bu toplumların giderek, maddi üretimden ve hizmet üretiminden ziyade tüketim (malların ve boş zamanın tüketimi) etrafında örgütlenmesini anlatan bir terim”³³⁰ olmaktadır.

Üretim ve tüketim, elbette birbirlerinden bağımsız kavramlar değildir. Ancak sanayi toplumunda üretim olgusu öne çıkarken, içinde bulunduğumuz dönemin toplum yaşantısında tüketim olgusu daha öne çıkmış olmaktadır. Zira önceki iki başlık altında da ayrı ayrı vurgulandığı gibi; teorik bilginin ve teknolojik gelişmenin artmasıyla birlikte sanayi sektörünün iktisadi yaşamdaki istihdam payı giderek azalmaktadır. Dolayısıyla tüketim sürekli olarak artmakta, tüketim olgusu toplumsal yaşam içerisindeki önem ve etkinliğini alevlendirerek sürdürmekte, buna karşın üretimin toplum hayatındaki direk rolü ve etkisi zayıflamaktadır.

Görüldüğü gibi aslında sanayi sonrası toplumu tanımlayan kuramların tamamı, buradaki etkin unsurların tespiti ve yorumlanması noktasında paralellik arz etmekte, çelişkiye düşmemekte, ancak sonuçta ortaya çıkan tabloda birisi enformasyonun rolünü ön plana çıkarırken diğeri tüketimi ön plana çıkarmaktadır.

Tüketim toplumuna gidilen süreç; üretimin bireysel sınırları aşarak seri üretim biçimine dönüştürülmesi, böylelikle üretim maliyetlerinin ve dolayısıyla ürün fiyatlarının düşürülmesine bağlı olarak tüketimin de geniş halk kitlelerinde artması sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak ve ancak tüketici kitlelerde karşılık bulabildiği takdirde işlevsellik kazanabilecek olan seri üretim, sanayi toplumu içinde oluşturulan bu döngü sayesinde uygulama alanı bulmuştur.

Çalışanlarının ücretlerini artırarak ürettikleri malları tüketebilmelerini (bir başka deyişle tüketici rollerinin gelişimini) de sağlayan Amerikalı otomobil üreticisi Henry Ford’un Fordizm olarak nitelendirilen modeli bu döngünün başarılı bir uygulaması olmuştur. Ancak 1960’lı yıllarda ortaya çıkarak Fordizm’in çöküşüyle neticelenen ekonomik bunalımdan sonra Post-fordizm denilen yeni bir kavram gündeme gelmiş ve bu kavram, sanayi sonrası dönemde tüketim toplumunun üretim-tüketim ilişkilerini tanımlamak için

---

³³⁰ Marshall, “Tüketim Toplumu”, s. 768.

kullanılmıştır.³³¹ Gelişen teknolojinin getirdiği imkânlar burada da belirleyici olmaktadır.

“Yeni teknoloji -esnek imalat sistemleri gibi- artık belirli bir modele bağlanmayı gerektirmemekte, birbirinden farklı pek çok amaca uyarlanabilmektedir. Üretimi koordine etmek için giderek artan bilgisayar kullanımı, tam da gerektiği kadar stok tutmaya olanak vererek, parça başına maliyetleri önemli ölçüde düşürür. Fabrika boyutları küçülür; emeğin rolü de değişir”.

Sanayi toplumunda hakim olan üretim odaklı anlayış ve yaşam biçiminden sanayi sonrası toplumun tüketime odaklı anlayış ve yaşam biçimine geçilmesiyle birlikte, bir bakıma Max Weber’in, kapitalizmin ruhunu Protestan ahlakıyla açıklayan ünlü tezinin de artık bu yeni toplum biçimi üzerinde bir geçerliliğinin kalmadığı söylenebilir. Bu teze göre kapitalizmin gerçek kurucuları olan protestanların ve özellikle -bu mezhebin bir kolu olan- kalvinistlerin sahip oldukları ahlak sistemi, çok çalışmayı (ve dolayısıyla üretmeyi) teşvik ediyor ama aynı ölçüde tüketmeyi hoş karşılamıyordu.

“Protestanlar çok çalışıyor ve sermaye biriktiriyorlardı. İnançlarından kaynaklanan nefsin arzularına direnme ilkesi, biriktirdiklerini ölçsüz harcamalarına izin vermediği gibi, servetlerinin atıl bırakılmasına da izin vermiyordu. Sonuçta, yatırım yaptılar, bedensel zevkleri yadırgadılar ve ekonomik düzen yarattılar”.³³²

Ancak, sanayi sonrası tüketim toplumunda işte bu anlayıştan büyük ölçüde kopuş olduğu ve bu yeni toplum biçiminin getirdiği yaşam tarzı içinde artık bireylerin çalışıp üretme yerine tüketmeye kodlandıkları görülmektedir.

“Özetle tüketim toplumu temel olarak, akılcılık, çilecilik ve ilerleme inancı üzerine kurulu olan bir üretim toplumundan, bireyin sistemin işleyişine, yalnızca emeğiyle ve düşüncesiyle değil, aynı zamanda, kendi tüketimini yönlendiren ve yalnızca üretim sistemi içinde sahip olduğu yerin birer sonucu olmayan, arzu ve gereksinmeleriyle de katıldığı bir topluma geçişe işaret etmektedir”.³³³

Frankfurt okulundan Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ve Herbert Marcuse gibi bilim adamları, tüketim toplumu ve tüketim kültürüne bir dizi eleştiri yöneltmişlerdir. Buna göre bireyler bu kültür içinde, yanlış ve sahte ihtiyaçlarla kuşatılmaktadır. “Halka düşen görev, kendi tipi için seri halde üretilen ürünleri tüketmektir”.³³⁴

³³¹ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³³² Donald MacRae, **Weber**, Çev.: Nur Vergin, İstanbul: Afa Yayınları, 1985, s. 59 Aktaran: İshak Torun, “Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlak”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s. 94

³³³ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³³⁴ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

Gerçekten de tüketim toplumu içinde; seçilen hedef kitlelerin ilgisini çekebilecek ürünler tasarlanıp bu kitlelere sunulmakta ve önceden yokluğu hissedilmeyen ürünler artık bir ihtiyaç gibi algılanmaya başlamakta, böylelikle birey sahte ihtiyaçlarla kuşatılmış olmaktadır. Burada, bireyin kendisine sunulan ürünleri mevcut yaşamı içinde bir yerlere yerleştirmesinden ziyade yaşamını bu ürünlere göre yeniden dizayn etmesi söz konusudur. Böylelikle belki “gerçek” bir ihtiyacın karşılanmasına yardımcı olma görüntüsü altında geliştirilen bir ürünün kendisi belli bir müddet sonra “sahte” zaruri bir ihtiyaç haline gelmektedir. Örneğin, cep telefonunun hayatımıza kattığı kolaylıklar yadsınamaz. Ancak cep telefonu yokken hayatlarını bir şekilde düzene koyup sürdüren insanlar için artık bu teknolojik ürün bir olmazsa olmaz haline geldiği görülmektedir. Artık günlük yaşamını ve diğer insanlarla iletişimini önemli ölçüde cep telefonuna göre ayarlayan bireylerin; bir gün, hatta birkaç saat bu teknolojik üründen mahrum kalmaları halinde önemli aksaklıklar meydana gelebilmekte, bu duruma düşen birey, “aranılıp ulaşılamayan kişi” sıfatıyla baş başa kalabilmektedir.

Frankfurt okulundan tüketim toplumuna esaslı eleştiriler yönelten Marcuse’a göre;

“Artan cinsel özgürlüğün, daha geniş maddi bolluk ve tüketimin, kültüre daha kolay ulaşmanın, daha iyi barınma koşullarının, artan toplumsal hareketliliğin, düşüncenin kontrol edilmesinde gittikçe artan manipülasyona ve karmaşık biçimlere, entelektüel ve manevi yaşamın gittikçe daha çok alçaltılmasına, varlığın değer yitirmesine ve insanlıktan çıkmasına eşlik eden şeyler bu toplumun temel karakteristikleri arasında yerini almıştır”.³³⁵

Sonuçta, içinde bulunduğumuz dönemin toplum biçimini tüketim toplumu olarak tanımlayanların da -tıpkı enformasyon toplumu olarak tanımlayanlar gibi- haklılık paylarının olduğu söylenebilir. Tüketim toplumunda hakim olan üretim-tüketim ilişkilerinin insan yaşamı için sağladığı kolaylıklar bir yana bu ilişki biçiminin insanı birçok bakımdan bağımlı ve manipülasyona açık hale getirdiği, entelektüel ve manevi değerini düşürdüğü eleştirilerinin de ciddi haklılık payı vardır.

Postmodern Toplum

Modernizm sonrası döneme ilişkin tartışmalar aslında yeni değildir. Gerek genellikle postmodern olarak adlandırılan bu döneme özgü parametreler, gerekse bu parametrelerin baskın duruma geçişinin tarihsel sınırları üzerinde tam bir fikir birliği

---

³³⁵ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

kurulabildiği söylenemez. Ancak bu konudaki tartışmaların ana hatlarıyla belli noktalar üzerinde yoğunlaştığı da bir gerçektir.

“Postmodernizme yol açan gelişmeler, tek ve mutlak bilim anlayışının reddedilmesiyle başlamakta, aşırı rasyonelleşmenin insani duyarlılığı yok etmesi, araçsal aklın egemenliğinin yıkıcı sonuçları ve nihai olarak yaşam alanının yok olmasına tepki olarak şekillenmektedir. Rasyonalizme karşı da öznenin de öne çıkması yönünde bir gelişim gözlenmektedir”.³³⁶

Postmodernizmin felsefi kökenlerinin ve düşünsel altyapısının saptanması ile bu tarz bir yaşam tarzının toplum yaşam pratiğine hâkim olma sürecini birbirinden ayrı değerlendirmek gerekir. “Postmodernizmin tarihsel ve kültürel temellerini ortaya çıkarmak amacıyla Antik Yunan Felsefesine özellikle de Sofistlere kadar gidilmiş ve Sofistlerin septisizmi, relativizmi ve nihilizmi postmodernistlere benzer olduğu görülmüştür”.³³⁷

Ancak postmodern felsefenin kökenleri Eski Yunan geleneğindeki bu akımla sınırlı kalmamış ve modern çağ içerisinde gelişen eleştirel yaklaşımlarla daha da olgunlaşmıştır. Rousseau, Nietzsche, Heidegger, Spengler, Danilevski gibi filozofların modernizm eleştirilerine; Frankfurt Okulu’nun görüşlerine; Russell, Wittgenstein, Saussure, Heidegger ve Foucault’nun çözümlmelerine ilaveten yapısalcılık akımı da Postmodern düşüncenin temelini oluşturmuştur. Bu felsefi yaklaşımlar; temel konu olarak tabiat ve dış dünya yerine insanı ele almaları noktasında birleşiyordular.³³⁸

Bir yandan postmodernizm akımını ortaya çıkaran bu felsefi birikim genişlerken öte yandan postmodern toplum pratiğinin tarihsel saptamasına ilişkin tezler de farklı bir boyutta sürüp gitmektedir. İngiliz tarihçi Arnold Toynbee 1934 yılında “A Study of History” isimli eserinin birinci cildinde modern dönemin aşağı yukarı on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreğinde sona erdiğini ileri sürmüştü, aynı eserin 1939’da yayınlanan beşinci cildinde ise daha önce yaptığı tarihlendirme üzerinde değişikliğe giderek modern dönemin birinci dünya savaşı sırasında bittiği görüşüne varmıştır. Böylece

³³⁶ Cansevil Tebiş, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”, <http://w3.gazi.edu.tr/~cafoglu/postm.htm>, (05 Aralık 2012).

³³⁷ Cansevil Tebiş, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”.

³³⁸ Cansevil Tebiş, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”.

Postmodernizm olarak tanımladığı yeni dönem, ona göre 1918 yılından itibaren başlamış olmaktadır.³³⁹

İlerleyen süreç içinde “F. Jameson’un ‘geç kapitalizmin mantığı’, A. Huyssen’in ‘neo-modernizm’, Marc Argue’nin ‘üst modernizm’, E. Gellner’in ‘görecelik’, Guyy Debord’un ‘gösteri toplumu’ diye adlandırdığı ya da tanımladığı postmodernizm”³⁴⁰ konusunu sosyoloji alanında popülerleştiren kişi ise Jean François Lyotard’dır.

“Postmodernizmi sosyolojinin ilgilendiği bir konu haline getiren metin, onun 1979’da çıkardığı Postmodern durum (Postmodern Condition) adlı eseri ve bu eserinde, ileri kapitalist toplumlarda yaşayan insanların, en azından 1960’ların başından itibaren postmodern bir dünyada yaşadığını ilan etmesi olmuştur”.³⁴¹

“Bugünkü anlamda asıl tartışmanın 1979 yılında Jean-François Lyotard’ın Postmodern Durum adı altında Türkçeye 1990’lı yılların başında tercüme edilen kitabı dolayısıyla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır”.³⁴²

Böylelikle her ne kadar Toynbee postmodernizm terimini ilk kullanan kişi olsa ve bunu yeni bir dönemin başlangıcı olarak 1918’lere kadar götürse de gerçek anlamda bir postmodern toplum realitesinden bahsedebilmek için 1960’ları beklemek gerekmiştir.

Postmodernizmin ortaya çıkışı, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve 1960 sonrasında modern Batı dünyasında yaşanan iki büyük krizin ikincisinden sonra gerçekleşmiştir. Bu yeni toplum yapısına geçiş, aynı zamanda Avrupa merkeziliğin yerine Amerikan hâkimiyetinin yerleşmesiyle de ilişkilendirilebilmektedir.³⁴³

Lyotard postmodern durumu, yeni bir toplumsal durum olarak ortaya koymuştur. Bu, “geçmiş iki yüzyıldaki bilimsel faaliyetlerin sosyal bilimsel faaliyetler dahil olarak meşrulaştırdığı iki büyük mit ya da ‘üst anlatı’ya duyulan inancın artık geniş çaplı olarak geçerliliğini yitirdiğinin geç de olsa farkına varıldığı bir durum”du.³⁴⁴

Postmodernizm, modernizm kaynaklı olduğu düşünülen çeşitli rahatsızlıklara yönelik itirazların sonucu olarak ortaya çıkan bir akım olarak değerlendirilebilir.

³³⁹ Cansevil Tebiş, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”.

³⁴⁰ Cansevil Tebiş, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”.

³⁴¹ Gordon Marshall, “Postmodernizm”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 592.

³⁴² Akay, *Postmodernizm*, s. 7.

³⁴³ Cansevil Tebiş, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”.

³⁴⁴ Marshall, “Postmodernizm”, s. 592-593.

“Bir zamanlar Ferdinand Tönnies’in *Gemeinschaft* (cemaat) toplum yapısından *Gesellschaft* (birliksel-cemiyet) toplumuna geçiş olarak nitelediği ve Durkheim tarafından da organik dayanışma toplumu olarak adlandırılan modern toplum, bireyi yalnızlaştırdığı için kimi açmaz ve sorunlar içerdiği, anomi ve yabancılaşmaya yol açtığı için de sürekli eleştiri konusu olmuştur”.³⁴⁵

“Postmodern eleştiri, modernitenin tabii sınırlarını tamamladığı savından hareketle üç asırlık mezkur mefkureyi parçalamaya yönelik önemli hamlelerde bulunuyordu”.³⁴⁶ Yirminci yüzyılın sahne olduğu birçok soykırımda “tüm bilimlerin suç ortaklığı yapmış olması”, modern dönemin iki önemli miti olan “Özgürleşme Miti” ve “Doğruluk Miti”ne olan inancı silip yok etmişti. Paul Feyerabend ve Thomas Kuhn’un ‘göreceliği’ örneklerinde görülen “bilim tarihçileri ve felsefecilerinin şüpheli düşünceleri” de bilim de dâhil olmak üzere “üst anlatılara inanmama” tutumunu destekleyip güçlendiriyordu.³⁴⁷

“Aydınlanma felsefesinin ünlü düşünürü Kant’ın ‘akıl yolu birdir’ önermesine bir karşı koyuş biçimi olarak, postmodern felsefenin temel önermesi ise ‘akıl yolu çoktur’ biçiminde olmuştur. Birinci önerme nasıl bilim ve felsefeden sanata ve edebiyata, siyaset ve ekonomiden günlük hayata kadar belirlenimci bir yaklaşımı yerleştirmeye çalışmış ise; ikinci önerme de bunun tersine bütün hayat pratiklerinde görece bir durumun geçerli olduğunu savunmaktadır”.³⁴⁸

Kendisini postmodern ekolün dışında tutmakla birlikte Frankfurt Okulu’nun da modernizme yönelik paralel eleştirilerinin söz konusu olduğu görülmektedir.

“Frankfurt Okulu’nun modernlik olgusuna yönelik geliştirmiş olduğu eleştirinin temel argümanları, aydınlanma, bilim ve rasyonalite gibi modernlik paradigmasını şekillendiren ve bu yönü ile de geleneksel düşünce ve yaşam biçimlerini birbirinden ayıran ve insana özgürlük vadeden söz konusu düşüncenin, iddialarının aksine yeni egemenlik biçimlerinin taşıyıcısı olduğu yönünde biçimlenmiştir. Bu egemenlik biçiminin temel karakterini homojen bir toplum yaratma ideali oluşturmaktadır”.³⁴⁹

---

³⁴⁵ Mustafa Kemal Şan, “Sosyal Bilimlerde Yıldızı Yükselen Yeni Bir Kavram: Sosyal Sermaye ve Türkiye”, **Sosyoloji Yazıları I-Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması**, Editör: Mustafa Kemal Şan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2007, s. 282.

³⁴⁶ Ali Öztürk, **Kriz Sosyolojisi Batı Merkezçiliğinin Yapısal Sorunları ve Kriz**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011, s. 101.

³⁴⁷ Marshall, “Postmodernizm”, s. 593.

³⁴⁸ Özkul, *Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-*, s. 113-114.

³⁴⁹ Mustafa Kemal Şan ve İsmail Hira, “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, **Sosyoloji Yazıları I-Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması**, Editör: Mustafa Kemal Şan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2007, s. 327.

Zygmunt Bauman, postmodernizmin en göze batan özelliklerini; “çeşitlilik, olumsuzluk ve muğlaklık”, “kültürlerin, komünal geleneklerin, ideolojilerin ‘yaşam biçimleri’ nin ya da ‘dil oyunları’ nın sürekli ve indirgenemez çoğulculuğu şeklinde sıralamaktadır.³⁵⁰

“Pozitivist tutum, her türlü kutsal değeri reddederek, bilimi bir “din” bir “kutsal” haline getirdi. Bilimi biricik melce ve hedef haline getiren bu tutumu “scientizm” olarak ideolojileştirenler; dünyevi-leşmenin doruk noktasına çıkmışlardı. Bilimin sekülerizasyonu, yani dünyevi-leşmesi denilen bu süreç, tarihi tersine çevirmiştir. Gayeci-finalist evren görüşünün yerini materyalist bir gayecilik almıştır. Artık bilim, ortaçağ boyunca kilisenin elinde olan otoriteyi ele geçirmiş, adeta “din”leşmiştir. Ancak, bilim ve onun ürünü olan teknolojinin dünyayı cehenneme çeviren sonuçları, yani dünya savaşları, “bilimcilik” ideolojisinin temellerinden sarsılmasına yol açmıştır”.³⁵¹

Postmodernizm, modern dönemde adeta kutsallaştırılan bilimsel bilgi de dahil olmak üzere tüm büyük/üst anlatıları reddetmekte ve her türlü anlatıyı aynı değere indirgeyerek sayısız inanç, kültür, gelenek ve ideolojiden müteşekkil bir çoğulculuk meydana getirmektedir. Ancak bu çoğulculuğun, değer verme değil, aksine değersizleştirme anlayışı üzerine kurulu bir çoğulculuk olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle; postmodernizm, modernizmin kutsal değerlerini yıkıp değersizleştirirken aslında onları modernizm tarafından değersiz kabul edilen diğer sayısız değerlerin yanına göndermiş olmaktadır. Böylelikle, bu sınırsız görecelilik içinde hiç bir değer diğerine kıyasla ayrıcalığı kabul edilmemekte ve tüm değerler, aslında değersizlikleri bakımından aynı seviyeye indirgenmiş olmaktadır.

Postmodernizmin çoğulculuğu da buradan gelmektedir. Modernizmin, kendi kutsallarını ortaya koyup çizgiyi çeken ve bunlara uymayan, bunların dışında kalan her şeyi dışlayan tutumuna karşılık postmodernizm; kendince değersizlikleri noktasında birbirlerinden hiç bir farkı olmayan tüm değerleri kucaklamakta ve onlara sınırsız bir çoğulculuk içinde hayat hakkı öngörmektedir.

İletişim olanaklarının müthiş gelişimiyle de paralel bir biçimde dünyayı saran küreselleşme cereyanı, söz konusu çoğulculuğu toplumsal sınırların ötesine taşımıştır. “Küreselleşmenin en önemli özellikleri zaman ve mekânın sıkışması; mekânın yeniden

³⁵⁰ Marshall, “Postmodernizm”, s. 592-593.

³⁵¹ Özkul, “Eğitimde Dini ve Dünyevi Dengesi”.

biçimlenmesi ve uluslararasıdaki karşılıklı bağımlılıkların geri dönülmez bir biçimde artmasıdır”³⁵².

Ancak bu global boyutlu çoğulculuk içinde kalan ve zaten değersizleştirilerek içi boşaltılan tüm değerlerin, diğerleriyle sentezlenerek öz niteliklerinden uzaklaştıkları da görülmektedir. Bu bakımdan;

“Aslında postmodernizm otantikliğin düşmanıdır, her türden kültürel formun üstüne çullanıp anlamlarını sıyırmak ve ortada bir tür yeni imaj ya da boyut olarak bağlamsallaştırmamış ve kolaylıkla idare edilebilir gösterenler bırakmak amaçlarını taşır”³⁵³.

Postmodernizmin sunduğu bu çoğulcu anlayışının, aslında yerel değerler üzerindeki parçalayıcı ve asimile edici etkisiyle neticede yine egemen unsurların işine geldiği yönünde eleştiriler de yöneltilebilmektedir. Wallerstein’a göre;

“Dünyanın dört bir yanında ileri sürülen her tikelci fikrin eşit ölçüde geçerli olduğu gerekçesiyle bir tür süper-tikelci duruşa da çekilemeyiz. Zira süper-tikelcilik, eşitlikçi ve demokratik olmayan dünya sistemlerini sürdürme arayışındaki Avrupa evrenselciliğinin ve bugünün muktedirlerinin güçlerine gizlice teslim olmaktan başka bir şey değildir”³⁵⁴.

Bu bakımdan ele alacak olursak postmodern söylem; Huntington’un öngördüğünün aksine medeniyetlerin çatışması değil kaynaşması ve Fukuyama’nın öngördüğünün aksine diğer medeniyetlerin liberal demokrat Batı medeniyeti karşısında yok olması değil, yaşayıp varlığını devam ettirmesi üzerine kurulmuştur. Ancak Gottdiener ve Wallerstein gibi sosyal bilimcilerin savunduğu gibi; her türlü kültürel formun anlamları sıyrıldığı zaman dünyanın tüm yerel ve otantik kültürleri, aslında eşitlikçi ve demokratik olmayan Batı’nın değerleri ve muktedir güçleri karşısında savunmasız kalabilecektir. Bu durumda Batı medeniyetinin, diğerlerini çatışma değil ama kaynaşma yoluyla dejenere ve asimile ederek Fukuyama’nın tezinde olduğu gibi ortadan kaldırmasının da yolu açılabilir. Son yıllarda Türkiye’de birçok sanat ve halk müziği klasiğinin ve anonim eserinin pop ya da rock müziğe uyarlanarak popülerleştirilmesi, otantik kültür üzerinde bu türden bir dejenerasyon, asimilasyon ve yok oluşun örnekleri sayılabilir.

---

³⁵² D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell, 1989 Aktaran: Aylin Akpınar, “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Edit: Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 17.

³⁵³ Mark Gottdiener, **Postmodern Göstergeler**, Çev.: Erdal Cengiz, Hakan Gür ve Arhan Nur, Ankara: İmge Kitapevi, 2005, s. 339.

³⁵⁴ Immanuel Wallerstein, **Avrupa Evrenselciliği-Gücün Retoriği**, Çev.: Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: bgst Yayınları, 2010, s. 11.

Postmodern düşüncenin; bir takım ontolojik, epistemolojik ve etik-politik ön kabulleri vardır. Ontolojik ön kabulleri “anti-özcülük” ve “olumsallık”; epistemolojik ön kabulleri ise “anti-temelcilik” ve “anti-mütekabiliyet” olarak öne çıkmaktadır.

“İnsanı merkeze alan ve belli bir insan doğası üzerinden hareket eden hümanizm ve modernite, özcü bir ontolojiye dayanmaktadır”. “Başka bir deyişle, modern düşüncede öz, varoluş karşısında ontolojik önceliğe sahiptir. Şeylerin varolabilmesi için öncelikle, kendilerinde zorunlu olan özlerinin varolması zorunluluğu bulunmaktadır”. Buna karşılık “Heidegger’in felsefesine göre insanın, sabit bir özü yoktur; tam tersine insan, özünü kendi eylemleriyle kurar.” Dolayısıyla “Şeylerin sabit özleri olduğu şeklindeki ontolojik ön kabule karşı çıkan” anti-özcülüğe göre “şeyler, mutlak, aşkın ve ebedi değildir; tam tersine değişkendirler”.³⁵⁵

Postmodern söylemin diğer bir ontolojik ön kabulü de olumsuzluktur. “Bir şeyin olumsuz olduğunu söylemek, o şeyin varlığının zorunlu olmadığını, fakat aynı zamanda imkansız olmadığını da öne sürmektir. Başka bir deyişle, olumsuzluk bir şeyin hem olanaklı, hem de zorunlu olmayan varoluş kipidir”. “Buna göre olumsuzluk özelliğine sahip olan şeylerin/olguların varlık nedeni kendinde değil, yine varoluşu zorunlu olmayan başka şeylere/olaylara bağlı olmaktadır”.³⁵⁶

Postmodernizm, epistemolojik bakımdan “Bilginin –son tahlilde- kendi kendini temellendiren bir inanca dayanması” anlamına gelen ve “bilen özne ve bilinen nesne arasında bir ayrım yapan” temelciliğe de karşı çıkmaktadır.³⁵⁷

“Postmodern düşünürler bilginin haklılaştırılmasında, evrensel ve mutlak temellere başvurulmasına ve özne/nesne ayrımına karşı çıkar. Postmodernlere göre bir iddia yapıldığı anda dil devreye girmektedir. O bakımdan, dilin dışında bir dünyadan söz etmek olanaksızdır”.³⁵⁸

Postmodernizmin, toplum içinde farklı görülen ve marjinal olan şeylere de diğerleriyle eşit hayat hakkı veren, var olma hakkı tanıyan tutumu ise bu anlayışın etik-politik ön kabullerinden gelmektedir.

“Postmodern düşünürlerin, müttefikten üzerinde uzlaştıkları başlıca etik-politik meselenin, farklılık politikası olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Esas itibarıyla bir

³⁵⁵ Evre, ss. 94-96.

³⁵⁶ Evre, ss. 96-97.

³⁵⁷ Evre, ss. 99-100.

³⁵⁸ Evre, s.101.

kimlik politikası olan farklılık politikası, dışlanan kimliklerin kamusal alanda söz sahibi olmalarını ve biçimsel haklarının ötesinde, güçlendirilmelerini öngörmektedir”.³⁵⁹

Postmodern anlayış her ne kadar son yarım yüzyıldır bir yaşam biçimi olarak etkisini günbegün artırarak devam ettiriyor olsa da kendisine karşı geliştirilen etkili eleştirilerle yüzleşmiyor da değildir. Örneğin yirminci yüzyıl sosyolojisinin önemli isimlerinden Anthony Giddens postmodernizme karşı radikal bir tavır sergileyerek “modernliğin sonu, postmodernizm gibi anlayış ve terimlerle uğraşmak yerine, toplumsal bilimlerde şimdiye kadar belirli ve özgül nedenlerden dolayı yetersiz şekilde anlaşılmış olan modernliğin kendi doğasına bakılmasını önermektedir”.³⁶⁰ Postmodernizme karşı daha ılımlı yaklaşan Zygmunt Bauman, postmodern durumu “yanlış bilinçten kurtulmuş modernlik” olarak tanımlarken, Jürgen Habermas da tıpkı Giddens gibi “yeni gelişmeleri modernitenin ileri bir aşaması olarak değerlendirmektedir”.³⁶¹

Her ne kadar Giddens ve Habermas, postmodern söyleme karşı çıkarak ortaya çıkan yeni tabloyu modernlik sınırları içinde izah etmeye çalışsa ve Bauman’da onlara yakın bir biçimde postmodern söylemi modernizmin revize edilmiş bir biçimi gibi lanse etse de; postmodernizmin aslında modern felsefenin temellerine dinamit koyan ve modern yaşam biçimi üzerinde de önemli değişikliklere yol açan etkili bir akım olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu modernizme taban tabana zıt ve adeta onun antitezi mesabesindeki akımın, yine modernizm sınırları içinde addedilebilmesi biraz zor olmalıdır.

“Postmodernizm, toplumsal, kültürel, ekonomik ve ideolojik olarak modernizmin prensiplerinin artık geçersiz olduğunu ilan etmektedir. Ancak henüz, sadece bunların yerine tam manasıyla yeni bir değerler sisteminin de konulmadığı bir geçiş dönemine işaret etmektedir”.³⁶²

Bu durumda, zaten postmodern söylemin değer inşa etme gibi bir iddiasının olmadığı, sadece tüm değer ve yargıların kendi doğruluklarına dair iddialarına karşıtlık taşıdığı söylenebilir. Ancak bu söylem biçiminin paradoksu da belki bu noktada başlamış olmaktadır. Zira tüm yargıların doğruluk iddialarına karşı çıkma söyleminin kendisi de bir yargı niteliği taşımaktadır ve böylelikle postmodern söylem, dönüp kendi kendisini

---

³⁵⁹ Evre, s.107.

³⁶⁰ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³⁶¹ Şan ve Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”.

³⁶² Özkul, *Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-*, s. 114.

de çürüten bir paradoksun içine girmiş olmaktadır. Değer ve yargıların, yerlerine bir şey konulmaksızın aşındırılıp dağıtılmasının getirebileceği problemler ise başlı başına bir tartışma konusudur. (Bunun emperyalist amaçlara hizmet eden bir tablo çıkaracağı hakkında Wallerstein'in saptamasına yukarıda değinilmişti).

Sonuç olarak, dünya toplumlarının yapısal durumları üzerinde şahit olunan gözle görülür değişimin çeşitli bilim adamları ve filozoflar tarafından farklı biçimlerde tanımlandığını görüyoruz. Yapılan analizlerde değişimin parametrelerini tespit noktasında büyük ölçüde konsensüs sağlanmış olsa da tablonun yorumlanma ve anlamlandırılmaları aşamasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Böylelikle yeni oluşan toplum yapısında ve toplumsal ilişkilerde kimi sosyal bilimciler enformasyonun, kimileri tüketim olgusunun belirleyici etken durumuna geçtiğini savunmakta, kimileri de modern dönemin felsefesinin tamamen çökmekte ve modern sonrası (postmodern) bir safhaya girilmekte olduğunu iddia etmektedir.

Henüz gelişme aşamasında bulunulan bir sürecin zamansal bakımdan içeride bir yerden yorumlanıp tanımlanması elbette zor olacak ve böyle farklı tanımlamalara yol açacaktır. Ancak içinde bulunduğumuz ve bizi henüz bilmediğimiz bir yerlere sürükleyen bu süreci bu aşamada (iyice olgunlaşmasını bekleyerek zaman kaybetmeden) anlamaya ve yorumlamaya çalışmak da önemli ve zorunlu bir tutumdur. Zamanın ilerlemesiyle birlikte sürecin başat olguları daha net ortaya çıkacak ve yeni toplum biçiminin adı belki de doğal bir biçimde ve somut olarak belirginleşecektir.

2.3. Yeni Topluma Geçişin Toplumsal Evreleri

Alain Touraine'in, "programlanmış toplum" adını verdiği sanayi sonrası topluma geçişin evreleri hakkındaki görüşlerine "2.2. Yeni Toplum Biçiminin Tanımları" konu başlığımız altında ana hatlarıyla değinmiştik. Touraine'in bu geçiş süreci hakkındaki tespitleri, kendisinin sosyolojik çözümlerinde gerek klasik gerekse yeni toplumsal hareketlere verdiği ağırlık sebebiyle çalışmamız açısından özellikle önem taşımaktadır.

Touraine, yeni toplum biçimine geçiş aşamasında toplumsal hareketlerin rolü üzerinde önemle durur ve bu dönüşümün evrelerini şöyle sıralar:

“* Önceki döneme ait toplumsal hareketlerde gerileme, bu hareketleri canlandırmaya çalışanların ilgi görmemesi.

- * Mevcut toplum yapısının temellerini sarsacak derecede yaygın bir kültür krizi.
- * Sosyal düzenin reddedilmesi ve yeni dengeler arayışı.
- * Sosyal çatışma ve kargaşanın nedeni olarak liberal ve liberalist devlet biçiminin suçlu görülerek eleştirilmesi.
- * İktidarın merkeziliğinin reddedilerek, geçmiş topluluklara ve onların hayat tecrübelerine doğru yönelme.
- * Tehdit altındaki sosyal kategorilerin bu değişimleri benimseyerek kendi kimliklerini bulma arzuları.
- * Yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkması.

Touraine, bu evrelerin ilk üçü gerçekleştiğinde endüstri toplumundan iyice uzaklaşmış olduğunu, son üç evre ortaya çıktığında ise, yeni bir toplum modelinin görüldüğünü ileri sürer”.³⁶³

“Görüldüğü gibi Touraine, sosyal hareketlerin mahiyet farkından söz edebilecek ölçüde değişim gösterdiği durumlarda, yeni bir toplum modelinin ortaya çıktığını düşünmektedir”.³⁶⁴ Bu noktada önemli bir soru işaretiyle karşı karşıya kalıyoruz. Yeni toplumsal hareketler, süregelen toplumsal ilişkiler doğrultusunda yavaş yavaş değişim gösterip zamanla yeni bir biçim alan toplumun gereği olarak mı ortaya çıkmıştır; yoksa bunun aksine yeni toplumsal hareketler, söz konusu yeni toplumu oluşturan temel etken durumunda mıdır? Ya da daha kısa ifade edecek olursak; yeni toplum mu yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkarmıştır, yoksa yeni toplumsal hareketler mi yeni topluma yol açmıştır?

Touraine’e göre “Sosyal hareketler, toplumun hasta addedilen bir ögesine (...) yönelik bir sorgulamayı ve bu sorgulama neticesinde, sosyal ilişkileri yeniden tesis etmeyi içerir”. Dolayısıyla “Touraine, sosyal yapı değişmesini toplumsal hareketlerle” açıklamaktadır.³⁶⁵

Toplumsal hareketleri, toplumsal yapı ve değişim konusundaki rolleri bakımından çok önemli bir noktada konumlandıran bu açıklamayı esas alacak olursak bir sonraki konu başlığımızı “2.4. Yeni Toplumun Yeni Hareketleri” yerine “Yeni Toplumu Getiren Yeni Hareketler” ya da benzeri bir şekilde adlandırmamız gerekebilir. Ancak; yeni bir toplumsal yapıya geçişte toplumsal hareketlerin önemli rolü ve buna dair Touraine’in tespitlerinin değeri açık olmakla birlikte, toplum yapısının değişiminde -siyasi, iktisadi,

³⁶³ Arslantürk ve Amman, s. 456-457.

³⁶⁴ Arslantürk ve Amman, s. 457.

³⁶⁵ Arslantürk ve Amman, s. 456-457.

teknolojik ilişkiler vb.- birçok farklı etkenin toplumsal hareketlerden bağımsız olarak da çok önemli roller oynayabileceği söylenebilir. Dolayısıyla toplumsal yapı değişimi ve toplumsal hareketler arasında -tek taraflı değil- karşılıklı bir etkileşim ve sebep-sonuç ilişkisi olduğunu ifade etmek belki de daha isabetli olacaktır.

Günümüz toplum yaşamında var olan dinamikler Touraine'in tespitlerine göre değerlendirildiğinde, en azından birçok ülkede sanayi toplumundan uzaklaşmış ve yeni toplum modeline çoktan geçilmiş olduğu düşünülebilir. Bu tespitlerin, ülkemizin içinden geçtiği süreçle de büyük ölçüde uygunluk arz etmesi söz konusudur.

Tabii burada sıralanan evreleri birbirlerinden keskin çizgilerle ayırmak ve her evrenin toplum yaşamına net bir biçimde hâkim olduğunu düşünebilmek mümkün değildir. (Zaten Touraine'in de böyle bir iddiası yoktur). Örneğin; günümüzde klasik toplumsal hareketler eskisi kadar etkin olamasalar da halen belirli kesimlerden ilgi görmeye devam edebilmekte, liberalizm her ne kadar suçlu görülerek eleştiriliyor olsa da mevcut durumda birçok yerde hakim ideoloji konumunu devam ettirmekte, merkezi iktidarlar belli ölçüde zaafa uğrasalar da yine hüküm sürmekte, buna karşın tehdit altındaki sosyal kategoriler istediklerine tam anlamıyla ulaşamamakta ve yeni toplumsal hareketlerin etkinlik düzeyleri henüz sınırlı ölçülerin dışına çıkamamaktadır. Dolayısıyla söz konusu evrelerin, bahsedilen durumların tamamen hakim olmasıyla değil, hissedilir ölçüde belirgin hale gelmesiyle alakalı olduğu söylenebilir.

Touraine'in tespitine göre yeni toplumu meydana getiren değişim evreleri şöyle yorumlanıp açılabilir.

Eski Toplumsal Hareketlerde Gerileme

Herhangi bir parti ya da örgütün kontrolünde olmaksızın spontane olarak geliştiği anlaşılan 1968 olayları, eski (klasik) toplumsal hareketler için bir gerilemeye yol açmıştı. İdeolojik kamplaşmaların ve hem yerel düzeyde hem de global boyutta hakim olan siyasal kutuplaşmaların insanlığa birey ya da toplum ölçeğinde mutluluk getirmediği kanaati yaygınlaştıkça, bu ideolojilere dayalı klasik toplumsal hareketler güçten düşmeye başlamıştır.

İdeolojik kamplaşmaların yerini her ne kadar din ve medeniyet eksenli kamplaşmaların almakta olduğuna dair iddialar ve hatta bunu gerçekleştirmeye yönelik çabalar var olsa

da postmodern bakış açısı ile küreselleşme olgusu bunun aksi yönünde bir tesir meydana getirmektedir. Yeni bir toplum yapısına global düzeyde geçiş süreci devam ediyor ve sonuçta varılacak tablo şimdilik belirsizliğini koruyor olmakla birlikte klasik toplumsal hareketlerin 1960'lı yılların sonlarından bu yana açıkça gerilediği görülebilmektedir.

Yaygın Kültür Krizi

Özellikle iletişim/haberleşme teknolojisinin gelişmesi ve uluslararası ulaşım/seyahat olanaklarının artmasıyla birlikte dünya küresel bir köy haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak bir yandan yerel kültürler dünyaya açılma imkanı bulurlarken diğer yandan da dünyanın dört bir yanından gelen çok farklı kültürlerle yüzleşmek, onlarla rekabete girmek ve hatta sentezlenmek durumunda kalmışlardır. Bu da ister istemez özgün yerel kültürlerinden uzaklaşmakta olan toplumlarda bir kültür krizine, kendilerini kendileri yapan değer yargılarında bir erozyona yol açmıştır.

Bu bağlamda küreselleşme ve yerelleşme, birlikte yol alan iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. “Geçmişte ‘evrensel’ ile ‘ulusal’ arasında kurulan zorunlu- gönüllü, asimetrik ve gerilimli ilişki yeni dönemde ‘küreselleşme’ ile ‘yerelleşme’ arasında kurulmaktadır”.³⁶⁶

“Aslında her ne kadar birbirlerine ters eksenlerde durdukları izlenimi verseler de küreselleşme ve yerelleşme eşzamanlı ve birbirlerini destekleyen süreçlerdir. Küreselleşme yerelliği, yerel kültürleri ve talepleri kışkırtmaktadır. Dünya bir yandan küreselleşirken diğer yandan yerelleşmektedir”.³⁶⁷

Sonuç olarak yerellik vurgusu her ne kadar belirginleşiyor olsa da aslında küreselin güçlü etkisi altında dejenere olmaktan kurtulamamakta ve bu durum, yaygın bir kültür krizine yol açmaktadır.

Sosyal Düzenin Reddedilmesi ve Yeni Denge Arayışı

---

³⁶⁶ Ertan Eğribel, ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması: Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, **Değişim Sosyolojisi-Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme**, Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2011, s. 15.

³⁶⁷ Ufuk Özcan, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Merkezi Yönetimin Dönüşümü ve Yerel Yönetimlerin Güçlenmesi”, **Değişim Sosyolojisi-Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme**, Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2011, s. 130.

Söz konusu kültür krizi, kan kaybetmekte olan eski kültürel kodlar üzerine kurulu sosyal düzenleri de çıkmaza sürüklemektedir. Ancak bir sosyal düzenin yara alması ve bozulup çözülmeye yüz tutması, muhtemel bir kaos tehlikesine de davet çıkarılması anlamına gelecektir. Dolayısıyla kültürel anlamda ortaya çıkacak olan boşluğun bir şekilde yeni toplumsal dengeler yoluyla doldurulması kaçınılmazdır. Bu yeni toplumsal dengelerin, hitap ettiği topluma ait sosyal gerçekliklere rahatlıkla adapte edilebilir ve kolayca benimsenebilir nitelikte olması önemlidir. Bunun başarılabilirdiği ölçüde yeni denge arayışları olumlu sonuç vermekte ve yeni koşullar altında taşlar tekrar yerli yerine oturtulup kaos riski atlatılabilmektedir.

Liberalist Devlet Biçiminin Eleştirilmesi

“1.2.2. Toplumsal Hareketlere Yol Açan Etkenler” başlığı altında da incelendiği gibi, insanlar mevcut toplumsal ve siyasal düzeni çoğu kez yaşamlarındaki memnuniyetsizliklerin kaynaklarından birisi olarak görürler. Doğal olarak bu düzenler, değişiklik isteğinin de hedefleri arasında yer almaktadır.³⁶⁸

Bu bağlamda liberal devlet yapısı, 19 ve 20. yüzyılların ideolojik rekabet ortamı içinde en çok tartışılan ve muhalefetle karşılaşan hakim yapılardan birisi durumunda olmuştur. Alternatif ideolojilerin ve klasik toplumsal hareketlerin zayıflaması, liberal devlet üzerindeki eleştirilerin bitmesi anlamına gelmemektedir. Bu durumda insanların toplumsal düzenden kaynaklanan şikâyetleri bitmedikçe, liberal devletin de bir şekilde eleştirilere hedef olmaya devam edeceği söylenebilir.

Merkezi İktidarın Reddi

Mevcut sosyal düzen, onu oluşturan yerleşik kültürel kodlar ve hakim liberal devlet düzeni sorgulanırken, bunlarla bağlantılı olarak iktidar anlayışının bizzat kendisi de her yönüyle eleştiri oklarının hedefleri arasına girmiş olmaktadır.

“2.1.1. Tarihsel Süreç” konu başlığı altında görüldüğü ve “2.5. Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellik ve İşlevleri” konu başlığı altında daha detaylı inceleneceği gibi, yeni toplumsal hareketlere geçiş sürecinde muhalefet anlayışı bireysel özgürlükleri önceleyen bir çizgiye doğru kaymıştır. Politik yargıların ve demokratik özgürlük

---

³⁶⁸ Hoffer ss. 33, 38.

taleplerindeki vurgunun tümelden uzaklaşarak tikel ve hatta tekil boyutlara odaklanması, toplumlardaki iktidar tasavvurunu da değişime uğratmıştır. Böylelikle birey ve toplum üzerinde artık mümkün olduğunca esnek ve kısıtlı olması öngörülen resmi otoritenin, aynı zamanda yapı olarak da küçük ve yerel düzeyde örgütlenmiş olması talep edilmeye başlanmıştır.

Tehdit Altındaki Sosyal Kategorilerin Kimlik Arayışları

1968 olayları sırasında özgürlük ve özellikle bireysel özgürlük taleplerinin ön plana çıktığını, ilerleyen süreçte de bu taleplerin giderek daha etkili biçimde dillendirilmeye başlandığını görmüştük.

Bireye değil, topluma dair öne sürülen talepler, kendilerini dillendiren kesimde yer alan bireylerin ekseriyetle paylaştığı ortak talepler olmaktadır. Örneğin işçi ya da memur sınıfının yasal grev hakkı talebi genel bir taleptir. Burada, marjinal kalmış bireysel farklılıkların özgürlük talebi değil, paylaşılan ortak bir probleme karşı kolektif bir çözüm arayışı söz konusudur. Klasik toplumsal hareketler de yapıları gereği toplumun çoğunluğuna hitap etmeye, bireylerin ekseriyetle paylaşabilecekleri taleplere tercüman olmaya çalışmışlardır.

Toplum ve devleti genel anlamda dizayn etmeyi hedefleyen ideolojilerin toplumlar nezdinde önemli ölçüde güven kaybına uğraması ve buna karşılık bireysel özgürlük taleplerinin öne çıkmaya başlamasıyla birlikte marjinal sayılan eğilimler de seslerini duyurma imkanı bulmuşlardır. Bu, daha önce toplumda marjinal kalarak yadırganan ve tehdit altında sayılan sosyal kategorilerin artık kimliklerini bastırmamaları ve toplum içinde kendi kimlikleriyle var olabilmeleri -ya da en azından bu mücadeleyle öne çıkabilmeleri- anlamına gelmektedir.

Yeni Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkması

Yeni toplumsal hareketler; genele hitap eden ve geneli şekillendirmeye çalışan ideolojilerle birlikte ideolojik angajmanlı klasik toplumsal hareketlerin krize girdiği konjonktürde ortaya çıkarak bireysel özgürlüklerin ve bu arada marjinal kimliklerin savunuculuğunu üstlenmiştir. Toplumsal değişim ve dönüşümler doğrultusunda su yüzüne vuran talepler yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkarmış, onlarla ifadesini

bulmuş ve söz konusu değişim ve dönüşümü onlar vasıtasıyla daha da hızlandırmışlardır.

2.4. Yeni Toplumun Yeni Hareketleri

Dünya sosyo-politik konjonktüründe ortaya çıkan gelişmeler ideolojilere güveni sarsarken, yaşadıkları hayata dair insanların içlerinde biriken memnuniyetsizlik ve bundan kaynaklanan muhalefet duygusu artık yavaş yavaş bireyi dikkate almayan ideolojilerden bağımsız kanallara yönelmeye başlamıştır.

“1960’ların sonlarından itibaren ortaya çıkan ikinci dalga sosyal hareketlerin arka planında ise, birinci dalga sosyal hareketlerin geç 19.yüzyıldan itibaren iktidarı kısmen ya da bütünüyle devralmasından sonra yapılan icraatların ortaya çıkardığı yeni çelişkilerin ve eşitsizliklerin yarattığı hayal kırıklıklarının yattığı söylenebilir”.³⁶⁹

İnsanlar bireyi göz ardı eden bir sisteme karşı yine bireyi göz ardı eden -ve uygulandıkları ülkelerde hayal kırıklığına yol açmış- sistem alternatifli ideolojik toplumsal hareketlerden uzaklaşarak özgürlükçü, demokratik ve bireysel hak alanlarını genişletmeye yönelik yeni toplumsal hareketlere rağbet göstermeye başlamışlardır. Bu toplumsal hareketler; farklı toplumlar içinde azınlık, marjinal ve sapkın kabul edilen grup ve eğilimlerin sesi olmuştur.

“Günümüzde, Post Marksizm yanında, 19. Yüzyılın Faşist, Nazist, sosyalist akımları dinamikliğini koruyamamış, yerlerini büyük ölçüde Çevrecilik, Feminizm, Barışçılık, Eşcinsellik, Liberal düşünce sistemi ve Siyahlar diye adlandırılan Yeni Oluşumlara terketmek durumunda kalmıştır. Katılımcı ve çoğulcu demokrasi veya zihniyet de budur”.³⁷⁰

“1960 ve 70’lerde Avrupa ve ABD’de ortaya çıkan ve kimi kuramcılar tarafından yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan feminist hareket, eşcinsel hareket, çevre hareketi, anti-nükleer hareket veya siyahların özgürlük hareketleri “farklılıklarından” kaynaklanan sorun ve taleplerini “eski” sınıf hareketleri içinde yeterince ifade edemeyen birey ve grupların oluşturduğu hareketlerdir”.³⁷¹

Gelinen noktada eski/klasik toplumsal hareketler, yerlerini yeni toplumsal hareketlere kısmen devretmiş durumdadırlar ve bu devretme süreci devam etmektedir. Yeni toplumsal hareketler, yeni toplum biçiminin adeta ayrılmaz bir parçası, bir mütemmim cüzü haline gelmektedirler. Yeni toplumsal hareketlerin yeni toplum biçimi içindeki gelişiminden bahseden Alberto Melucci’ye göre “yeni çatışmalar kalıcıdır, konjonktürel

³⁶⁹ Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, “Distopyalar ve Ütopiyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri”, s. 11.

³⁷⁰ Türkdöğün, s. 9-10.

³⁷¹ Gamze Göker, İnternetin Yeni Toplumsal Hareketlere Etkisi.

değildir”. Dolayısıyla buna bağlı olarak “yeni dayanışma biçimleri çeşitlilik gösterse de, bunlar çağdaş toplumsal sistemlerin değişmez ve yok edilemez birer parçası olmuştur. Çünkü bu sistemlerdeki derin yapısal değişmelere bağlı olarak ortaya çıkmaktadırlar”.³⁷²

Toplum içinde önceleri alttan alta yaşanan ama şimdi ifade imkanı buldukça su yüzüne çıkıp yeni toplumsal hareketler yoluyla çözüm arayışına girilen çeşitli problemler vardır. Yeni toplumsal hareketler konusuna özel bir önem veren Alain Touraine’e göre kadın hakları, her çeşit azınlık hakları ve gençliğin çeşitli problemleri çağımızın toplumsal hareketleri için öncelikli bir yer edinmeye değer önemdedir.

“Kadınların bağımlılığı, etnik, dinsel, kültürel ya da cinsel azınlıkların reddi, gençlerin okulda ya da mesleki yaşamlarında çektikleri zorluklar: İşte, toplumsal düşüncedeki, burada gerekliliğini kanıtlayacağım geri dönüşün uygulama alanı bulunduğu, kişisel ve ortak yaşamımızı dönüştürebilecek fikirleri, duyguları, politikaları çağırın üç muazzam alan”.³⁷³

Yeni toplumsal hareketlerin nispeten demokratik bir geleneğe ve çoğulcu anlayışa sahip ülkelerde uygun zemin bularak ortaya çıkması ve gelişmesi, onların bu ülkelerle sınırlı kalmaları anlamına gelmemiştir. İletişim teknolojisi ve seyahat olanaklarının da yardımıyla küreselleşen tüm değerler gibi bu özgürlükçü yeni toplumsal hareketler de kısa sürede tüm dünyaya yayılmış, herhangi bir toplumda bir kere filizlenme fırsatı bulduktan sonra orada değişim ve dönüşüme yol açan önemli bir unsur haline gelmişlerdir.

“Bu açıdan baktığımızda ‘yeni toplumsal hareketler’ tüm dünyanın sorunsalıdır ve aynı zamanda da bir geçiş çağı ürünüdür. Yalnızca nicelik değil, nitelik olarak da yaşanan farklılaşma ve değişim, demokrasi, insan hakları ve yeni temsil anlayışlarının daha iyi nitelenir hale geldiği örgütlenmeler yaratmaktadır”.³⁷⁴

Sistem odaklı ideolojilerin gerileme sürecine girdiği bu dönemde söz konusu durumun meydana getirdiği boşluk, yeni toplumsal hareketler gibi ırk esasına dayanan bağımsızlık hareketlerini de yükseltmiştir. Ulus devlet çatısı altında bir arada yaşayan farklı etnik unsurlar bağımsızlık talepleriyle harekete geçmişlerdir. Yugoslavya, Çekoslovakya, Rusya, Gürcistan gibi devletler bu tür etnik (ve bazen hem etnik hem dinsel) referanslı bağımsızlık talepleriyle karşı karşıya kalmıştır.

---

³⁷² Melucci, s. 81-82.

³⁷³ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 20.

³⁷⁴ Sanlı, s. 30-31.

Gelinen noktada ideolojilerin ve ideolojik çıkışlı klasik toplumsal hareketlerin tamamen bitmiş olduklarını söyleyebilmek güçtür. Ancak süreç bu ideolojilerin ve toplumsal hareketlerin boyuna zayıflaması ve yeni toplumsal hareketlerin onlarla ters orantılı olarak yaygınlaşması yönünde ilerlemektedir. Özellikle yeni toplumsal hareketlerin beşiği olan ve bu sürecin gelişimindeki öncülüğünü halen sürdüren sanayileşmiş Batılı ülkelerde artık klasik toplumsal hareketlerin bitme noktasında olduğu söylenebilir.

“Bakış açısındaki bu değişiklik, hala bir halk hareketini bir siyasal partinin, özellikle de yeni toplulukçu bir erkin hizmetine sokmaya çalışanların odağını şaşırtır. Sanayileşme hamlelerinde en fazla ileriye gitmiş ülkelerde, doğrudan özenin haklarının, özgürlüğünün ve eşitliğinin kesinlenmesine ve savunulmasına yönelik toplu eylemlerin dışında bir toplum hareketinden söz edilemez artık”.³⁷⁵

Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkış koşullarına ve günümüz şartlarında bu hareketlerin baskın durumda olmasına eleştirel bakabilmek de mümkündür. Son birkaç yüzyıl içinde Batılı modern kapitalist ülkelerin öncülüğünde şekillenen koşullar ve bu ülkelerin dünyada öncülük rolünü üstlendikleri sistemin problemleri ortadadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde kendini gösteren çifte standartlı uygulamalar, sömürü, adaletsizlik, eşitsizlik ve bunlara ilaveten tüm insanlığın geleceğini tehlikeye atan doğal tahribat gibi etkenler tüm dünyada ciddi bir rahatsızlık konusudur.

“Tarihin her döneminde yabancılaşmalar yaşayan insan ilk kez bu denli yaygın ve ‘global’ bir yabancılaşmayla karşı karşıyadır. Tarihi inkıtaa uğratan birçok beşeri ve tabii felaket daha çok tek yönlüken, bugün insanlık kendi eliyle, doğal çevreyi, uygarlığı, bilgiyi ve de insanı çok yönlü yok etmektedir”.³⁷⁶

Modern kapitalist sistemin doğasından kaynaklandığı düşünülen problemler, geride bırakmakta olduğumuz söylenen dönem içinde direk olarak hakim sistemin kendisini hedef alan tepkilere yol açıyor, bu şartlar altında toplumsal hareketler, muhalif ideolojiler ve sistem arayışları doğrultusunda şekilleniyordu. Böylelikle, çalışmanın hipotezi olarak da öne sürüldüğü gibi klasik toplumsal hareketler, muhalif ideolojilere ve alternatif sistem önerilerine dayanıyor, onlardan besleniyorlardı.

Tarihsel süreç içinde her ne kadar değişimler geçirmiş ve üzerinde rötuşlar yapılmış olsa da modern Batılı kapitalist sistemin aynı sistem olarak yerinde durduğu ve ondan kaynaklandığı iddiasıyla küresel ölçekte şikâyetlere konu olan problemlerin de bugün

³⁷⁵ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 129.

³⁷⁶ Ali Öztürk, **İmajoloji**, İstanbul: Edim Yayınları, 2008, s. 15.

yine ana hatlarıyla aynı problemler olduğu söylenebilir. TMMOB*'nin metinlerinde küreselleşen sisteme yönelik şu eleştirilerde bulunmaktadır:

“Ancak, bu süreçte görüldü ki, söylenenlerin aksine; (...) Küreselleşme dünya halklarına; barış, adalet, kardeşlik, özgürlük değil, aksine daha fazla yoksulluk, daha fazla işsizlik, daha fazla açlık ve daha fazla savaş getirdi. Bugün dünyada küresel saldırı iki yönlü işletiliyor. Birincisi sermayenin hareket alanını genişletmek için devlet yapılarının yeniden düzenlenmesi, ikincisi bu düzenlemeyi yapmayan/yapamayan ülkelere açık saldırı”.³⁷⁷

Ancak bugün söz konusu problemlere karşı sistemin bizzat kendisini hedef alıp onu kökten değiştirmeyi ve yerine daha iyi bir sistem getirmeyi hedefleyen toplumsal hareketlerin devrinin kapanmakta olduğundan söz edilmektedir. Bunun sebebi ise geçtiğimiz iki asırda alternatif olarak öne sürülen ideolojilere olan güvenin yitirilmesidir. Dolayısıyla yine çalışmanın hipotezi olarak öne sürüldüğü gibi; günümüzde yeni toplumsal hareketlere gösterilen rağbetin asıl sebebi muhalif ideolojilere ve onların alternatif sistem projelerine duyulan güvenin sarsılmış olmasıdır denilebilir. Bir başka deyişle insanlar, daha önce memnuniyetsizliklerinin kaynağı olarak görüp karşı çıktıkları sistemi artık daha iyisiyle değiştirebilmekten ümitlerini kestikleri için problemlerin kaynağıyla (sistemle) uğraşmayı bırakıp tek tek problemleri düzeltme amacına yönelmişlerdir.

Sistemin bu alternatifsizlik hali bir yönüyle bize distopyalarda betimlenen karanlık tabloyu hatırlatmaktadır. Orwell'in şaheser yapıtı “1984”teki kurgusuna göre; proleterlerin “tutunacakları herhangi bir düşünceleri olmadığından, bu hoşnutsuzlukları ancak ufak tefek, belirli sorunlara yöneliyordu”.³⁷⁸ Biz şu an yeni toplumsal hareketlerin ele aldıkları sorunların ufak tefek ve önemsiz sorunlar olduğunu iddia etmiyoruz. Aynı şekilde yeni toplumsal hareketlerin bireysel özgürlükleri öne çıkararak farklılıklarla bir arada yaşama kültürüne sağladığı olumlu katkıyı yadsıyabilmek de elbette ki mümkün değildir. Ancak günümüzde bir şeylere başkaldırı halinde olan insanlar da tıpkı Orwell'in betimlediği gibi tutunacakları herhangi bir alternatif sistem önerileri olmadığı (ya da tükendiği) için, mevcut sistemin kendisiyle değil, sadece o sistemin ürünü olan belirli problemlerle yüzleşmek durumunda kalmaktadırlar.

---

* Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.

³⁷⁷ Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, “Mehmet Soğancı ile Söyleşi: Türkiye’de Alternatif Küreselleşme Hareketi Yok”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 96.

³⁷⁸ George Orwell, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, Çev.: Nuran Akgören, 3. Basım, İstanbul: Can Yayınları, 2001, s. 64.

Her ne kadar, ‘küreselleşme karşıtı hareketler’ örneğinde görüldüğü gibi kapitalizme ve küresel sistemin bütününe itirazlar olabilmekteyse de bu itirazlar, güçlü ve inandırıcı etki yapan alternatif sistem önerileriyle desteklenemediği için genellikle söylem düzeyinde kalmaktadır. “Medyada ilk kez 18 Haziran 1999’da Londra’da mali kuruluşlara karşı düzenlenen protestolar sırasında kullanılmaya başlanan ‘anti-kapitalizm’ terimi”,³⁷⁹ aslında “Batıda kötü gidişi alternatif sunmadan bombalayan distopyaları”³⁸⁰ andırmaktadır.

Batı dünyasının günümüz itibarıyla ulaştığı modeli “Tarihin Sonu” tezi ile tüm insanlık için son nokta ilan eden Francis Fukuyama’nın da bu alternatifsizlik durumundan yola çıktığını görüyoruz. “Batı’nın ya da Batı düşüncesinin zaferi, her şeyden önce Batı liberalizmine alternatif olduğu varsayılan sistemlerin büsbütün tükenmesi olayında kendisini göstermektedir”³⁸¹ diyen Fukuyama, savunduğu sistemin hali hazırda alternatifsiz kalması bakımından haklı görünebilir. Ancak kendisiyle geçmişte rekabete giren alternatif önerilerinin başarısız olup tükenmeleri, bu sistemin insanlık için kusursuz ve ideal bir model olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde, geçmişteki kusurlarını halen bir şekilde barındırıyor olması, bu sistemin gelecekte yine alternatif sistem önerileriyle karşı karşıya gelme ihtimaline açık kapı bırakmaktadır.

Dolayısıyla insanlar üzerinde inandırıcı etki uyandırabilecek farklı sistem alternatiflerinin yeniden gündeme gelmesi halinde, klasik sistem karşıtı toplumsal hareketlere benzer ve etkili muhalif hareketlerin sahnede tekrar yer alması mümkün olabilecektir.

2.5. Yeni Toplumsal Hareketler’ in Özellik ve İşlevleri

Her toplumsal olgu gibi yeni toplumsal hareketler de belli bir sürecin olgunlaşması sonucunda, belli toplumsal ihtiyaçların karşılığı olarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla bu hareketler, ortaya çıkış ve var oluş sebeplerine uygun özellik ve işlevlere sahip olmak durumundadırlar. Sivil topluma dayanma, spesifik arzu ve kaygıları yansıtmaya, bireysel özgürlüklerin ve marjinal kimliklerin sesi olma gibi özellik ve işlevlerin bu bakımdan öne çıktıkları söylenebilir.

---

³⁷⁹ Karakaş, s. 25.

³⁸⁰ Malkoç, “Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkması”, s. 119.

³⁸¹ Francis Fukuyama, Tarihin Sonu mu?, s. 14.

Luke Martell, yeni toplumsal hareketlerin yerleşim, ideolojik amaçlar, örgütlenme ve değişim ortamı bakımlarından eski hareketlerden ayrıştığı görüşündedir. Ona göre siyaset alanında yerleşen, siyasal amaçları olan, resmi ve hiyerarşik bir yapıyla siyasal kurumlara yönelen eski toplumsal hareketlerin aksine yeni toplumsal hareketler sivil toplum alanında yerleşmekte, sivil toplumun özerkliğini yeni değerleri ve yeni hayat tarzını amaçlamakta, gayri resmi ağlarla örgütlenmekte ve doğrudan eylemlerle kültürel siyasete yönelmektedirler. Martell, eski (klasik) ve yeni toplumsal hareketleri kıyaslayan görüşlerini şu şekilde tablolastırmıştır.³⁸²

	Eski Toplumsal Hareketler	Yeni Toplumsal Hareketler
Yerleşim	Siyaset	Sivil toplum
İdeoloji ve Amaçlar	Siyasal bütünleşme, ekonomik haklar	Sivil toplumun özerkliği, yeni değerler ve hayat tarzı
Hareketin Örgütlenmesi	Resmi ve hiyerarşik	Gayri resmi ağlar ve taban hareketleri
Değişim Ortamı	Siyasal kurumlara katılma	Doğrudan eylem ve kültürel siyaset

Tablo 2: Luke Martell'in Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler Karşılaştırması

Burada vurgulanan; yeni toplumsal hareketlerle birlikte faaliyet alanı ve amacın siyaset ve ekonomiden sivil topluma kaymış olması, böylelikle yeni değerlerle birlikte kültürel değişimin hedeflenmesidir.

Eski ve yeni toplumsal hareketlerin herhangi bir problemi ele alış ve onunla ilgileniş biçimleri arasındaki temel fark, eski toplumsal hareketlerin bütün problemleri sistemle ilintilendirip bir sistem sorunu olarak değerlendirmeleri ve bunların çözümünü siyasal sistemle mücadelenin bir parçası olarak ele almalarıdır.

³⁸² Luke Martell, *Ecology and Society: An Introduction*, Oxford: Polity Pres, 1994, s. 112-113 Aktaran: Eda Çorakcı, "Modern ve Postmodern Kimlikler Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Tuncay Önder, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008) s. 65.

“Misal; Bergama hareketi* 80 öncesinde vukuu bulsaydı ne olurdu. (...) Bergama’da ‘siyanür belası baş gösterdiğinde, ‘soldan eylemcilik’ meseleye geleneksel reflekslerle müdahale etseydi -ki, her koşulda müdahale hakkı vardır, ama mesele müdahale hakkından ziyade müdahalenin niteliği değil midir?- sonuç nasıl olurdu. Bölgeye militanlarını gönderir, bu bilinç taşıyıcılar vesilesiyle ‘siyasal alanı devrimcileştirmeye’ çalışır ve hareketi Türkiye’nin kurtuluşu mücadelesine eklemleyerek, bütün riskleriyle üstlenirdi”.³⁸³

Sonuç olarak; söz konusu yeni toplumsal değerler ve kültürel değişim çerçevesinde lokal arzu ve kaygıların, bireysel özgürlüklerin ve marjinal kimliklerin öne çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin özellik ve işlevlerini irdelerken bu başlıklar üzerinde duracağız. Ancak yeni toplumsal hareketlerin en az bunlar kadar önemli bir özelliği de sivil topluma dayanan, sivil toplum içinde gelişip güçlenen hareketler olmalarıdır.

2.5.1. Sivil Topluma Dayanma

Toplumsal hareket ve özellikle yeni toplumsal hareket kavramları, demokrasi, sivil toplum ve sivil itaatsizlik kavramlarıyla sıkı bir ilişki içindedir. “Toplumsal hareketi ve özneyi birbirine bağlayan sıkı bağ sivil toplum kavramından söz etmeye iter bizi”.³⁸⁴

Toplumsal hareketler, demokratik toplumlarda olduğu gibi anti-demokratik toplumlarda da varlık gösterebilmektedirler. Ancak bu hareketlerin söz konusu iki farklı siyasal düzen ve toplum yapısı içindeki gelişimleri, birbirinden çok farklı mecralarda gerçekleşmektedir.

Öncelikle demokratik sistemler ve bunu içselleştirmiş toplumlar, çok sesliliğe ve itirazlara açık bir yapı arz etmektedir. “Kessler’e göre bir halkın fikir hayatı ne kadar serbest ise hareket ve fikir adamları da o kadar zengin olur”.³⁸⁵ Böyle hür bir yapı içerisinde gelişen toplumsal hareketlerin ise aynı demokratik değerlere ve ölçülere bağlı olması, demokratik yöntemlerle faaliyet göstermesi kaçınılmazdır.

Buna karşılık anti-demokratik düzenler, farklı ses ve taleplere yeterince hayat hakkı tanımadıkları için, bu düzenler içinde yeşermeyi başaran toplumsal hareketlerin de sistemi bütünüyle yıkıp yerine alternatif bir sistem kurmayı hedefleyen, ideolojik ve

---

* Bergama hareketi, İzmir’in Bergama ilçesinde altın madeni kurulmasına karşı mücadele eden çevreci harekettir. Bu hareketi “3.3.1. Ekoloji Hareketi” konu başlığımız altında göreceğiz.

³⁸³ Morgül, s. 22-23.

³⁸⁴ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 134.

³⁸⁵ Gerhard Kessler, ss. 129-131 Aktaran: Orhan Türkdöğan, s. 38.

çoğu kez radikal hareketler olması kaçınılmaz hale gelmektedir. “1.2.3. Klasik Toplumsal Hareket Örnekleri” konu başlığı altında ele alınan klasik toplumsal hareketlerin genellikle anti-demokratik toplumlarda boy gösterip ideolojik bir kimlik taşımış olmalarının sebebi bu olmalıdır. 1989-1991 sürecinde Doğu Bloku ülkelerinde ve 2010’da başlayan süreçte Arap ülkelerinde toplumsal hareketlerin demokratik taleplerini demokratik yoldan ifade imkanı bulamayınca bizzat anti-demokratik rejimlerin kendisini hedefleyen devrimci ve radikal bir hüviyete bürünmeleri buna örnektir.

“Baskıya karşı direnmeyi pasif direnme ve aktif direnme olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür. İsyan ve ihtilal hareketleri olarak somutlaşan aktif direnme, kuvvete başvurarak sistemi temelinden yıkmaya hedefini güderken; tekil haksızlıklara karşı koyma yöntemi olan pasif direnme, barışçıl yolları takip eder. Pasif direnme, hedefe varmada maksimum sabır ve moral gerektirdiği için gözden düşse de, bu yöntem, zaman içinde ‘sivil itaatsizlik’ olarak yeniden fonksiyonellik kazanmıştır”.³⁸⁶

Dolayısıyla anti-demokratik toplumlarda bir muhalefet unsuru olarak gelişen sistem karşıtı ve ideolojik alt yapıları klasik toplumsal hareketlerin yerini nispeten demokratik toplumlarda sivil topluma dayanan yeni toplumsal hareketlerin almalarını doğal bir süreç olarak değerlendirebilmek mümkündür. “Özellikle de 1960’lı yıllardan sonra daha çok kent merkezlerinde hayat bulmaya başlayan yeni sosyal hareketlerin kent yaşamının getirmiş olduğu sivil toplum ve kimlik yönelimli politikalar ile yakından ilgisi olduğu söylenebilir”.³⁸⁷

“Bu sınıf temelli toplumsal hareketler, günümüzde yerini sınıf çatışmalarına dayanmayan ve kimlik politikalarına odaklanan yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır. Yeni toplumsal hareketler, radikal demokrasi kuramlarının uygulama alanları olarak sivil toplum ekseninde gelişmiştir”.³⁸⁸

“Toplumsal hareket kavramı bizi aynı zamanda sivil toplum kavramına da yönlendiriyor. Cohen ve Arato sivil toplum tanımlarına ‘yurttaşların kamu yaşamına katılımını’ eklemekte haklıdır. Sivil toplum, aynı zamanda toplumsal hareketlerin yürüttükleri toplu eylemlerin de adresidir. Ancak tüm bu kavramlar ve toplumsal hareketler arasındaki gerçek bağ demokrasi ile kurulur”.³⁸⁹

³⁸⁶ Şükrü Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2003, s. 26.

³⁸⁷ Füsün Kökalan Çımrın, “Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 2, Haziran 2010, s. 46.

³⁸⁸ Fulya Şen, “Toplumsal Hareketler ve Medya: ‘Wall Street İşgali’nin Medyada Temsili’”, **Yeditepe University Global Media Journal TR**, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 139.

³⁸⁹ Sanlı, s. 10.

“Devletten özgürleşebilmek için sivil toplum, kendisini bir yanda ‘özel’ çıkarlar, diğer yanda kurumsal devlet politikalarının arasındaki ara alana ait eylemler yoluyla politize etmektedir”.³⁹⁰ “Özel yaşamdan ya da haneye dayalı etkinliklerden ziyade kamusal yaşama gönderme yapması, aile ve devletin yanına konması ve hukukun egemenliği çerçevesi içinde var olması” sivil toplumun anahtar nitelikleridir.³⁹¹ Sivil itaatsizlik ifadesi ise “dar anlamıyla, bir topluluğun tümünün veya bir kısmının, hükümet politikalarını şiddete dayanmayan yollarla değiştirme çabası içinde, devletin yasaları ve düzenlemelerine uymayı ya da vergi ödemeyi reddetmesi için kullanılır”.³⁹²

Sivil itaatsizliğin şiddete dayanmama ilkesi üzerinde konsensüs sağlanmış olmasına karşın bu tür eylemlerin yasalarla uyumu konusunda farklı görüşler ileri sürülebilmektedir. Genellikle kabul edilen görüşe göre sivil itaatsizlik, “hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna, kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen, barışçıl bir protesto yöntemi” dir.³⁹³ Dolayısıyla kimilerine göre yasalar çerçevesinde gerçekleşen gösteri, yürüyüş, dilekçe verme türünden eylemler itaatsizlik (ve dolayısıyla sivil itaatsizlik) kapsamında değerlendirilemezken,³⁹⁴ çoğunlukla kabul gören bu görüşü paylaşmayan kimilerine göre ise “Hukuka uygun ve kanunların sınırındaki eylemlere sivil itaatsizlik deniyor”.³⁹⁵

Demokratik değerlerin içselleştirildiği ve sivil toplum olgusunun geliştiği toplumlarda sivil itaatsizlik kavramı da gelişmektedir. “Sivil itaatsizlik eyleminin en önemli özelliği, kamuya açık olması, diğer bir deyişle kamuoyu önünde yapılmasıdır”.³⁹⁶ Zira totaliter yönetimlerin itirazlara hayat hakkı tanımayan, bu konuda tavize yanaşmayan baskıcı

---

³⁹⁰ Offe, s. 55-56.

³⁹¹ Gordon Marshall, “Sivil Toplum”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 662.

³⁹² Gordon Marshall, “Sivil İtaatsizlik”, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 662.

³⁹³ Yiğit Ünsay, “Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Perspektifinden Bir Anti-Medya İncelemesi: Fanzinler”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 115.

³⁹⁴ Erdal Dağtaş, “Medya ve Demokrasi Ekseninde Tabandan Yükselen Çılgılık: Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 42.

³⁹⁵ Senih Özay, “Bergama, Toplumsal Hareketler Konuşuyor”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003, s. 132.

³⁹⁶ Mutlu Binark, “Eleştirel Pedagojinin Olanakları ve Derslikler (in Havalandırılması): Yeni Bir Kendinelik Bilincinin ve Sorumluluk Etiğinin Yeşermesi”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 99.

tutumu karşısında gerçekleştirilmesi zor olan sivil itaatsizlik eylemleri, demokrasilerin doğal bir unsuru haline gelmektedir.

Demokratik sistemlerde karar çoğunluğun olmakla birlikte bu kararlar, azınlıkların da dahil olduğu insan haklarına aykırı olamaz. İkinci bir prensip olarak da çoğulcu demokratik sistem, “toplumdaki tüm bireylerin söz söylemesine olanak tanınmalıdır”.³⁹⁷

“Bu koşullarda gerçekleşen bir sivil itaatsizlik, demokrasinin kendini geliştirmesinin, yurttaşların kendilerini sorgulamalarının bir aracı; atılan adım üzerinde bir kez daha ciddi biçimde düşünülmesinin, doğruya bir adım daha yaklaşılmasının bir imkânı olarak görülebilir”.³⁹⁸

Bu durumda, demokratik düzenler içinde hayatiyet bulan sivil itaatsizlik eylemlerinin, bu düzenlerin aksayan yönlerini düzeltme ve ideal/gerçek bir demokratik işleyişe ulaşma amacına hizmet ettikleri söylenebilir. Söz konusu amaca ulaşma yolunda bazen mevcut kanunların dışına çıkma pahasına, evrensel hak ve hukuk ilkelerini tesis etme gayreti gösterilmektedir. “Dolayısıyla burada kullanıldığı anlamıyla sivil itaatsizlik kavramı, demokrasinin ve hukuk devletinin güvencesi olduğu kadar, demokrasi ve hukuk devletinin yaratılmasındaki araç olarak da ele alınmaktadır”.³⁹⁹

Sivil itaatsizlik eylemleri, sivil toplumun sivil ve güçsüz bireyleri tarafından, rahatsızlık duydukları bir konuda bir araya gelerek (yani güçlerini birleştirerek) güçlü iktidar erkine karşı çıkmaları, söz konusu rahatsızlığın giderilmesi adına protesto eylemlerine girişmeleri anlamına gelmektedir.

Burada, yeni toplumsal hareketlerin en önemli özelliklerinden birisi olan “lokal arzu ve kaygıları yansıtmaya” işlevinin öne çıktığını görmekteyiz. Yeni toplumsal hareketlerin en önemli araçlarından birisi olan sivil itaatsizlik eylemleri, güçlü iktidar erkinin varlığını ya da mevcut yapısını bütünüyle hedef tahtasına oturtmamakta, ona sadece rahatsız olunan belli bir icraattan dolayı başkaldırı niteliği taşımaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse “var olan sisteme tümüyle karşı değil, tek tek haksızlıklara karşı olma niteliği” sivil itaatsizliğin özelliklerinden birisidir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Erdal Dağtaş, “Giriş”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 9.

³⁹⁸ Dağtaş, “Giriş”, s. 9.

³⁹⁹ Erol, s. 211.

⁴⁰⁰ Erol, s. 212.

Ancak güçlü iktidar erkinin belli bir alandaki politikalarına sivil toplumdan yöneltilen karşı çıkış bazen söz konusu iktidar ile sınırlı kalmamakta, o iktidar üzerinde etkili olan ve onu kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendiren farklı güç odaklarına da yönelmekte, onların menfaatleri önüne de taş koymaktadır.

Devlet dediğimiz tüzel kişilik, elbette bazı gerçek kişilerin iktidarıyla temsil edilmektedir. Söz konusu gerçek kişilerin ise sermaye çevreleri vb. güç odaklarınca yürütülen lobi faaliyetlerinin etkisi altına girebildikleri olmaktadır. İşte bu durumlarda sivil itaatsizlik eylemleri aslında bu güç odaklarının zararlı görülen faaliyetlerini ve bu faaliyetlere imkân tanıyan, hatta destek çıkan devlet politikalarını hedef almış olmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin şeklen sivil topluma dayanmaları her zaman yeterli olmamakta, bazı durumlarda sivil toplum örgütü hüviyetindeki bir takım kurumların yukarıda bahsedilen güç odaklarınca sponsorluk vb. yollarla etki altına alınarak görünür amaçları dışına çıkartılabildiklerine, hatta tam aksi yönde kullanılabildiklerine rastlanmaktadır. Bu durum; para gücünü elinde bulunduran çevrelerin lobi faaliyetleri yoluyla resmi yönetimler üzerinde etkili oldukları gibi sivil toplum kuruluşları üzerinde de etkili olabildikleri şeklinde yorumlanabilir.

“Türkiye’de ve dünyada şirketlerin ve endüstrilerin sponsor olduğu ya da doğrudan kurduğu sivil toplum kuruluşlarının neler yapıp neler yapamadığı aslında kitapları dolduracak örneklerle incelenmeye geçecek bir konu. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, petrol, kömür, otomotiv şirketlerinin kurduğu ve ABD Başkanı Bush’un Kyoto’yu reddetmesinin ardından varlık nedenini yitirerek kendini fesheden ‘Küresel İklim Koalisyonu’ yıllarca iklim değişikliği olmadığı yönünde kamuoyu yaratmak ve iklimi koruyucu önlemleri engellemek ve geciktirmekle ünlenmişti. Amerika’daki çok sayıda örnekten biri olan Ulusal Sulak Alanlar Koalisyonu ise lobi çalışmalarıyla ülkenin koruma altındaki sulak alanlarının yarısına yakınına endüstriyel etkinliklere ve yapılaşmaya açtırmayı başarmıştır”.⁴⁰¹

Böyle durumlarda gerçek sivil toplum kuruluşları, sivil itaatsizlik eylemleri ve yeni toplumsal hareketler; bazı devlet politikalarına ve onlara etki eden güç odaklarına karşı seferber oldukları gibi, bunların kontrolündeki sahte amaçlı paravan kuruluşlarla da mücadele yürütmek zorunda kalmaktadırlar.

---

⁴⁰¹ Melda Keskin, “Akkuyu Çernobil Olmadı”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003, s. 101-102.

Bu mücadelenin kilit taşlarından birisi olan medyanın da çift yönlü olarak kullanılabilmesine rastlanmaktadır. Medya, yeni toplumsal hareketlere ve dolayısıyla sivil topluma/sivil itaatsizlik eylemlerine destek amaçlı kullanılabilmesi gibi bazı durumlarda bunun aksine resmi kurumların ya da güç ve menfaat odaklarının karşı propaganda araçları haline de gelebilmektedir.

Aslında sivil itaatsizlik eylemleri kapsamında “toplumu doğru bilgilendirme, duyarlı bir kamuoyu yaratma ve iktidarla eylemciler arasında aracılık kurma görevi ilk olarak medyaya” düşmektedir.⁴⁰² Ancak, Türkiye’de çevreci hareketin en aktif örneklerinden birisinin sergilendiği ‘Bergama Olayları’ sırasında Temmuz 2001’de bu harekete karşı başlatılan kampanya örneğinde olduğu gibi medyanın karşı amaçla kullanılmasına da rastlanabilmektedir.⁴⁰³

2.5.2. Lokal Arzu ve Kaygıları Yansıtma

Yeni toplumsal hareketlerin eski ve klasik toplumsal hareketlerden farklı olarak toplumsal ve siyasal sistemin bütünüyle ilgilenmediklerinden, onu tamamen değiştirme ya da muhafaza etme refleksiyle hareket etmediklerinden bahsetmiştik. Bu hareketler, sistemin bir parçası olup aksayan ya da toplumun genelinde olmasa da bir kısmında rahatsızlığa yol açan unsurlar üzerine ayrı ayrı, birbirinden bağımsız olarak yoğunlaşıp bunların düzeltilmesi yönünde mücadele verirler. “Birbirlerinin varlıklarını reddetmeden, demokratik toplumun sınırları içinde özerklik, farklılık ve kimlik adına mücadele etmektedirler”.⁴⁰⁴

Yeni toplumsal hareketler, toplumun bir kısmının duyarlı olduğu söz konusu lokal arzuları yerine getirmek ve kaygıları bertaraf etmek için, bunların bütününe kapsayacak şekilde sistemi tamamen değiştirmeyi hedeflemezler. Zaten ellerinde alternatif bir sistem projeleri de yoktur. Bunun için yeni toplumsal hareketlerden birisi kadın hakları üzerinde yoğunlaşıp kadının sosyal statüsünü yükseltme ve cinsiyet ayrımcılığına son verme mücadelesi içindeyken diğerleri ayrı ayrı doğanın tahribatına ya da savaşlara karşı çıkabilmekte, marjinal cinsel kimlikleri toplumda normalleştirme mücadelesi

---

⁴⁰² Erol, s. 213.

⁴⁰³ Erol, s. 207.

⁴⁰⁴ Eda Çorakçı, “Modern ve Postmodern Kimlikler Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Tuncay Önder, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008) s. 66.

yürütebilmektedir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde yer vererek dünyadaki ve Türkiye’deki gelişim seyirlerini inceleyeceğimiz ekoloji hareketi, barış hareketi, kadın hareketi ve eşcinsel hareketi gibi yeni toplumsal hareketlerin her birisi belirli konulardaki arzu ve kaygıları yansıtmaktadırlar.

New York taksi çalışanları derneğinin örgütleyicilerinden olan ve göç, diaspora siyaseti, uluslararası emek piyasası gibi konular üzerine araştırmalar yapan Biju Mathew, klasik toplumsal hareketlerin ideolojik bakış açısını eleştirerek yeni toplumsal hareketlerdeki lokal arzu ve kaygılara yoğunlaşma olgusunu şöyle savunmaktadır:

“İşte geleneksel solun en önemli bakış hatası burada ortaya çıkıyor. ‘İyi bir eğitim’ diyorsunuz, devrimden sonrası hedefleniyor, ‘iyi bir sağlık hizmeti’ diyorsunuz, ancak devrimden sonra mümkün deniyor. Sorunlara çoğunlukla makro ölçekte bakılıyor. Ama sıradan insan için durum farklı. Kimse sorunlarının halli için devrimleri bekleyecek durumda değil. Bu insanlar gündelik hayatlarında var olmaya çalışıyorlar. İşte yeni tür sosyal hareketlerde bu durum farklı ele alınıyor”⁴⁰⁵.

Eski/klasik toplumsal hareketlerin sisteme dair bütüncül, geniş amaçlara sahip olmalarına karşın genellikle belirli ideolojilere mensup kesimlerin katılımıyla sınırlı kalmaları söz konusudur. Yeni toplumsal hareketler ise bunun aksine belirli sorunlar üzerine odaklanmalarına karşın, ideolojik mensubiyet kısıtlaması olmaksızın her kesimden insanın katılımına davet çıkaran bir yapıdadırlar. Örneğin İslamcı bir hareket içerisinde bir ateistin ya da ateist yönü öne çıkan sosyalist bir hareket içinde bir dindarın yer alması anormal karşılanır. Halbuki doğal denge ve düzenin korunması için mücadele etmenin gerekliliğine inanan herkes (dindar, ateist, ırkçı ayrımı olmaksızın) ekoloji hareketi içerisinde yer alabilir. Somut bir örnek vermek gerekirse; Türkiye’de küreselleşme ve savaş karşıtı çalışmalar yapan Küresel BAK, “aralarında sendika başkanları, parti temsilcileri, sosyal demokratlar, Müslümanlar, sanatçılar, aydınlar” gibi çok farklı kesim ve ideolojik kimliklerden gelen 221 kişinin imzasıyla kurulmuştur.⁴⁰⁶ Bu durum diğer yeni toplumsal hareketler için de geçerlidir.

“Eşcinsel hareketini yaratan neden, iktisadi ilişkiler içindeki konum değildir. Bu nedenle bu hareketler sınıf hareketi değildir ve bu hareketlerde bütün sınıflar bulunurlar. Eşcinsel hareketinde bütün sınıflardan eşcinseller yer alır. (...) Bu

---

⁴⁰⁵ Mathew, s. 69.

⁴⁰⁶ Yıldız Önen, “Hareket, Hem Deneyim Hem Aktivist Biriktirdi”, Söyleşiyi Yapan: Biray Kolluoğlu Kırılı, Zafer Yenal, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 82.

klasik Marksist ve işçi hareketinin yüzleşmediği ve tartışmadığı, yeni bir durum ve olgudur”⁴⁰⁷.

2.5.3. Bireysel Özgürlüklerin ve Marjinal Kimliklerin Sesi Olma

Klasik toplumsal hareketlerin genellikle; insanları kolektif bir amaç uğruna bir araya getirerek genellikle bireysel kimliklerini bastıran, onları bu kolektif amaç uğruna bireysel menfaatlerini fedaya sevk eden hareketler olduğu görülmüştü. “Toplum hareketleri geçmişte toplumu köktenci bir şekilde yeniden kuracak bir tasarı ve bir Özne Betisi geliştirmiştir”⁴⁰⁸ Ancak “bir baskı rejimine karşı özgürlük kazanmak için yapılan kitle hareketleri bile bir defa tutunup yürümeye başladıktan sonra bireysel özgürlük tanımazlar”⁴⁰⁹.

“Devrim fikri, hiçbir olumlu ve reformcu eylemin mümkün olmadığına ve dolayısıyla da her şeyden önce devlet iktidarına el koymanın, onu yıkmanın ya da dönüştürmenin gerekliliğine olan inanca dayanır. Bu da, bireyin haklarına öncekinden daha fazla saygısı olması için hiçbir nedene sahip olmayan yeni bir düzenin yaratılmasına yol açar”⁴¹⁰.

Buna göre sistemi yıkıp yerine yeni bir sistem kurmayı hedefleyen ideolojik hareketlerde birey, bu kutsal amaca hizmet için vardır. Daha demokrat ve özgürlükçü toplumlarda ise sistemin kendisine yönelen itirazlar sönmekte, sistem mücadeleleri için bireyi feda eden anlayışın yerini insan bireyini ve onun haklarını ön plana çıkaran anlayış almaktadır.

Böylelikle toplumsal hareketler, çoğu zaman kendi teorileriyle çelişkiye düşebilmektedirler. “3.3.5. Kadın Hareketi” konu başlığı altında daha detaylı inceleneceği gibi, 1789 Fransız Devrimi ve 1968 olaylarında aktif rol oynayan kadınların, özgürlük ve eşitlik idealleriyle girişilen bu hareketler içinde bile ikinci plana itilmiş olmaları bu duruma örnektir. Aynı durum için gösterilebilecek başka örnekler de vardır.

“Sözelimi Çarlık Rusyası’nın devrimci konumu Bolşeviklerin darbesine yol açmış (eski düzenin parçalanması, ordunun ve donanmanın bir bölümünün ayaklanması sonrasında 1917 Şubatı’nda yönetimin devrilmesi), ama kazanan parti hemen

⁴⁰⁷ Yaşar Batman, “Sosyal Hareket Olarak Eşcinsellik; Yeni Sosyal Hareketlerin Sorunları”, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013)

⁴⁰⁸ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 129.

⁴⁰⁹ Hoffer, s. 63.

⁴¹⁰ Touraine, *Başka Türü Düşünmek*, s. 46-47.

diktatörlüğünü kurup Duma'yı parçalamış ve işçi muhalefetini ortadan kaldırmıştır".⁴¹¹

Yeni toplumsal hareketler ise klasik toplumsal hareketlerin aksine genellikle bireyi öne çıkarırlar. Bir bakıma kutsallık atfettikleri ideolojiler için icap ettiğinde bireyleri feda edip harcayabilen klasik toplumsal hareketlerin aksine bireysel özgürlükleri öncelerler.

Demokrasi anlayışının önce entelektüel ve sonra toplumsal düzeyde zamanla gelişip olgunlaşması bireysel özgürlük ideallerinin de gelişimini beraberinde getirmiştir. "Bireyin özgürlüğü, demokrasinin dayandığı temel bir ilkedir ve bu özgürlük ilkesi 'bırakınız yapsınlar' anlayışına, genelleştirilmiş bir hoşgörüyeye indirgenemez".⁴¹² Dolayısıyla artık temel prensibi hak ve özgürlük taleplerini dile getirmek olan toplumsal hareketlerde de bireysellik vurgusu ağırlık kazanmış olmaktadır.

"Bugün, hiçbir toplum hareketi böylesine güçlü bir düşülmüye bağımlı olamaz; dahası toplu eylemin doğrudan yeni bir Özne betisinin hizmetine girmesi gerekmektedir. Bütünüyle tarihsellikleriyle, kendi kendilerini üretme ve değiştirme becerileriyle ilerleyen ve çeşitli dönüşümler yaşayan toplumlarda Özne bir düzene, bir topluluğa, bir siyasal erke hizmet edemez. Doğrudan öznenin kendisi hedeflenmelidir".⁴¹³

Yeni toplumsal hareketlerde spesifik arzu ve kaygıların dile getirilmesi, bireysel hak ve taleplerin öne çıkarılması ve bütün bunların sivil toplumla devlet arasında dengeli, uyumlu bir ilişki kurularak gerçekleştirilmesi bütünlük arz eden bir süreçtir. Böylelikle belli bir kesimin kendi ideoloji ve yaşam tarzını diğer kesimlere ve hatta azınlıklara dayatması düşünülemez. Toplumsal yaşam içinde dayatma yerine özgürlükler, tektiplilik yerine farklılıklarla bir arada yaşayabilme kültürü hâkim olur. Demokrasi, farklı unsurların uyum içinde yaşayabilmesini sağlaması beklenen bir düzendir. "Herkesin 'birbirinin tıpatıp aynı olduğu' yerde ise zaten 'demokrasiye' gerek yok"tur.⁴¹⁴

"Devletle sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin var olabilmesi, hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olmayı hedeflememesiyle mümkündür. Dolayısıyla siyasal özgürlüklerin cemaati değil, bireyi eksen alması ise bunun olmazsa olmaz koşuludur. Sivil Toplumun kurulmasında farklılık esas olacağına

⁴¹¹ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 128.

⁴¹² Sanlı, s. 11.

⁴¹³ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 129.

⁴¹⁴ Mehmet Altan, **Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar**, 4. Baskı, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2005, s. 123.

göre, bütünsel bir kimliği taşıyan her türlü hâkim düşünüyapının (yanlış bilinç/ideolojinin) reddi kaçınılmaz olacaktır”.⁴¹⁵

Toplumsal yaşam içinde bireysel özgürlüklerin öne çıkması ve tektipliliğin reddi, çoğunluk tarafından yadırganıp reddedilen marjinal tercihlerin özgürlük alanını da genişletmiştir. Yeni toplum yapısı içinde gelişen yeni toplumsal hareketler spesifik konular üzerine odaklanıp faaliyet gösterirlerken, toplumda marjinal kalmış kesimlerin de sesi haline gelmişlerdir. Eşcinsellerin haklarını savunma amacı etrafında oluşturulan hareketler buna örnektir.

Bilindiği gibi insanın toplum yaşamı kurallar ya da normlar tarafından yönlendirilmektedir.⁴¹⁶ Aslında her bireyin bu normlara uygun davranışları olduğu gibi onlardan sapan davranışları da vardır. “Hiç kimse, bütün kuralları ihlal etmez; tıpkı kimsenin bütün kurallara uymadığı gibi”.⁴¹⁷

Resmi ve gayri resmi normlardan sapma, devlet ve toplum nazarında tepki ve yaptırımlara yol açmaktadır. Sapmanın boyutları üzerine toplumda oluşan algı, buna karşı gelişecek tepkinin boyutları konusunda da belirleyici olmaktadır.

“Bütün toplumsal NORMLAR, UYUM’u gözeten ve uyumsuzluğa karşı önlemler alan dayatmalarla el ele gider. Bir dayatma, bir birey ya da grubun davranışına, bu birey ya da grubun belirli bir norma uyum göstermesini sağlayacak biçimde gösterilen herhangi bir tepkidir”.⁴¹⁸

Bununla birlikte “sapkın kavramı, göreceğimiz gibi, gerçekte tanımlaması pek kolay olan bir kavram değildir”.⁴¹⁹ Sosyolojide sapkın davranışların incelenmesi, “davranışı anlaşılabilir ya da yabancı görünen kişilerin, neden böyle davrandıklarını anladığımızda aslında akılcı varlıklar olduklarını görmemize yardımcı olur”.⁴²⁰

Bireyciliğin ve bireysel özgürlük anlayışının gelişmesi, toplumun çoğunluğunca kabul edilen değer yargılarının tartışılmazlığını ortadan kaldırmakta ve hem genelin hem de azınlıkların doğrularını postmodern anlayış çerçevesinde sübjektif bir boyuta indirgemektedir. Böylelikle çoğunluğun değer yargılarının azınlığa dayatılmasının

---

⁴¹⁵ Dağtaş, “Giriş”, s. 8.

⁴¹⁶ Giddens, s. 182.

⁴¹⁷ Giddens, s. 182.

⁴¹⁸ Giddens, s. 184.

⁴¹⁹ Giddens, s. 182.

⁴²⁰ Giddens, s. 183.

önüne geçilmiş olmakta, herkesin doğruları kendisini bağlamakta, toplumda marjinal kalan bireysel tercihler de kendileri için bir özgürlük ve hareket alanı bulmaktadır.

Bireysel özgürlükleri öne çıkaran ve kolektif menfaatler adına bireyi bastırmayı reddeden liberal anlayış, devletlerin iç politikalarına olduğu gibi dış politikalarında da kendisini gösterebilmektedir.

“Realistlerin aksine, uluslararası sistemde devletler/bireyler/uluslararası barışın mümkün olduğunu düşünen liberal yaklaşım, dış politikanın merkezine, bireylerin özgürlüğünü, taleplerini ve çıkarlarını koymaktadır. Bu anlayışa göre, devletler, bireylerin bu taleplerini yerine getirmekle ve sosyal-siyasal haklarını güvence altına almakla yükümlüdür. Bu durumdan ötürü, ulusal çıkar kavramı, bireysel hak ve talepler ile özdeşleştirilmektedir. Hatta ulusal çıkar, bireylerin taleplerinin toplamı olarak görülmektedir”⁴²¹ “

Böylelikle yeni toplumsal hareketler; toplumun genel eğilimleri ve değer yargıları karşısında marjinal kalan talepler de dahil olmak üzere bireysel özgürlükleri hem iç hem de dış politikada önceleyen anlayışın gelişimine katkıda bulunmakta ve bu anlayış sosyal ve politik ortamda yerleştikçe kendilerine daha aktif hareket alanı bulmaktadırlar.

---

⁴²¹ Ertan Efeğil, “Türkiye’deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı”, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, Yay. Haz.: Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, s. 12-13.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE’DE 1990 SONRASI TOPLUMSAL HAREKETLER

1968 olaylarının küresel düzeyde ve özellikle Batı dünyasında yol açtığı değişimin etkileri Türkiye’de de yoğun olarak hissedilmiştir. Türkiye’nin hem küresel gerçekliğin bir parçası ve hem de kendine özgü tarihsel, toplumsal, kültürel vb. koşullara sahip bir ülke olarak bu değişim rüzgârlarından nasıl etkilendiğini anlamak için meseleyi bu coğrafyadaki gelişiminin tüm yönleriyle birlikte düşünmek gerekmektedir.

Bu bakımdan, çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde öncelikle Türkiye’de toplumsal hareketlere geçiş sürecini yakın siyasi tarih ve onun toplumsal karşılıklarıyla birlikte ele alacak, ortaya çıkan yeni Türkiye tablosunda belirginleşen toplumsal dinamikleri irdelenecek ve son olarak günümüz Türkiye’sinde varlık gösteren yeni toplumsal hareketleri dünyadaki öncüllerinden hareketle mercek altına alacağız.

3.1. Yeni Toplumsal Hareketlere Geçiş Süreci

Yeni toplumsal hareketlere geçiş alanında Türkiye’de yaşanan süreç, her ne kadar doğal olarak özgün koşulları barındırıyor olsa da dünyada yaşanan süreçle büyük ölçüde paralellik taşımaktadır.

Yeni toplumsal hareketler, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumun sistem yıkıp sistem kurucu ideolojilere olan güven ve inancının sarsılması, böylelikle toplumsal ve siyasal sistemi değiştirme talepleri kan kaybederken bireyciliğin ve bireysel özgürlük taleplerinin güçlenmesi sonucu ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu arada Türkiye’nin sahip olduğu özel koşullar, global gelişmeler karşısındaki gerek toplumsal gerekse siyasal algı ve tepkileri çeşitli yönlerden etkilemekte, bunlara birçok bakımdan kendine özgü bir nitelik kazandırmaktadır.

Örneğin 1968 olaylarının ABD-Sovyet eksenli ideolojik kutuplaşmaları zayıflatan ve bireyseliği canlandıran etkisi Batı ülkelerine kıyasla Türkiye’de belli bir süre çok zayıf kalmış ve ancak 1980 sonrasında gözle görünür toplumsal ve siyasal sonuçlara yol açmaya başlamıştır. Öte yandan Türkiye’de İslamcı hareketlere karşı 28 Şubat (1997) süreciyle geliştirilen reaksiyonun 11 Eylül (2001) sonrası farklı bir biçimde ve global düzeyde gündeme gelmesi de ilgi çekicidir. Bu bakımdan 28 Şubat sürecinin,

kendisinden daha önce gerçekleştiği ve “Küresel 28 Şubat” olarak da tanımlanabilen⁴²² 11 Eylül sonrası sürece öncülük ettiği düşünülebilir. Hatta Türkiye’de gerçekleşen 28 Şubat sürecinin, aslında planlanması ve hedefleri bakımından küresel bir proje olduğunu savunanlar da vardır.

“28 Şubat, bu selâm yurdunu yeniden tesis edebilecek kaynaklara sahip Müslümanların böylesi bir yürüyüşe soyunmalarını engellenmek için gerçekleştirilmiş, küresel bir projedir. 28 Şubat'tan önceki askerî darbeler, kısmen 'lokal'di: Ama 28 Şubat, tam anlamıyla global bir darbedir”.⁴²³

28 Şubat süreci, Türkiye’de ılımlı İslamcı bir anlayışın iktidarına ve hem asker/sivil bürokrasiyle desteklenen resmi ideolojinin hem de onun zıddı olan siyasal İslamcı hareketin önemli ölçüde kan kaybına yol açmıştır. Bu durumda şimdi merak edilen soru; 11 Eylül sonrası gelişmelerin de global düzeyde radikal İslamcı akımları ve onların zıddı durumundaki radikal modernist, din karşıtı anlayışı zayıflatarak ılımlı İslamcı anlayışı güçlendirip güçlendirmeyeceğidir.

Bu gelişmeler değerlendirildiğinde, günümüz Türkiye’sinin bir yandan dünyayla paralel gelişen ama diğer yandan bu paralelliği kendi yorumuyla şekillendiren, bazen küresel gelişmeleri geriden takip edip bazen onların önünden giden şartlara sahip olduğu söylenebilir. Günümüz Türkiye’sindeki bu tabloyu daha iyi analiz edip geleceğe dair daha isabetli ön kestirimlerde bulunabilmek için en azından İkinci Dünya Savaşı sonrası/yakın siyasi tarihi toplumsal yankılarıyla birlikte (sadece ana hatlarıyla da olsa) irdelemekte fayda vardır.

1980 Öncesi Dönem

SSCB’nin, 1919 yılında kendi öncülüğünde kurulan Üçüncü Enternasyonal (Komüntern) ile birlikte dünya sosyalist hareketleri üzerinde bir önderlik, kontrol ve denetim gücü elde ettiğine değinmiştik. Bu durumdan doğal olarak Türkiye’deki sol hareketler de etkilenmiş ve büyük ölçüde SSCB güdümüne girmişlerdir. Türkiye Komünist Partisi (TKP) içinde 1947-1948’lerde Sovyetler aleyhinde bulunup Titoculuk

⁴²² Tuncay Aksoy, “Küresel 28 Şubat Uygulaması!”, <http://www.anadoluhaberim.com/yazar.asp?yaziID=6163>, (18 Mart 2013).

⁴²³ Yusuf Kaplan, “28 Şubat, Kültürel Genlerimizle Oynadı”, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/YusufKaplan/28-subat-kulturel-genlerimizle-oynadi/36485>, (18 Mart 2013).

hareketini övmenin suç kabul edilen ve cezalandırılan eylemler arasında olması,⁴²⁴ bu etkinin gücü hakkında fikir verebilecek bir örnektir.

Ancak 1968 yılında Sovyet iradesinin dışında ve görüldüğü kadarıyla spontane bir şekilde Fransa’da başlayıp birçok ülkeye yayılan 1968 olayları, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de mevcut kapitalist düzene karşı bağımsız hareketlerin gelişimi için bir zemin oluşturmuştur. Buna göre “Türkiye’nin 1970 sonrası politik ortamının oluşumunda bütün dünyayı da saran 68 sürecinin etkisi büyüktür. 1968’de canlanan öğrenci hareketleri daha sonra işçileri, köylüleri ve aydınları da içine alacak kadar yaygınlık kazandı” denebilir.⁴²⁵

“Bu eğilim 1968’lerden itibaren Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da savaş karşıtlığı, ırkçılık karşıtlığı, çevre ve cinsiyet politikaları gibi olaylarda ifadesini buluyordu. Üçüncü dünyada ise anti-emperyalist, sosyalizm hedefi olan insan hakları ihlallerinin son bulmasını talep eden, temsili demokrasiye kurum ve kurallarıyla işlerlik kazandırmak isteyen ve zaman zaman kitlesel eylemlere varan bir süreç söz konusuydu”.⁴²⁶

1968 olaylarının gelişimini hızlandırıp etkisini dünya çapında hem güçlendiren hem de kalıcı hale getiren bir takım önemli uluslararası gelişmeler de yaşanmıştır. “2.1.1. Tarihsel Süreç” konu başlığı altında da görüldüğü gibi Macaristan ve Çekoslovakya’nın SSSCB öncülüğündeki Varşova Paktı güçlerince işgal edilmeleri, çeşitli ülkelerdeki sosyalist hareketlerin Doğu Blokuna olan inançlarını zayıflatmıştır. Hatta olayın etkileri sosyalist hareketlerin Doğu Blokuna güvenlerinin sarsılmasıyla kalmamış ve genel anlamda sosyalist ideolojiyi darboğaza sokmuştur. Söz konusu işgal, çeşitli dünya ülkelerindeki geniş halk kitleleri nazarında bir muhalefet unsuru olarak sosyalist ideolojinin bizzat kendisine bağlanan umut ve güvenin dağılmasında önemli rol oynamıştır.

Sosyalist hareketlerin dünya genelinde kan kaybına uğrayıp kapitalist yönetimler karşısında ciddi bir alternatif olma niteliğini kaybetmeleri belli bir zaman almıştır. Sosyalist hareketlerin kendi içlerinde yaşadıkları kırılma ve kısmen Sovyet hegemonyasına başkaldırmaya başlamaları ise daha önce ortaya çıkan bir tepkidir. “Çekoslovakya’nın işgaline karşı Mehmet Ali Aybar’ın TİP’i gibi, Fransız Komünist

---

⁴²⁴ Sayılğan, s. 393.

⁴²⁵ Alagöz, s. 114.

⁴²⁶ Sanlı, s. 10.

Partisi ve İtalyan Komünist Partisi de tavrı alacak, bunun sonucu Moskova'dan bağımsız yeni bir sol hareket dalgası yayılacaktır".⁴²⁷

Ancak söz konusu işgale karşı sol hareketler içinde gelişen tepkinin Sovyet etkisini bütünüyle ortadan kaldırdığını söyleyebilmek de mümkün değildir. Bu tepkilere yine sol hareketler içinden karşı çıkarak SSCB'yi savunma refleksi ile reaksiyon gösteren kişi ve gruplar da olmuştur. Dolayısıyla Çekoslovakya işgaline sol cemahtan gösterilen tepkiler; daha önce bağlı olan çevreler içinden SSCB'ye karşı ilk belirgin itiraz, bu açıdan ilk yoğun tartışma zemini ve onun güdümünden kopuş noktasında ciddi kırılma olması bakımından önemlidir. Böylelikle kısa vadede net bir kopuş anlamı taşımasa da "Sovyetlerin Çekoslovakya'ya müdahale etmesi, Türk solu içinde ciddi bir kırılma yaratmış ve sol için bir dönüm noktası teşkil etmiştir".⁴²⁸

Sol hareketlerin Türkiye'de 1960'lı yıllardaki hızlı gelişiminin ardından 1968 olaylarının aynı hareketler içinde başlattığı kafa karışıklığı ve bölünmeler 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile daha da derinleşmiş, iç sorgulamalar had safhaya ulaşmıştır.

"Bu dönemin teorik tartışmalarında ÇKP'nin 'Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin yeniden inşa edildiği' ve bu ülkenin 'sosyal emperyalist' nitelik kazandığı tezi, umulanın üzerinde etkiye sahip oldu. 12 Mart sonrasında Aydınlık çevresinin savunduğu bu tez, hapishanelerdeki THKP-C, THKO ve TİKKO militanlarının yenilgi üzerine tartışmalarında hatırı sayılır ölçüde taraftar buldu".⁴²⁹

1970'li yıllar, sol içindeki tartışma ve bölünmelerin yanı sıra sağ ve sol gruplar arasında ileri boyutlara varan şiddet olaylarına sahne olmuştur. Batılı demokratik ülkelerde 1968 olaylarının hemen ardından ortaya çıkıp gelişmeye başlayan yeni toplumsal hareketlerin Türkiye'de 1970'li yıllarda henüz görünmemiş olmasını da buna bağlamak gerekir. Söz konusu hareketlerin, sivil toplumun geliştiği ve devletle sivil toplum kuruluşları arasında dengeli ve uyumlu bir ilişkinin tesis edilebileceği demokratik bir ortama ihtiyaç duyduklarını daha önce vurgulamıştık. Dolayısıyla bu hareketler, Türkiye'nin böylesine gerginleşen ve terörize olan siyasi ortamında kendileri için uygun bir zemin bulamamışlardır. Buna karşılık şiddet olaylarının toplumda meydana getirdiği tedirginlik ve bıkkınlık duygusu ise askeri darbe yanlıları açısından uygun bir zeminin hazırlanması anlamına gelmektedir.

---

⁴²⁷ Sayılğan, s. 436.

⁴²⁸ Sayılğan, s. 434.

⁴²⁹ Kemal Can ve Cengiz Erdiç, "Sistem Dışı Sol Muhalefet", s. 1207.

“Türkiye’de 1970’lere varıldığında, siyasi ortam, gittikçe güç kazanan aşırı sol ve sağ ideolojiler ve bu ideolojiler arasında silahlı çatışmalara kadar varan bir siyasi çatışmanın hakimiyeti altındaydı. Bu siyasal çatışkı, birçok ölüme neden olmanın yanı sıra, son derece baskıcı bir askeri rejime sahneyi hazırlayan anarşik ve trajik bir atmosfere yol açmıştı”.⁴³⁰

1960 ve özellikle 1970’li yılların sıcak siyasi ortamında, sistem karşıtı sol hareketlerin karşısında yer alarak onlarla çatışmaya giren ve sistem açısından muhafazakar bir rol üstlenen ulusalcı aşırı sağ ideoloji taraftarlarının da önemli bir konumu vardır. Bu noktada 1965’te küçük bir partinin (CKMP’nin) liderliğini devralarak onu Milliyetçi Hareket Partisi’ne (MHP) dönüştüren Alparslan Türkeş ve liderliğini yaptığı ülkücü hareket öne çıkmaktadır.⁴³¹

“1970’lerden sonra Türk siyasal hayatında din-siyaset ilişkileri bakımından ortaya çıkan en önemli gelişme, dini değerleri ön plana çıkaran ve sosyal bilimciler tarafından İslamcı olarak kabul edilen MNP-MSP çizgisinin ortaya çıkması olmuştur”.⁴³²

“Cumhuriyet’in laiklik anlayışı ve uygulamaları, kurulduğu yıllardan itibaren tartışmalara yol açmış, hatta bu tartışmalar cumhuriyetin ilk yıllarında isyanlara dönüşmüş, çok partili rejime geçiş sonrasında ise İslam’ın kamu yaşamında daha görünürde olmasını isteyen çevreler bu isteklerini siyasal partiler kanalıyla kamuoyunun gündemine getirmiştir. Cumhuriyet kurulduğu yıllardan itibaren, hatta Tanzimat’a kadar geri götürülebilecek bir süreçte, Türkiye toplumu “İslamcı” ve “Laik” olarak nitelendirilen ikili bir bölünmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bu ayrışma, 1970’li yıllardan itibaren örgütlenen “Milli Görüş” hareketi çerçevesinde İslami kesimin güç kazanmaya başlamasıyla birlikte son birkaç onyıla damgasını vurmuş, kamuoyundaki tartışmaların odağına oturmuştur”.⁴³³

Milli Görüş hareketi ve bu gelenekten gelen partilerin ortaya çıkışından önce İslamcıların kendi ideolojileri doğrultusunda mücadele veren, kendilerine ait bir partileri olmamıştır.

“Türkiye’de İslami hareket demokratik kanallar kapalı olduğu yıllarda önce bir yeraltı hareketi olarak başlamıştır. Bu dönemde çoğunlukla kültürel faaliyetlerle uğraşmış, insanlar tek tek bilinçlendirilmiştir. Daha sonra ise İslami hareket siyasal arenaya girmiştir. Yarı meşru, yani daha çok merkez sağ partilerle işbirliği içinde olan hareketlere dönüşmüş, organik bir teşkilat veya yapılanma içinde olmayan İslami unsurlar DP’yi desteklemeyi yeğlemişlerdir”.⁴³⁴

---

⁴³⁰ İlkkaracan, s. 168.

⁴³¹ Findley, s. 313.

⁴³² Akdoğan, s. 226.

⁴³³ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, **Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2006, s. 29.

⁴³⁴ Akdoğan, s. 314.

Prof. Dr. Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketi ise öteden beri merkez sağdan DP ile onun devamcısı AP gibi merkez sağ partileri destekleyen diğer dini tabanlı oluşumların aksine İslamcı bir parti geleneği oluşturmuş, siyasal alanda böyle mücadele vermiştir. Bu bakımdan “MSP geleneği İslam’ın yıllar sonra ilk olarak politik düzlemde temsil edilmesini sağladı ve geniş bir halk desteği kazandı” denilebilir.⁴³⁵ Rıdvan Kaya’ya göre:

“Bunun sonucunda Türkiye’de muhafazakâr anlayışla arasına mesafe koyan bağımsız bir İslami düşünce ve kimlik oluştu. Milli Selamet Partisi geleneğinin bu noktada belirgin bir rolü oldu. MSP ile birlikte İslam’ın toplumsal hayatı kuşatması gerektiği, İslam’ın kendine has bir hayat nizamı içerdiği düşüncesi kitleleşti. İslamcılık belli dönemler kırılmalara uğramakla birlikte farklı İslami hareketler eliyle bugünlere kadar geldi”.⁴³⁶

Böylelikle İslamcılık, bu yıllarda sadece kendi ilgi alanı olan din-siyaset ilişkilerindeki etkinliğiyle dikkat çekmekle kalmamış, aynı zamanda -sosyalizm, ulusçuluk gibi- sistem merkezli bir mücadeleye girişen diğer ideolojik hareketler arasında en geniş halk desteğiyle buluşan hareket olmayı da başarmıştır. Örneğin MSP, katıldığı ilk genel seçim olan 1973 seçimlerinde % 11,8 oy oranına ulaşarak 450 üyeli parlamentoda 48 sandalye kazanma başarısını göstermiştir.⁴³⁷ Buna karşın MSP’nin; 1970’li yıllar boyunca kendisi gibi ideoloji partileri olan sosyalist TİP ve ulusçu MHP’den çok oy almakla birlikte, merkez partileri olan AP ve CHP’nin oy oranına yaklaşmadığını da belirtmek gerekir.⁴³⁸

Merkez sağda Adalet Partisi ve merkez solda Cumhuriyet Halk Partisinin en fazla halk oyunu alarak en büyük parti oldukları ve aralarında hükümet mücadelesi verdikleri bu yıllarda İslamcı, sosyalist ve ulusalcı ideolojik hareketler aynı kamuoyu desteğinden yoksun olmalarına karşın siyaset sahnesinde aktif ve radikal tutumlarıyla ses getirmeyi, etkin bir rol üstlenmeyi başarmışlardır.

İdeolojik hareketlerin bu aktif ve radikal tutumlarının -her ne kadar İslamcılar kendilerini dışta tutmayı başarmış olsalar da- sosyalistler ile ulusalcılar arasında uzun ve yoğun bir silahlı mücadeleye dönüşmesi 1980 askeri darbesini getirmiştir. Bu arada İslamcı MSP’nin siyasi ilerleyişi ve darbeden 6 gün önce 6 Eylül 1980 tarihinde

⁴³⁵ Akdoğan, s. 228.

⁴³⁶ http://www.haksozhaber.net/news_detail.php?id=14650, (10 Nisan 2013).

⁴³⁷ http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1419_turk_elections/page15.shtml, (20 Mart 2013).

⁴³⁸ http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1419_turk_elections/page15.shtml, (20 Mart 2013).

Konya’da gerçekleştirdiği “Kudüs’ü Kurtarma Mitingi” gibi ses getiren eylemler de darbe için önemli bir gerekçe sayılmıştır.⁴³⁹

“Ordu, 1 Ocak 1980 günü cumhurbaşkanına bir uyarı mektubu verdi. Olayların durulmamasını gerekçe göstererek 12 Eylül 1980’de yönetime el koyarak parlamentoyu dağıttı. Bugünden itibaren Türkiye’nin yaşamında çok derin izler bırakan, etkileri günümüze kadar süren tahribatlar yaratan; işkencelerle, idamlarla gözaltında kaybolmalarla sürgünlerle dolu acılı günler ülkeye egemen oldu”.⁴⁴⁰

12 Eylül askeri darbesi, Türkiye’de demokrasiyi geçici olarak askıya alacak, askeri yönetim çekilip ülkede demokrasiye döndüğünde ise 1970’lerin siyasal tablosundan çok farklı bir tabloyla karşılaşılacaktır. Bu tablo, bir çok farklı sonuçlarının yanı sıra yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkıp gelişmesi için de daha uygun bir ortam sağlamıştır.

1980 Sonrası Dönem

Türkiye’de 1980 sonrası dönem, kendi içinde kısmen tutarlılığı olmakla birlikte farklı dinamiklerin ardışık zamanlı olarak öne çıkmalarına sahne olmuştur. Türkiye’nin iktisadi ve kültürel olarak dünyaya daha fazla açılıp küreselleşme rüzgarıyla uyum içinde hareket etmesi, bu döneme rengini veren ve dönem içinde tutarlılık taşıyan özellik olarak not edilebilir. Aynı şekilde, dünyada çift kutuplu siyasal ortamın önce inanırlılığını kaybedip sonra çökmesi ve kapitalist ülkelerde sistem karşıtı sosyalist muhalefetin iyice zayıflaması, bu dönem boyunca Türkiye’de de paralel gelişmelerle karşılık bulmuştur. Söz konusu konjonktürde yeni toplumsal hareketler de ortaya çıkıp gelişmeye başlamıştır.

Bu arada dönemin tamamına etki etmesi bakımından vurgulanması gereken önemli bir konu da hem 80’li hem de 90’lı yıllar boyunca Türkiye’nin başını ağrıtan ve bitirilemeyerek yirmi birinci asra giren Türkiye’de de bir sorun olmayı sürdüren PKK terörüdür.

80’li yıllarda yaşanan askeri dönem, ardından merkez sağ ANAP iktidarıyla liberalleşme ve küreselleşme, bunu takip eden 90’lı yıllarda siyasal İslamcı Refah Partisi’nin adım adım güçlenişi Türkiye’yi 1997 ve sonrası döneme taşıyan ardışık siyasal değişimler olmuştur.

⁴³⁹ Sadık Albayrak, **MSP Davası ve 12 Eylül**, İstanbul: Araştırma Yayınları, 1990, ss. 20-22.

⁴⁴⁰ Alagöz, s. 217.

1980'lerin ilk yılları askeri idare altında geçtikten sonra merkez sağda yeni bir parti olan ANAP tek başına iktidara gelmiş ve bu durum 90'lı yılların başlarına kadar sürmüştür. 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koyarak bütün partileri kapatan askerler, şiddet olaylarının durması, sistem karşıtı gerek sol gerekse İslamcı muhalefetin bastırılması ve hazırlanan anayasanın 1982 yılında referandumla kabul edilmesinden sonra demokrasiye yeşil ışık yakmışlardır. Kurulmasına ve seçimlere girmesine izin verdikleri üç yeni parti arasındaki yarıştan merkez sağı temsil eden ANAP tek başına iktidar olarak çıkmış ve bu durum 1983-1991 arasında devam etmiştir. Turgut Özal liderliğindeki ANAP, 1980 öncesi akımlardan merkez sağ AP, İslamcı MSP, ulusalcı MHP ve merkez sol CHP'lilerden müteşekkil dört eğilimi muhafazakâr merkez sağ bir çatı altında birleştirmiştir.

“Türk demokrasisinin geleceği açısından önemli bir nokta da, toplumun bu kesimi adına 1983'te mecliste çoğunluğu elde eden Özal'ın partisinin (ANAP) alenen İslamcı bir parti olmamasıydı. Köken itibarıyla ANAP, içinde darbe öncesi CHP'den, AP'den, MHP'den ve MSP'den unsurlar barındıran bir merkez-sağ koalisyondu. Özal pragmatist bir liderdi ve parti Türkiye'nin modern dünyadaki yeriyile ilgili eklektik bir yaklaşım benimsedi”.⁴⁴¹

Bu iktidar döneminde Avrupa Birliğine tam üyelik hedefini öne alan bir dış politika çizgisi benimsenmiştir. “Özal ve dönemin ANAP hükümetleri, Türk toplumunun ve devleti'nin daha fazla demokratikleşmesi ve özgürleşmesi açısından hayati önemde gördükleri AET (AB)'ye üyeliği desteklediler”.⁴⁴²

Hem ABD hem de Avrupa birliğiyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Türkiye, bu politikalarına ilaveten 1990'lı yıllara bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Türki cumhuriyetlerin potansiyel ağabeylik rolüyle birlikte girmiştir. “Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küresel karşılıklı bağımlılığın hızlanması dış ilişkilerde değişime sebep oldu. Yine de Sovyetler'in dağılmasından sonra ortaya çıkan beş Türk cumhuriyeti ve AB'ye üyelik beklentisi gelecekle ilgili heyecan yarattı”.⁴⁴³

Dış politikanın merkezine, bireylerin özgürlüğünü, taleplerini ve çıkarlarını koyan liberal yaklaşım da Türkiye'de bu dönemde öne çıkmaya başlamıştır. “Turgut Özal ile

---

⁴⁴¹ Findley, s. 356.

⁴⁴² Efeğil, “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, Yay. Haz.: Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012, s. 96.

⁴⁴³ Findley, s. 351.

başlayan süreçten itibaren günümüze kadar, Türk karar vericilerinin bir kısmı (Turgut Özal, İsmail Cem ve Tayyip Erdoğan gibi), dış politikada liberal anlayışı benimsemiştir”.⁴⁴⁴

80’li yıllarda ANAP’la gelen değişim iç ve dış siyaset alanlarıyla sınırlı kalmamış, doğal olarak ekonomi politikalarında da kendisini göstermiştir. “Siyasette geçerli olan ekonomide de geçerliydi. Türkiye korumacı ithal ikameci politikaların otarşik varsayımlarından vazgeçti ve dünya ekonomisi içindeki konumunu değiştiren ihracata dayalı bir büyüme stratejisini benimsedi”.⁴⁴⁵

Türkiye yakın tarihi uzmanı ABD’li Carter Findley, Özal’ın bu siyasi ve ekonomik değişimler üzerindeki önemli rolünden hareketle “Ekonomik liberalizmle İslami değerleri birleştiren ve böylelikle İslamcı partilerden daha çok seçmen desteği alan Turgut Özal, Türk siyasetine Atatürk’ten bu yana gelmiş geçmiş bütün siyasetçilerden daha ciddi bir şekilde yön verdi”⁴⁴⁶ yorumunu yapmaktadır.

Dünya “2.2. Yeni Toplum Biçiminin Tanımları” konu başlığımız altında da incelediğimiz gibi sanayi sonrası toplum, enformasyon toplumu, tüketim toplumu ya da postmodern toplum gibi isimlerle adlandırılan yeni toplum biçimiyle tanışırken, bireyselleşme olgusu -adı ne olursa olsun- bu yeni toplum biçiminin bir mütemmim cüzü haline gelmekteydi. 1980 sonrasında küreselleşme rüzgarlarına her yönden pencerelerini açan Türkiye’nin de söz konusu yeni toplum biçimiyle ve onun bir parçası olan bireyselleşme bilinciyle tanıştığı görülmüştür. Dolayısıyla kendi toplumsal dinamiklerimiz ve bu dinamiklerin siyasal alandaki yansımaları, 80’li yıllarda dünyadaki bu yeni temayüle göre şekillenmeye başlamıştır.

“Özellikle modern ulus-devletlerin yeni bir aşamaya evrildiği, yurttaş-devlet ilişkilerinde yeni tanımlamaların geliştirildiği bir ortamda kimlik hem bireysel olarak talep şeklinde ortaya geliyor, hem de devlet politikalarında yeni konsept arayışları olarak ortaya çıkıyordu”.⁴⁴⁷

1968 olaylarının ardından bireysel kimlik bilincinin de gelişmesiyle birlikte filizlenmeye başlayan yeni toplumsal hareketler, 1980’li yıllara geldiğinde dünyada

---

⁴⁴⁴ Efegil, “Türkiye’deki Karara Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı”, s. 10.

⁴⁴⁵ Findley, s. 350-351.

⁴⁴⁶ Findley, s. 354.

⁴⁴⁷ Akdoğan, s. 248.

belli bir ivme yakalamış, siyasal ve ideolojik şiddet olaylarından yeni sıyrılan Türkiye’de de varlık göstermeye başlamışlardır. “Seksenli yıllarda dünya birbiriyle ilişkili toplumsal hareketlere tanık oldu. Bu dalga aşağı yukarı, dünyadaki gelişime eşzamanlı olarak Türkiye’de de etkili oldu ve günümüze dek uzandı”.⁴⁴⁸ Ancak bu hareketler, seksen öncesindekiler gibi toplumsal ve siyasal düzeni köklü değişime uğratma amaçlı ideolojik hareketler değillerdi. Aksine ortaya çıkan ideolojik boşlukta filizlenen hareketler oldukları söylenebilir.

Bu noktada özellikle sosyalist hareketlerin belirgin bir kan kaybına uğradıkları görülmüştür. “Doğu Avrupa’da sosyalimin çöküşüyle birlikte iç kavgalar ve yeni fikir üretmemeye sıkıntısı Türk siyasal yelpazesinin solunu neredeyse bitirdi”⁴⁴⁹ denilirken, ortaya çıkan boşlukta yükselmekte olan yeni toplumsal hareketleri sahiplenen kadrolar da çoğunlukla artık boşta kalan eski sosyalist tabandan çıkmıştır.

“12 Eylül sonrası iktidarın yürüttüğü ‘huzur ve birlik’ temalı ideolojik kampanyaların kitleler üzerine yarattığı etki, 1980 yılında yaşanan büyük çaplı ‘yenilginin’ yarattığı eleştirel iklim ve 1989 yılında Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte uluslararası sol platformda ortaya çıkan tartışmaların bu havaya eklenmesi solda ‘ideolojik’ bir boşluğa ve gerilemeye de yol açtı. Yeşil Hareket, Feminizm, Savaş Karşıtlığı gibi hareketler bu boşluk içinde özellikle 80’li yılların ikinci yarısında kısmi bir etkinlik kazandı. (Ancak bu hareketler kendi özgül tabanlarından çok sol orijinli aksiyonerlerin ‘sosyal faaliyetleri’ biçiminde ortaya çıktı)”⁴⁵⁰.

Türkiye’de 80’li yıllarda yaşanan değişim kapsamında iktisadi ve kültürel anlamda küreselleşme, kapitalist dünya ekonomi sistemine adapte olma, iletişim ve ulaşım teknolojileriyle dünyaya açılma sürecinin, artık geri dönüşü mümkün görünmeyen bir süreç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla toplumsal yaşamı her yönden kuşatan bu hızlı değişim/dönüşüm sarmalının 1990’lı ve 2000’li yıllar Türkiye’inde daha da kuvvetlenerek devam ettiği görülmektedir. Öyle ki artık değişmeyen tek şeyin değişim olduğu söylemi aşikar bir biçimde tecrübe edilmeye başlanmış ve insanlar bu hızlı değişime ayak uydurmakta zorlanır hale gelmeye başlamışlardır. Toplumda kuşak çatışması kavramıyla izah edilen uyumsuzlukların yaşanması için artık aradan bir kuşak geçmesine hacet kalmamakta ve sadece yıllar yeterli olmaktadır. Hatta eskiden kuşaktan kuşağa yaşanan değişimlerin artık bir insan ömrü içinde sürekli olarak ve neredeyse

---

⁴⁴⁸ Sanlı, s. 30.

⁴⁴⁹ Findley, s. 356.

⁴⁵⁰ Çakır, s.1209.

yıldan yıla yaşanır hale gelmesi, bireyin eskiden başka nesillerden bireylerle yaşadığı uyumsuzluk ve adaptasyon sorunlarını kendi içinde kendi kendisiyle yaşamasına yol açmaya başlamıştır.

“1980’lerin ardından 90’lı yıllar, yoğun olarak vurgulanan ‘küreselleşme’, eşdeyişle kapitalist ekonomik sistemin tüm dünyaya egemen olma söylemi içinde şekillenir. Tek sistemli bir ekonomik düzen, bir başka deyişle kapitalist ekonomi, dünyadaki tüm olayları etkileyerek düzenler. İnsanlar, bir yandan hızlı bir şekilde dünyanın her yerinden haberdar olabilme özgürlüğüne kavuşurken, diğer yandan değişen değer yargıları ve yaşam tarzları içinde kendilerini, bir öncekini anlamadan yeni durumların/konumların içinde bulurlar”⁴⁵¹.

Sistem karşıtı hareketlerin önemli bir varlık gösteremediği 1980’lerin merkez sağ iktidar ve reform dönemini takip eden 90’lı yıllar, bir yanda İslamcı yükselişe, diğer yanda bölücü terörün iyice tahripkar boyutlara ulaşmasına sahne olmuştur.

1980 askeri darbesi sosyalist ve ulusçu ideolojik hareketlerle birlikte İslamcı hareketi de bastırılmış olsa da bu hareketin toparlanıp tekrar yükselişe geçmesi fazla uzun sürmemiştir. Zira İslamcılar, sosyalistlerin maruz kaldığı Sovyetler Birliği ve Varşova Paktının dağılması gibi kendilerini olumsuz etkileyen bir dış etkiye muhatap olmamışlardır. Sistem yanında muhafazakâr bir duruş sergileyen ve 1970’lerin konjonktüründe sistem karşıtı hareketlere bir tepki olarak güçlenen ulusçu hareketler ise şiddete karıştıkları gerekçesiyle askeri darbenin hedeflerinden birisi haline gelerek bastırılmış ve karşıtları olan sosyalistlerin 1980’ler boyunca erimesine paralel olarak onlar da sönük kalmışlardır. Bu durumda ulusçu hareketin tekrar yükselişe geçmesi, bölücü PKK hareketinin iyice etkinleşmesine tepki olarak 1990’larda ve İslamcı yükselişin ardından gerçekleşecektir. “Milliyetçiliklerin birbirini beslemesi, birbirinden beslenmesi zaten kuraldır”⁴⁵².

“Türk siyasi hayatı sağ ve sol geleneğin dışına taşan iki çizgi üretmiştir. Bunlar RP yaklaşımı ve Kürt etnik kimliği üzerine inşa edilen oluşumdur. Birincisi İslamiyet’i siyasetinin temel çerçevesi olarak almakta ve meşruiyetini buraya dayandırmakta; ikincisi aynı şeyi Kürt kimliğine uygulamaktadır”⁴⁵³.

Bu akımların her ikisi de mevcut sisteme muhalif olmakla birlikte aralarında önemli bir ayrım noktası vardır. Türkiye’yi bölerek kendilerine ayrı bir devlet kurma amacıyla yola

⁴⁵¹ Aydan Özsoy, “1993 Yılı Radyomu İstiyorum Eylemleri: ‘Kuşan Türkiye Radyosu’ Yayında”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008, s. 159.

⁴⁵² Ömer Laçiner, “Yeni Mecrasında Kürt Sorunu”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 6.

⁴⁵³ Akdoğan, s. 224.

çıkan Kürtçü hareketin aksine siyasal İslamcılar (ve özellikle bu akımın en önemli temsilcisi olan Milli Görüşçüler) devletin ve milletin bütünlüğünden yana bir tavır takınmakta, sahip çıktıkları devleti ve ülkeyi kendi ideolojileriyle yüceltmeyi amaçlamaktadırlar. Özetle Kürtçülerin aksine İslamcıların, ülke(nin bütünlüğü)yle ya da devletle değil, sadece sistemle problemleri olduğu söylenebilir.

“Refah Partisi kendi tabanına mesaj vermekle birlikte diğer toplumsal katmanlara ve sosyal kesimlere de söylemini aktarmanın yollarını arıyordu. Refah Partisi’nin radikal ve dışlayıcı bir parti olmadığı, Türkiye partisi olduğu, süratle kitleselleştiği, tüm toplumsal kesimleri kucaklayacağı ve devletin hassas olduğu konulara sahip çıkacağı mesajları özellikle vurgulanıyordu”.⁴⁵⁴

1980 ve 1990’lı yıllarda sistem karşıtlığıyla öne çıkan iki akımdan siyasal İslamcılar ve Kürtçüler arasındaki diğer bir ayrım da, İslamcı refah partisinin şiddetten uzak durarak ve demokratik sistem içinde kalarak mücadele etmeye özen göstermesine karşılık Kürtçülerin PKK terör örgütü kanalıyla devlet güçlerine karşı yoğun bir terör faaliyetine girişmiş olmalarıdır. Böylelikle siyasal İslamcıların şiddetten kaçınma yönteminin aksine “kimlik siyaseti Türk-Kürt ilişkilerinde ciddi derecede şiddete yol açtı”⁴⁵⁵ denilebilir.

Alternatif sistem önerisiyle öne çıkarak mevcut sistem için bir tehdit oluşturan İslamcı hareket ile ülkenin toprak bütünlüğü için ciddi bir tehdit teşkil eden Kürtçü hareket arasında her ne kadar böylesine derin teorik ve pratik farklılıklar olsa da her iki hareket, legal platformdaki girişimlerinde benzer engellemelerle karşı karşıya kalmışlardır. HEP, ÖZDEP, DEP, HADEP, DEHAP ve DTP Kürtçü hareket tarafından 80’li yıllardan itibaren kurulup mahkeme kararıyla kapatılan partilerdir. (Yalnız DEHAP, hakkında kapatma davası açıldıktan sonra kararı beklemeden kendi kendisini feshetmiştir).⁴⁵⁶ Bugün söz konusu parti geleneği, BDP ile yoluna devam etmektedir. Buna karşılık siyasal İslamcı Milli Görüş geleneğinin partileri olan MNP, MSP ve RP’nin ardından FP’de kapatılmış,⁴⁵⁷ sonuçta 1970’lerden beri maruz kaldığı kapatmalara karşın bu gelenek de yoluna SP ile devam etmek durumunda kalmıştır.

Neticede, Türkiye’de demokratik platformda 1980’lerden başlayarak 1990’larla birlikte zirveye çıkan ve 1997’ye kadar siyasal ve toplumsal yaşama damgasını vuran önemli

⁴⁵⁴ Akdoğan, s. 241.

⁴⁵⁵ Findley, s. 351.

⁴⁵⁶ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25029246/>, (05 Şubat 2013)

⁴⁵⁷ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-250184>, (05 Şubat 2013)

gelişme, İslamcı siyaset anlayışının yükselişe geçmesi, 1996 yılında Erbakan'ın başbakan olması ve Refah Partisi'nin koalisyonda büyük ortak olarak iktidara gelmesi olmuştur. "1960'larda muhafazakâr bir sağ partinin (AP) kalesi olan büyük kentlerdeki gecekondu mahalleleri, 1970'lerde sosyal demokrasinin oy deposu haline dönüşüyor, 1990'larda ise radikal sağ/İslamcı bir partinin denetimine geçiyordu".⁴⁵⁸ "Milli Selamet Partisi'nin devamı olan İslamcı Refah Partisi (RP), yeni bir seçmen kitlesi yaratmaktaki başarısına dayanarak 1994'teki yerel seçim zaferini sıçrama tahtası olarak kullandı ve 1995 genel seçimlerinde birinci parti oldu".⁴⁵⁹

Findley, "Modernlikle öznellik arasındaki yakın ilişki laiklerin olduğu kadar İslamcılarının da özneliği keşfetmelerine yol açtı"⁴⁶⁰ derken, İslamcılarının küreselleşen dünya koşullarında yakaladıkları bu başarının, inançlarından gelen evrensellik anlayışıyla ilişkili olduğuna da dikkat çekmektedir.

"Belli başlı dönüm noktalarında modern İslamcı 'muhafazakar demokratlar' laik milliyetçilere göre seçmen üzerinde daha etkili oldular, ki bu başarı, en azından bir dereceye kadar, dinin evrensellik anlayışıyla küreselleşmenin birbirine daha iyi uymasından kaynaklanıyordu".⁴⁶¹

Ancak 28 Şubat 1997 sürecinde, dönemin etkili isimlerinden "Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya 'İrtica, PKK'dan daha tehlikeli' ifadelerini kullandı".⁴⁶² Böylelikle İslamcılarının öznelleşme, küreselleşme gibi dünya gerçeklerini nispeten iyi okumalarına, ülkeye ve devlete bağlılıklarına, onları yüceltme hedefini deklare etmelerine ve terörü reddetmelerine karşın; kendilerini sistemin koruyucusu olarak gören çevreler, irtica olarak adlandırdıkları İslamcılığın bölücü PKK teröründen daha tehlikeli olduğu⁴⁶³ kabulünden yola çıkarak 28 Şubat postmodern darbesini gerçekleştirmişlerdir.

"28 Şubat 1997'de dördüncü, 'postmodern' darbe olarak değerlendirilen bir olay meydana geldi. MGK laikliğin uygulanmasıyla ilgili on sekiz maddelik 'kararlarını'

---

⁴⁵⁸ Yavuz Sabuncu ve Murat Şeker, "Seçimler" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 14, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1142.

⁴⁵⁹ Findley, s. 357.

⁴⁶⁰ Findley, s. 351.

⁴⁶¹ Findley, s. 350.

⁴⁶² <http://gundem.milliyet.com.tr/postmodern-darbenin-anatomisi/gundem/gundemdetay/13.04.2012/1527536/default.htm>, (09 Nisan 2013)

⁴⁶³ <http://gundem.bugun.com.tr/irtica-terorden-tehlikeli-201263-haberi.aspx>, (30 Kasım 2012)

hükümete bildirdi".⁴⁶⁴ Bunun ardından mayıs ayında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı iktidardaki Refah Partisi'nin kapatılması için dava açtı. Haziran'da ise hükümet sona erdi.⁴⁶⁵ Böylelikle Türkiye'nin ilk İslamcı başbakanı olan Erbakan⁴⁶⁶ iktidardan uzaklaştırılıp partisi kapatılır ve kendisine siyasi yasak getirilirken, ülke yeni bir döneme (bu kez postmodern olduğu söylenen) yeni bir darbenin baskıcı koşulları altında giriyordu.

1997 Sonrası Dönem

1997 dâhil Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca yaşanan tüm darbeler, suni ya da doğal oldukları tartışılabilen gerginlik dönemlerinden sonra gelmiştir. Gerek darbe öncesi bu gerginlik dönemleri gerekse darbe sonrası anti-demokratik baskı dönemleri, yeni toplumsal hareketlerin gelişimine elverişli olmayan koşullar içerir. İnsanların güven duygusunu kaybettikleri ya da hareket alanlarını daraltan bir baskıyla kuşatıldıkları bir ortamda normalleşme isteği kolektif gündem haline gelmekte, lokal arzu ve talepler ise geri plana itilmektedir.

Buna rağmen Türkiye'de yeni toplumsal hareketler, 28 Şubat 1997 sonrası dönemde de gelişimlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Nitekim toplumsal olayların çok sebepli, çok sonuçlu ve karmaşık bir niteliğe sahip olmaları, bu alanda kesin ve değişmez sebep-sonuç yargılarında bulunulmasına meydan vermemektedir. Her ne kadar bir darbe ve askeri yönetim toplumun çok çeşitli kesimlerini ister istemez, direk ya da endirekt baskı altına alıyor olsa da, 1997 postmodern darbesinin ve baskıcı uygulamalarının özelde İslamcı kesimi hedef almış olması, yeni toplumsal hareketlerin bu süreçte fazla yıpranmamasının sebebi olarak açıklanabilir.

Bir diğer önemli sebep de, -çalışmanın hipotezinde de vurgulandığı gibi- yeni toplumsal hareketlerin toplumda kendilerine ancak ideolojik hareketlerin zayıflamasıyla alan bulabilmeleridir. Bu bakımdan 1980 darbesi gibi 1997 postmodern darbesi de ideolojik hareketleri yıpratarak yeni toplumsal hareketler için alan açmış olmaktadır. Bu durumu "3.2.2. Resmi Kurumların Karşısında STK'ların Gelişimi" konu başlığımız altında tekrar ele alacağız.

---

⁴⁶⁴ Findley, s. 357.

⁴⁶⁵ Findley, s. 357.

⁴⁶⁶ Findley, s. 357.

Greenpeace'in Türkiye kolunun hayata geçtiği 1997'ten 2002'ye kadar gösterdiği yükseliş,⁴⁶⁷ Bergama'da altın madeni kurulmasına karşı 1994'ten 2000'li yıllara kadar, Akkuyu'da nükleer santral kurulmasına karşı ise 1992-2000 yılları arasında faaliyet gösteren başarılı toplumsal hareketler,* yeni toplumsal hareketlerin bu post-modern darbe dönemindeki varoluşlarına ve önemli aktivitelerine örnektir.

28 Şubat 1997 sonrası dönemde askerler yönetimi resmen ele almamış olsalar da iktidarlar üzerinde baskı kurarak siyaseti açıkça yönlendirmiş ve temel hedef olarak İslamcı yükselişin önünü kesmeye çalışmışlardır.

“O tarihten 2002 seçimlerine kadar hükümetler seçmenden ziyade orduyu temsil ettiler. Bu arada Anayasa Mahkemesi Ocak 1998'de Refah Partisi'ni kapattı ve Erbakan'a beş yıl siyaset yasağı getirdi. Takipçileri Fazilet Partisi (1998-2001) adıyla yeniden örgütlendiler, ancak aralarındaki gelenekçi-yenilikçi mücadelesi partiyi böldü”.⁴⁶⁸

Refah Partisinin kapatılıp Erbakan'a siyaset yasağı getirilmesinin ardından Türkiye 18.04.1999 seçimlerine hazırlanırken, bölücü terör örgütü PKK'nın kurucusu ve lideri Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmiştir. Ulusçu duyguların bir anda kabarmasına yol açan bu gelişme sonrasında hem mevcut azınlık seçim hükümetinin başbakanı Ecevit ve partisi, hem de MHP oy patlaması yaşamış, böylelikle seçimlerden en çok oy alan 2 parti olarak çıkmayı başarmışlardır.⁴⁶⁹

“Bülent Ecevit, Mesut Yılmaz'ın yerini alarak Ocak'ta kurulan azınlık hükümetinin başbakanı oldu. Şubat ayında Ecevit televizyona çıkarak Kürt ayaklanmasının lideri Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanıp yargılanmak üzere Türkiye'ye getirildiğini duyurunca iç ve dış politika arasında sihirli bir etki yaratan bir kesişme yaşandı. Yirmi yıl iktidardan uzak kaldıktan sonra tesadüfi bir olayın etkisiyle Ecevit bir anda günün adamı haline geldi. Yükselen milli gurur Nisan genel seçimlerinde de sürüp gitti ve Ecevit'in partisi DSP Yüzde 22,2 ile seçimden birinci parti olarak çıkararak meclisteki sandalyelerin yüzde 22,7'sini elde etti. İşin ilginç tarafı Ecevit'in 1970'lerde başbakanlık yaparken başında bulunduğu Atatürk'ün partisi CHP'nin bu seçimlerde sadece yüzde 8,7 olarak meclisin dışında kalmasıydı”.⁴⁷⁰

1999-2002 arasında ülkeyi yöneten hükümetin ortakları olan DSP-MHP ve ANAP iktidarda eriyip 03.11.2002 seçimlerinde % 10 barajının altında kalmışlardır. DSP'nin %

---

⁴⁶⁷ Keskin, s. 101.

* Bergama ve Akkuyu hareketlerini “3.3.1. Ekoloji Hareketi” ve “3.3.2. Anti-Atom Enerjisi Hareketi” konu başlıklarımız altında inceleyeceğiz.

⁴⁶⁸ Findley, s. 357-358.

⁴⁶⁹ <http://www.bbc.co.uk/turkish/180499.shtml>, (25 Mart 2013).

⁴⁷⁰ Findley, s. 358.

1.2, MHP'nin % 8,3, ANAP'ın % 5,1, 28 Şubat süreciyle oyları düşüşe geçen İslamcı Milli Görüş geleneğinin yeni partisi SP'nin ise % 2.4 oy aldığı bu seçimin galibi % 34.4 oy oranıyla Adalet ve Kalkınma Partisi olmuştur.⁴⁷¹

“Erbakan'ın yakın zamandaki düşüşünün ardından İslamcılar da, laiklerin korktuğunun aksine, bu başarısızlıktan faydalanamayacak kadar güzsüzdüler. Artık mevcut hükümetteki partileri iktidara getiren milli gurur (...) iyice saçma görünmeye başlamıştı”.⁴⁷²

2002'deki seçmen tercihinde, (bir önceki 1999 seçiminin aksine) ideolojik eğilimlerin çok az rol oynadığı söylenebilir. 28 Şubat sürecinin etkisi altında yapılan 1999 seçimi; Milli Görüş geleneğinin o zamanki partisi FP'nin şahsında İslamcıların kan kaybına karşın ulusçu ideolojinin çıkışıyla neticelenmiş, dolayısıyla seçmen tercihinde ideolojilerin önemli ölçüde belirleyici etkisi görülmüştür. 2002 seçimi ise iyice erittiği İslamcılarla birlikte ulusçuları da büyük oranda oy kaybına uğratmıştır. Özetle ifade edecek olursak; 1990'lardaki ideolojik canlanma sonrasında 1999'daki konjonktürün seçmenleri ideolojik tercihlere yöneltmesine karşılık 2002'deki konjonktür ideolojilerden adeta bir kaçışa yol açmış olmaktadır.

Siyasal İslamcı Milli Görüş tabanındaki değişimde ve bu tabanın sistem karşıtı ideolojik çizgiden uzaklaştırılmasında Tayyip Erdoğan liderliğindeki Adalet ve Kalkınma Partisi çok büyük rol oynamıştır. Türkiye'de 2002 seçimlerinden itibaren iktidarı devralarak uzun yıllar elinde tutan parti, teşkilat olarak Erbakan'ın İslamcı partilerinin bir devamı olmasına karşın diğer birçok yönden Özal'ın 1980'lerdeki ANAP'ını hatırlatıyor⁴⁷³ ve kendisini merkez sağ köklerle ilintilendiren genel başkanı Erdoğan, “halk Menderes'ten sonra ilk kez demokrasiyi gerçekleştirme görevini bize verdi. Bu ikinci Menderes Dönemi'dir”⁴⁷⁴ diyordu. Yine Erdoğan'a göre “Ak Parti toplumsal merkezden aldığı güçle siyasi merkezi yeniden inşa etmiş ve merkez sağın tartışmasız tek gücü haline gelmiştir”.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1419_turk_elections/page3.shtml, (25 Mart 2013).

⁴⁷² Findley, s. 358.

⁴⁷³ Findley, s. 359.

⁴⁷⁴ <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/17/politika/h2.htm>, (26 Mart 2013).

⁴⁷⁵ Recep Tayyip Erdoğan, “Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu - 10-11 Ocak 2004”, AK PARTİ Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı Yayını, s. 8.

“Öncelikle AK Parti kendisini bir İslamcı parti olarak değil ‘muhafazakâr demokrat’ bir parti olarak sundu”.⁴⁷⁶ Erdoğan, “Bize Milli Görüşçü diyorlar. Böyle bir şey yok. Biz muhafazakâr ve demokratik bir kitle partisiyiz. Marjinal parti değiliz”, “Mevlana partisi gibiyiz. Ama milliyetçilik, dincilik ve bölücülük bizde yok. Milliyetçi, dinci ve bölücü değiliz”⁴⁷⁷ diyordu. Ayrıca Erdoğan, defalarca tekrarladığı “dine dayalı milliyetçilik, ırka dayalı ve bölgesel milliyetçilik yapmayacağız”,⁴⁷⁸ “etnik milliyetçiliğe, bölgesel milliyetçiliğe, dinsel milliyetçiliğe ilk günden beri karşıyız”⁴⁷⁹ gibi sözleriyle, diğer ideolojilerle birlikte İslamcılığı da reddettiğini açıkça deklare ediyordu.

Findley’e göre “Erbakan’la değişen ilişkileri Erdoğan’ın nasıl değiştiğinin iyi bir örneğidir”.⁴⁸⁰ Bu bakımdan partililerine “Erbakan’ı muhatap almayacağız, siz de almayın”⁴⁸¹ diyen Erdoğan’ın Erbakan’la arasına koyduğu fikri mesafe, belki de kişisel mesafeden çok daha önemli olmuştur. Örneğin Erdoğan, Erbakan’ın daima en önemli hedeflerinden birisi olan ‘İslam Ortak Pazarı’ fikrine karşı çıktığını 2004 Ocak ayında ‘Cidde Ekonomik Forumu’nda yaptığı konuşmada açıkça göstermiştir:

“Ben İslam Ortak Pazarı anlayışını doğru bulmuyorum. Çünkü, ne olursa olsun bu birliklilikleri ne etnik, ne dinî kökene ne de coğrafyaya bağlı olarak düşüneceğiz. Artık dünyada bunların hiçbirisi kaldı mı? Ekonomi ilişkilerde böyle bir şey var mı? Kuruluşları böyle oluşturmaya kalktığımız anda kamplaşmalar başlar, münasebetler kesilebilir. Biz, şöyle bir şey koyabiliriz; 'ekonomik ve ticari alanda ortak kalkınan ülkeler birliği' diye bir şey oluşabilir. Burada ortak payda dayanışma olabilir. Dünyadaki küreselleşmeyle doğru orantılı veya paralel olmalıdır.”⁴⁸²

Netice olarak; Türkiye’de 2000’li yıllara damgasını vuran ve bu durumu halen içinde bulunduğumuz 2010’larda da devam ettirmekte olan iktidar, ana gövdesini eski siyasi İslamcılarının oluşturduğu merkez sağ AK Parti iktidarındır. Hal-i hazırda sistemi yıkarak yerine kendi ideolojileri doğrultusunda yeni bir sistem kurma amacıyla hareket eden güçlü ve etkili bir siyasi oluşum ya da toplumsal hareket görünmemektedir. Bu tür hareketler, son 30 yıl içinde birbirlerinin ardı sıra etkisizleşmişlerdir.

---

⁴⁷⁶ Findley, s. 359.

⁴⁷⁷ <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/17/politika/h2.htm>, (26 Mart 2013).

⁴⁷⁸ <http://www.habervitrini.com/haber/basbakan-erdogan-dine-dayali-milliyetcilik-irka-dayali-ve-bolgesel-milliyetcilik-yapmayacagiz-93215/>, (26 Mart 2013).

⁴⁷⁹ <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/03/10/erdogan-halkim-sureci-benimsemis>, (26 Mart 2013).

⁴⁸⁰ Findley, s. 360.

⁴⁸¹ <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/17/politika/h2.htm>, (26 Mart 2013).

⁴⁸² <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=196736>, (26 Mart 2013).

Gelinen noktada Türkiye, dünyadaki gelişmelerle paralel biçimde tanıştığı ve kendi özgün koşullarıyla şekillendirmekte olduğu yeni toplum yapısının gereği olan yeni toplumsal dinamiklere sahiptir.

3.2. Türkiye’de Yeni Toplumsal Dinamikler

Dünyada 1968 olaylarıyla başlayan sürecin ve sosyalist bloğun dağılması gibi gelişmelerin Türkiye’deki karşılığı olarak ve 1980-1997 darbelerinin de katkısıyla sistem etrafında şekillenen ideolojik tartışmaların azalması, yeni toplumsal dinamiklerin gelişimine zemin hazırlamıştır.

Bu zeminde eski toplumsal hareketlere rağbet azalırken devlet küçülmeye, sivil toplum ise büyüyüp güçlenmeye ve etkinleşmeye başlamış, lokal arzu ve kaygılar etrafında örgütlenmeler ortaya çıkmış, marjinal kimlikler seslerini duyurabilme imkanına kavuşmuşlardır.

Yeni bir toplum biçimine tekabül eden bu gelişmelerin vukuunda yeni toplumsal hareketlerin de önemli bir rolü olmuştur. Sürekli olarak vurgulandığı gibi yeni toplumsal hareketler, içinde yer aldıkları bu yeni toplumun koşullarından beslenmelerinin karşılığını, onun oluşumuna katkıda bulunarak vermişlerdir. Bu karşılıklı etkileşim durumu planlı biçimde değil, geniş çaplı bir toplumsal değişimin kendi doğal seyri içinde spontane biçimde gelişmiş olmalıdır.

3.2.1. İdeolojilere ve Eski Toplumsal Hareketlere Rağbetin Azalması

Türkiye’yi günümüze getiren yakın tarihsel süreçte de görüldüğü gibi ideolojiler ve toplumu ideolojiler doğrultusunda yönlendirmeye çalışan klasik/eski toplumsal hareketler peyderpey güç kaybına uğramış, toplum üzerindeki güven ve etkinliklerini önemli ölçüde yitirmişlerdir.

1980 askeri darbesi sonrasında tüm ideolojik hareketler bir duraklama dönemine girerlerken, Doğu Bloku ve SSCB’nin çöküşünün de etkisiyle sosyalistlerin iyice etkisizleştiklerini, buna karşılık İslamcılarının ve Kürt ulusçularınının 80’lerde toparlanmaya başladıkları sonra 90’larda etkinliklerini artırdıklarını, 28 Şubat 1997 postmodern darbesinden sonra bu kez İslamcılarının da -geçmişte sosyalistlerin yaşadığı

gibi- gerilediklerini, Kürt ulusçularına tepki olarak yükselen Türk ulusçularının da 1999-2002 arasında iktidarda yıpranarak belli ölçüde durakladıkları söylenebilir.

Böylelikle 2000'lere girilirken ideolojilerin geneline yayılan duraklama hali 1980'li yılların başlarındakine benzer bir tablo oluşturmuş, gelinen noktada Adalet ve Kalkınma Partisi, muhafazakar demokrat olarak deklare ettiği merkez sağ kimliğiyle siyasete damgasını vurmuştur. AK Parti, sistemi bir ideoloji doğrultusunda değiştirmeyi hedefleyen değil, sistemde reformlar yaparak onu düzeltmeyi hedefleyen bir parti portresi çizmektedir.

“İdeolojik-olmadığı iddiasını taşıyan, yani ‘büyük fikir’lere değil, ‘orta hacimli fikir’lere dayanan pragmatik bir politika anlayışının yaygınlaşması”, Avrupa üzerinde ‘Amerikanlaşma’ sürecinin belli başlı eğilimlerinden birisi olarak değerlendirilebilmektedir.⁴⁸³ Bu değerlendirmenin, benzer bir süreçten geçen Türkiye için de geçerli olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Perry Anderson’un Avrupa soluna yönelik “bir bütün olarak, ‘eşitliğin yol gösterici ilkesi’nin kılavuzluk ettiği bir eylem partisi olma”, artık “eskisi gibi düzen partisi olmama” önerisinin⁴⁸⁴ Türkiye soluna da hitap ettiği varsayılabilir.

Günümüz itibarıyla ortaya çıkan tablo, 1980 sonrasında sosyalist hareketlerin içine girip bir daha çıkmadıkları dağılma sürecine bu kez 1997 sonrasında İslamcılarının da girmiş olabileceklerini düşündürmektedir. Her iki tecrübeye de ideolojik dağılma, sahip olunan tabanın düzenin değişeceğine olan eski inancını ve eski motivasyonunu kaybederek değişime uğraması sonucu gerçekleşmektedir.

“Ancak, burada belirtilmesi gereken nokta klasik ayrıştırmada birbirine zıt kutuplarda konumlanan sağ ve solun ortadan kalkmış olması değil; her ikisi içerisinde de kendisini ‘orta’ya göre konumlandıran çizgilerin ortaya çıkışı ile aradaki farklılığın belirlenim çizgilerinin değişmesi ve yine bu çizgilere referansla ‘yeni’ bir sağ ve sol tipolojisinin görünürlük kazanmasıdır”.⁴⁸⁵

Burada ideolojilerin kısa bir süre içerisinde, kesin ve net bir biçimde ortadan kalkmış oldukları iddia edilmemekte, bununla birlikte kavramsal olarak içlerinin boşaltıldığı ve onlara gönül bağlayan kitlelerin asimilasyon yaşadıkları gerçeğine vurgu yapılmaktadır.

⁴⁸³ Şükrü Argın “Güncel Bir Soru: Sol Artık Sağ mıdır?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000, s. 84.

⁴⁸⁴ Perry Anderson, “Avrupa Solu Bir Eylem Partisi Olsun, Düzen Partisi Değil”, Çev.: Havva Karakaş, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000, s. 77.

⁴⁸⁵ Özman ve Coşar, s. 112.

“İdeolojik yaftaların, temsil ettiği değerler ortadan kalktıktan sonra varlıklarını uzun süre devam ettirdiklerini gösteren birçok durum vardır tarihte. ‘Kutsal Roma İmparatorluğu sendromu olarak da adlandırabiliriz bunu’.⁴⁸⁶ Günümüz Türkiye’inde sosyalizm ve İslamcılık gibi, kapitalist sisteme karşıt ideolojilerin de; temsil ettikleri değerlerin kitlelerin algısında büyük ölçüde yıpratılmış olmalarıyla birlikte ancak bir isim, bir ideolojik yafta olarak varlıklarını devam ettirdikleri söylenebilir.

Değişime uğrayan ideolojik taban, aslında eski değer yargıları ve duyarlılıklarını -en azından kısmen- taşımaya devam etmekle birlikte, ideolojik hedeflerine bağladığı umudu kaybetmiş ve sistemin merkezine doğru kaymış olmaktadır. Bu durum, farklı ideolojik eğilimlerin -bağlılarının algısında- keskin yanlarının törpülenmesi ve çeşitli yönlerden gelip merkezde yakınlaşmaları durumudur. Sonuçta “sağ/sol ayrımının iyice belirsizleştiği bir dönem” ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁷ Şimdilerde kaybedilmiş olan umutlar doğrultusunda geçmişte verilen mücadele, artık nostaljiden öte bir değer taşımamaktadır.

Ak Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan, ideolojilerdeki keskin yanların törpülenişini ve farklı düşüncelerin birbirlerine yaklaşmasını, dolayısıyla aralarındaki farkların belirsizleşmesini etkileşimle izah etmektedir.

“Dünya üzerinde sosyalizm, liberalizm ve muhafazakarlık arasında olduğu gibi, diğer siyasal çizgiler arasında da ciddi bir ilişkinin ve etkileşimin olduğu görülüyor. Artık çok katı ve kesin hatlarla ideolojilerin birbirlerinden ayrılması ve kutuplaşmasına değil, farklı ideolojiler arasındaki geçişkenliklerle birlikte yeni siyasal kulvarların oluşmasına tanık oluyoruz”.⁴⁸⁸

Sol kesimde yaşanan asimilasyon, bizzat bu kesimin içinden yükselen seslerce “12 Eylül öncesinde, hem evden hem okuldan hem de devletten ayrılarak koşar adım kapitalizmden kopmaya çalışan haşarı çocukların, artık orta yaşlı bir ‘burjuva!’ya dönüşmesine, kapitalizme önce ‘sempatizan’ sonra ‘kadro’ olmalarına...”⁴⁸⁹ benzetilebilmektedir. Aynı duruma dair “Yön, Ant dergilerinden ve Talat Aydemir’in darbe girişiminden vb. gelen bir kişilik olarak Küçükömer’in askeri bir darbeden sivil toplumcu bir tarafa savrulması bugün açısından bakarsak ilginç bir yere sahip olarak

---

⁴⁸⁶ Anderson, s. 76.

⁴⁸⁷ Argın, s. 80.

⁴⁸⁸ Erdoğan, s. 7.

⁴⁸⁹ Sezai Sarıoğlu, “Biraz da Başa Dönelim; Kendimize, Sosyalistliğimize...”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000, s. 101.

duruyor”⁴⁹⁰ yorumları yapılabilir. Sosyalist muhalefetin hakim sistem karşısındaki eriyişi ve bu muhalefeti üstlenen kadroların yaşadığı asimilasyon üzerinde bir dönüm noktası olması bakımından 12 Eylül 1980 tarihinin önemine ironik bir üslupla vurgu yapan Sezai Sarioğlu, “Kapitalizmin ve devletin aslında pek de fena olmadığını o gün keşfettik!...”⁴⁹¹ demektedir.*

Şimdi İslamcı kesimlerin de benzer bir asimilasyon durumuyla karşı karşıya kaldıkları ve hatta bu durumu çoktan tecrübe etmeye başlamış oldukları söylenebilir. Özgür-Der genel başkanı ve Haksöz dergisi yazarı Rıdvan Kaya, 21.05.2010 tarihinde yayınlanan bir röportajında İslamcı kesimin içinden bir ses olarak ideolojik aşınmanın İslamcı ayağına yorum getirmektedir:

“AK Parti 28 Şubat sürecinde ortaya çıkan zaafın bir sonucudur. İslami talepler açısından AK Parti ile birlikte İslamcılar ciddi anlamda bir dönüşüm geçirdiler. İslamcılık şu üç şeyi çok önemser: Küresel güçlere karşı güçlü bir karşı koyuş; İslam'ın sadece bireysel planda değil, toplumsal alanda da yaşanması ve etnik, bölgesel kimliklerin geri plana çekilip, Ümmet kimliğinin öne çıkartılması. Ak Parti'nin temsil ettiği anlayış ve yönelim ise bu üç noktada İslamcılığın temsil ettiği kimliğin tam zıddı bir noktada yer alıyor. Küresel sistemle uyum içinde olan bir İslam anlayışını öne çıkartıyor. Toplumsal yanından ziyade, bireysel temelde bir din algısını yaygınlaştırıyor. Ümmet fikri yerine Türkiyecilik anlayışını güçlendiriyor. Bu çerçeveden bakıldığında AK Parti kimlik ve siyaset açısından İslamcılığın tam aksi istikamette bir konumda bulunuyor”⁴⁹²

Günümüzde Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet Ran, Ahmet Kaya gibi, sistem muhalifi ideolojik kimlikleriyle öne çıkmış olan edebiyat ve sanat değerlerinin -eskiden olduğunun aksine- kendi ideolojik tabanlarının dışına taşınarak geniş kitleler önünde popülerleştirilebilmeleri de anlamlıdır. Artık bu kişilerin değerleri ‘takdir edilebilir’ nitelikte sayılmaktadır. Bu durum, onlarla özdeşleşmiş ideolojilerin sistem açısından artık tehdit olmaktan çıkıp sadece birer nostaljiye indirgenmeleriyle alakalı olmalıdır. Zira bir yoruma göre “kapitalist sistem, bir düşünürün ‘itibarı’nı, ancak bu itibarı onun elinden aldıktan sonra, bunu başarmış olduğundan emin olduktan sonra iade eder”⁴⁹³

⁴⁹⁰ Akay, *Postmodernizm*, s. 89.

⁴⁹¹ Sarioğlu, s. 103.

* 1980 yılı; ideolojilerin ve ideolojik toplumsal hareketlerin krizi, buna karşılık yeni toplumsal hareketlerin yükselişi bağlamında taşıdığı önem ve dönüm noktası vasfı sebebiyle, çalışmamızın ‘Yeni Toplumsal Hareketler ve İdeoloji Sorunu (1980 Sonrası Türkiye’de)’ şeklinde isimlendirilmesinde de belirleyici olmuştur.

⁴⁹² http://www.haksozhaber.net/news_detail.php?id=14650, (10 Nisan 2013).

⁴⁹³ Argın, s. 84.

2010'lar Türkiye'sinde yaygınlaşmakta olan -resmi kurumlarda başörtüsüne tolerans gösterilmesi vb.- uygulamalar aynı bakış açısıyla değerlendirildiği takdirde; bunların İslamcılığın yükselişine değil, sistem karşısında zararsızlaştırılışına işaret ettiği sonucuna varılabilir.

Özetle, 2010'lu yıllara gelindiğinde sistem karşıtı radikal sol unsurlar gibi siyasal İslamcı unsurların da güçten düştükleri, buna karşılık hem dünya konjonktürüyle hem de Türkiye'deki sistemle daha barışık bir duruş sergileyen merkez sağ ve merkez sol unsurların öne çıktıkları görülmektedir. Bölücü Kürt ulusçusu hareketin belli ölçüde etkin olan varlığını sürdürmesine mukabil sistem açısından muhafazakâr Türk ulusçusu hareket de varlığını yine ancak sınırlı ölçüler içinde etkin olarak devam ettirmektedir.

Bu durumda, sistem karşıtı ideolojik toplumsal ve siyasal hareketlerden boşalan alan, belki de her zamankinden daha belirgin bir biçimde yeni toplumsal hareketlere kalmaktadır.

Bu konuda son olarak, ideolojilerin geleceği üzerine yürütülen tartışmalara değineceğiz. Sistem karşıtı ideolojiler ve ideolojik toplumsal hareketlerin zayıflayıp dejenere olsalar da halen varlıklarını korumaya devam etmeleri, bu ideoloji yanlılarının geleceğe dair umut taşıyabilmelerini sağlamaktadır. “2.1.1. Tarihsel Süreç” ve “2.1.3. İdeolojilerin Çıkmazı” konuları işlenirken de vurgulandığı gibi, ideolojilerin ileride tekrar etkin hale gelmeleri, ihtimal dahilinde sayılmaktadır. Bu noktada medeniyetler savaşı tezi ve bir yönüyle Arap baharı pratiği İslamcılığın geleceğine ilişkin güçlenme ihtimallerini desteklerken, yeni toplumsal hareketlerin ve özellikle bunun küreselleşme karşıtı ayağının anti-kapitalist duruşu da sosyalistleri umutlandırmaktadır.

Yine “1.3.2. Yeni Toplumsal Hareket Örnekleri” başlığı altında değinildiği gibi; 1999'dan sonra dünya genelinde hızla yaygınlık kazanan küreselleşme karşıtı hareketler, mevcut küresel dünya sistemine muhalefet eden anti-kapitalist ve savaş karşıtı hareketlerdir. Ancak her ne kadar dünya sistemine muhalefet ediyor olsalar da buna karşı sıkı bir ideolojik söylem altında birleşememekte ve (tıpkı distopyalar gibi) sistemi ideolojik bir alternatif vurgusu olmaksızın eleştirmektedirler.

Buna rağmen, dünya sistemine küresel bir itirazın yükseliyor olması, sistem karşıtı ideolojilerin dünyada ve Türkiye'de bugün takatsiz görünen sadık takipçilerinde

heyecan uyandırabilmektedir. Dolayısıyla bu konular hakkında dünyada yürütülen tartışmalar, elbette Türkiye özelinde de karşılık bulmaktadır.

Konu Türkiye’de de tartışılmakla birlikte bu ülkede sistem karşıtı ideolojik yönelimlerden gerek İslamcılar gerekse sosyalistler penceresinde henüz kayda değer bir kıpırdanma görünmediği söylenebilir. Zaten İslamcılar, 1997 postmodern darbesinin mağduriyetinden sonra tekrar rahata kavuşmalarının sevinciyle merkez sağ bir muhafazakâr demokrasiye kayma sürecini daha yeni yaşamaktadırlar. Asimilasyon ve merkeze kayma sürecini daha önce yaşadığı yukarıda işlenen eski sosyalist tabanın da sistem karşısında ideolojileri adına tekrar ve etkili biçimde harekete geçtiği söylenemez.

İdeolojilerin Yeni Toplumsal Hareketlerle Etkileşimi

İdeolojilerin, toplumsal hareketlerle olan ilişkilerinin aksine yeni toplumsal hareketlerle ters orantılı bir varlık göstermeleri; yeni toplumsal hareketlerin sosyal platformda ideolojilerden açılan alan üzerinde yayılmaları bu iki kavram arasında olumlu hiç bir bağlantı olmadığı anlamına gelmemektedir.

Öncelikle yeni toplumsal hareketler içinde yer alan bireyler çoğunlukla; geçmişte ideolojik aidiyetleri olan eski toplumsal hareket mensupları, bu ideolojilerle bağlarını nostaljik bir yaklaşımla da olsa sürdürenler ya da bu ideolojilerin yeni sempatanlarından oluşmaktadır. Bu durum, bir şekilde muhalefet geleneğinden gelen, olumsuz görülen durumlara karşı organize muhalefete yatkın olan kişi ve grupların söz konusu tavırlarını günümüz şartlarına uygun bir biçimde sürdürmeleriyle açıklanabilir.

“Türkiye’deki karşı küreselleşme hareketinin motoru örgütsüz, daha önce siyasete bulaşmayan insanlar değil, bilakis örgütlü mücadeleyi yıllardır sürdürenler. Meslek odaları, sendikalar, siyasi partiler, feminist örgütler, çevre örgütleri. Dolayısıyla kullanılan araçlar da, ilişkilenme biçimleri de pek farklı değil”.⁴⁹⁴

“DİSK ve KESK’in küresel hareketle bütünleşmek için özel bir çaba gösterdiğini görmek mümkün. 9 Kasım 2001’de gerçekleşen dünya çapındaki DTÖ protestosuna DİSK ve KESK 40 bin kişilik bir Ankara mitingiyle destek verdi”.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Maral Jefroudi, “Bir Gündem Sorunumuz Var”, Söyleşiyi Yapan: Biray Kolluoğlu Kırılı, Zafer Yenal, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 81.

⁴⁹⁵ Karakaş, s. 27.

Türkiye’deki toplumsal hareket aktivistlerinin yeni toplumsal hareketlere adapte olmakta biraz zorlanmaları, 1968 olaylarından sonra ortaya çıkan yeni muhalefet alanlarını bile -en azından 1980’lere kadar- kendi ideolojik hareketlerinin sadece bir parçası olarak ele almaları,* bu hareketlerin dünyadaki katılımcıları nazarında olumsuz bir kanaate yol açmıştır. Hatta Türkiye’deki bazı aktivistlerin bu ideolojik tavırlarının bazı yeni toplumsal hareketlerde 1980 sonrasında dahi -biraz yumuşatılarak da olsa- devam ettirildiği görülmektedir.**

Söz konusu aktivistler ideolojik hareketlerden gelen tarz ve üsluplarını bir şekilde yeni toplumsal hareketlere de taşımışlardır. Örneğin hidroelektrik santral karşıtı çevrecilerin adeta bayraklaştırdığı “dereler özgürdür özgür olacak”⁴⁹⁶ sloganı, sosyalist öğrencilerin meşhur “üniversiteler bizimdir, bizimle özgürleşecek”⁴⁹⁷ sloganını andırmaktadır.

Ancak ülkemizdeki muhalif hareketler, ideolojilerden ve klasik muhalefet anlayışlarından kopmakta zorlansalar da yeni toplumsal hareketler alanında kimilerinin kendilerinden beklemediği bir performans sergilemeyi başarabilmişlerdir.

“Eski tarz siyasi oluşumların egemen olduğu bir ülkede ben küreselleşme karşıtı hareketin fena olmayan bir yol izlediğini düşünüyorum. Biz Prag ve Cenova sırasında ilk kez bu eylemlere paralel eylemler, toplantılar inşa etmeye çalıştığımızda karşımıza set gibi bir duvar çıkmıştı. Pek çok kişi ‘Türkiye’de hareket yok’ ve ‘Avrupa’da olur burada olmaz’ tartışmaları yapmıştı”⁴⁹⁸

Her ne kadar yeni toplumsal hareketler, ideolojilerden boşalan alanda ilerlemiş olsalar da, dünya genelindeki küreselleşme karşıtı hareketlerden heyecan duyarak ideolojisinin geleceğine dair umutlanan aktivist ve düşünürler vardır. Örneğin bunlardan birisi olan Roni Margulies, söz konusu küreselleşme karşıtı hareketlerin tam anlamıyla ideolojik ve sosyalist hareketler olmadıklarını kabul etmekle birlikte, bunların sosyalizmin amaçlarına hizmet edebileceğinden de umutludur.

“Marksizm, kapitalizmi ancak örgütlü işçi sınıfının kendi kitlesel eylemiyle devirebileceğini söyler, sosyalizmi işçi sınıfının kendisini devlet olarak örgütlemesi olarak tanımlar. (...) Şimdi bunlardan vaz mı geçeceğiz? Bu yazıda sözü edilen küresel hareket bir işçi sınıfı hareketi olmadığına göre, işçi sınıfının iktidarını

* Bunun bir örneğini “3.3.5. Kadın Hareketi” konusunu işlerken “Türkiye’de Kadın Hareketi” başlığı altında göreceğiz.

** Bunun bir örneğini “3.3.1. Ekoloji Hareketi” konusunu işlerken göreceğiz.

⁴⁹⁶ http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=9 (24 Nisan 2013)

⁴⁹⁷ <http://www.sosyalistdemokrasigazete.net/sdarsiv/2011/110/pdf/08.pdf> (24 Nisan 2013)

⁴⁹⁸ Önen, s. 84.

amaçlamadığına göre, tüm güçlerimizle bu hareketin inşasına katılmak işçi sınıfı perspektifini terk etmek değil midir? (...) Cevabı benim açımdan hayır. Birincisi, işçi sınıfı bu dünyada yaşamakta, dünyada olan her şeyden etkilenmektedir. (...) Arjantin’de hükümet deviren, Venezüella’da Chavez’e karşı yapılan darbeleri engelleyen, Mısır’da Mübarek’e karşı örgütlene, İtalya’da Berlusconi hükümetinin uygulamalarına karşı genel grev yapan işçi kitlelerinin küresel direniş hareketinden etkilenmediğini, yüreklenmediğini, moral ve güç almadığını iddia etmek mümkün olabilir mi?”⁴⁹⁹

Margulies, bir ferdi olduğu Türkiye sosyalistleri adına özeleştiriyi yapmakta ve camianın genelini, gelişmelerden heyecan duyamamakla tenkit etmektedir. “Dünyada beş-on yıldır yaşanan kitle hareketleri, devasa uluslararası gösteriler, ayaklanmalar, genel grevler Türkiye solunu heyecanlandırmıyor”⁵⁰⁰ diyen Margulies, bu durumu Türkiye solunun dünyadaki gelişmelerden kopuk olmasına bağlamaktadır.

“Türkiye solunun çoğunluğu 1980-2000 yıllarında tüm dünyada bir yenilgi dönemi yaşadığımızın da bilincinde değildi (yenilginin sadece Türkiye’ye özgü ve sadece beş generalin darbesinden kaynaklandığını sanıyordu çünkü), bugün havanın döndüğünün de bilincinde değil. Dolayısıyla, ne heyecanlanıyor, ne de moral kazanıyor”⁵⁰¹.

Buna göre Türkiye solu dünya solundan sadece gelişmeleri okuyamaması sebebiyle değil, aynı zamanda sol kavramını algılayış biçimiyle de kopmaktadır. Margulies Türkiye solunu; “hâlâ Kemalizmi, MDD’ciliği, milliliği aşabilmiş değil; gönlünde aslen sosyalizm değil, ‘tam bağımsız gerçekten demokratik Türkiye’ yatan bir sol; anti-kapitalist değil, anti-emperyalist bir sol”⁵⁰² olarak tanımlamaktadır. Üstelik Margulies’e göre bu durum soldan sadece Perinçek’e özgü olmayan, DHKP-C’den TKP’ye kadar birçok fraksiyonda etkileri görülen bir durumdur.⁵⁰³

“Böylesi bir solun, dünyada yükselen hareketi bilmemesi, yanlış bilmesi ve ilgilenmemesi doğal. Uluslararası sermayenin küresel saldırısına karşı uluslararası bir hareket Türkiye solunun siyasi parametrelerinin dışında kalıyor, radar misak-ı milli sınırlarına ayarlı olduğu için, sınırların ötesinde bir hareket görüntü vermekte bile zorlanıyor”⁵⁰⁴.

Margulies’in Türkiye soluna yönelik özeleştirilerinde özetle; sınıf mücadelesi yerine anti-emperyalist mücadeleyi esas alma, ulusal sınırlar ardında kapalı kalma ve dolayısıyla küreselleşme karşıtı yeni toplumsal hareketlere yeterince adapte olamama

⁴⁹⁹ Roni Margulies, “Küresel Direniş, Yurtseverlik ve İşçi Sınıfı”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 35-36.

⁵⁰⁰ Margulies, s. 32.

⁵⁰¹ Margulies, s. 35.

⁵⁰² Margulies, s. 33.

⁵⁰³ Margulies, s. 34.

⁵⁰⁴ Margulies, s. 34.

türünden vurguların öne çıktığı görülmektedir. Bunları, “3.1. Yeni Toplumsal Hareketlere Geçiş Süreci” konusuna başlarken ifade edilen “Türkiye’nin sahip olduğu özel koşullar” kapsamında değerlendirebilmek mümkündür.

Küreselleşme karşıtı hareketten olduğu gibi diğer bazı yeni toplumsal hareketlerden de ideolojileri adına umutlanan, aslında kapitalist sistemin ürünü olduğunu savundukları bu hareketleri kendi ideolojilerine hizmet etmek üzere devşirebileceklerini düşünen sosyalist fikir adamları bulunabilmektedir. Buna göre örneğin kadın hareketi, diğer ezilenlerin mücadelesiyle ve işçi hareketiyle bütünleştirilmesi gereken bir harekettir.

“Bir sosyalist bir yandan işçi hareketi içinde, örneğin bağımsız bir kadın hareketini ve onun otonom örgütlenmelerini ve kadınların mücadelesinin taleplerini işçilerin kendi bayraklarına yazmalarını savunurken; diğer yandan bu bağımsız kadın hareketi içinde, kadın hareketinin, gerçekten hedeflerine ulaşmak için, mücadelesini diğer ezilenlerin mücadelesiyle birleştirmek gerektiğini; kadın hareketinin diğer ezilenlerin sorunlarını kendi programına alması gerektiğini savunmalıdır”.⁵⁰⁵

Görüldüğü gibi yeni toplumsal hareketler ve ideolojiler arasında çok yönlü bir ilişki vardır. Yeni toplumsal hareketleri üstlenen kadrolar bir ölçüde eski ideolojik hareketler içinde yetişmiş ve toplumsal muhalefetlerini artık bu yeni adresler üzerinden yürüten kadrolardır. Günümüzde zayıflamış olsalar da varlıklarını devam ettiren ideolojik hareketlerin bazı mensupları, yeni toplumsal hareketlere mesafeli yaklaşımlar da bunlardaki muhalefet potansiyelini uzun vadede kendi ideolojileri doğrultusunda sistemin bütününe yönlendirebilecekleri umudunu taşıyabilmektedirler.

Bütün bunların yanında ideolojik hareketlerle yeni toplumsal hareketlerin açıkça karşı karşıya geldikleri de olabilmektedir. Kuzey Kore’nin nükleer çalışmalarının Küresel BAK’ın yanı sıra ÖDP, EMEK, SİP gibi sosyalist partiler tarafından da eleştirilmesinin, “Ürün” isimli sosyalist internet gazetesi tarafından karşı eleştiriye uğraması⁵⁰⁶ bu tür tartışmalara örnektir. Bu durum, söz konusu partilerin her ne kadar sosyalist ideolojiye bağlı olsalar da duruma göre çevreci refleksi hareket edebildikleri şeklinde yorumlanabilir. Buna karşılık adı geçen sosyalist dergiyi yayınlayan kesimin ise ideolojik refleksi ağır basmış olmaktadır.

⁵⁰⁵ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013)

⁵⁰⁶ <http://urundergisi.com/makaleler.php?ID=1712> (22 Nisan 2013)

Sonuç olarak, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ideolojilerin krize girdikleri, ayakta kalma ve var olma problemiyle karşı karşıya kaldıkları, toplumsal hareketlere etkili bir biçimde yön verme kabiliyetini büyük ölçüde kaybettikleri söylenebilir. Böylelikle artık bütüncül bir ideolojik hedefin parçası olmayan yeni toplumsal hareketler yükselişe geçmiş durumdadırlar.

Yeni toplumsal hareketler içinde de sistemin genel yapısından duyulan rahatsızlıklar gündeme getirilebilmekte, ancak bu hareketler sistemin bütününe alternatif getirerek bu alternatif uğrunda mücadele vermek yerine lokal hedefler üzerine odaklanmaktadır.

Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin kısmi sistem eleştirilerini -en azından şimdilik- ideolojilerin canlanmakta olduğuna bir işaret sayabilmek zor olmalıdır. Ancak ideolojilerin ve ideolojik referanslı toplumsal hareketlerin bir daha canlanmamak üzere illebet tarihe karıştıklarını savunmak da son derece iddialı bir yaklaşım olacaktır.

3.2.2. Resmi Kurumların Karşısında STK’ların Gelişimi

İdeolojik hareketler; topluma dünya görüşü/ideoloji dayatma ve bu yolla onu değiştirme, dönüştürme, yönlendirme aracı olarak gördükleri devlet kurumunu her zaman kontrol altına almaya çalışmışlardır. İdeolojik toplumsal hareketler için devlet vazgeçilmez bir amaç durumundadır.

Buna karşılık, iktidarı elinde bulunduran siyasal sistemler de varlıklarına yöneltilen muhalif hareketlerin tehdidi karşısında sivil topluma ve muhalefete fazla hareket alanı bırakmayarak her şeyi devlet kontrolü altında tutma ve idare etme refleksi göstermektedirler.

Sistemi ve dolayısıyla devlet yönetimini hedefleyen ideolojik hareketlerin hem dünyada hem de Türkiye’de etkisizleşmesiyle birlikte, artık genel anlamda lokalleşen toplumsal hedefleri devleti araya koymadan/onu ele geçirmeye çalışmadan gerçekleştirme eğilimi güçlenmiştir. Aynı şekilde, varlıklarını tehdit eden muhalif ideolojik hareketlerin güçten düşmesi karşısında iktidarlar da her şeyi devlet olarak bizzat yürütme ve kontrol altında tutma refleksinden uzaklaşmış, sivil topluma daha fazla hareket alanı bırakmaya başlamıştır. Böylelikle darbe ortamını atlatan 1980 sonrası Türkiye’inde bir yandan yeni toplumsal hareketler gelişirken, buna paralel bir biçimde sivil toplum örgütleri de yaygınlık kazanmıştır.

“1980 sonrasında yavaş ve sınırlı da olsa özerk hareketlerin ‘resmi’ devlet söyleminin dışında geliştiği ve siyasal söylemi etkilediği görüldü. Bu açıdan baktığımızda, 1982 Anayasası’nın sınırlandırıcı hükümlerine rağmen, bu tartışmaların sivil örgütlerin oluşmasına bir anlamda zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Süreçte sivil toplum örgütlerinde de ciddi bir artış oldu. Yapılan bir araştırmaya göre 12 Eylül 1980’de mevcut dernek sayısı 38.354’dü. 12 Eylül’den sonra bunlardan 20.532’sinin tüzel kişiliği çeşitli nedenlerle sona erdi. (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1995: 309). 1996 Şubat’ında ise Türkiye’deki 63.355 sivil toplum örgütünden 60.724’ü dernek, 2421’i vakıf ve 210’u da sendika olarak görülmektedir. (Friedrich Ebert Vakfı, 1997: 4-6) 1997 Haziran’ında mevcut dernek sayısı 69.385 olmuştur. Bu da 1.5 yıllık sürede yaklaşık yüzde 12.6 oranında bir artışın olduğu anlamına gelmektedir. (Radikal Gazetesi, 1997: 15)”⁵⁰⁷

Bu bilgi ve verilere göre 1980 askeri darbesi, anti-demokratik doğasının gereği olarak sivil toplum kuruluşları üzerinde de baskı oluşturmuş, o dönemde var olan derneklerin % 53.53’ünü kapatmıştır. Ancak bu durum, ilerleyen süreçte sivil toplum örgütlerinin hem sayı hem de etkinlik bakımından ciddi anlamda patlama gerçekleştirmesine mani olamamıştır. Aksine darbe koşullarının; sivil toplumun ve yeni toplumsal hareketlerin uzun vadede gelişimi için alan açtığı söylenebilir.

“12 Eylül, toplumsal muhalefete çok büyük bir darbe indirir. Ancak daha önce geleneksel solun içinde veya gölgesinde kalmış eşcinseller, feministler, antimilitaristler gibi hâkim anlayışın marjinalize ettiği gruplar da varolan politik boşluğun da etkisiyle daha geniş bir hareket alanına kavuşurlar”⁵⁰⁸

“2.5.1. Sivil Toplumla Dayanma” konu başlığımız altında da görüldüğü gibi demokrasi, sivil toplumun gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Sivil inisiyatiflere ve muhalefete geniş bir hareket alanı bırakmayan anti-demokratik rejimler, sivil toplumun gelişimi gibi toplumsal hareketlerin varlığı önünde de bir engeldir. Olanaksız koşullara rağmen hayatiyet kazanmayı başaran toplumsal hareketler ise rejimin atmosferine uyarak katı ve sert bir hüviyete bürünmekte, anti-demokratik sistem içinde onlar da anti-demokratik bir yapı arz etmektedirler.

Bu, genellikle sistem tartışmalarının etrafında gelişen klasik toplumsal hareketler için geçerli olan bir durumdur. Yeni toplumsal hareketler ise daha çok sistem tartışmalarının geride kaldığı ülkelerde, nispeten daha demokratik koşulların ürünüdürler. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin gelişimi için sadece kolaylık sağlayan demokrasi ve sivil toplum, yeni toplumsal hareketlerin gelişimi için neredeyse vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

⁵⁰⁷ Sanlı, 14-15.

⁵⁰⁸ Çağlar Doğan, "Dernekten Açlık Grevine ve Buluşmalara 25 Yıl", <http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

Türkiye’de yeni toplumsal hareketlerin; sivil toplumu bastıran, anti-demokratik ve baskıcı 1980 askeri darbesi koşullarına rağmen hemen darbe sonrasında gelişim sürecine girmeleri dikkat çekicidir. Aslında demokrasi ve sivil toplum kültürüyle bu kadar ilintili olan yeni toplumsal hareketlerin darbe sonrasında gelişebilmiş olmaları, çalışmamızın hipotezini güçlendiren bir veridir.

Hipotezimize göre yeni toplumsal hareketleri öne çıkaran etken; muhalif/alternatif sistem önerilerine duyulan güvenin, bu önerilerin gerçekleştirilebileceğine olan inancın çökmesiydi. Askeri darbenin sivil toplum yaşamına geçici süre için zarar vermiş olduğu bir gerçektir. Ancak askeri darbe, en az sivil toplumu olduğu kadar sistem karşıtı ideolojik yapılanmaları da baskı altına almış ve eritmiştir. Üstelik 1980 ve 1997 darbelerinin bu ideolojik yapılanmalar üzerindeki olumsuz etkisi, sivil toplum üzerindeki etkisine kıyasla daha kalıcı görünmektedir. Böylelikle darbe koşulları; her ne kadar kısa vadede sivil topluma zarar vermiş olsa da, alternatif ideolojilere verdiği (şimdilik daha kalıcı görünen) hasar sayesinde, sivil toplumun ve yeni toplumsal hareketlerin uzun vadede gelişimi için alan açmış olmaktadır.

3.2.3. Lokal Arzu ve Kaygılar Etrafında Örgütlenmeler

Yeni toplumsal hareketlerin önemli bir özellik ve işlevleri de ilgili başlık altında görüldüğü gibi, toplumda “Lokal Arzu ve Kaygıları Yansıtma” larıydı.

Buna göre Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve dünyada 1989-1991 sürecinde sosyalist bloğun çöküşü, sistem karşıtı sosyalist amaçlı toplumsal hareketleri olumsuz yönde etkilemişti. İslamcılar da 28 Şubat 1997 sonrası süreçte benzer bir olumsuz etkiye maruz kalmışlardı ve bu etkinin 11 Eylül 2001 sonrasında küreselleştirilmesi yönünde bir gayret sarf edilmekte olduğu görülmekteydi. Sosyalist ve İslamcı hareketlerin karşılaştıkları bu durum da çalışma içinde (dünyada ve Türkiye’de siyasi yakın tarihsel süreç ve yine dünyada ve Türkiye’de ideolojilerin içine girdiği çıkmazın ele alındığı çeşitli başlıklar altında) irdelenmişti.

Mevcut sisteme alternatif olarak görülen ve sistemden rahatsızlık duyan kesimler tarafından uzun yıllar boyunca rağbet edilerek etkin muhalefet odakları haline gelen ideolojik hareketlerin sistemden gelen savunma refleksiyle 1980 ve 1997’de olduğu gibi darbeye maruz kalmaları, baskı altına alınmaları ve büyük ölçüde dağılmaları, onlara

umut bağlayan kesimlerde yaygın bir hayal kırıklığı meydana getirmiş, bu kesimlerin sistemin bütünüyle değişebileceğine olan inancını sarsmıştır.

Bu durumda toplumsal muhalefet, sistemin bütünü hedef almak yerine rahatsızlık duyulan konuların spesifik olarak ele alınması ve giderilmesi amacıyla yönelmiştir. Bu noktada ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler bağlamında, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekolojik tahribat ve riskler, kapitalizmin küreselleşmesi ile sömürünün yeni bir boyut kazanması, savaş ve işgaller, cinsiyet ayrımcılığı gibi sorunlara odaklanılmıştır.

1971 yılında Kanada’nın Vancouver şehrinde faaliyetlerine başlayan uluslararası Greenpeace organizasyonuna bağlı olarak 1995 Aralık’ta kurulan Greenpeace Akdeniz,⁵⁰⁹ “Akdeniz Çevre Platformu (AKÇEP), Doğu Akdeniz Çevrecileri (DAÇE), Batı Akdeniz Çevre Platformu (BAÇEP), KARÇEP ve MARÇEP gibi çevre platformları bünyesinde faaliyet gösteren onlarca çevreci kuruluş; Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu (Küresel BAK); Irak’ta Savaşa Hayır koordinasyonu; Kadın Çevresi gibi çok sayıda STK, kuruluş ve organizasyon, lokal arzu ve kaygılar etrafındaki örgütlenmelerin sadece bazı örnekleri durumundadır.*

Devlet yönetimine hâkim olan, mevcut sistemi elinde bulunduran mekanizmalar da bu tür taleplere daha yumuşak bir tavırla yaklaşmaktadır. Zira sistem etrafında şekillenen muhalefetin tavrı gibi sistemin buna cevabı da doğal olarak ve spesifik konulardakine kıyasla daha sert olmaktadır. Sistemin karşısında onu tüm yapısıyla tehdit eden ciddi bir muhalefetin olmaması, onun da muhalefete karşı yumuşamasını ve daha demokratik bir çizgiye doğru yönelmesini sağlamaktadır.

Böylelikle sistem çatışmalarının zayıfladığı, sivil toplumun güçlendiği, daha fazla demokratikleşen bir ortamda muhalefet alanı da lokal arzu ve kaygılar etrafına çekilmiş olmaktadır. Söz konusu lokal arzu ve kaygılar bireysel özgürlük talepleri ile iç içe yürümekte, bireysel özgürlük talepleri ise genel toplum yapısı içinde marjinal kalan eğilimleri kapsamaktadır.

---

⁵⁰⁹ <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/>, (22 Nisan 2013).

* Bu organizasyonları ve yaptıkları çalışmaları “3.3. Dünyanın Etkisinde, Türkiye’nin Başlıca Yeni Toplumsal Hareketleri” ana başlığımız altındaki ilgili konu başlıklarımızda işleyeceğiz.

3.2.4. Marjinal Kimliklerin Seslerini Duyurması

Yeni toplumsal hareketlerin özellik ve işlevleri ana başlığı kapsamında, “2.5.3. Bireysel Özgürlüklerin ve Marjinal Kimliklerin Sesi Olma” konusu da görülmüştü. Yeni toplumsal hareketlerin bu özellik ve işlevi, doğal olarak Türkiye’deki çalışmalarda da kendisini göstermiştir.

Küresel gelişmelere paralel bir biçimde Türkiye’de de bireyselleşme ve bireysel özgürlük taleplerinin ön plana çıkması ile birlikte, toplumsal ölçekte yadırganan ve toplumun geneli tarafından sapkın kabul edilen eğilimlere sahip bireyler, kendilerini daha rahat ifade edebilme, gerçek kimlikleriyle ortaya dökülebileme fırsatı bulmuş olmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin marjinal kimliklerin savunuculuğunu üstlenmeleri, onların sesini duyurmaları söz konusu olduğunda belki de ilk olarak eşcinsel hareketler akla gelmektedir. Zira eşcinsellik, özellikle yeni toplumsal hareketlerin konuyla ilgili mücadelesinden önce toplumun geneli tarafından antipatiyle karşılanan ve fazla tolerans gösterilmeyen bir tabu durumundaydı. “Gay”lık, “lezbiyen”lik gibi marjinal cinsel tercihleri bireysel özgürlük kapsamında savunan eşcinsel hareketleri, en aktif yeni toplumsal hareketlerden birisi olarak hem dünyada hem de Türkiye’de önemli mesafe kat etmişlerdir.

Bu hareketler bünyesinde İstanbul Beyoğlu ilçesi İstiklal caddesindeki bir adreste düzenlenecek olan “Cinsel Özgürlük Etkinlikleri” için bastırılan bir davetiyede yer alan “bireyin özgürlüğüne saygı duyan herkesi aramızda görmek istiyoruz!” ifadesi,⁵¹⁰ marjinal cinsel kimliklerin bireysel özgürlükler kapsamında ele alınarak savunulduğunu göstermektedir.

Gay ve lezbiyen gibi toplumda marjinal kalan cinsel kimlikleri benimseyen kitleler Türkiye’de; Lambda ve Kaos GL başta olmak üzere Pembe Üçgen, Gökkuşuğu Eşcinsel Toplum Hareketi, Anadolu Ayıları’, Sappho'nun Kızları ve Venüs'ün Kızkardeşleri gibi birçok kuruluş ve organizasyon altında örgütlenmektedir.*

---

⁵¹⁰ <http://www.ibnistan.net/lamtar/doku/csddavet.html>, (21 Nisan 2013)

* Bu organizasyonları ve yaptıkları çalışmaları “3.3.6. Marjinal Cinsel Kimliklere Dayalı Hareketler konu başlığımız altında işleyeceğiz.

3.3. Dünyanın Etkisinde, Türkiye'nin Başlıca Yeni Toplumsal Hareketleri

Dünyada 1968 olaylarından sonra başlayan ideolojik hareketlerin gerileme ve yeni toplumsal hareketlerin öne çıkma süreci belli bir zaman sonra Türkiye'yi de etkisi altına almış, 1980 askeri darbesi ardından demokrasiye dönüşle birlikte bu süreç Türkiye'de de belirgin hale gelmiştir.

“Türkiye bu koşullarda ve son 20 yılda** hem uluslararası alanda hem de iç kamuoyunda dalga halinde birbiriyle örtüşen ve birbiriyle ilişkili toplumsal hareketlere tanık oldu. İnsan hakları, yurttaş girişimi, kadın, çevre, barış hareketi gibi toplumsal örgütlenmeler ilk başta göze çarpanlar oldu”.⁵¹¹

Her birisi ayrı lokal arzu ve kaygıları gündeme taşıyan yeni toplumsal hareketler, birbirleri arasında da dayanışma halindedirler. Farklı yeni toplumsal hareketlerin aralarında dayanışmalarına örnek olmak üzere “Yine 11 Eylül sonrasında oluşan savaş karşıtı gösterilerde de eşcinseller toplumsal muhalefetin yanında yerlerini alırlar”.⁵¹² Asıl ilgi alanı küreselleşme ve savaş karşıtlığı olan Küresel BAK, ‘8 Aralık Küresel Isınmaya Hayır Mitingi’ne katılarak ekoloji hareketine destek veren kuruluşlar arasında yer almıştır.⁵¹³ “Savaşa Hayır Platformu’nun 1 Aralık 2002’de attığı ‘Hepimiz Iraklıyız, Kürdüz, Çevreciyiz, Eşcinseliz’ sloganı”⁵¹⁴ da yeni toplumsal hareketler arasındaki dayanışmanın bir örneği durumundadır.

Türkiye’de çok farklı alanlarda faaliyet gösteren yeni toplumsal hareketleri bir araya getirerek seslerini birlikte, daha gür bir şekilde duyurmalarını sağlamak amacıyla organizasyonlar yapılabilmektedir. Örneğin Barışarock-Karşı festival etkinliklerine katılan örgütlerin birçoğu yeni toplumsal hareketler kapsamında faaliyet göstermektedir. Somutlaştırmak gerekirse 2005 yılı festivalinde; ‘Mayınsız Bir Türkiye’ Girişimi, ‘G8’e Hayır’ İnişiyatifi, Doğa Savaşçıları, Yeşil Anarşi, Hayvan Hakları Örgütleri, Türkiye Sakatlar Derneği, ‘Bomba Yiyecek Değil’ kampanyası, ‘Haydarpaşa’ya Dokunulmasın’ kampanyası, Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu gibi çok farklı alanlarda etkinlik gösteren altmışa yakın örgüt ve organizasyon yer almıştır.⁵¹⁵ 2008 yılında ‘savaşa,

** 1980’lerin ilk yıllarından 2000’lerin ilk yıllarına.

⁵¹¹ Sanlı, s. 15-16.

⁵¹² Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-acilik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

⁵¹³ http://www.kadimdostlar.com/Cevre_Bilimi_Ekoloji_Kuresel_Isinma_f125/8_Aralik_Kuresel_Isinmay_a_Hayir_Mitingi_8_Aralik_t79972.html (23 Nisan 2013)

⁵¹⁴ Önen, s. 83.

⁵¹⁵ Karakaş, s. 27.

işgale, milliyetçiliğe, ırkçılığa, küresel ısınmaya karşı” alt başlığıyla altıncı ve son kez düzenlenen festival programında ise; “Savaşa hayır”, “Küresel ısınmayı durdurun”, “Milliyetçiliğin darbe ile dansı”, “Suyuma dokunma”, “Örgütlenme ve genel ahlak”, “Darbeye hayır”, “Müzik ve muhalefet”, “İsyanın müziği”, “Barış meclisi söyleşisi”, “Rengarenk mi, tek renk Türkiye mi?”, “GENÇ-SEN forumu”, “Başka bir tarih mümkün” gibi çok çeşitli konulara yayılan söyleşi ve forumlar yer almıştır.⁵¹⁶

3.3.1. Ekoloji Hareketi

Ekoloji hareketi, en aktif olan ve öne çıkan yeni toplumsal hareketler arasındadır. Modern Batı sanayi devrimi ve modernizminin, dünyanın tabii dengesine karşı saygısız, onu umursamayan ve doğal kaynakları hesapsızca kullanan, kirleten, tahrip eden ve tüketen işleyişi, insanın da dahil olduğu canlı varlıkların geleceğini tüm dünyada tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Modern dönem Batı mantalitesi içinde doğayla uyum içinde yaşamak değil; onunla mücadele etmek, onu yenmek, kontrol altına almak söz konusudur. Bu bakımdan “endüstri, doğa üzerine egemenlik kurabilmek için önemli bir teknik araçtır”.⁵¹⁷

“Günümüz dünyasının global problemlerinden birisi ve çözüm yolları da bir o kadar uzun vadeli çabalar gerektiren ekolojik problemlerdir. Ancak ekolojik problemler sanayileşme ve nüfus artışından bağımsız ayrı bir olgu olarak değerlendirilemez; tersine bunlarla birlikte okunmak zorundadır. Çünkü sanayileşmenin yoğun biçimde arttığı ve teknolojik araçlarla beraber seri üretimin zirveye çıktığı 20. yüzyılda, çevrenin kirletilmesi ya da gaspı da zirve noktaya çıktı”.⁵¹⁸

Batı modernizmi ve sanayi devrimiyle hızlanan ve zamanla Batı medeniyetinin küreselleşmesiyle tüm dünyaya yayılan bu doğal tahribatın faturasını sadece kapitalizme kesen çevreci yaklaşımlar vardır.

“Kapitalizm çevre düşmanıdır. Dünyamızı yaşanmaz hale getirenler bunlardır. Doğa onların işine yaradığı sürece çevreci geçineceklerdir. Bugün sellerin yıkımlara, ölümlere neden olmasının ‘küresel ısınma’nın, çölleşmenin, kısacası doğanın dengesinin bozulmasının tek sorumlusu kapitalizmdir. Kapitalistlerin para hırslıdır. İstedikleri kadar yakalarına yeşil yapraklar takarak, çevreci görünmeye çalışsalar. Onlar, kirli yüzlerini, kanlı ellerini yeşil yapraklarla örtemezler”.⁵¹⁹

⁵¹⁶ <http://www.haberler.com/barisarock-sariyer-de-2-haberi/> (26 Nisan 2013)

⁵¹⁷ Baykan Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 80.

⁵¹⁸ Özkul, *Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-*, s. 176.

⁵¹⁹ Kurtuluş Gazetesi (Haftalık Siyasi Gazete), “Bir Çevre Sömürücüsü: Tema Vakfı”, Sayı: 100, 26 Eylül 1998, s. 7.

Ancak bu eleştirinin çevreci anlayışı merkeze alan objektif bir yaklaşımdan ziyade ideolojik bir bakış açısıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Batı modernleşmesinin - kapitalizm gibi- bir ürünü olan sosyalizmin ekolojik tahribattaki sabıka karnesi de -yine kapitalizm gibi- oldukça kabarıktır. Her şeyden önce, 1986 yılındaki Çernobil faciası, sosyalist SSCB sınırları içerisinde gerçekleşmiştir.

“Yakın geçmişte yaşadığımız en trajik yıldönümlerinden biri şüphesiz Çernobil Nükleer Santralindeki kazadır. Bu kazada Hiroşima'ya atılan bombanın 350 katı kadar toplam 450 çeşit radyonüklid havaya karıştı. Bu öyle bir kazaydı ki, uzaktan kumandalı makineler çalışmadı. Yüksek radyasyon elektronik devrelerini bozmuştu. En güvenilir robotlar! insanlardı. Kazadan sonra Çernobil'in çevresinde çalışan binlerce insan sonradan, kan kusarak, etleri lime lime dökülerek ve acı içinde kıvrana kıvrana can verdiler”.⁵²⁰

“3.2.1. İdeolojilere ve Eski Toplumsal Hareketlere Rağbetin Azalması” konusu içinde de değindiğimiz gibi sosyalist Kuzey Kore'nin nükleer çalışmaları Türkiye'de çevreci hareketler tarafından eleştirilir ve bu eleştiriye çevreci refleksi ağır basan bazı sosyalistler dahi destek verirken, diğer bazı sosyalistler de Kuzey Kore'yi savunup eleştirilere karşı çıkmayı tercih etmişlerdir.⁵²¹

Dolayısıyla, ekolojik tahribatı sadece kapitalizme mal ederek Batı modernizminin diğer bir sonucu olan sosyalizmi bunun dışında tutmak, onun tahribattaki rolünü görmezden gelmek, çevreciliği temel alan objektif bir yaklaşımdan ziyade çevreci hareketi bir ideolojik propagandaya alet etme çabası olarak okunabilir.

Neticede dünyanın ekolojik dengesi, farklı ideolojik yönelimlere sahip de olsalar, doğanın tahribatında birleşen, bunun sorumluluğunu paylaşan anlayışların kurbanı olmaktadır. Bu da yeni toplumsal hareket anlayışına uygun bir şekilde siyasi ve ideolojik amaçların dışında, salt doğal çevreyi koruma güdüsüyle hareket eden ekolojik hareketlerin ortaya çıkışına yol açmıştır.

“İnsan etkinliklerinin doğal çevre ve insan sağlığına verdiği tahribat, toplum için bir şeyler yapmak veya yaptığını kanıtlamak arzusunda olan bireyleri hareketlendirir. Tüm canlıların ortak kullanımında olan atmosferi yaşanması olmaktan çıkartan ve doğal çevreye uyumlu olmayan insan etkinliklerinin sonuçlarına tepki duyarlar. Ancak çoğu kez bu tepkiler iş işten geçtikten sonra ağıt şeklinde gerçekleşmektedir”.⁵²²

⁵²⁰ <http://dogader.org/index.php/bilgi/173-cernobil-nukleer-kazasi-kurban-aci-hikaye> (25 Nisan 2013)

⁵²¹ <http://urundergisi.com/makaleler.php?ID=1712> (22 Nisan 2013)

⁵²² Uyar, s. 133.

Dünyada Ekoloji Hareketi

İnsanı kuşatan doğal çevrenin tahribatı ve bu tahribatın hem mevcut hem de olası sonuçlarına dair değerlendirmeler nispeten uzun bir geçmişe sahip olsa da sivil toplumun bu olumsuz gelişmelere karşı harekete geçmesi 1960'ların sonlarında vuku bulmuştur. Zira “1970'lerin başından itibaren, modernleşmenin -ve Batı biliminin- standart göstergelerinden biri olan Yeşil devrimin beklenmeyen sonuçları çevrede acı bir şekilde açığa çıkıyordu”.⁵²³

“Rachel Carson, 1962'de yayımlanan Silent Spring'de haşere ilacı kirliliğini teşhir ediyordu. Bu eser, uzun zamandır kabul gören (ve egemen zihniyet olan) reformist korumacı hareketten farklı olarak, ekolojiye yönelik çağdaş ilginin başlangıç salvosuna işaret ediyordu ve onu merkezde popüler bir mücadele olarak etkin bir şekilde başlatmıştı”.⁵²⁴

Böylelikle 1960'larda başlayan mücadele, giderek artan etkinliği ile 1970'lerde somut sonuçlara ulaşmaya başlayacaktı. Nitekim “Carson'un çalışması, 1971'de ABD'de DDT tescilinin iptaliyle sonuçlandı”.⁵²⁵

Çevreci hareketler, gün geçtikçe tehlikeli boyutlara varan bu çevre problemleri karşısında devletlerin gerekli önlem adımlarını atmamalarına tepki olarak doğuştur. Çevreci hareketlerin ilk etkili örneklerini 1968 olaylarının hemen akabinde Amerika'da 1969 yılında kurulan “Yeryüzü Dostları Derneği” ve bunu izleyen “daha radikal aktif gruplar” sergilemiştir. 1994 yılında İngiltere'de yol-karşıtı (anti-road) protestoları ve ağaçları koruma amaçlı olarak M11 motor yolunu durdurma girişimleri de bu konuda ses getiren çevreci yeni toplumsal hareketlere örnektir. Çeşitli ülkelerde kurularak faaliyet gösteren Yeşiller Partisinin 1980'li yıllardan başlayarak gittikçe artan etkisi de önemlidir. 1983 yılında Almanya'da % 5 oy alarak parlamentoda 27 sandalye kazanan, 1989 yılında İngiltere'de ise % 15 oy alan ancak parlamentoya giremeyen Yeşiller, çevre konularının politik gündeme sokulmasında önemli rol üstlenmiştir.⁵²⁶

“Hareket, farklı felsefeleri, yöntemleri ve amaçları içine alacak şekilde patlama yaptı: Radikal, yüzleşmeci doğrudan eylem -Greenpeace ve Earth First!-; doğaya karşı herhangi bir insan merkezli tavrın devrimci biçimde reddedilmesi -Derin Ekoloji hareketi; büyüme ekonomisine ciddi yaklaşımlar ve seçim politikaları”.⁵²⁷

⁵²³ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 247.

⁵²⁴ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 246-247.

⁵²⁵ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 247.

⁵²⁶ Giddens, s. 542.

⁵²⁷ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 247.

“Daha önemli örgütlerin bazıları 1967/73 dönüm noktası civarında kuruldu: Friends of Earth (Dünya Dostları), 1969, lobi faaliyeti yürüten bir grup olarak; The National Resources Defence Council (Ulusal Kaynakları Koruma Konseyi), eğitim programlarını üstlenmek ve yasa tasarıları hazırlamak üzere; 1971’de Greenpeace (Yeşil Barış), şiddet içermeyen doğrudan eylem için. Hem doğu hem de Batı Avrupa’da çok sayıda ‘Yeşil’ parti bulunuyordu ancak devlet iktidarına ilişkin olarak, geçmişteki hareketlerin de yaşadığı aynı yapısal ikileme karşı karşıya kaldılar.⁵²⁸

Bir Yeşil Barış gemisi olan Gökkuşluğu Savaşçıları, 1985 yılında Fransa’nın güney pasifikte nükleer deneme yapmasını protesto ederken Yeni Zelanda Limanı’nda Fransız Gizli istihbarat ajanlarınca batırılmıştır. 1992 yılında Rio de Janeiro’da toplanarak medyanın büyük ilgisini uyandıran Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi ise beklenen adımların atılması için yeterli olmamıştır. Pek çok ulusun ticari kaygıları sebebiyle çevre konusunda çok az şey yapılabilmektedir.⁵²⁹

Bu örnekler bize; ekonomik çıkarları ve uluslararası askeri, siyasi vb. rekabetleri ön planda tutan ve bunlar uğruna doğal çevre tahribatını göze alan devlet politikaları ile çevreci yeni toplumsal hareketlerin çoğu kez karşı karşıya geldiklerini göstermektedir. Lokal arzu ve kaygılar etrafında örgütlenmeler konusunu işlerken; sistemi elinde bulduran güçlerin sistem karşıtı hareketlere karşı tepkisinin, genellikle spesifik konularda yoğunlaşan muhalefet hareketlerine karşı tepkisinden daha sert olduğuna değinmiştik. Ancak bu istisnai örnekler, politikalarına çomak sokulmasından iyice bunaldıkları bazı durumlarda iktidarların spesifik amaçlı yeni toplumsal hareketlere karşı da ileri boyutta sertleşebildiklerini göstermektedir.

Türkiye’de Ekoloji Hareketi

Ekoloji hareketi dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu alanda çalışmak üzere oluşturulan çok sayıda sivil toplum kuruluşu, aralarındaki dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendirmek amacıyla oluşturdukları platform çatıları altında bir araya gelmektedirler.

---

⁵²⁸ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 247.

⁵²⁹ Giddens, s. 542.

Türkiye’de, “Akdeniz Çevre Platformu (AKÇEP) altında yer alan Doğu Akdeniz Çevrecileri (DAÇE) ve Batı Akdeniz Çevre Platformu (BAÇEP) isimli yaklaşık 40 çevre derneği ve yerel çevre inisiyatifinin” yanı sıra, KARÇEP ve MARÇEP gibi çevre platformları (birbirleriyle etkileşim, iletişim ve dayanışma içinde) faaliyet göstermektedir.⁵³⁰ Ancak ülkemizdeki bu kuruluşların dış bağlantılarının aynı ölçüde sıkı ve güçlü olduğu söylenemez. “Gönüllü çevre kuruluşlarının diğer ülkelerdeki benzer kuruluşlarla üretken bir etkileşime ve dayanışmaya girememesinin”; dernek yöneticilerinin yabancı dil bilmemeleri, görevli üyelerin yurtdışı ilişkilerini bireyselleştirmeleri ve uluslararası ilişkilerin ancak Bakanlar Kurulu’nun izniyle kurulabilmesi gibi sebepleri vardır.⁵³¹

Ekoloji hareketi Türkiye’de küresel ısınmadan altın madeni işletmeciliğine, hidroelektrik santrallerden nükleer santrallere kadar birçok alanda muhalif kampanyalar tertiplemektedir. Her ne kadar dış ülkelerdeki hareketlerle bağlantılar yukarıda bahsedildiği gibi yeterli düzeyde sayılmasa bile, yerel düzeydeki çalışmalar genellikle dünyadaki çalışmaların bir uzantısı, onların Türkiye ayağı olarak ya da onlarla koordineli bir biçimde, destekleri sağlanarak yürütülmektedir. Örneğin 2007 yılında Küresel BAK, İstanbul Tabip Odası, Mahalle Afet Gönüllüleri, Greenpeace, DSİP, ÖDP, EMEP gibi sivil toplum örgütü ve siyasi partilerin katılımıyla gerçekleştirilen “8 Aralık Küresel Isınmaya Hayır” eylemi, dünya çapında 78 ülkede yapılan eş zamanlı eylemlerin Türkiye ayağı olmuştur.⁵³²

Günümüzde gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de en etkili çevreci mücadeleyi yürüten ve ses getirici barışçıl eylemlere imza atan örgütlerin başında, “Uluslararası Greenpeace Çevre Vakfı” gelmektedir. Çeşitli ülkelerde nükleer silahlar ve enerji, iklim, toksik maddeler, biyo-çeşitlilik ve genleriyle oynanmış organizmalar gibi alanlarda etkili kampanyalar yürüten “Greenpeace, 1971’de ABD’nin Alaska’nın doğusunda yaptığı atom bombası denemelerine karşı Kanada’dan kiralık bir tekneyle denize açılan bir avuç insanın çabasıyla doğmuştu”. Vakıf, merkezi Malta olan “Greenpeace Akdeniz Ofisi”ni 1995’te açmasının ardından bu ofise bağlı olarak 1997 yılında da İstanbul/Türkiye’de bir ofis açmıştır. 2003 yılı itibarıyla dünyada 24 ulusal, 4

⁵³⁰ Uyar, ss. 137, 138-142.

⁵³¹ Uyar, s. 143.

⁵³² http://www.kadimdostlar.com/Cevre_Bilimi_Ekoloji_Kuresel_Isinma_f125/8_Aralik_Kuresel_Isinmay_a_Hayir_Mitingi_8_Aralik_t79972.html (24 Nisan 2013)

bölgesel olmak üzere toplam 40 ofisi bulunan ve 101 ülkeden 3 milyona yakın destekçisinin aylık ya da yıllık bağışlarıyla ayakta duran Greenpeace, “bağımsızlığını devam ettirebilmek ve çevre sorunlarının üzerine özgürce gidebilmek için hiç bir şirket, endüstri, siyasi parti veya devletten bağış kabul etmemektedir”.⁵³³

Türkiye’de evden çalışan iki kişiyle çıktığı yolda 5 yılın ardından (2002 yılına gelindiğinde) 100’e yakın gönüllü ve 6500’e yakın destekçi rakamına ulaşan Greenpeace,⁵³⁴ bir yandan bu destek ve rağbeti görürken diğer yandan çeşitli engelleme ve zorluklarla da karşılaşabilmektedir.

“Çevre hareketinin tarihinde, yok sayılmak, alay edilmek, şiddetle sindirilmeye çalışılmak, işçilerle ya da toplumun başka kesimleriyle karşı karşıya getirilmek, medya ve reklam kampanyaları ile gerçek hedeflerin saptırılması ve daha birçok saldırı yer alıyor”.⁵³⁵

Eylemleri asla şiddet içermeyen ve ‘Gönüllü hukuk ihlali’ ve ‘pasif direniş’ gibi kavramların içini doldurmaya çalışan⁵³⁶ Greenpeace çevre gönüllülerinin en çok karşılaştıkları sorular arasında; “şu kadar yıl sonra su bitecek, kömür bitecek, rüzgâr yetmez, güneş yetmez (?!), şu kadar enerjiye ihtiyacımız olacak, nükleere karşısınız, ama peki sizin çözümünüz ne?” türünden sorular vardır. Greenpeace üyeleri ise bu sorulara asıl cevap vermesi gerekenlerin politikacılar olduğuna inanmaktadır.⁵³⁷ Bu arada Greenpeace gönüllülerinin “siz Türkiye’yi geri bırakmaya çalışan dış güçlerin oyununa geliyorsunuz, bu eylemleri burada yapacağınıza şu ülkede yapsanıza” şeklinde suçlamalarla da karşılaşabildiklerini belirtmek gerekiyor. Ancak bu tür suçlamalarda bulunanların, Greenpeace’in bu tür eylemleri dünyanın her yanında yaptığını televizyonlardan öğrenerek suçlamalarından vazgeçtikleri de olmaktadır.⁵³⁸

Genelde çevreci hareketin, özelde Greenpeace’in örnek olarak ele alınabilecek güncel mücadelelerinden birisi, Sinop Gerze’ye kurulması planlanan kömür santraline karşı yürütülen mücadeledir. Bunun bir parçası olarak 17 Nisan 2003 tarihinde İstanbul Bozdoğan Kemerli’ne 128 metrekarelik “Özilhan Bizi Hasta Etme, Kömürden Vazgeç!”

---

⁵³³ Keskin, ss. 99-101.

⁵³⁴ Keskin, s. 101.

⁵³⁵ Keskin, s. 103.

⁵³⁶ Keskin, s. 1005, 113.

⁵³⁷ Keskin, s. 104.

⁵³⁸ Keskin, s. 105.

yazılı dev pankart asılması,⁵³⁹ ses getirici bir eylem olmuştur. (Burada, söz konusu santrali kurmayı hedefleyen Anadolu Grubu başkanı Tuncay Özilhan'a hitap edilmektedir). Greenpeace, kurulmak istenen santralin doğal çevreye ve insan sağlığına verebileceği zararlarla ilgili bir araştırma da yapmıştır.

“Gerze’ye kurulması planlanan kömür santralinin etkilerine dair Greenpeace’in yaptığı araştırmaya göre, santral 40 yıl faaliyet gösterirse, tahmini 1900 kişinin erken ölümüne sebep olacak. Yanı sıra toplam 18.000 yıl insan ömrü (yaşam yılı) kaybına, solunum hastalıklarıyla geçen toplam 2 milyon güne ve hastalık nedeniyle 1000 yılı aşan işgünü kaybına mal olacak.

Araştırmaya göre ayrıca Türkiye’nin toplam ekonomik kaybı 2,6 milyar Euro’ya ulaşacak. Araştırma, Stuttgart Üniversitesi’nin hava kirliliği etkileri modeli ve Gerze Çevresel Etki Değerlendirme Raporu verileri kullanılarak hazırlandı”.⁵⁴⁰

Türkiye’de çevreci hareketin, Bergama’da altın madeni ve Akkuyu’da Nükleer enerji santrali kurulma çalışmalarına* karşı başlattıkları uzun soluklu kampanyalar; bu hareketlerin kamuoyunda en çok yankı bulan, ses getiren ve en azından belli bir süre için başarılı olan kampanyaları arasında yer almaktadır. Halen güncelliğini koruyan HES** karşıtı kampanya da, yine uzun soluklu ve etkili bir kampanya durumundadır.

Bergama Çevreci Direnişi

Bergama’daki çevre hareketi, Eurogold A.Ş. isimli bir şirketin İzmir’in Bergama ilçesi sınırları dâhilinde altın madeni kurma amacıyla 1989 yılında harekete geçerek resmi prosedürleri aşması üzerine başlatılmış olan bir harekettir. Kütahya’nın Dulkadir Köyü’nde eskiden 112 kişi yaşarken gümüş madeni yüzünden artık 56 kişi kalması ve onların hepsinin de kanser olması,⁵⁴¹ Bergamalıları altın madenine karşı daha duyarlı olmaya iten önemli örneklerden biri olmalıdır.

---

⁵³⁹ <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/tuncay-ozilhan-bizi-hasta-etme-komurden-vazgec-180413/> (26 Nisan 2013)

⁵⁴⁰ <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/tuncay-ozilhan-bizi-hasta-etme-komurden-vazgec-180413/> (26 Nisan 2013)

* Akkuyu nükleer enerji santraline karşı verilen mücadele direk olarak anti-atom enerjisinin sınırları içinde yer aldığı için, bu konuyu bir sonraki başlığımız altında işleyeceğiz.

** Hidroelektrik Santral.

⁵⁴¹ Özay, s. 131.

Bergama Siyanürlü Altın Muhalefet Dosyası, mücadeleye girişen köylülerin avukatı Senih Özay tarafından “bir çevre hareketi, köylü hareketi, kadın hareketi, hukuk hareketi ve moral hareket olarak” nitelendirilmektedir.⁵⁴²

Hareket 08.11.1994 tarihinde 652 yurttaş tarafından; Çevre Bakanlığının Eurogold isimli firmaya verdiği faaliyet izninin iptali için İzmir idare mahkemesinde açtıkları dava ile bir hukuk mücadelesi olarak başlamıştır.⁵⁴³

“1994’te Çevre Bakanlığı, altın arama için söz konusu şirkete olumlu görüş bildiren izni verir. 1994 Kasım’ından itibaren Avukat Senih Özay ve Bergamalı 652 yurttaşın Çevre Bakanlığı’nın Eurogold’a verdiği iznin iptali için İzmir İdare Mahkemesi’ne açtıkları üç davayla hukuki süreç başlamış olur”.⁵⁴⁴

Çevreci hareket, hukuk alanında elde ettiği başarılarla rağmen, hükümetlerin ve firmanın ısrarla projeyi devam ettirme gayreti göstermeleri sebebiyle uzun soluklu ve çok yönlü bir mücadele içine girmek zorunda kalmıştır.⁵⁴⁵ “Gerçekten de madenin işletmeye açılmasını takip eden Bergama eylemlerinin ve giriştikleri hukuksal sürecin en dikkat çekici noktalarından biri, yargı kararlarının hükümet ve bakanlıklarca bozulması ya da uygulanmamasıdır”.⁵⁴⁶

Süreç içinde; açlık, gıda ve çevre konusunda çalışan Alman FIAN Derneği ile irtibata geçilerek bu derneğin kendi dergisinde ve Avrupa Parlamentosu’nda desteği alınmış, ayrıca Greenpeace ile de tanışılmıştır.⁵⁴⁷

“23 Aralık 1996’da çevredeki 17 köyün erkekleri ve çevreci kuruluşlardan kişiler, belden yukarısı çıplak bir protesto gösterisi düzenleyerek ilk özgün eylemlerini gerçekleştirirler”.⁵⁴⁸

“Yapılan eylem türleri, sivil itaatsizlik eylemlerinin özelliği olan barışçıl, şiddet içermeyen ‘pasif direniş’ eylemlerine uymaktadır. Yapılan eylemlerde, şirket işgalinde olduğu gibi mala zarar verilmiş, ancak insanlara yönelik şiddet uygulanmamıştır. Bergama eylemleri oturma, trafiği kapatma, yürüyüş, işletmenin işgal edilmesi gibi eylemlerden oluşmuş ve bu tarz direnişler ise belli bir hükümet

---

⁵⁴² Özay, s. 119.

⁵⁴³ Özay, ss. 119-120.

⁵⁴⁴ Erol, s. 204.

⁵⁴⁵ Özay, ss. 120-123.

⁵⁴⁶ Erol, s. 209.

⁵⁴⁷ Özay, s. 132.

⁵⁴⁸ Erol, s. 205.

politikasına-uygulamasına karşı çıkmak veya belli bir haksızlığa toplumun dikkatini çekerek o konuda kamuoyu oluşturmak amacıyla yapılmıştır”.⁵⁴⁹

Bir önceki konu başlığımız altında da değindiğimiz gibi Bergama olayları, medyanın lehte ve aleyhte olmak üzere çift yönlü kullanımına sahne olmuştur. Bir yandan bu çevreci toplumsal hareketi yürüten sivil inisiyatifler medya aracılığıyla seslerini duyurmaya ve arkalarındaki kamuoyu desteğini artırmaya çalışırken diğer yandan bu çabaları baltalayıcı yayımlar da yapılmıştır. Çevrecilere karşı 2001’de başlatılan medya kampanyasında; ekonomik krizden ancak yeraltı kaynaklarının ve özellikle altın madenlerinin işletilmesiyle çıkılabileceği vurgulanmış, “bu işlemin hiçbir risk taşımadığı ve karşı çıkılmasının ‘kötü niyet’ taşıdığı” savunulmuş ve Necip Hablemitoğlu tarafından Bergama direnişinin aslında Alman vakıflarınca kışkırtıldığına ilişkin yazılan bir kitap kanıt olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵⁰

Bergama’da altın madeni kurma ısrarı ve kurdurmama mücadelesi günümüzde de sürmektedir. En son “Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Koza Altın İşletmeleri’ne verilen 18 Şubat 2009 tarihli çevre etki değerlendirme (ÇED) olumlu işlemi” aleyhine dava açılmıştır. Böylelikle gelinen noktada “Bergama Davası, açılan son davanın da gösterdiği gibi önümüzdeki yıllarda da sürmeye devam edecek”⁵⁵¹ gibi görünmektedir.

Hidroelektrik Santral (HES) Karşıtı Mücadele

Hidroelektrik enerji santralleri, su gücünden faydalanarak enerji elde etmek için akarsulara kurulan santrallerdir.⁵⁵² Ekoloji hareketi, kısaca HES olarak adlandırılan bu santral projelerine, doğal tahribata yol açtıkları gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.⁵⁵³

Türkiye’de 1990’larda başlayan Hidroelektrik santral kurma sürecinin kökleri aslında plan/program düzeyinde 1965’lere kadar inmektedir. Bu projelerin yol açacağı ekolojik

---

⁵⁴⁹ Erol, s. 212.

⁵⁵⁰ Erol, s. 207.

⁵⁵¹ Mehmet Horuş, “20. Yılında Bergama Davası”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı 436, Haziran 2009, s. 80.

⁵⁵² Sinan Durak, “Hes Konusunda Bilinçli miyiz...???”, <http://darkusd.wordpress.com/2010/10/28/hes-konusunda-bilincli-miyiz/> (24 Nisan 2013).

⁵⁵³ http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=147&Itemid=9 (24 Nisan 2013).

tahribata karşı oluşan çevreci hareketler ise sürecin 1990’larda hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁴

Hidroelektrik santrallere karşı yürütülen mücadele, bu projelerin uygulandığı her yörede yapılan protesto gösterilerinin yanı sıra hukuki zeminde de sürdürülmektedir. Ancak hareket mensupları; “verilen yargı kararları, bilirkişi raporları ve oluşturulan bilimsel raporlar HES’ler için yeni tartışmalara neden olurken; bir yandan da yeni projeler yapılmaya devam ediyor”⁵⁵⁵ şeklinde şikayette bulunmaktadır.

HES karşıtı çevreci hareket doğrultusunda oluşturulan “Derelerin Kardeşliği Platformu”, kamuoyunu bu santrallerin doğal yaşam çevresine zararları konusunda bilgilendirme ve eleştirel bir kamuoyu oluşturma çalışmaları yürütmekte, bunun için toplantılar düzenlemektedir.⁵⁵⁶

Türkiye’de HES projelerinin uygulandığı ve uygulanmaya çalışıldığı çeşitli yörelerde bu projelere karşı sayısız protesto eylemi gerçekleştirilmekte ve bu eylemler ilgi çekici görüntülere sahne olmaktadır. Çevreci hareketin yöre halklarıyla dayanışmaya girmesi sonucunda ortaya çıkan eylemler, sivil itaatsizlik eylemlerinin örnekleri durumundadır. Bu eylemlerden bazı ilgi çekici olanları şunlardır:

Bartın’ın Ulus ilçesindeki çay üzerinde kurulmak istenen Hidroelektrik Santrali hakkında gerçekleştirilmesi planlanan 08.11.2012 tarihli bilgilendirme toplantısı, halkın protestolu tepkisi nedeniyle yapılamamıştır.⁵⁵⁷

Çaykara ilçesi Uzungöl Beldesindeki HES projesini protesto için 15.03.2013 Trabzon Valiliği önünde düzenlenen protesto sırasında yapılan basın açıklamasında, Trabzonspor Bordo Mavi Elektrik Üretim Şirketi’nin böyle bir projeyi üstlenmesi, “Trabzonspor’un devrimci ruhuna taban tabana zıt bir durum” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵⁸

---

⁵⁵⁴ http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=9 (24 Nisan 2013).

⁵⁵⁵ http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=9 (24 Nisan 2013).

⁵⁵⁶ http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=147&Itemid=9 (24 Nisan 2013).

⁵⁵⁷ http://www.sansursuzhaber.com/protestolar-hes-toplantisini-yaptirmadi_214200 (24 Nisan 2013).

⁵⁵⁸ <http://www.ih.com.tr/trabzonda-hes-protestosu-268059-haber> (24 Nisan 2013).

Çanakkale, Balıkesir sınırındaki Mihli Çayı HES projesine karşı 23.03.2013 tarihinde yapılan protesto yürüyüşünde yapılan açıklamada “biz Kuzey Egeliler, HES’lerin yapıldığı derelerde hayatın yok olduğunu, ‘Karadeniz isyandır!’ diyenlerden öğrendik. Suyun hak ve hayat olduğunu ‘suyun ticarileşmesine hayır!’ diyenlerden öğrendik” ifadelerine yer verilmiştir.⁵⁵⁹

Arapgir Sivil Toplum Kuruluşları Platformu Arapgir Kozluk Çayı Vadisi’ne kurulmak istenen HES Projesi için Tarihi Meydan Köprüsü’nde 23.03.2013 tarihinde basın açıklaması ve müzik ziyafeti içeren bir eylem gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁰

Elazığ’daki Perisuyu nehri üzerindeki hidroelektrik santraline yönelik 25.12.2012 tarihli protestolar sırasında dört güvenlik görevlisinin yaralanması, atölyelerin ateşe verilmesi, iş makinelerinin tahrip edilmesi⁵⁶¹ örneğinde olduğu gibi protestoların şiddet içeren boyutlara vardığı da görülebilmektedir.

Gelinen noktada; HES projelerinin yapımı, çevreci organizasyonların desteği ve yöre halklarının katılımıyla Türkiye’nin birçok yöresinde gerçekleştirilen her türlü protesto gösterisine ve hukuki alanda verilen mücadeleye karşı devam etmektedir.

3.3.2. Anti-Atom Enerjisi Hareketi

Anti-Atom enerjisi hareketi; ağırlıklı ekolojik kaygılar sonucu ortaya çıkan, ancak hem başlı başına önemli bir alana hitap etmesi hem de bu alanın bir şekilde savaş karşıtlığı gibi başka alanlarla da irtibatlı olması sebebiyle müstakil bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

Nükleer silahlara karşı çıkış, bu silahların korkunç yıkıcı potansiyeli sebebiyle savaş karşıtı hareketler açısından doğal olarak önemli bir gündem oluşturmaktadır. Ekonomik yönden cazip sayılan atom enerjisine karşı çıkış ise nükleer santrallerde meydana gelen kazalar ve yaşanan tahribatla birlikte hayata geçmiştir.

“Nükleer güç nükleer silahlar kadar ilerlemeye karşı değildi, bu nedenle nükleer güç karşıtı hareket, daha yavaş bir çıkış yaptı ve ancak 1968 sonrası dönemde, kamuoyuna duyurulan her radyasyon yayılması ya da ‘çekirdek erimesi’ (Three

⁵⁵⁹ <http://www.iha.com.tr/mihli-cayi-nda-hes-protostosu-20130323AW000580-canakkale-haberi> (24 Nisan 2013).

⁵⁶⁰ <http://www.haberler.com/arapgir-de-hes-protostosu-4457061-haberi/> (24 Nisan 2013).

⁵⁶¹ <http://www.haberler.com/hes-protostosu-cigrindan-cikti-3813484-haberi/> (24 Nisan 2013).

Mile Island, 1979; Çernobil, 1986) faciası ve en son dönemde radyoaktif atıklar sorunuyla birlikte destek kazanarak gerçek bir güç haline geldi".⁵⁶²

Anti-Atom enerjisi hareketine katılanlar buna gerekçe olarak: "Radyoaktif atıklarla ve nükleer kaza tehdidi altında yaşamının bir seçenek olmadığını ve kimsenin bunu dayatma hakkına sahip olmadığını",⁵⁶³ ayrıca nükleer enerjinin kullanılması halinde "kuşaklar boyu sakatlıklara yol açabilecek radyasyon tehlikesi ya da anne sütüyle bebeğe bile geçebilen zehirli kimyasalların sessiz dehşeti"⁵⁶⁴ nin söz konusu olduğunu savunmaktadırlar.

Türkiye'de atom enerjisine karşı başlatılan hareket de doğal olarak burada bir nükleer santral kurma çalışmalarının fiilen başlamasına tepki olarak gelişmiştir. "Türkiye'de 1970 yılından itibaren nükleer santral kurma girişimlerinde bulunulmuştur, fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştır".⁵⁶⁵ Özellikle Mersin il sınırları içindeki Akkuyu mevkiinde santral kurmaya odaklanan girişimlerin sonuçsuz kalmasında anti-Atom enerjisi hareketin çalışmaları önemli rol oynamıştır. Greenpeace'in ve Nükleer Karşıtı Platform-İstanbul'un 1992-2000 yılları arasında yürüttükleri çalışmalar neticesinde Türkiye'de nükleer santraller kurma çalışmaları engellenmiştir.⁵⁶⁶

"Uluslararası ve ulusal nükleer lobinin sahip olduğu tüm iktidar, para, üniversite, medya ve halkla ilişkiler gücüne karşın, nükleer karşıtlarının Türkiye çapındaki ısrarlı ve etkili çalışmasının (ve kuşkusuz birçok başka etkenin) yoğunlaştığı 8 yıllık sürecin sonunda, Uluslararası Akkuyu Nükleer Santral İhalesi 25 Temmuz 2000 günü resmen iptal edildi".⁵⁶⁷

Bu sonucu elde etme yolunda "herhangi bir hiyerarşik yapıya dönüşmeden 8 yıl boyunca çalışmayı başaran" hareket, 1993 yılında 170 bin nükleer karşıtı imza toplayarak o zamanki TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'a teslim etmiş ve "Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının yıldönümleri olan yazın en sıcak günlerinde on-on beş saate uzayan yorucu yolculuklarla ulaşılabilen Akkuyu'daki protesto şenliklerinde binlerce insan her yıl bir araya gelmiştir".⁵⁶⁸

⁵⁶² Lee, "Bilgi Yapıları", s. 246.

⁵⁶³ Keskin, s. 96.

⁵⁶⁴ Keskin, s. 98.

⁵⁶⁵ <http://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/akkuyungscbd.pdf> (26 Nisan 2013).

⁵⁶⁶ Keskin, ss. 95-96.

⁵⁶⁷ Keskin, s. 96.

⁵⁶⁸ Keskin, ss. 96-97.

Kamuoyunu nükleer tehlikeye karşı bilinçlendirmeyi hedefleyen benzer eylemler, Akkuyu Nükleer Santral İhalesinin 2000 yılında resmen iptal edilmesinden sonra da devam ettirilmiştir. Örneğin “Hiroşima’ya atom bombası atılmasının 60. yıldönümünde* eylemler ve stand faaliyetleri örgütleyen Nükleer Karşıtı Platform, İstanbul’da birkaç günde 10 bin imza” toplamıştır.⁵⁶⁹

Ancak tıpkı Bergama’da altın madeni kurma çalışmalarının 2009’dan sonra tekrar canlanması gibi Akkuyu’da nükleer santral kurma çalışmaları da -2000 yılındaki iptalden on yıl sonra- 2010 yılında tekrar başlatılmıştır.

“Bu sürecin sonunda, Rus ve Türk Hükümetleri arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde dört adet 1.200 MW (toplam 4.800 MW) VVER1 üniteden oluşan bir NGS kurulması için hükümetlerarası bir anlaşma imzalanmıştır”. Buna göre “Akkuyu NGS Elektrik Üretim A.Ş. tarafından Türkiye’nin Akdeniz Bölgesi’nde Mersin İli, Gülnar İlçesi sınırları içerisinde bir Nükleer Güç Santrali (NGS) inşası ve işletilmesi planlanmaktadır”.⁵⁷⁰

Sonuç olarak; Bergama’da altın madeni kurulmasına karşı yürütülen mücadele gibi Akkuyu’da nükleer enerji santrali kurulmasına karşı yürütülen mücadelenin de resmi makamlar ve ilgili yeni toplumsal hareketler arasında sürüp gideceği öngörülebilir. Özel işletmeler ve resmi makamlar bu tesisleri kurma ısrarlarından vazgeçemediği gibi çevreci hareket ile anti-atom enerjisi hareket de bu girişimlere karşı direnme kararlılığından vazgeçmemektedir.

3.3.3. Küreselleşme Karşıtı Hareket

Küreselleşme karşıtı hareketin aynı zamanda alternatif küreselleşme hareketi olarak da nitelendiğine daha önce değinmiştik.⁵⁷¹ Bu noktada söz konusu hareketin; küreselleşme olgusunun bizzat kendisine değil, mevcut küresel sistemin emperyalist ve kapitalist yapısına karşı olma yönüyle öne çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla kendisi de küresel boyutta organize olarak yine küresel boyutta eylemlere girişen bu hareketin, alternatif bir küreselleşme hareketi olarak tanımlanması isabetlidir. Mevcut haliyle eleştirilere

---

* 6 Ağustos 1945’in 60. yıldönümü olan 6 Ağustos 2005 tarihinde.

⁵⁶⁹ Karakaş, s. 27.

⁵⁷⁰ <http://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/akkuyungscbd.pdf> (26 Nisan 2013)

⁵⁷¹ Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, “Distopyalar ve Ütopiyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri”, s. 10.

konu olan “küreselleşme, içinde her türlü eşitsizliği, çelişkiyi, karşıtlığı ve yerel ile küresel arasındaki diyalektik ilişkileri barındırmaktadır”.⁵⁷²

Yine çalışmamızın “1.3.2. Yeni Toplumsal Hareket Örnekleri” başlığı altında bu hareketlerin, sistemin bütünü eleştirmeleri bakımından klasik toplumsal hareketleri andırsalar da alternatif bir ideolojiyi bayraklaştırarak mücadele etmediklerini; kadro, politika ve söylem bakımından yeni toplumsal hareketlerin bir parçası olduklarını ifade etmiştik.

Küreselleşme karşıtı hareket, 1999 yılından itibaren küresel ekonomik sistemi protesto eylemleriyle kendisini göstermiştir. Bu protestolarda, farklı uluslararası ekonomi organizasyonlarının farklı ülkelerdeki toplantıları hedef tahtasına oturtulmuştur. İlk büyük adım olarak Seattle’da 1999’un Kasım ayında Dünya Ticaret Örgütü toplantısı binlerce gösterici tarafından engellenmiş,⁵⁷³ kazanılan bu sembolik başarı peş peşe gelen benzer eylemlerle daha da ilerilere taşınmıştır. Seattle’daki eylem; aslında küreselleşme karşıtı hareketin başlangıcı olmasa da “hiçbir ülkenin kafasını kuma gömerek kaçınmasının mümkün olmadığı” büyük eylemlerin ilki olması bakımından bir milat olarak algılanmaktadır.⁵⁷⁴

“Küreselleşme karşıtlığı, bir varlık olarak ilk kez 1999 yılında Seattle’da onbinlerce kişi olarak karşımıza çıktıysa da, böylesi bir fikrin tartışılması ve oluşmasının tohumları 1980’li yılların ortalarıyla 1990’lı yılların başında Meksika’da atıldı. (...) Zapatistaların ‘beyni’ olan Subcommandante Marcos, küreselleşme karşıtlığının ‘fikir babası’ olarak adlandırılıyor”.⁵⁷⁵

“Yeni ekonominin başkenti Seattle’da 30 Kasım 1999’da Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) toplantısının basılmasından 11 Eylül 2001’e kadar geçen sürede küresel sermayenin tüm zirve toplantıları, İMF, Dünya Bankası, G8, Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği, Avrupa Birliği, Dünya Ekonomi Forumu, DTÖ zirveleri sistematik kampanyaların sonucunda kitlesel protestoların hedef tahtasına oturdu. 16 Nisan 2000’de Washington, 30 Haziran 2000’de Millau, 11 Eylül 2000’de Melbourne, 26 Eylül 2000’de Prag, 10 Ekim 2000’de Seul, 6-7 Aralık 2000’de Nice, 20 Ocak 2001’de Washington, 20-21 Nisan 2001’de Quebec, 14-16 Haziran 2001’de Göteborg dev gösterilere tanık oldu”.⁵⁷⁶

⁵⁷² Aylin Akpınar, “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Edit: Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 18.

⁵⁷³ Fulya Şen, s. 139.

⁵⁷⁴ Karakaş, s. 27.

⁵⁷⁵ Ceylan Özerengin, “Küreselleşme Karşıtlar İn midir, Cin midir?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 148, 2001, s. 34.

⁵⁷⁶ Karakaş, s. 25.

Alternatif küreselleşme hareketi; kadro, politika ve söylem bakımından yeni toplumsal hareketlerin bir parçası ve uzantısı olması itibarıyla diğer yeni toplumsal hareketlerle destek alış verişi içindedir. Hareket mensupları, spesifik sorunlara küresel boyutta karşı çıkış eylemleri düzenledikleri gibi, çoğu zaman yerel sorunlarla ilgilenmekten de geri kalmamaktadırlar.

“1999 Kasım’ındaki Seattle gösterilerinin de örgütçülerinden Direct Action Network/Doğrudan Eylem Ağı ‘üyeleri’, daha yüzlerce birey, örgüt ve kolektif gibi, Ağustos 2001’in katlanması zor sıcağında, bir taraftan New York’taki Charas Kültür Merkezi binasının belediye tarafından satışını durdurmak üzere ‘yerel’ kampanyalar düzenliyor, bir taraftan da IMF ve Dünya Bankası karşısında ‘küresel’ mücadele veriyorlar”.⁵⁷⁷

Küreselleşme karşıtı hareket, dünya görüşü ve eylem tarzı bakımından birbirinden çok farklı kadroları bir araya getiren ve bünyesindeki bu çeşitlilik sebebiyle eylemlerinde renkli tablolar sergileyen bir harekettir.

Hareketin eylemlerinde öne çıkan grupları; ‘beyaz tulumlular’, ‘Siyah ve Kırmızı Blok’, ‘Siyah Blok’ olmak üzere temelde üçe ayırabilmek mümkündür. Bunlardan beyaz tulumlular; eylemlerde tamamen pasif bir tavır alan, ağızlarını tıpkı bir örnek elbiseleri gibi beyaz renkli bantlarla kapatıp kapitalizmin insanları mahkum ettiği suskunluğu simgeleyen, polisle karşılaştıklarında sadece boylu boyunca yere uzanarak eylem yapan bir gruptur. En kalabalık grubu oluşturan kırmızı ve siyah blok; ellerinde iki renkli bayraklarıyla yerine göre aktif, yerine göre pasif tavır alan ve anarko-sosyalistleri bünyesinde toplayan gruptur. Siyah blok ise genellikle polisle çatışan, çevreye saldırıp maddi hasar veren, bu radikal tutumlarıyla diğer eylemci grupların bile tepkisini çeken, Troçkistler ve Avrupa solunun dışında kalan eylemci sol grupların mensuplarından oluşan, eylemciler içinde oran olarak en küçük kalan gruptur.⁵⁷⁸

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’ye düzenlenen saldırılar ve ardından ABD’nin dünyada giriştiği savaş ve işgal harekâtları, küreselleşme karşıtı hareketin başka ve yeni bir hareket daha doğurması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu durumda 11 Eylül 2001 sonrasında uluslararası protestolar savaş karşıtlığı üzerinde yoğunlaşmış, küresel boyutlu bir savaş karşıtı hareket yükselişe geçmiştir.

⁵⁷⁷ Ayça Çubukçu, “Ne Onların Savaşı, Ne Onların Barışı: Emperyalist Savaş ve Emperyalist Barış Karşısında Muhalefet”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005, s. 57.

⁵⁷⁸ Özerengin, s. 36.

“Bu eylemlerin çıkış noktasını Küresel Adalet Hareketi (KAH) oluşturmuştur. 11 Eylül’den sonra KAH eylemcileri yeni bir evreye geçmiş, başarıya ulaşmak için sadece protesto değil, çözüm de ortaya koyma gereğinden hareketle dünyanın çeşitli bölgelerinde bölgesel, ulusal ve yerel forumlar düzenlemişlerdir”.⁵⁷⁹

Savaş karşıtı hareket (Barış Hareketi) küreselleşme karşıtı hareketin oluşturduğu altyapı üzerinde yükselirken, küreselleşme karşıtı hareket de -belli ölçüde hız kesmiş olmasına karşın varlığını sürdürmeyi başarmıştır. 2011 tarihli ‘Wall Street’i İşgal Et Hareketi’ bunun çarpıcı bir örneğidir. “Mısır ve Tunus’taki halk ayaklanmalarından ilham alan ‘Wall Street’i İşgal Et” hareketi, en zengin %1’in küresel ekonominin kurallarını nasıl yazdığını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır”.⁵⁸⁰

“New York’ta 17 Eylül 2011 tarihinde başlayan ‘We Are 99%/Occupy Wall Street’ (Biz Yüzde 99’uz/Wall Street’i İşgal Et) hareketi, küresel kapitalizmin kalbi olarak bilinen Manhattan’dan tüm dünyaya yayılmıştır. ABD’de 100 şehir olmak üzere küresel ölçekte 1500 şehirde destek bulan bu hareket, büyük bankaların ve çok uluslu şirketlerin demokrasi üzerindeki yıkıcı gücüne ve ekonomik çöküşü yaratan Wall Street’e karşı bir mücadele olarak ortaya çıkmıştır”.⁵⁸¹

“Protestolar Aşağı Manhattan’dan çıkıp, ülke çapındaki kentlere ve kasabalara yayıldıkça, şirketlerin açgözlülüğüne ve ekonomik eşitsizliğe karşı öfkenin gerçekliği ve derinliği ortaya çıkmıştır”.⁵⁸² Wallerstein, söz konusu hareketi 1968’den bu yana ABD’de yaşanan en önemli siyasi olay olarak tanımlamış ve 1968 hareketi gibi ileride örnek alınacak bir model yaratmayı başardığını ifade etmiştir.⁵⁸³

Hareketin ortak paydasını oluşturan “Liberal demokrasinin daha ileriye götürülerek geniş bir tabana yayılmış, hiyerarşisiz ve katılımcı bir radikal demokrasinin uygulanması çabası”,⁵⁸⁴ -konunun başında vurgulandığı gibi- bu hareketlerin sistemi alternatif başka bir sistemle değiştirme amacından uzak olmalarına örnektir. Burada amaçlanan, sistemin yıkılıp yerine başka bir sistemin kurulması değil, sadece düzeltilmesi, hiç olmazsa sarsılmasıdır. Burada söz konusu olan hareket bir sivil itaatsizlik hareketidir ve “sivil itaatsizlik hareketi, sistemin meşruluğunu

---

⁵⁷⁹ Fulya Şen, s. 140.

⁵⁸⁰ Fulya Şen, s. 139.

⁵⁸¹ Fulya Şen, s. 139.

⁵⁸² Fulya Şen, s. 140.

⁵⁸³ Fulya Şen, s. 140-141.

⁵⁸⁴ B. A. Uncu, (2011, Ekim 23). “Seattle’dan Wall Street’e”, **Radikal İki**, s. 9-10 Aktaran: Fulya Şen, s. 141.

reddetmemekte; tam tersine, sistemin temel ilkelerine atıfla kendini haklı göstermekte ve bu ilkelere uyulmasını talep etmektedir”.⁵⁸⁵

Türkiye’de küreselleşme karşıtı hareketin ortaya çıkışı, bu hareketin bir devamı niteliğinde olan barış hareketi ile birlikte gerçekleşmiştir. Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu (kısaca Küresel BAK) adıyla 2003 yılında faaliyete başlayan sivil toplum kuruluşu; başta savaş karşıtlığı olmak üzere küresel sisteme muhalefet, ekolojik dengeyi savunma gibi çeşitli amaçlarla, farklı yeni toplumsal hareketlere hizmet edecek şekilde faaliyet göstermektedir. “Küresel BAK kuruluşundan beri Dünya Sosyal Forumu, Avrupa Sosyal Forumu ve Akdeniz Sosyal Forumlarının, Dünya Savaş Karşıtı konferanslarının bir parçası olmuştur”.⁵⁸⁶

“Küresel BAK, alternatif küreselleşme, küreselleşme karşıtları veya anti-kapitalist hareket denilen hareketin önemli bir parçası. Türkiye’de 1999’dan beri bir şekilde bu hareketin parçaları oluşmaya başladı. Prag inisiyatifi, İstanbul Sosyal Forumu gibi süreçler bunun başlangıcını oluşturdular”.⁵⁸⁷

Dolayısıyla Türkiye’de küreselleşme karşıtı hareketin barış karşıtı hareketle iç içe olma durumu, dünya genelinde olduğundan daha net görülebilmektedir.

3.3.4. Barış Hareketi (Pasifizm)

Barış hareketi ya da diğer bir isimlendirmeyele savaş karşıtı hareket, diğer birçoklarıyla kıyaslandığında nispeten yeni olmasına rağmen dünya çapında en etkili yeni toplumsal hareketlerden birisi olmayı başarmıştır.

Dünya ölçeğinde ‘yeni topluma geçiş’in tarihsel sürecini işlerken, 11 Eylül 2001 tarihinin de siyasal etkileri ve bunun toplumsal yankıları bakımından önemli bir dönüm noktası ve köşe taşı mahiyetinde olduğunu vurgulamıştık. Söz konusu tarihte vuku bulan olay ve ardından ortaya çıkan gelişmeleri, çift kutuplu dünya konseptinin devamını öngören mantalite ve bunu hayata geçirme çabalarını güçlendiren gelişmeler olarak yorumlamıştık. Ancak bu güçlenişin, söz konusu mantalite adına bir ölüm iyileşmesi (agoni) anlamına gelebileceği ihtimali üzerinde de durmuştuk.

---

⁵⁸⁵ A. Yayla, **2004 Siyasî Düşünce Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara, s. 214. Aktaran: Fulya Şen, s. 141.

⁵⁸⁶ Önen, s. 83.

⁵⁸⁷ Önen, s. 83.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül 2001 tarihinde maruz kaldığı saldırı ve ardından buna cevap adı altında gerçekleştirilerek Afganistan ve Irak'ın işgaliyle sonuçlanan karşı saldırılarının önümüze serdiği tablo her ne kadar kapitalist Batı dünyasına ve onun kaptan köşkünde oturan ABD'ye, sosyalist bloğun çöküşünden sonra yeni bir düşman kazandırmış (!) gibi dursa da bu tabloya dünya çapında önemli itirazlar yöneltilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerden birisi olarak 'Barış Hareketi'nin işte bu tablo karşısında yükselmiş olması, çalışmamız açısından önem taşımaktadır.

Dolayısıyla savaş karşıtı hareketin ortaya çıkışı; çift kutuplu dünya konseptinin çöküşüne paralel olarak yükselen yeni toplumsal hareketlerin, böyle bir konsepti tekrar canlandırma girişimine cevabı olarak da okunabilir.

Savaş karşıtı hareketin gelişiminde özellikle küreselleşme karşıtı hareket önemli rol oynamıştır. Bu durumda savaş karşıtı hareketin, 11 Eylül sonrasında netlik kazanmış ve kitleselleşmiş olmakla birlikte küresel kapitalist sisteme karşı çıkan diğer yeni toplumsal hareketlerden beslendiği ve dolayısıyla köklerinin 11 Eylül 2001 tarihinden öncesine uzanan bir hareket olduğu söyleyebilir.

“Savaş karşıtı hareket 11 Eylül sonrasında ortaya çıkarken, 11 Eylül öncesinde birkaç yıldır yükselmekte olan daha geniş bir hareketin dönüşmesiyle oluştu, kendinden önce gelen hareketle örtüştü, o hareketin evrimleşmesi ve çarpıcı ölçüde büyümesiyle şekillendi”.⁵⁸⁸

30 Kasım 1999 ile 14-16 Haziran 2001 arasında Seattle, Washington, Millau, Melbourne, Prag, Seul, Nice, tekrar Washington, Quebec ve Göteborg'da düzenlenen küreselleşme karşıtı gösteriler,⁵⁸⁹ adeta daha sonra düzenlenecek olan savaş karşıtı gösterilerin bir öncüsü gibi olmuştur.

“Yeni ekonominin başkenti Seattle'da 30 Kasım 1999'da Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) toplantısının basılmasından 11 Eylül 2001'e kadar geçen sürede küresel sermayenin tüm zirve toplantıları, IMF, Dünya Bankası, G8, Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği, Avrupa Birliği, Dünya Ekonomi Forumu, DTÖ zirveleri sistematik kampanyaların sonucunda kitlesel protestoların hedef tahtasına oturdu”.⁵⁹⁰

Daha da gerilere gidecek olursak, ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaşa karşı iç kamuoyunda 1960'lı ve 70'li yıllarda yükselen hareketin, savaş karşıtlığı konusundaki

---

⁵⁸⁸ Karakaş, s. 25.

⁵⁸⁹ Karakaş, s. 25.

⁵⁹⁰ Karakaş, s. 25.

öncü rolüne ve önemine de değinmek gerekecektir. Hatta, 1960'lı yıllarda Amerika'da gerçekleşen bu hareketin, 1968'de Fransa'da başlayıp dünyayı saran olayların ve dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin de tetikçisi olduğu söylenebilir.

“1968 Mayıs Olayları her şeyden önce eşi görülmemiş bir öğrenci ayaklanmasıdır. Bu olay, ABD'de doğan bir uluslararası kriz sırasında patlak verdi: 1964 eylülünde Free Speech Movement, Berkeley Üniversitesi'nde Vietnam Savaşı'na karşı protesto gösterileri başlattı”.⁵⁹¹

Dolayısıyla, 1960'lı yıllarda ABD'de Vietnam savaşına karşı başlatılan hareketin, gerek daha sonra gelecek savaş karşıtı hareketler ve gerekse 1968 olayları ile bunu takiben gelişen çeşitli yeni toplumsal hareketler üzerindeki etkisi açıktır.

Ancak 2000'li yılların başlarından itibaren yükselen savaş karşıtı hareketi daha öncekilerden ayıran bir takım özellikler vardır. Her şeyden önce bu hareket, henüz savaş başlamadan oluşmuş ve dünya çapında birçok ülkeye yayılarak ciddi ölçüde yankı uyandırmıştır.

“Savaş karşıtı hareket, yine tüm öncekilerden farklı olarak, daha savaş başlamadan, Amerika Irak'a saldırmadan önce bu boyutlara ulaştı. Vietnam savaşına karşı 1960'lardaki hareket gerçek kitleliliğe savaşın başlamasından ancak birkaç yıl sonra ulaşmıştı. Bu kez, sadece savaş tehdidi milyonları sokaklara dökmeye yetti”.⁵⁹²

Söz konusu yankının, çeşitli ülkelerde kamuoylarını karşılıklı olarak savaşa kışkırtan ve özellikle Batılı ülkelerde işgal hareketlerine kamuoyu desteği sağlamayı amaçlayan propagandalar karşısında belli ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle seri işgal operasyonlarının dizginlenmesinde bu hareketlerin de rolü olduğu düşünülebilir. “11 Eylül'den sonra küresel direniş tam bir patlama”⁵⁹³ yaşamıştır.

“Bir tahmine göre 3 Ocak-12 Nisan 2003 arasında, Irak savaşına karşı dünyada 2.978 gösteriye 35.5 milyon insan katıldı. Bu gösterilerin birkaç tanesi (Londra ve Roma'da ikişer milyon, birkaç şehirde bir milyondan fazla) tarihin en büyük gösterileri arasında yerini aldı”.⁵⁹⁴

---

⁵⁹¹ Akay, “1968 Mayıs Olayları”.

⁵⁹² Karakaş, s. 25.

⁵⁹³ Karakaş, s. 27.

⁵⁹⁴ Karakaş, s. 25.

“15 Şubat 2003 dünya tarihinin en kitlesel, en uluslararası gösterisine tanık oldu. Tarihte ilk kez, dünyanın tüm kıtalarında düzinelerce şehirde on milyonlarca insan aynı gün, aynı talep etrafında gösteri yaptı!”⁵⁹⁵

Barış hareketi, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, küreselleşme karşıtı hareketle bağlantılı olarak ortaya çıkıp gelişmiştir. Ancak bu iki hareket arasındaki ilişkinin Türkiye’de dünyadakinden biraz farklı, biraz ters yönlü işlediği de söylenebilir. Yukarıda da görüldüğü gibi dünyada 1999’dan itibaren kendisini gösteren küreselleşme karşıtı hareket, 11 Eylül 2001 sonrasında savaş karşıtı hareketi doğurmuştu. Türkiye’de ise önce savaş karşıtı hareket ortaya çıkmış, küreselleşme karşıtı hareket ise buna bağlı olarak gelişmiştir. Ülke olarak savaş karşıtı hareketle daha erken tanışmamızda, yanı başımızda gerçekleşen Irak işgali önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla küreselleşme karşıtı “hareketin Türkiye’deki gelişiminden bahsederken öncelikle Irak’ta Savaşa Hayır koordinasyonundan söz ediyoruz”.⁵⁹⁶

“Anti-kapitalist hareketin Türkiye’de en güçlü olduğu alan savaş karşıtı hareket oldu. 2002’den beri tüm büyük savaş karşıtı gösterileri, basın açıklamaları, toplantıları, Savaşa Hayır Platformu’nu, Irak’ta Savaşa Hayır Koordinasyonu’nu, Küresel BAK çağırıldı”.⁵⁹⁷

“Küresel BAK Haziran 2003’te ‘Irak’ta savaşa hayır Koordinasyonu’ üyesi bazı kurum ve bireylerin savaş ve işgal karşıtı, barış hareketini devam ettirmek gerekir düşüncesinden çıktı. O tarihlerde dünyada on binlerce savaş karşıtı aktivist, aydın, sanatçının imzaladığı ‘Ben Barış ve Adaletten Yanayım’ başlıklı bir imza metni vardı. Biz de Türkiye’de, aralarında sendika başkanları, parti temsilcileri, sosyal demokratlar, Müslümanlar, sanatçılar, aydınlar olan, 221 kişinin imzasıyla Küresel BAK’ı kurduk”.⁵⁹⁸

“27 Eylül 2003 Ankara mitingi, 27 Haziran 2004 Gelme Bush kampanyası, 1 Mart 2005 Suriye halkı ile dayanışmak için Şam gezisi, 28 Mayıs 2005 İncirlik basın açıklaması, 23-27 Haziran Irak Dünya Mahkemesine destek Bush Yargılansın kampanyası”⁵⁹⁹ savaş karşıtı hareket tarafından Türkiye’de düzenlenen önemli eylemler arasındadır. Bunun yanı sıra “Irak Dünya Mahkemesi gerek yurt içinde gerekse yurt dışında sermayenin

---

⁵⁹⁵ Karakaş, s. 25.

⁵⁹⁶ Jefroudi, s. 81.

⁵⁹⁷ Önen, s. 84.

⁵⁹⁸ Önen, s. 82.

⁵⁹⁹ Önen, s. 82.

küreselleşmesine ve savaşa karşı duran birçok kişi ve kuruluşça destek gören bir proje, bir eylemdir”⁶⁰⁰.

Her yıl Ağustos ayında Sarıyer Mehmet Akif Ersoy parkında düzenlenerek üç gün devam eden ve 2003-2008 yılları arasında toplam altı kez gerçekleştirilen Barışarock festivalleri de barış hareketi içinde önemli bir yer edinmiştir. Festival, çeşitli yeni toplumsal hareket destekçilerini savaşa ve mevcut küresel sisteme karşı çıkma ortak paydasında bir araya getiren önemli bir organizasyon olmuştur.⁶⁰¹

3.3.5. Kadın Hareketi

Kadın hareketinin tarihsel gelişimini iki ayrı aşamada ele almak gerekir. Bunlardan birincisi, on sekizinci yüzyıl sonlarında başlayıp yirminci yüzyıl ilk çeyreğinde biten aşama; ikincisi ise 1960’lardan sonra diğer yeni toplumsal hareketlerin gelişimine paralel olarak başlayıp bu hareketin tekrar öne çıkmasını sağlayan ve halen devam eden aşamadır. Bu iki aşamalı durumun hem dünyada (özellikle Batı toplumlarında) hem de Türkiye’de geçerli olduğu söylenebilir.

Bu hareket, kadının kamusal alanda hem erkekle eşit bir biçimde yer almasını hem de bu kamusal alanı dönüştürecek etkinliğe sahip olmasını hedeflemektedir.

“Feminist eylem ve faaliyetler kadınların hem özel, hem de kamusal alanda yer almak ve bu alanları dönüştürmek için verdikleri mücadelenin görünür hale gelmesidir. Gelişen feminist tartışmalarla birlikte kadının sadece kamusal alanda yer alması değil, bunu dönüştürebilmesinin gerekliliği ve yolları da gündeme gelmeye başlamıştır”⁶⁰².

Kadın hareketi, temelde iki ayrı noktaya vurgu yapar. Bunlardan ilki, kadının kendi cinsiyetinden gelen kimliğinin bir eksiklik ya da aşağılanma aracı olarak görülmezsizin, (aksine) gururla taşınabilmesidir. Bu noktada kadın ve erkek cinsleri arasında zaten fiilen var olan doğal ayrıma bir itiraz yoktur. Erkek erkek olarak, kadın ise kadın olarak yaratılmıştır ve erkekler gibi kadınlar da bu doğal kimliklerini içtenlikle kabul edip gururla taşıyabilmelidirler. Kadın hareketinin vurgu yaptığı ikinci nokta ise, toplumsal yaşam içerisinde kadın ve erkek arasında hak ve fırsat eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması gerekliliğidir. Burada kadın hareketi, cinsiyet ayrımını tümüyle reddeder ve

⁶⁰⁰ Jefroudi, s. 79.

⁶⁰¹ <http://www.haberler.com/barisarock-sariyer-de-2-haberi/> (26 Nisan 2013)

⁶⁰² Nurten Kara, “Feminizm(ler)in Toplumsal Hareket Olarak Medyada Yansıma(ma)sı”, Küresel İletişim Dergisi, Sayı 1, Bahar 2006, s. 1.

toplum yaşamının resmi ya da gayr-ı resmi her alan ve uygulamasında tam bir eşitliğin sağlanması için mücadele eder.

“Kadın hareketi, bir yandan kadının bir özne olduğunu, dolayısıyla da bir cinsiyetinin bulunduğunu ve erkekten farklı ama aynı zamanda da onunla eşit olduğu için yalnızca İnsan olarak nitelenemeyeceğini gösterir; öte yandan erkek egemenliğine karşı giriştiği savaşım adına ‘tür’ ayrımını, yani bir cinsiyetle özdeşleşen toplumsal rolleri ortadan kaldırmak da ister”.⁶⁰³

Gerek feminist gerekse marjinal cinsel kimliklere dayalı hareketler, toplumsal yapı ve ilişkiler ağı üzerinde küresel düzeyde önemli etkilere yol açmışlardır. Modern dönemde başlayan bu etkinin postmodern dönemde artarak devam ettiği ve aile, iktisat gibi temel toplumsal kurumlar üzerinde önemli değişikliklere yol açtığı görülmektedir.

“Cinsel devrim ve feminizm akımları, tüm dünyada doğrudan aileyi etkilemiştir. Her iki cinsin yeniden tanımlandığı günümüzde aile de bunlarla birlikte tartışılmaya başlanmış, gelenekselden çekirdeğe, oradan da tek kişilik veya iki kişilik aileye dönüşen kurum, bambaşka bir nitelik kazanmıştır”.⁶⁰⁴

Aile algısında meydana gelen değişimle birlikte eskiden ekonomik bir birim niteliği de taşıyan bu kurum “artık diğer işlevlerini kaybetmeye başlamış, tek işlevi cinsellik, aşk gibi algılanır olmuş, bunlar için de evliliğe gerek duyulmayan bir ahlak anlayışı baş göstermiştir.”⁶⁰⁵ Bu durum, geleneksel toplum yaşamında ve alışlagelen değer yargılarında önemli çatlardamaların olduğu anlamına gelmekte ve gelenekçi çevrelerin tepkilerine rağmen gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak; lokal talepler etrafında gelişen yeni toplumsal hareketler kapsamında kadın hareketinin, bir baskı unsuru olarak gerek resmi düzenlemeler gerekse toplumsal yaşantı üzerinde önemli sonuçlar aldıkları görülmektedir. Bu konuda kadın hareketi, diğerleri arasında etkinliği ve sonuç alabilmesi bakımından sivrilen, başarılı bir hareket olarak değerlendirilebilir. Kadın hareketinin de etkisiyle özgüven duygusu gelişen ve hem yasal olarak hem de toplumsal rol itibarıyla hak ve özgürlük alanını genişleten kadınlar, toplum hayatının her alanında daha fazla boy göstermeye başlamışlardır. Bu durum, kadınların diğer yeni toplumsal hareketlerde en az erkekler kadar etkin ve aktif bir konum üstlenmelerinde görülebilir.

⁶⁰³ Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, s. 145.

⁶⁰⁴ Özkul, *Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-*, s. 165.

⁶⁰⁵ Özkul, *Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-*, s. 166.

“Gerek çevrede gerekse merkezde az sayıda çağdaş ses, kadın hareketinin bileşenleri kadar keskin bir şekilde, modern toplumun ilerlemeci doğasını, bilimsel/teknolojik temellerini alenen suçlayarak sorgulamıştır. Gerçekte, kadınlar nükleer karşıtı hareketin öncü kuvveti konumunda olmuşlar, zehirli atık ve kirlilik düzenlemeleri istediğini dile getirmekte hayli boy göstermişlerdi”⁶⁰⁶

Dünyada Kadın Hareketi

1789 Fransız devrimi sonrasında, devrimin temel söylemlerinden eşitliğin gereği olarak erkeklerle eşit haklara sahip olma talebiyle mücadeleye girişen kadınlar sert baskılarla karşılaşmışlardır. Bu baskılar kapsamında idam cezaları yaşanmış ve 1790’larda kurulan kadın kulüpleri kapatılmıştır.⁶⁰⁷

On dokuzuncu yüzyılda Amerika’da daha fazla gelişme gösteren kadın hareketleri, kölelik karşıtı hareketlerle yakın olarak yürütülmüştür. Ancak kadın hareketinin başlangıçtaki gelişmesinin içinde yer alan zenci kadınlar, bu platformda da ayrımcılığa maruz kaldıkları için fazla ön plana çıkma şansı bulamamışlardır.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında İngiltere’den başlayarak Avrupa ülkeleri, Avustralya ve Yeni Zelanda’da giderek güçlenen kadın hareketi, yirminci yüzyılda kadınların resmen birçok hak kazanmasında etkili olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda kadınların aktif destek ve katılımları, hükümetlerin bu hakları tanımasına yol açmıştır. Ancak 1920 sonrası erkeklerle eşit politik hakların elde edilmesi sonrasında kadın hareketi bir duraklama dönemine girmiştir. Bu duraklamada, varılmak istenen amaca zaten ulaşılmış olma hissiyatının baskın çıktığı söylenebilir.⁶⁰⁸

Kadın hareketi, 1960’ların sonlarında yeniden canlanma dönemine girmiştir. “1960’ların sonunda, doğum kontrolü, kürtaj ve çocuk bakımı gibi üreme ile ilgili meselelerde kökleri olan feminist düşünce...”⁶⁰⁹ sivil hak hareketleri ve öğrenci eylemlerinden etkilenmiştir. Bu eylemlere aktif bir şekilde katılan “kadınlar, kendilerini erkek eylemcilerden daha aşağı bir konuma sokulmuş buldular” ve hem bu duruma tepki olarak hem de mevcut hak arayışı rüzgarlarına ayak uydurarak harekete geçtiler.⁶¹⁰

---

⁶⁰⁶ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 248.

⁶⁰⁷ Giddens, s. 543..

⁶⁰⁸ Giddens, ss. 543-545.

⁶⁰⁹ Lee, “Bilgi Yapıları”, s. 249.

⁶¹⁰ Giddens, ss. 543-545.

Özetle kadın hareketinin; yirminci yüzyıl başlarında politik ve hukuki bir takım haklar kazanılması üzerine duraklama dönemine girdiklerini ama aynı haklara reel toplumsal yaşam içerisinde tam olarak kavuşamadıkları düşüncesiyle 1960'ların sonlarında ikinci aktif mücadele dönemine başladıkları söylenebilir.

Burada dikkat çekici bir diğer nokta da, her iki aktif mücadele döneminin de 1789 ve 1968 gibi önemli toplumsal devrimlerin ardından başlamış olmasıdır. Eşitlik ve hak talebi prensibi üzerinde gerçekleştirilen bu devrimlerde yer alan kadınlar, aynı prensiplerle çelişen bir biçimde geri plana itilmelerine tepki göstermiş, eşitlik ve hak taleplerini kendi cinsel kimlikleri açısından da sağlamaya çalışan müstakil toplumsal hareketlere yönelmişlerdir.

Türkiye'deki kadın hareketi de, büyük ölçüde dünya ölçeğindeki kadın hareketinin bu gelişme ve etkinliğine paralel bir biçimde yükselmiştir.

Türkiye'de Kadın Hareketi

Tıpkı dünyada (ve özellikle Batı toplumlarında) olduğu gibi Türkiye'de de kadın hareketlerini iki aşamalı olarak değerlendirmek gerekir. Bu aşamalardan ilki, kadınların talep ettikleri ve kendilerine erkeklerle eşit yasal koşullar sağlayacak olan hakların büyük ölçüde kazanılması sonucunu doğurmuştur. Ardından yaşanan bir duraklama dönemini müteakip, aynı hak ve eşitliklerin toplumsal yaşam pratiğinde de sağlanabilmesi amacıyla ikinci aşamaya geçilmiştir.

Türkiye'de kadınların bir takım yasal haklara kavuşmalarını sağlayan birinci aşamanın hangi tarihsel döneme yayılmış olduğu tartışma konusudur. Kimileri bunu cumhuriyet dönemiyle sınırlandırır.

“Türkiye'deki kadın hareketi birkaç dönemde gelişme göstermiştir. Birincisi, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte kadınlara kamusal alana katılma imkânının sağlandığı ve 1980'e kadar uzanan dönemdir. İkincisi ise aynı anda birkaç düzeyde gelişen ve 1980 sonrasında oluşan yeni feminist hareketlerin görüldüğü dönemdir”.⁶¹¹

Buna karşılık, Türkiye'deki kadın hareketi geçmişinin -resmi tarihte yer aldığı durumun aksine- tıpkı birçok Batılı ülkede olduğu gibi 19. yüzyıla kadar uzandığı iddiaları da vardır.

---

⁶¹¹ Sanlı, s. 26.

“Osmanlı İmparatorluğunda kadınlar, Tanzimat’la başlayan yenilikçi hareketlerin ve 18. yüzyılın sonunda Batı’da gelişen feminist hareketin etkisiyle, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli toplantılar, konferanslar, yayınlar ve basın yoluyla kendilerini ve taleplerini ifade etmeye, talepleri doğrultusunda örgütlenmeye ve çeşitli hakları elde etmeye başlamışlardı”.⁶¹²

Serpil Çakır’ın araştırması, “Cumhuriyetin ilanından önce birçok kadın kuruluşu ve grubunun yanı sıra, kadın hakları üzerine çeşitli ideolojilerle çalışan yaklaşık 40 kadar kadın dergisinin varlığını ortaya koymaktadır”. Bu arada Selahaddin Asım gibi “Osmanlı toplumunun ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunlarının temelinde kadınların sosyal hayattan dışlanmalarının ve yalnızca cinsel objelere indirgenmelerinin yattığını” savunacak kadar ileri gidenler de olmuştur.⁶¹³

“Sözü geçen kadın kuruluşlarının ya da dergilerin bakış açıları ve talepleri arasında farklılıklar olmasına rağmen, ortak talepleri, boşanma hakkı, çokeşli ve görücü usulü evliliklerin yasaklanması, kadınlar için çalışma hakkı ve iş imkânlarının yaratılması, eğitim sisteminde reform ve kadının eğitim alma hakkı üzerinde yoğunlaşmaktaydı”.⁶¹⁴

Bazı Batıcılaşma yanlılarının “Batı medeniyeti seviyesine ulaşmanın tek yolunun kadınların özgürleşmesi ve İslami geleneğin baskısından kurtulmaları olacağını iddia etmeleri”,⁶¹⁵ bu dönemde yoğunlaşan kadın hareketlerinin, aynı zamanda dini gelenek karşıtı bir mahiyet kazandıklarını da göstermektedir. Hatta görünüşte kadın hakları savunuculuğu üzerinden dine ve dini değerlere karşı mücadele yürütüldüğüne dair iddialar da (üstelik bazı devrimci aydınlar tarafından) gündeme getirilmiştir.

“1980 sonrası yeni feminist hareketin liderlerinden olan Şirin Tekeli’nin, Cumhuriyet’in kadınlar konusunda on yıllarca sürdürdüğü resmi söylemini eleştiren araştırma ve yazıları, devrimsel bir nitelik taşımaktaydı. Tekeli’ye göre Kemalistlerce tanınan kadın hakları, kadınların erkeklerle eşitliğini sağlamaktan çok, Osmanlı İmparatorluğu ile bağları ortadan kaldırmak ve dini hegemonyanın temellerine saldırmak amaçlıydı”.⁶¹⁶

Her ne kadar kadın hareketlerinin Osmanlı döneminde başlayıp yine bu dönemde belli bir etkinlik seviyesine ulaştığını kabul etsek de; önümüzde kadınlarla ilgili önemli yasal düzenlemelerin cumhuriyet döneminde yapılmış olduğu gibi yadsınamaz ve somut bir gerçeklik durmaktadır.kadi

---

⁶¹² İlkaracan, s. 158.

⁶¹³ İlkaracan, s. 160.

⁶¹⁴ İlkaracan, s. 160-161.

⁶¹⁵ İlkaracan, s. 160.

⁶¹⁶ İlkaracan, s. 168.

Cumhuriyet dönemindeki yasal düzenlemeler kapsamında, İsviçre Medeni Kanunu'ndan alınarak 1926 yılında kabul edilen Türk medeni kanununa göre çok evlilik yasaklanmış ve boşanma, çocukların velayeti konularında kadınlara erkeklerle eşit haklar tanınmıştır. Türkiye'de kadınlar, bundan 8 yıl sonraki düzenlemelerle 5 Aralık 1934'te yerel ve genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkına da kavuşmuşlardır.⁶¹⁷

Yukarıda da vurgulandığı gibi, kadınların bu yasal haklara kavuşmuş olmaları dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadın hareketi üzerinde bir rehavete ve duraklamaya yol açmıştır. Hâlbuki bazı hakların kağıt üzerinde ve yasal olarak kazanılmış olması, bunların pratikte de uygulandığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Türkiye'de de bu haklardan daha çok büyük şehirlerde yaşayan, yüksek sosyo-ekonomik sınıftan ve bürokratik çevrelerden gelen kadınlar yararlanabilmiş, özellikle kırsal kesimlerdeki kadınlar olmak üzere nüfusun genel ortalaması bu hakların birçoğundan mahrum kalmıştır. Örneğin “ilköğretim 1924'ten beri zorunlu olduğu halde, 1990 nüfus sayımına göre Türkiye'de yaşayan kadınların % 28'i halen okuma yazma bilmemektedir. Kadınların Meclis'teki temsil oranı, Cumhuriyet'in ilk meclisindeki oranının da altında, % 5'in altında seyretmektedir”.⁶¹⁸

Söz konusu kadın haklarının pratik toplum yaşamında gerçekten uygulanabilir hale gelmesi yönünde yürütülen ikinci aşama kadın hareketi 1970'lerde başlamıştır. Bunda, 1968 sonrası Batı'da aynı amaçla gelişen hareketlerin etkisi açıktır. Ancak Türkiye'de 1970'li yılların karşıt ideolojiler arasında aşırı hararetli ve şiddet içeren ortamı içinde diğer “yeni toplumsal hareketler” gibi kadın hareketi de kendisine bağımsız bir çizgi çizememiş, Batı'daki örneklerinin aksine ideolojik bir aksiyon olarak yola çıkmıştır. Böylelikle Batıda 1968 sonrası gelişen yeni duruş ve anlayışların 1970'lerin Türkiye'sine yansımaları farklı olmuştur. İdeolojik kampaşmalarla geçen yıllar boyunca Batıdaki yeni toplumsal hareketlerden esinlenmeler de, ideolojik hareketlerin bir kolu olmaktan öteye gidememiştir.

“Bu ortamda, kadınlara özgü sorunlar ancak Marksist söylemlerin içinde ele alınmakta ve çoğu kadın, siyasi yaşama Marksist hareketin üyeleri olarak katılmaktaydılar. Bu dönemde kurulan İlerici Kadınlar Derneği, Demokratik

---

⁶¹⁷ İlkaracan, s. 161.

⁶¹⁸ İlkaracan, s. 162.

Kadınlar Birliği, Emekçi Kadınlar Birliği ve Devrimci Kadın Dernekleri'nin hepsi sol örgütlenmelerin kadın kolları olarak faaliyette bulunmuşlardır".⁶¹⁹

Diğer yeni toplumsal hareketler gibi kadın hareketi de 1980'lerde ideolojik akımların gölgesinden ayrılarak gerçek anlamda bağımsız bir hareket haline gelmeye başlamıştır. Hatta Türkiye'nin bu "ikinci dalga feminist hareket"i, "1980 yılındaki askeri darbeden sonra ortaya çıkan ilk sosyal hareket" olmuştur.⁶²⁰ "İlk feminist bilinç yükseltme grupları 1981'de, askeri müdahaleyi izleyen yıl oluşturuldu". "1983'te ilk yasal feminist örgütlenme, feministler tarafından kurulan ve kâr amacı gütmeyen bir şirket olarak kurulan Kadın Çevresi oldu".⁶²¹

1987 yılında bir kadının aile içi şiddet sebebiyle yaptığı boşanma talebinin mahkeme tarafından 'kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin' atasözüne atıf yapılarak reddedilmesi, feminist bir kampanyayı tetiklemiştir. Kadınlar, postaneler önünde uzun kuyruklar oluşturarak protesto telgrafları ve davaya müdahil olma dilekçeleri göndermiş ve taleplerinin geri çevrilmesi üzerine 17 Mayıs 1987'de binlerce kişinin katıldığı büyük bir yürüyüş tertiplemişlerdir. Bu "yürüyüş, 1980 askeri darbesinden sonra gerçekleşen ilk 'yasal' sokak gösterisi" olmuştur.⁶²²

"Kampanya, Ekim 1987'de Kariye Müzesi'nin bahçesinde düzenlenen bir kadın festivali, Kasım 1987'de Ulusal Kitap Fuarı'nda kadınlara karşı şiddete karşı kurulan bir kadın standı, konu üzerindeki ilk kamu araştırmasını oluşturan bir eylem ve 'Bağır! Herkes sesini duysun!' adlı bir kitapçığın yayınlanması ile devam etti".⁶²³

1989 yılında Türkiye'de ilk kez gündeme gelen bir konu olarak 'cinsel taciz ve kadına karşı cinsel şiddet' temalı yaygın ve enerjik bir feminist kampanya daha başlatılmıştır. Ankara'da 'Feminist Haftasonu' adı altında düzenlenen Birinci Feminist Kongre tarafından ilk adımı atılan ve 'Bedenimiz Bizimdir! Cinsel Tacize Hayır!' başlığı alan kampanya çerçevesinde İstanbul'da vapurda bir basın toplantısı düzenlenmiş, bir panel ve platform tertiplenmiş, yoldan geçenlere kampanya sloganı yazılı iğneler dağıtılmış ve tacizcilere batırılmak üzere mor kurdeleli iğneler satılmıştır (mor iğne kampanyası). Kampanya, İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra İzmir'de de etkili olmuştur.⁶²⁴

---

⁶¹⁹ İlkkaracan, s. 168.

⁶²⁰ İlkkaracan, s. 157-158.

⁶²¹ İlkkaracan, s. 169.

⁶²² İlkkaracan, s. 169-170.

⁶²³ İlkkaracan, s. 170.

⁶²⁴ İlkkaracan, s. 170-171.

Türkiye’de kadın hareketi, beş farklı ideolojik altyapılardan gelen kadınları ortak bir paydada buluşturma özelliği taşımaktadır. Bu farklı ideolojik eğilim taşıyan kadın grupları, kadın hareketinin genel ortak hedefleri noktasında birleşmekle birlikte her birisi bu hedefleri kendi meşreplerince yorumlamaktadırlar.

“Radikal, Liberal, İslamcı, Marksist ve Sosyalist olarak beş ana grupta toplanan feminist kadın hareketlerinin kamusal ve özel alandaki kadın sorunlarına ilişkin ürettikleri çözüm önerileri ve politikalar, farklı olaylara koydukları farklı tepkiler ve eylemler bunlar arasındaki farklılıkların bir göstergesidir”.⁶²⁵

Ancak farklı dünya görüşlerinden gelen bu yorum farklılıklarının, kadın hareketi içinde ciddi bölünme ve ayrışmalara yol açtığı da söylenemez. Neticede feminist hareket içinde yer alan kadınlar, farklı dünya görüşlerinden geliyor olsalar dahi kadının sosyal yaşam içinde erkeklerle eşit oranda yer alması ve sosyal yaşamı dönüştürecek etkinliğe sahip olması genel hedefi etrafında birleşmektedirler.

3.3.6. Marjinal Cinsel Kimliklere Dayalı Hareketler

Sivil toplum kültürünün gelişmesiyle birlikte yeni toplumsal hareketler kapsamında Türkiye’de kendini ifade imkânı bulan ve daha fazla özgürlük için mücadeleye girişen kesimlerden birisi de eşcinsellerdir. Toplumun genel yapısı içinde marjinal kalan bu kesimleri temsil eden hareket, kısaca LGBT (lezbiyen, gey, biseksüel, transgender) ya da LBTT (lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel, travesti) hareketi olarak da adlandırılabilir.

“Toplumsal sistem içerisindeki cinsiyetlere yönelik ve bu konudaki değer hükümleri toplumdan topluma, zamandan zamana farklılaşabilmektedir”.⁶²⁶ Bu durumda; toplumun genel değer yargılarına açıkça ters düşen bir eğilimin savunuculuğunu üstlenen eşcinsel hareketleri, “geleneksel toplum yapısının ve buna bağlı anlayışın – özellikle ataerkil- varlığını sürdürdüğü”⁶²⁷ Türkiye’de dahi belli ölçüde etkili olabilmektedir.

---

⁶²⁵ Kara, s. 7.

⁶²⁶ Ersan Ersoy, “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2009, s. 215.

⁶²⁷ “Türk Toplumunda Cinsellik ve Cinsiyet”, <http://okul.selyam.net/docs/index-44969.html> (21 Nisan 2013)

Bu konudaki çalışmalarıyla öne çıkan gruplardan Kaos GL, kendi özgürlüklerinin genel anlamda özgürlük anlayışının bir parçası olduğunu vurgulayarak “eşcinsellerin kurtuluşu heteroseksüelleri de özgürleştirecektir” sloganını kullanmaktadır.⁶²⁸

“Türkiye’de de dünyada olduğu gibi eşcinsel hareket alt kültürel birlikteliklerin üstünde yükselmiştir. Alt kültürün oluştuğu mekanların çoğu Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerdeki park, hamam ve kafe, bar gibi eğlence yerleridir. Aksaray Güneş sineması, Taksim gezi parkı, Ankara’da Efes ve Cep sinemaları bu gibi mekânlara örnektir. 1970’lerin sonuna doğru bu birlikteliklerin içinde tahsil ve ekonomik durum bakımından daha avantajlı olanlar cinsel yönelimleri ve kimlikleri üzerine kendi içlerinde ve birbirleriyle diyalog içine olanağını yakalarlar”.⁶²⁹

Bu yöndeki ilk çalışmalar İzmir’de İbrahim Eren’in öncülüğünde başlatılmıştır. “İbrahim Eren, **İzmir Çevre Sağlığı Derneği**’nde İzmirli eşcinsellerle terapi-sohpet toplantılarına başlar. Ancak 12 Eylül darbesi tüm sivil toplum örgütleri gibi bu grubu da dağıtır”.⁶³⁰

Her ne kadar 1970’li yıllarda bu tür kıpırdanmalar görünmüş olsa da eşcinsel hareketlerinin gerçek anlamda ortaya çıkıp gelişim seyrine geçtiği yıllar, diğer yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi 1980’lere tekabül etmektedir.

Yurtdışına çıkarak antimilitarizm, yeşil hareket, eşcinsel hareket gibi dönemin geleneksel solunun yabancı olduğu yepyeni anlayışlarla tanışan İsmail Eren, Türkiye’ye döndükten sonra çeşitli unsurları bir parti çatısı altında buluşturmaya hedefleyen çalışmalara başlar.

“Bu unsurları bir parti çatısı altında toplamak ister. Radikal Demokrat Yeşil Parti adıyla kurulması düşünülen partinin tüzüğü de yine bu gruplar tarafından oluşturulur. 1986-1987 yıllarına denk gelen bu çalışmalar sonuçlanamaz ve parti kurulma aşamasında kalır”.⁶³¹

1987 yılının yaz aylarında Beyoğlu Emniyet Müdürlüğü’nü protesto eden 37 eşcinsel ve travesti tarafından başlatılan açlık grevi, Türkiye tarihindeki ilk eşcinsel eylemi olmuştur. Rifat Ilgaz ve Türkan Şoray gibi ünlülerin de destek verdikleri eylem, yurt içi ve yurt dışında ses getirmeyi başarır.

⁶²⁸ <http://www.kaosgl.com/anasayfa.php> (26 Nisan 2013).

⁶²⁹ Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

⁶³⁰ Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

⁶³¹ Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

“1993'de Türkiye'de yapılması planlanan ilk uluslararası Gay-Lezbiyen etkinliği valilik tarafından engellenince İstanbullu bir grup eşcinsel aktivist Lambda ismi altında bir araya gelmeye karar verirler”.⁶³² Lambdaistanbul, kurulduğu 1993 yılında ILGA (Uluslararası Lezbiyen ve Gey Derneği) üyesi” olmuştur.⁶³³

1994'te ise çoğunlukla üniversite öğrencilerinden oluşan Kaos GL isimli yeni bir grup doğmuştur. Kaos GL, Türkiye'nin ilk gay-lezbiyen dergisini 1994'ten bu yana istikrarlı bir şekilde çıkarmaktadır. “Bu grup çeşitli organizasyonlarda, mitinglerde, üniversitelerde yazılı ve görsel araçlarla topluma ulaşmaya, eşcinsellerin sesini duyurmaya” çalışmaktadır. Eşcinsellerin 1996'da İstanbul'da yapılan HABİTAT-II İnsan Yerleşimleri Zirvesi'ne kendi stantlarıyla katılmaları, 2003 Haziranında Eşcinsel Onur Haftası (Gay Pride) etkinlikleri kapsamında İstanbul Taksim'de gösteri düzenlemeleri, Lambdaistanbul'un 2002 ve 2003 1 Mayıs'ında pankartlarla alana çıkması, yine Lambdaistanbul'un düzenlediği ve açık radyo frekansında bir yıl boyunca yayında kalan program, “%100 GL” ve ardından “..Cins..” adlarıyla yayımlanan dergiler Türkiye'deki eşcinsellerin diğer faaliyetleri arasında yer almaktadır. Ayrıca lezbiyenler, “Sappho'nun Kızları” ve “Venüs'ün Kızkardeşleri” gibi kendilerine özgü birliktelikler oluşturmuşlardır.⁶³⁴

Son yıllarda ‘Pembe Üçgen’, ‘Gökkuşuğu Eşcinsel Toplum Hareketi’, ‘Anadolu Ayıları’ gibi yeni eşcinsel örgütlenmeler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gruplar, 1998'den beri ‘Türkiye Eşcinsel Buluşması’ adı altında, ‘Baharankara’ ve ‘Güztanbul’ isimleriyle olmak üzere yılda iki kere bir araya gelmektedirler.⁶³⁵

Eşcinsel hareketlerin, kapitalist sistem tarafından bir pazar olarak görülerek desteklendiğini savunan çevreler, bu hareketin Türkiye ayağının da uluslararası finans çevrelerince 1980'lerden sonra desteklendiğini ileri sürmektedir.

“1980 yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'de örgütlü eşcinsel hareketler gözükmeğe başlar. Hemen burada İbrahim Eren'in bazı eşcinsellerle gerçekleştirdiği açlık grevlerinden söz edebiliriz. Bazı protesto yürüyüşlerini ve

⁶³² Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

⁶³³ <http://www.lambdaistanbul.org/s/hakkinda/ozetle-lambdaistanbul-ne-yapti/> (26 Nisan 2013).

⁶³⁴ Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

⁶³⁵ Çağlar Doğan, “<http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

basın açıklamaları da buraya eklenebilir. Ardından irili ufaklı eşcinsel örgütlenmeler ortaya çıkar. Bunların en önemlileri 'kaos-gl' ve 'lamda İstanbul'dur. Özellikle bu iki liberal eşcinsel stk'lar uluslararası finans çevrelerince de desteklenir. Çünkü neoliberal ekonominin eşcinsel pazarını Türkiye'de kurması için bu stk'lar başrol oynar".⁶³⁶

Bir iddiaya göre "Türkiye eşcinsellerinin görünür hale gelmesi ve eşcinseller için yasal zeminlerin oluşturulması süreçlerinde bu stk'lar dünya bankası, Avrupa Birliği vb. kurumlarınca desteklenip yönlendirilir".⁶³⁷ "Lambdaistanbul grubu adına, AİDS Savaşım Derneği (A.S.D.) vasıtası ve Dünya Sağlık Örgütü'nden gelen para ile Bülent Erkmen'in tasarımını yaptığı bir AİDS posteri" hazırlanması,⁶³⁸ Türkiye'deki eşcinsel hareketin dış yardım ve desteklerden yararlanışının bir örneği olabilir.

Sosyalist bakış açısıyla ileri sürülen aynı iddiaya göre, marjinal cinsel tercihe sahip bu kesimin elde ettiği yasal kazanımlar da aslında kendilerini temsil eden eşcinsel hareketlerin devletle danışıklı dövüşünün meyveleri olmaktadır.

"Devletle liberal eşcinsel stk'lar arasında danışıklı dövüş yapılır, bu stk'lar sözde çok ciddi demokratik mücadeleler verirler ve devlet bu mücadelelerinde zorluklar çıkarır, uluslararası anlaşmalar, kapitalist sermayenin kuyruk sallayıcısı; Uluslararası Af Örgütü vb kurumların bu stk'lara destek vermeleri ile eşcinsel hareket başarıya kavuşur. Böylece devlet kaos-gl'nin hukuki varlığını 2005 yılında sözde kabul etmek zorunda kalır".⁶³⁹

Sistem karşıtı siyasi bir mahiyet taşımayan, dolayısıyla kapitalist sistem için bir tehdit oluşturmayan, hatta bu yoruma göre bizzat kapitalist sistem tarafından desteklenerek bu sistemin çarklarından birisi haline getirilen eşcinsel hareketi, dünyada ve Türkiye'de kısa süre içinde gelişme kaydetmiştir. Gerçekten, eşcinsel eğilimlerin daha geniş bir hareket alanına kavuşmasıyla birlikte kısa süre içinde çok farklı ayakları olan geniş bir sektör oluştuğu görülmektedir.

"Böylece gerek Avrupa'da daha sonralarıysa Türkiye'de bir eşcinsel tüketici kitle var edildi. Başını İsrail ve Hollanda'nın çektiği eşcinsel turizm sektörü ortaya çıktı. Dünyanın birçok ülkesinden eşcinseller cinsel gereksinimlerini daha özgür karşılamak için bu ülkelere gelmeye başlayıp milyonlarca dolar harcamaya başladılar. Yunanistan'daki Mikonos ve lesbos adaları tüm dünyada eşcinsel erkek ve kadınların cenneti olarak tanındı. Yunanistan çok yüklü turizm geliri elde etti. Gerçekten Neoliberal planlama oldukça başarılı olmuş yeni bir tüketici kitlesi olan eşcinsel tüketiciler yaratılmıştı. Kapitalizm eşcinsellerin emeği ile ilişkilendirilerek karlarına kar eklemenin şaşkınlığı ve mutluluğu yaşar olmuştu. Özellikle

⁶³⁶ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

⁶³⁷ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

⁶³⁸ <http://www.lambdaistanbul.org/s/hakkinda/ozetle-lambdaistanbul-ne-yapti/> (26 Nisan 2013).

⁶³⁹ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

Amerika'nın başarılı olduğu eşcinsel porno piyasasının kendini var etmesi çok uzun sürmeyecekti. Eşcinsel pornonun tüketicilerine sunulmasıyla milyonlarca dolar CD, DVD piyasası ile kapitalistlerin ceplerine girmeye çoktan başlayacaktı. Zamanla ünisex kavramıyla moda da kadın, erkek ayırımı kalkacak eşcinsellerle beraber kadın ve erkeklerin aynı anda kullanabilecekler giyim sektörü baş gösterecek, eşcinsellerle beraber heteroseksüeller de yeni estetik anlayış geliştirecektir. Böylece eşcinsel moda piyasası da yoktan var edilmiş olmaktadır. Milyonlarca liraya yapılan cinsiyet değiştirme ameliyatları, estetik cerrahinin eşcinselleri yeni pazar olarak görmesiyle de sağlık piyasası da eşcinsellerden kar elde etmenin fırsatını bulacaktır. Eşcinsellere yönelik edebiyat, sanat tüketimini de burada eğlence sektörü ile birlikte koyabiliriz".⁶⁴⁰

Eşcinsel hareketini kapitalizmin bir ürünü ve pazar üretme çabası olarak değerlendiren sosyalist tandanslı bu yorum, daha önce "3.2.1. İdeolojilere ve Eski Toplumsal Hareketlere Rağbetin Azalması" konusunda da belirttiği gibi bu hareketlerin kendi ideolojileri doğrultusunda kullanılabilceği düşüncesini de içermektedir. Hatta bu hareketlerin, sosyalizm ile birlikte Kürtçülük için de kullanılabilceği görüşü savunulmaktadır.

"Ne var ki bu hareketler (Eşcinsel hareket) bir kere ortaya çıktıktan sonra başka dinamikleri de harekete geçirirler: Radikalleşmeyi ve Antikapitalist hedefleri". "Ayrıca bu liberal stk'lar da kendi tarihleri ile Kürt özgürlük hareketinin tarihi arasında paralellik olduğunu söylerler. İfadeleri aynen şudur, 'Anadolu'nun son köleleri eşcinseller ve Kürtlerdir' ".⁶⁴¹ "Kürt eşcinsel hareketindeki işçiler ile Kürt özgürlük hareketi içindeki işçiler yakınlaşır. Kürt eşcinsel hareketi aynı zamanda Kürt özgürlük hareketinin rengini alırken, Kürt özgürlük hareketi de Kürt eşcinsel hareketi sahiplenir bir biçime bürünür".⁶⁴²

"Ve nihayet sadece Kürt özgürlük hareketi içinde eşcinsel Kürt hareketi, eşcinsel Kürt hareketi içinde Kürt özgürlük hareketinin eğilimleri değil; aynı zamanda eşcinsel Kürt hareketler içinde, yine bizzat yeni sosyal hareketlerin eğilimleri ortaya çıkar(Ezidi eşcinsel Kürt hareketi, Alevi eşcinsel Kürt hareketi, Zaza eşcinsel Kürt hareketi). Yani eşcinsel Kürt hareketi içinde, Ezidi eşcinsel Kürtlerin karşında Sünni eşcinsel Kürt hareketi karşıtlığı oluşur.

Görüldüğü gibi yeni sosyal hareketlerin birbirleriyle ve işçi hareketiyle; Kürt özgürlük hareketi ile bir ağ gibi birbiriyle keşşen ilişkileri söz konusudur".⁶⁴³

Dolayısıyla, diğer yeni toplumsal hareketlerin ideolojilerden koparak ortaya çıkma, onlardan bağımsız olma, onların boşalttığı alanda ilerleme, buna karşın onlarla

⁶⁴⁰ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

⁶⁴¹ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

⁶⁴² Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

⁶⁴³ Batman, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

ilişkilerini kadro, söylem ve geleceğe yönelik hesaplar bakımından bir şekilde devam ettirme özelliklerinin marjinal cinsel kimliklere dayalı hareketler için de geçerli olduğu söylenebilir.

SONUÇ

On dokuz ve yirminci yüzyıllar, dünyada ideolojilerin yüzyılları olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Batı medeniyetine egemen olan kapitalist sisteme karşı yine aynı medeniyet içinde beynelmilel sosyalist ve anarşist muhalefet hareketleri baş göstermiş, bu ideolojiler işçi hareketleri başta olmak üzere toplumsal hareketlere yön vermişlerdir.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen 1917 Ekim Devrimi Rusya’da sosyalist bir rejim kurulmasını sağlamış ve böylelikle çift kutuplu dünya yapısının temelleri atılmıştır. Aynı yüzyılın ikinci çeyreğine girilirken İtalya, Almanya ve İspanya gibi bazı büyük Avrupa ülkelerinde yönetimi ele geçiren ırkçı (Faşist ve Nazi) akımlar Batı dünyasında üçüncü etkin ideoloji olarak sivrilmiş, ancak ikinci dünya savaşında uğradıkları yıkımla etkinliklerini kaybetmişlerdir.

İrkçı rejimlerin aradan çekilmesiyle birlikte, daha önce temellerinin atıldığından bahsedilen çift kutuplu dünya tablosu da fiilen ve hızla hayata geçirilmiştir. 1940’ların sonlarında başlayarak 1950’li ve 1960’lı yıllarda devam eden süreç içinde ABD’nin öncülüğündeki kapitalist Batı Bloku ile SSCB’nin öncülüğündeki sosyalist Doğu Bloku arasında soğuk savaş yaşanmış; bu iki süper güç özenle kendi sınırları dışında tuttıkları -Kore ve Vietnam gibi- zeminlerde zaman zaman dolaylı olarak karşı karşıya gelmişlerdir.

Yine bu yıllar boyunca kapitalist Batılı ülkelerdeki muhalefet hareketleri, büyük ölçüde diğer ideolojik kutbu temsil eden sosyalizme bağımlı kalmışlardır. Buna karşılık sosyalist ülkelerde muhalif toplumsal hareketlere hayat hakkı tanınmadığı için, gözle görülür bir kapitalizm yanlısı muhalif toplumsal hareketten bahsedebilmek zordur.

Bu arada; dünya sosyalistlerini buluşturan II. Enternasyonal (Komintern) üzerinde tam denetim sağlayan SSCB yönetimi, dünya sosyalist hareketlerini kendi güdümü altında tutma konusunda özen göstermiştir. SSCB’de ve diğer sosyalist yönetimlerde yürürlüğe konan uygulamalar, bir dönem sosyalist olan ünlü edebiyatçı George Orwell gibi pek çok dünya sosyalistinde hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Gençliğinde İspanya iç savaşına sosyalistlerin safında katılarak ağır yaralanan Orwell, SSCB’nin Sosyalizm adına meydana getirdiği hayal kırıklığını 1946 ve 1949’da kaleme aldığı iki şaheser distopya yapıtı olan “Hayvan Çiftliği” ve “1984” ile gözler önüne sermiştir.

On dokuzuncu yüzyılda yazılan sosyalist ütopyalar, yirminci yüzyıldaki SSCB pratikleri sonrasında yerlerini sosyalist distopyalara terk ederlerken söz konusu hayal kırıklığı kendisini yavaş yavaş toplumsal hareketler alanında da göstermeye başlamıştır. Özellikle Macaristan ve Çekoslovakya'nın SSCB öncülüğündeki diğer Varşova Paktı üyesi ülkelerce işgali, bu hayal kırıklığını körükleyen önemli bir etken haline gelmiştir.

Böylelikle 1960'lı yıllar, SSCB güdümünden ve bunun da ötesinde ideolojik amaçlardan bağımsız yeni toplumsal hareketlerin filizlenmesine sahne olmuştur. ABD'de Vietnam Savaşı karşıtı hareketler artarken Kızılderili ve zenci hareketleri baş göstermiş ve özellikle birçok ülkede sarsıcı etki yapan öğrenci hareketi toplumsal hareket mantalitesinde bir devrim meydana getirmiştir.

Fransa merkezli 1968 öğrenci hareketi kısa süre içerisinde öğrenci kesiminin sınırlarını aşarak her kesimden insanın katılımıyla zenginleşmiştir. Herhangi bir ideolojiye bağlılığı olan ya da olmayan birçok kesimden insan 1968 olayları içinde kendini ifade imkanı bulmuş ve böylelikle toplumsal hareketler sistemin bütününe hedefleyen ideolojik hareketlerin sınırlarının dışına taşarak lokal arzu ve kaygıların hizmetine açılmıştır. Söz konusu lokal arzu ve kaygılar, toplumda marjinal kalmış kimliklere ait olanlar da dahil her kesimden insanın sesi haline gelmiştir.

1960'ların sonlarından günümüze uzanan bu süreç içinde ekoloji hareketi, anti-atom enerjisi hareket, küreselleşme karşıtı hareket, barış hareketi, kadın hareketi ve eşcinsel (gay ve lezbiyen) hareketi en çok öne çıkan hareketler arasında yer almıştır.

Bütün bu hareketlerde yer yer sosyalizmden esinlenmiş söylemler görülse ve bu hareketleri yürüten kadrolar kısmen sosyalist kökenden geliyor olsalar da yeni toplumsal hareketleri herhangi bir ideolojik akımın aksiyonları olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Zira sosyalizm, teorik yapısı itibarıyla işçi hareketini merkeze oturtan bir ideolojidir. Yeni toplumsal hareketlerde ise böyle bir durum söz konusu değildir. İkinci bir ayırım noktası, gerek sosyalizmin gerekse diğer ideolojilerin bütüncül bir sistem önerilerinin olmasına karşın yeni toplumsal hareketlerin lokal problemlere odaklanmış olmalarıdır. Farklı yeni toplumsal hareketlerin çoğu kez birbirleriyle dayanışma içinde olmaları ise bunların siyasi, ikisadi, hukuki yapıyı da kapsayan bütüncül bir sistem önerilerinin olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine yeni toplumsal hareketleri birleştiren nokta; ideolojilerin katı,

dayatmacı ve tektipleştirici doğasına karşı bireysel farklılıkları ve özgürlükleri ön plana çıkarmış olmalarıdır. İşte bu noktada, ideolojik hareketleri ve yeni toplumsal hareketleri birbirinden ayıran üçüncü temel ayrım çizgisi de belirginleşmiş olmaktadır. İdeolojik hareketlerin büyük toplumsal hedefler uğruna bireyi eriten ve feda eden anlayışına karşın yeni toplumsal hareketlerde birey vurgusu öne çıkmakta, bireysel özgürlükler merkeze alınmaktadır.

Dünyada 1960’larda patlak veren sosyalist ideolojiye güvenin sarsılması olgusu 1989-1991 arasında önce sosyalist Doğu Blokunun, ardından da bu bloğun merkezi olan SSCB’nin çökmesi ile daha ileri bir boyut kazanmıştır. Bu durum, sistem karşıtı ideolojik toplumsal hareketlerden boşalan alan üzerinde ilerleyen yeni toplumsal hareketlerin hareket alanını daha da genişletmiş olmaktadır.

Çift kutuplu dünya konseptinin bir anda çökmüş olması, sistemlerini soğuk savaş dengeleri ve karşıtlıklar üzerinde sürdürme yanlısı olan bazı Batılı çevrelerde yeni bir düşman arama ve onun üzerinden tehdit algısı oluşturma ihtiyacı doğurmuştur. Böylelikle zıtlıkların öne çıktığı ve çatışmalar üzerine kurulu dünya tablosunun devamı adına Batıda İslamofobi denilen yeni bir korku dalgası yükselmeye başlamıştır. Samuel Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” teziyle teorik ifadesini bulan bu kutuplaştırmacı yaklaşım, ABD’nin 11 Eylül 2001 saldırılarına maruz kalması ve ardından bu gerekçeyle Afganistan ile Irak’ı peş peşe işgal etmesiyle uygulama alanı bulmuştur.

Bu arada Huntington’ın tezinin aksine çatışmacı olmayan tezler de ileri sürülmüştür. Bu bakımdan, liberal demokrat Batı medeniyet modelinin artık diğer tüm sistem önerini ekarte ederek dünyada tek, rakipsiz ve alternatifsiz kaldığını, dolayısıyla sistem karşıtı çatışmalara mahal bulunmadığını ve bu bakımdan tarihin sonuna gelmiş olduğunu savunan Francis Fukuyama’nın “Tarihin Sonu” tezi de dikkate değerdir. “Tarihin Sonu” tezi, çatışmacı olmaması bakımından ayrıldığı “Medeniyetler Çatışması” teziyle Batı merkezli olması bakımından birleşmekte ve bu Batı merkezliliği daha ileri boyutlara taşımasıyla onu geçmektedir.

Biyolojik varlıkların, canlılıklarının son döneminde ölüme karşı direnişe geçmesi anlamına gelen ve halk dilinde ölüm iyileşmesi olarak adlandırılan agoni teriminin sosyal bilimlere de bu anlamıyla uyarlanması mümkündür. Zira her biyolojik varlıkta

olduğu gibi siyasal yapılarda da bir ortaya çıkma (doğma), yaşam süresi ve sona erme (ölme) söz konusudur. Herhangi bir rejim, devlet, siyasal yapı ya da sistem de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında bu tehlikeyi bertaraf edebilmek için elde kalan tüm enerjisini seferber edip son bir atak hamlesine girişebilmektedir.

Doğu Bloğunun yıkılması sonrasında baş gösteren çift kutuplu dünya konseptini diri tutma çabaları da bu tarz bir sistem anlayışının “agonisi” olarak yorumlanabilir. Ya da en azından böyle olma ihtimali vardır. Zira söz konusu çatışmacı sistem anlayışını devam ettirme çabaları gerek Batı, gerekse İslam dünyasında yoğun tepkilerle karşılaşmıştır. Bu anlayışın destekçilerinin mi, yoksa ona tepki gösterenlerin mi baskın çıkacağı ise önümüzdeki süreçte açıklığa kavuşacaktır.

Buraya kadar çizilen tablo, daha çok Batı dünyasındaki durumu ve bu dünyanın küresel algı ve hesaplarını betimlemektedir. Dünyanın öteki yüzünde, Batıdaki gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmekle birlikte kendi iç dinamiklerinin getirdiği özgün şartları yaşayan başka gerçekliklere ait başka tablolar da bulunmaktadır. Yaklaşık olarak son iki yüzyıldır Batıcılışma süreci yaşayan ülkemizi de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

On dokuzuncu yüzyılda, çöküşe sürüklenmekte olan Osmanlı Devletini bu gidişattan kurtarma, kurtuluş için çözüm reçeteleri bulma çabaları ortaya çıkmıştır. Bu çabalar bağlamında kurtuluş formülünü farklı ideolojilerde gören muhtelif hareketler meydana gelmiştir. Yusuf Akçura'nın meşhur makalesi “Üç Tarz-ı Siyaset”te de işlendiği üzere o dönem devletin kurtuluşu için çare olarak düşünülüp öne çıkan üç görüş; Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Bunların dışında kalan ve Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya çıkan bir diğer ideoloji de sosyalizmdir.

Sosyalizm, ulusçuluk ya da ırkçılık gibi ideolojiler Batılı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de ve diğer İslam ülkelerinde de varlık göstermişlerdir. Ancak Batılı ülkelere farklı olarak İslamcılık Müslüman ülkelerin önemli bir ideolojik gerçekliği olmuş, iktidar-muhalefet ilişkilerinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde sosyalist ve İslamcı ideolojik hareketler sisteme muhalif nitelikleriyle, buna karşılık ulusçu hareket sistem yanlısı muhafazakar niteliğiyle öne çıkmıştır. Ulusçu hareket, mevcut sistemin ulus devlet esaslı yapılanmasıyla paralel niteliği sebebiyle ve yine sistemin Batıcı, laik ve kapitalist

yapısıyla uyum içinde kalarak onun savunuculuğunu üstlenmiştir. Diğer yandan beynelmilel sosyalist ve İslamcı hareketler sistemin bu nitelikleriyle sorun yaşamış ve ona karşı muhalefet geliştirmişlerdir. Sosyalist hareket sistemin ulusçu yapısıyla yer yer ters düşüp aslen kapitalist yapısı ve Batı blokçu tavrıyla karşı karşıya gelirken; İslamcı hareket sistemin laik, kültürel olarak Batıcı ve siyasal olarak Batı blokçu duruşuyla sıkıntı yaşamıştır.

Çekoslovakya'nın 1968 yılında diğer sosyalist ülkelerce işgali bazı Türkiye sosyalistlerince de tepkiyle karşılanmış, buna karşın 1968 olaylarının dünya toplumsal hareketleri üzerinde bıraktığı etki (özellikle de sosyalist hareketler üzerinde bıraktığı etki) Türkiye'ye tam olarak yansımamıştır. O dönemde artan öğrenci hareketleri ve yavaş yavaş gün yüzüne çıkan kadın hareketi, direk olarak sosyalist ideolojinin bir aksiyonu olmaktan öteye gidememiştir.

1968'den sonra Batılı ülkelerde başlayarak tüm dünyaya yayılan değişikliklerin Türkiye'deki karşılığı 1980 sonrası dönemde görünmeye başlamıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra genelde tüm ideolojik hareketler -muhafazakar ulusçu/ülkücü hareket de dahil olmak üzere- bastırılırken ideolojik güdümlenme dışı,bağımsız, gerçek yeni toplumsal hareketler için de bir hareket alanı açılmıştır. Böylelikle kadın hareketi ve marjinal cinsel kimliklere dayalı hareketlerle başlayan sürece daha sonra çevreci hareket ve anti-atom enerjisi hareket dahil olmuş, küreselleşme karşıtı hareket ile barış hareketi ise Türkiye'de yükselen son yeni toplumsal hareketler olarak yerlerini almışlardır.

Aslında var olabilmek ve faaliyet gösterebilmek için sivil toplum kültürüne olmazsa olmaz bir biçimde ihtiyaç duyan yeni toplumsal hareketlerin, sivil toplumu bastıran böylesi bir askeri darbe döneminin hemen ardından ve hatta baskıcı uygulamalar henüz tamamen sona ermeden yükselişe geçebilmiş olması, bu hareketlerin ideolojik hareketlerle olan zıtlığının bir ispatıdır. İdeolojik hareketlerin toplumsal muhalefet alanından çekilmesi yeni toplumsal hareketlerin gelişimi açısından elverişli bir ortam sağlar. Sivil toplumun bastırılması ise bunun için bir dezavantajdır. Yeni toplumsal hareketlerin, bu iki zıt etkenin birlikte yaşandığı 1980'li yılların başlarında gelişim seyrine girebilmesi, söz konusu avantajın dezavantaja baskın çıktığını, dolayısıyla da

ideolojilerdeki düşüşün yeni toplumsal hareketlerin çıkışı bakımından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de sistem karşısında sosyalist hareketlere umut bağlayan kesimler, içeride 1980 askeri darbesiyle yaşanan dağılmadan sonra dışarıda 1991’de Doğu Blokunun çökmesiyle umutlarını daha da yitirmişlerdir. Sosyalist kesim, ideolojik duruşunu aynen devam ettirenlerin yanında büyük ölçüde ılımlılaştıran, hatta asimile olan kitlelere dönüşmüştür.

Sosyalist kesimin SSCB tecrübesinden teorik ve pratik olmak üzere iki ayrı alanda hayal kırıklığı yaşadığı söylenebilir. SSCB ve onun liderliğindeki Doğu Bloku, var olduğu sürece eleştirilere hedef olan uygulamalarıyla kitlelerin sosyalist ideolojiye olan teorik güvenini sarsmış, yıkılışıyla da halen bu ideolojiye teorik bakımdan güvenen kitlelerin pratikteki iktidar umutlarını zedelemiştir.

Darbe dönemini atlattıktan sonra toparlanıp tekrar çıkışa geçen siyasal İslamcı kesim ise 28 Şubat postmodern darbesi olarak adlandırılan asker ve sivil baskılarla karşılaşmış, bunun sonucunda daha önce sosyalist kesimin yaşadığına benzer bir dağılma, umutlarını yitirme, ılımlılaştırma ve asimilasyon süreci bu kesimde de yaşanmıştır.

Dolayısıyla Türkiye’de gelinen noktada sistem karşıtı ideolojik hareketler kriz içine girmiş ve marjinalleşmiş durumdadır. Sistem karşıtı sağ ve sol olarak adlandırılan ideolojik hareketlerin eski mensupları büyük ölçüde sistemin sağına ve soluna eklenmiş ve sistemi kendi ideolojileri doğrultusunda bütünüyle değiştirmek yerine onu rötuşlamayı, düzeltmeyi ve daha da güçlendirmeyi hedef edinir hale gelmişlerdir.

Bu durumda toplumsal muhalefet, eriyip etkisizleşen ve artık gelecek vaat etmemeye başlayan sistem karşıtı ideolojik hareketlerden kopmaya başlamış; lokal problemlerin ayrı ayrı düzeltilmesini hedefleyen, farklı kesimlerden insanların kendi sorunlarını ayrı ayrı ve özgürce dile getirdikleri, bunlar için mücadele verdikleri yeni toplumsal hareketlere doğru kaymıştır.

Böylelikle mevcut sistemden duyulan memnuniyetsizlik ve muhalif ideolojilere duyulan güvenden kaynaklanan klasik toplumsal hareketlerin aksine, yeni toplumsal hareketler varlıklarını bu muhalif ideolojilere duyulan güvenin ya da en azından onların gerçekleştirilebileceğine olan inancın kitleler nazarında çökmesine, zayıflamasına

borçlu olmaktadır. Mevcut sistemden halen rahatsızlık duyuluyor ve lokal problemlerin temel kaynağının sistem olduğu düşünülüyor olsa da, onun yıkılarak yerine alternatif ve daha iyi bir sistemin kurulabileceği umudunun zayıflaması, insanları spesifik ve bireysel problemlerin çarelerini aramakla yetinmeye sevk etmektedir.

Bugün sistem karşıtı ideolojilerin ve bunlara bağlı toplumsal hareketlerin dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de kriz içinde olduğu bir gerçektir. Ancak bu krizin, ideolojilerin nihai olarak bitişi anlamına geldiğini söyleyebilmek zordur. Sistem karşıtı ideolojilerin düştüğü durum, küreselleşen Batılı kapitalist sistemin insanlık için nihai ve ideal bir sistem olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu bakımdan Fukuyama’nın yorumu, dünyanın geleceğini öngörmek bakımından ya aceleye getirilmiş ya da kasten yönlendirme amacıyla yapılmış bir yorum olarak okunabilir.

Dünya genelindeki ekolojik tahribat, ekonomik sömürü, siyasi adaletsizlik, savaşlar ve işgaller insanlık açısından mevcut sisteme yönelik ciddi rahatsızlık sebebidir. Çeşitli din, ırk ve ideolojik kökenlerden gelen insanların katılımıyla çok sayıda ülkede organize olarak mevcut küresel sisteme karşı başlatılan “Küreselleşme Karşıtı” ve “Savaş Karşıtı” hareketler bu rahatsızlığın göstergeleridir. Şimdilik söz konusu hareketlerin eleştirel yönleri ağır basıyor ve alternatif bir sistem vurguları bulunmuyor olsa da bu durum, ileride sistem karşıtı alternatif ideolojik hareketlerin kesinlikle tekrar canlanmayacağı anlamına gelmemektedir. Sistemden kaynaklandığı düşünülen rahatsızlıklar devam ettiği müddetçe bu alternatif ideolojik hareketleri tekrar güçlendirebilecek potansiyel de var olmaya devam edecektir.

Örneğin Arap Baharı’nın İslamcılık ve onun geleceği üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri henüz kestirilememektedir. Dolayısıyla bu ideoloji, mevcut Batı kaynaklı küresel kapitalist sisteme karşı alternatif bir sistem önerme özelliğini sürdürmektedir. Bu durumun ileride Huntington’un öngördüğü gibi bir medeniyetler savaşına varıp varmayacağıyla ilgili bir ön kestirimde bulunabilmek de güçtür. Bugün itibarıyla net olarak bilinen, ideolojilerin bir kriz içinde olduğu ve yeni toplumsal hareketlerin de ideolojik hareketlerin çekilmesiyle açılan alan üzerinde yükseldiğidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKAY, Ali, **Postmodernizm**, İstanbul: L&M Yayınları, 2005.
- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- AKDOĞAN, Yalçın, **Siyasal İslam**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2000.
- AKPINAR, Aylin, “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, **Yeni Toplumsal Hareketler** Edit: Bilhan Kartal, Belkıs Kümbetoğlu, , Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- ALAGÖZ, Mustafa, **İdeolojik Aklın Serüveni**, İstanbul: Babil Yayınları, 2005.
- ALBAYRAK, Sadık, **MSP Davası ve 12 Eylül**, İstanbul: Araştırma Yayınları, 1990.
- ALTAN, Mehmet, **Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar**, 4. Baskı, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2005.
- ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev.: Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- AMIN, Samir, Giovanni ARRİGHİ, Andre Gunder FRANK, ve Immanuel WALLERSTEIN, , **Büyük Kargaşa-Toplumsal Hareketlerin Krizi**, Çev.: Erden Akbulut, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1993.
- ANA BRİTANNİCA, Cilt 22, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1990.
- ARİSTOTELES, **Politika**, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Baskı, 1993.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 14. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.

- ARRİGHİ, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, Çev.: C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, 2. Basım, İstanbul: 2004.
- ARSLANTÜRK, Zeki ve M. Tayfun Amman, **Sosyoloji**, 6. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- ATAÖV, Türkkaya, **11 Eylül: Terörle Savaşımı Bahane mi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2003.
- AYDIN, Mustafa, **Bilgi Sosyolojisi**, İstanbul: açılımkıtap, 1994.
- BİNARK, Mutlu, “Eleştirel Pedagojinin Olanakları ve Derslikler (in Havalandırılması): Yeni Bir Kendinelik Bilincinin ve Sorumluluk Etiğinin Yeşermesi”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- BORA, Tanıl, “Milliyetçilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- BOUTHOU, Gaston, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Ali Türkay Yazıcı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1968.
- BREUILLY, John, “1848 Devrimleri”, Derleyen: David Parker, **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek**, Çev.: Kemal İnal, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- BULAÇ, Ali, “İslam ve Fundamentalizm”, II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı, İstanbul: İst. Büyükşehir Bel. Kül. İşl. Dai. Baş. Yayınları no: 54, 1997, s. 325
Aktaran: Akdoğan.
- BURKE, Peter, **Tarih ve Toplumsal Kuram**, Çev.: Mete Tunçay, 2. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- CAN, Kemal ve Cengiz Erdiñç, “Sistem Dışı Sol Muhalefet”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- CİORAN, Emile Michel, **Tarih ve Ütopya**, Çev.: Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları, 1999.

- COHEN, Jean, “Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler”,
Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul:
Kaknüs Yayınları, 2009.
- COŞKUN, İsmail, **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- COŞKUN, Mustafa Kemal, “Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye’de
Demokratik Açılımlar”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr.
Hayriye Erbaş, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004)
- ÇAKIR, Ruşen, “İslamcılar ve Sistem”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**,
Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- ÇARKOĞLU, Ali ve Binnaz Toprak, **Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset**,
İstanbul: TESEV Yayınları, 2006.
- ÇAYIR, Kenan, “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”,
Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul:
Kaknüs Yayınları, 2009.
- ÇİĞDEM, Ahmet, “İslamcılık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15,
İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- ÇORAKCI, Eda, “Modern ve Postmodern Kimlikler Bağlamında Yeni Toplumsal
Hareketler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr.
Tuncay Önder, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- DAĞTAŞ, Erdal, “Giriş”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve
Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- DAĞTAŞ, Erdal, “Medya ve Demokrasi Ekseninde Tabandan Yükselen Çılgılık: Sivil
İtaatsizlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal
Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- DANİELS, Robert V., “Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da Anti-Komünist
Devrimler”, Derleyen: David Parker, **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek**,
Çev.: Kemal İnal, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

- DAVUTOĞLU, Ahmet, “Kriz İçindeki Batı”, **Tarihin Sonu mu?**, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- EFEGİL, Ertan, “Türkiye’deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı”, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, Yay. Haz.: Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- EFEGİL, Ertan, “Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler”, **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, Yay. Haz.: Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- EĞRİBEL, Ertan, ABD Merkezli Küresel İmparatorluk Örgütlenmesi ve Devlete Karşı Demokratik Toplum Dayatması: Yönetici Devlet-Yönetilen Toplum İkiliğinden Küre-Yerel Doğrudan Yerinden Yönetim Modeline”, **Değişim Sosyolojisi-Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme**, Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2011.
- ENGELHARDT, Edouard-Philippe, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev.: Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- ERDOĞAN, Recep Tayyip, “Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu - 10-11 Ocak 2004”, AK PARTİ Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı Yayını.
- EROL, Devrim Deniz, “Bir Sivil İtaatsizlik Örneği: ‘Bergama Olayları’ ve Türkiye Basınındaki Sunumu”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- EVRE, Bülent, **Postmodern Paradoks ve Siyaset**, Ankara: Adımlar Yayınevi, 2009.
- FINDLEY, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi**, Çev.: Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- FUKUYAMA, Francis, “Tarihin Sonu mu?”, **Tarihin Sonu mu?**, 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.

- FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev.: Zülfü Dicleli, 2. Basım, İstanbul: Gün Yayıncılık, 1999.
- GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji**, Böl. Çev.: Işıl Bayar, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000.
- GOTTDIENER, Mark, **Postmodern Göstergeler**, Çev.: Erdal Cengiz, Hakan Gür ve Arhan Nur, Ankara: İmge Kitapevi, 2005.
- HALL, Stuart, Bob LUMLEY ve Gregor MCLENNAN, **Siyaset ve İdeoloji “Gramsci”**, Çev. Sadun Emrealp, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- HOBBSAWM, Eric, **Devrim Çağı**, Çev.: Bahadır Sina Şener, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000.
- HOBBSAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl - 1914-1991 - Aşırılıklar Çağı**, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.
- HOFFER, Eric, **Kesin İnançlar**, Çev.: Erkil Günur, 6. Baskı, İstanbul: İm Yayınları, 1998.
- HOPKİNS, Terence K. ve Immanuel Wallerstein, “Dünya Sistemi: Bir Kriz Var mı?”, **Geçiş Çağı**, Der: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.
- HUNTINGTON, Samuel, “Medeniyetler Çatışması mı?”, **Medeniyetler Çatışması**, Derl.: Murat Yılmaz, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- İLKKARACAN, Pınar, “Kadın Hareketleri”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, on beşinci baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- İNAYET, Hamid, **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, Çev.: Yusuf Ziya, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988.
- KESKİN, Melda, “Akkuyu Çernobil Olmadı”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003.

- KÖKTÜRK, Gökhan, “İletişimsel Kamunun Gösterişçi Tüketimi: Yeni Toplumsal Hareketler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Mert Gökırmak, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- LEE, Richard, “Bilgi Yapıları”, **Geçiş Çağı**, Der: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İatanbul: Avesta Yayınları, 1999.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev.: Prof. Metin Kıratlı, 3. Basım, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- LIA, Brynjar, **Müslüman Kardeşlerin Doğuşu**, Çev.: İhsan Toker, İstanbul: Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.
- MALKOÇ, Enver Sinan, “Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Recep Yıldız, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).
- MANİSALI, Erol, **Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Sermaye**, Üçüncü Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2002.
- MANNHEIM, Karl, **İdeoloji ve Ütopya**, Çev.: Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları, 2002.
- MARDİN, Şerif, İdeoloji, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- MELUCCİ, Alberto, “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- MEYDAN LAROUSSE, Cilt 8, İstanbul: Meydan Yayıncılık, 1972.
- NİŞANCI, Şükrü, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık, 2003.

- OFFE, Claus, “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, Derleyen: Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler - Teorik Açılımlar**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, dokuzuncu baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ORWELL, George, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, Çev.: Nuran Akgören, 3. Basım, İstanbul: Can Yayınları, 2001.
- ORWELL, George, **Katalonya’ya Selam**, Türkçesi: Jülide Ergüder, 3. Basım, İstanbul: bgst Yayınları, 2012.
- ÖZAY, Senih, “Bergama, Toplumsal Hareketler Konuşuyor”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003.
- ÖZCAN, Ufuk, “1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Merkezi Yönetimin Dönüşümü ve Yerel Yönetimlerin Güçlenmesi”, **Değişim Sosyolojisi-Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme**, Editörler: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi, 2011.
- ÖZKUL, Osman, **Kültür ve Küreselleşme -Kültür Sosyolojisine Giriş-**, İstanbul: Açılım Kitap, 2008.
- ÖZKUL, Osman, **Gelenek ve Modernite Arasında Ulema**, İstanbul: Bir Harf Yayınları, 2004.
- ÖZSOY, Aydan, “1993 Yılı Radyomu İstiyorum Eylemleri: ‘Konuşan Türkiye Radyosu’ Yayında”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basım**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- ÖZTÜRK, Ali, **İmajoloji**, İstanbul: Edim Yayınları, 2008.
- ÖZTÜRK, Ali, **Kriz Sosyolojisi Batı Merkeziliğinin Yapısal Sorunları ve Kriz**, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011.
- REİFER, Thomas ve Jamie Sudler, “Devletlerarası Sistem”, **Geçiş Çağı**, Der: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.

- SABUNCU, Yavuz ve Murat Şeker, “Seçimler” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 14, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 1142.
- SANLI, Leyla, “Türkiye’de Toplumsal Hareketler”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003.
- SAYILGAN, Aclan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, 5. Baskı, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- SEZER, Baykan, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.
- SOMAY, Bülent, “Sunuş: Zamyatin’in ‘Biz’i biz miyiz?”, Yepyeni Zamyatin, **Biz**, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- ŞAN, Mustafa Kemal, “Sosyal Bilimlerde Yıldızı Yükselen Yeni Bir Kavram: Sosyal Sermaye ve Türkiye”, **Sosyoloji Yazıları I-Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması**, Editör: Mustafa Kemal Şan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2007.
- ŞAN, Mustafa Kemal ve İsmail Hira, “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi Eleştirisi”, **Sosyoloji Yazıları I-Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması**, Editör: Mustafa Kemal Şan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2007.
- TAŞKESEN, Abdullah, **Ortadoğu’daki ABD**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2008.
- TAYYAR, Şamil, **Kürt Ergenekonu**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- TILLY, Charles, **Toplumsal Hareketler**, Çev.: Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları, 2008.
- TOFFLER, Alvin, **Üçüncü Dalga**, Çev.: Ali Seden, 3. Basım, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1996.
- TOURAINÉ, Alain, **Başka Türü Düşünmek**, Çev.: Mehmet Moralı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- TOURAINÉ, Alain, **Birlikte Yaşayabilecek miyiz?**, Çev.: Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

- TOURAINÉ, Alain, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev.: Hülya Turan, 7. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997.
- URGAN, Mina, **Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More**, İstanbul: Adam Yayınları, 1984.
- UYAR, Tanay Sıdkı, “Toplumsal Hareketler ve Çevre”, **Toplumsal Hareketler Konuşuyor**, Yay. Haz.: Leyla Sanlı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2003.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1979.
- ÜNSAY, Yiğit, “Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Perspektifinden Bir Anti-Medya İncelemesi: Fanzinler”, **Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Toplumsal Hareketler ve Basın**, Derl.: Erdal Dağtaş, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- WALLERSTEIN, Immanuel, **Avrupa Evrenselciliği-Gücün Retoriği**, Çev.: Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: bgst Yayınları, 2010.
- WALLERSTEIN, Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.
- WALLERSTEIN, Immanuel, “Küresel Olasılıklar: 1990-2025”, **Geçiş Çağı**, Der: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.
- WALLERSTEIN, Immanuel, “Küresel Resim: 1945-90”, **Geçiş Çağı**, Der: Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, Çev.: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya, İstanbul: Avesta Yayınları, 1999.
- WAMY, **Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi**, Çev.: Kemal Hoca, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- WOODCOCK, George, **Anarşizm**, 3. Baskı, Çev.: Alev Türker, İstanbul: Kaos Yayınları, 1998.

YILDIRIM, Yavuz, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu ve Hareketlerin Avrupa’sını Kurmak”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Aykut Çelebi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

YILMAZ, Murat, “Medeniyetler Çatışmasına Giriş”, **Medeniyetler Çatışması**, Der: Murat Yılmaz, 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2000.

Sürelî Yayınlar

AKTAŞ, Ümit, “Ütopya’nın Çöküşü”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000.

ANDERSON, Perry, “Avrupa Solu Bir Eylem Partisi Olsun, Düzen Partisi Değil”, Çev.: Havva Karakaş, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000.

ARGIN, Şükrü, “Güncel Bir Soru: Sol Artık Sağ mıdır?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000.

ATAMAN, Muhittin ve Özkan Gökcan, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012.

COŞKUN, Mustafa Kemal, “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2006.

ÇUBUKÇU, Ayça, “Ne Onların Savaşı, Ne Onların Barışı: Emperyalist Savaş ve Emperyalist Barış Karşısında Muhalefet”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.

DOĞAN, İsmail, “Batılılaşma ve Eğitim”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 2, 1993.

ERSOY, Ersan, “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2009.

HORUŞ, Mehmet, “20. Yılında Bergama Davası”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı 436, Haziran 2009.

JEFROUDİ, Maral, “Bir Gündem Sorunumuz Var”, Söyleşiyi Yapan: Biray Kolluoğlu Kırılı, Zafer Yenal, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.

- KARA, Nurten, “Feminizm(ler)in Toplumsal Hareket Olarak Medyada Yansıma(ma)sı”, *Küresel İletişim Dergisi*, Sayı 1, Bahar 2006, s. 1.
- KARAKAŞ, Şenol, “Yeni Bir Hareket, Yeni Bir Sol: Türkiye’de”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.
- KURTULUŞ GAZETESİ (Haftalık Siyasi Gazete), “Bir Çevre Sömürücüsü: Tema Vakfı”, Sayı: 100, 26 Eylül 1998, s. 7.
- LAÇİNER, Ömer, “Yeni Mecrasında Kürt Sorunu”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.
- MALKOÇ, Enver Sinan, “Batı Edebiyatında Ütopik Arayışların Çıkmazı”, **Sosyologca Dergisi**, Sayı: 1, 2011.
- MARGULİES, Roni, “Küresel Direniş, Yurtseverlik ve İşçi Sınıfı”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.
- MATHEW, Biju, “Batıdaki ve Üçüncü Dünyadaki Hareketler Farklı”, Söyleşiyi Yapan: Tan Morgül, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.
- MORGÜL, Tan, “Türkiye’de Dramatik Bir Orta Sınıf Hikayesi: Solculuk”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.
- ÖNEN, Yıldız, “Hareket, Hem Deneyim Hem Aktivist Biriktirdi”, Söyleşiyi Yapan: Biray Kolluoğlu Kırlı, Zafer Yenal, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.
- ÖZERENGİN, Ceylan, “Küreselleşme Karşıtlar İn midir, Cin midir?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 148, 2001.
- ÖZMAN, Aylın ve Simten COŞAR, “1990’larda Türkiye’de Sağ ve Sol Siyasetin Öncülleri”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000.
- SARIOĞLU, Sezai, “Biraz da Başa Dönelim; Kendimize, Sosyalistliğimize...”, **Birikim Dergisi**, Sayı 139, 2000.
- ŞAN, Mustafa Kemal, “Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012.
- ŞEN, Bayram, “Yeni Toplumsal Hareketler”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.

ŞEN, Fulya, “Toplumsal Hareketler ve Medya: ‘Wall Street İşgali’nin Medyada Temsili’ ”, **Yeditepe University Global Media Journal TR**, Cilt: 2, Sayı: 4.

UYSAL, Ahmet, “Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma ve Kullanma Stratejileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 220.

YENAL, Zafer ve Biray KOLLUOĞLU KIRLI, “Distopyalar ve Ütopyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri”, **Birikim Dergisi**, Sayı 197, 2005.

Diğer Yayınlar

AKAY, Ali, “1968 Mayıs Olayları”, http://www.felsefekibi.com/sanat/zamanintini/zamanin_tini_mayis_1968_olaylari.html, (09 Nisan 2013).

AKSOY, Tuncay, “Küresel 28 Şubat Uygulaması!”, <http://www.anadoluhaberim.com/yazar.asp?yaziID=6163>, (18 Mart 2013).

ALPMAN, Polat S., “Toplumsal Hareketler Tartışması İçin Kısa Bir Giriş”, <http://www.yurtvedunya.net/Sayi3/4.pdf>, (10 Nisan 2013).

BATMAN, Yaşar, “Sosyal Hareket Olarak Eşcinsellik; Yeni Sosyal Hareketlerin Sorunları”, <http://www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=print&sid=31901>, (21 Nisan 2013).

DOĞAN, Çağlar, “Dernekten Açlık Grevine ve Buluşmalara 25 Yıl”, <http://bianet.org/bianet/toplum/30182-dernekten-aclik-grevine-ve-bulusmalara-25-yil>, (21 Nisan 2013).

DURAK, Sinan, “Hes Konusunda Bilinçli miyiz...???", <http://darkusd.wordpress.com/2010/10/28/hes-konusunda-bilincli-miyiz/> (24 Nisan 2013).

GÖKER, Gamze, “İnternet’in Yeni Toplumsal Hareketlere Etkisi”, XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı, 12-13 Aralık 2009, Bilgi Üniversitesi, Dolapdere, İstanbul (<http://inet-tr.org.tr/inetconfl4/bildiri/91.pdf>) (30 Nisan 2013).

KAPLAN, Yusuf, “28 Şubat, Kültürel Genlerimizle Oynadı”, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/YusufKaplan/28-subat-kulturel-genlerimizle-oyyadi/36485>, (18 Mart 2013).

KORKMAZ, Ali, “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”, International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC), s. 4148. <http://www.incls.org/online/Book14.pdf> (30 Nisan 2013).

ÖZCAN, Mustafa, “Yol Ayrımındaki Müslüman Kardeşler-1”, <http://www.risalehaber.com/yol-ayrimindaki-musliman-kardesler-1-9524yy.htm>, (29 Aralık 2012).

ÖZKUL, Osman, “Eğitimde Dini ve Dünyevi Dengesi”, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=345>, (11 Aralık 2012).

SALİHOĞLU, Muhsin, “TKP Tarihine Bakış”, <http://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=91> (29 Nisan 2013).

ŞAN, Mustafa Kemal ve İsmail Hira, “Sanayi Sonrası Toplum Kuramları”, http://www.elelebizbize.com/ekutuphane/mustafakemalsan/Sanayi_Sonrasi_Toplum%20Kuramlari.pdf, (27 Kasım 2012).

TEBİŞ, Cansevil, Fatih Yayla ve Ayşegül Atak Yayla, “Postmodernizm”, <http://w3.gazi.edu.tr/~cafoglu/postm.htm>, (05 Aralık 2012).

THATCHER, Margaret, “İslamism is the New Bolshevism”, <http://www.guardian.co.uk/world/2002/feb/12/afghanistan.politics> (18 Aralık 2012).

TOKDEMİR, Mehmet, “Agoni (Can Çekişme)”, <http://www.nuveforum.net/1582-adli-tip/129166-agoni-can-cekisme/>, (06 Kasım 2012).

“Türk Toplumunda Cinsellik ve Cinsiyet”, <http://okul.selyam.net/docs/index-44969.html> (21 Nisan 2013).

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=196736>, (26 Mart 2013).

<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/17/politika/h2.htm>, (26 Mart 2013).

http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=147&Itemid=9 (24 Nisan 2013).

http://derelerinkardesligi.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=9 (24 Nisan 2013).

<http://dogader.org/index.php/bilgi/173-cernobil-nukleer-kazasi-kurban-aci-hikaye> (25 Nisan 2013).

<http://gundem.bugun.com.tr/irtica-terorden-tehlikeli-201263-haberi.aspx>, (30 Kasım 2012).

<http://gundem.milliyet.com.tr/postmodern-darbenin-anatomisi/gundem/gundemdetay/13.04.2012/1527536/default.htm>, (09 Nisan 2013).

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=-250184>, (05 Şubat 2013).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Zapatista_Ulusal_Kurtulu%C5%9F_Ordusu, (29 Kasım 2012).

<http://urundergisi.com/makaleler.php?ID=1712> (22 Nisan 2013).

<http://www.bbc.co.uk/turkish/180499.shtml>, (25 Mart 2013).

http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1419_turk_elections/page3.shtml, (25 Mart 2013).

http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1419_turk_elections/page15.shtml, (20 Mart 2013).

http://www.chp.org.tr/?page_id=67 (29.04.2013).

<http://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/akkuyungscbd.pdf> (26 Nisan 2013).

<http://www.fransizcasozluk.net/id%C3%A9e.htm> (10 Nisan 2013).

<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/about/history/>, (22 Nisan 2013).

<http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/tuncay-ozilhan-bizi-hasta-etme-komurden-vazgec-180413/> (26 Nisan 2013).

<http://www.haberler.com/arapgir-de-hes-protestosu-4457061-haberi/> (24 Nisan 2013).

<http://www.haberler.com/barisarock-sariyer-de-2-haberi/> (26 Nisan 2013).

<http://www.haberler.com/hes-protestosu-cigrindan-cikti-3813484-haberi/> (24 Nisan 2013).

<http://www.haberler.com/ulastirma-bakani-yildirim-arap-bahari-internette-3498025-haberi/>, (05 Kasım 2012).

<http://www.haberturk.com/dunya/haber/787348-turklere-minnet-duyuyorum>, (29 Aralık 2013).

<http://www.habervitrini.com/haber/basbakan-erdogan-dine-dayali-milliyetcilik-irka-dayali-ve-bolgesel-milliyetcilik-yapmayacagiz-93215/>, (26 Mart 2013).

http://www.haksozhaber.net/news_detail.php?id=14650, (10 Nisan 2013).

<http://www.ibnistan.net/lamtar/doku/csddavet.html>, (21 Nisan 2013).

<http://www.iha.com.tr/mihli-cayi-nda-hes-protestosu-20130323AW000580-canakkale-haberi> (24 Nisan 2013).

<http://www.iha.com.tr/trabzonda-hes-protestosu-268059-haber> (24 Nisan 2013).

http://www.kadimdostlar.com/Cevre_Bilimi_Ekoloji_Kuresel_Isinma_f125/8_Aralik_Kuresel_Isinmaya_Hayir_Mitingi_8_Aralik_t79972.html (23 Nisan 2013).

<http://www.kaosgl.com/anasayfa.php> (26 Nisan 2013).

<http://www.lambdaistanbul.org/s/hakkinda/ozetle-lambdaistanbul-ne-yapti/> (26 Nisan 2013).

<http://www.ntvmsnbc.com/id/25029246/>, (05 Şubat 2013).

<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/03/10/erdogan-halkim-sureci-benimsemis>, (26 Mart 2013).

http://www.sansursuzhaber.com/protestolar-hes-toplantisini-yaptirmadi_214200 (24 Nisan 2013).

<http://www.seslisozluk.net/?word=o+logy> (10 Nisan 2013).

<http://www.sosyalistdemokrasigazete.net/sdarsiv/2011/110/pdf/08.pdf> (24 Nisan 2013).

http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=1269957, (30 Kasım 2012).

http://zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1349121&title=mursi-sivil-demokratik-ve-anayasal-bir-misir-kuracagiz, (29 Aralık 2013).

ÖZGEÇMİŞ

1976 İstanbul doğumlu olan Enver Sinan Malkoç, lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yaptıktan sonra Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmiştir. Yrd. Doç. Dr. Recep Yıldız yönetiminde “Modern Dönem Ütopyalarında Dirijizm ve Disiplin” konulu yüksek lisans çalışmasıyla buradaki eğitimini de tamamlamasının ardından Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktora eğitimine başlamıştır.